

ვახტანგ სართანია

განათლების ეკონომიკა
(ისტორია, თეორია, პერსპექტივები)

თბილისი
2001

ნაშრომში დახასიათებულია განათლების სხვადასხვა თეორიული კონცეფცია, თანამედროვე საერთაშორისო სოციალურ-ეკონომიკური აზრის განვითარების მიმართულებები; საქართველოს ისტორიული და დღევანდელი მდგომარეობის ანალიზის საფუძველზე დასახულია რეფორმების სტრატეგია და განათლების სისტემის ინსტიტუციონალური ცვლილებების განხორციელების გზები; გამოვლენილია ეფექტიანობის ზრდის შესაძლებლობები; გადმოცემულია სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილება.

ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისათვის, აგრეთვე მათთვის, ვინც დაინტერესებულია განათლების ეკონომიკითა და რეფორმებით.

რედაქტორი - ვლადიმერ პაპავა
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-
კორესპონდენტი, პროფესორი

რეცენზენტები:
პროფესორი პარმენ ლემონჯავა
პროფესორი ნუგზარ პაიჭაძე
პროფესორი თენგიზ ჭიაბრიშვილი

ISSN 1512-121X

გაზრდა შეიღისა ისეთი
მოვალეობაა, რომ სხვა
ყველაფერი ამას უნდა
შეეწიროთ, ამას უნდა
შევალიოთ.

(ი. ჭავჭავაძე)

შესავალი

საზოგადოების განვითარებასთან ერთად უმჯობესდება მისი საქმიანობის ყველა ფორმა. მეცნიერების, ტექნიკის, ტექნოლოგიების, მედიცინისა და ადამიანის სასიცოცხლოდ აუცილებელი სხვა სფეროების განვითარება მოითხოვს განათლების სისტემის განსაკუთრებულ ხელშეწყობას. ადამიანს ადრეული ასაკიდანვე (საბავშვო ბაღში და დაწყებით სასწავლო დაწესებულებებში) უყალიბდება აზროვნების საფუძვლები. უმაღლესი განათლების სასწავლებლებში ხდება ცოდნის უფრო გაღრმავება და პროფესიული დაოსტატება. შემდგომ პერიოდში კი ინდივიდები, თავისი აქტიური ცხოვრების მანძილზე, აფართოებენ და სრულყოფენ მიღებულ ცოდნას.

საზოგადოების ინტერესი განათლების მიმართ ყოველთვის დიდი იყო. განათლება არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი და იგი უშუალოდ ზემოქმედებს ნებისმიერი ქვეყნის განვითარებაზე. სწორედ ამიტომ საქართველოს კონსტიტუციამ განათლების სფეროს მართვის ძირითადი ბერკეტები სახელმწიფოს განსაკუთრებულ გამგებლობას მიაკუთვნა (15, 4).

ეკონომიკური და სოციოლოგიური აზრის ისტორიაში (60-იანი წლებიდან მოყოლებული) გარი ბეკერის მიერ ადამიანისეული კაპიტალის კონცეფციის დასაბუთების შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი გახდა ტრივიალური აზრი: რაც უფრო განათლებულია ერი, მით უფრო მეტ წარმატებას აღწევს იგი ეკონომიკურ ასპარეზზე. სწორედ ეს პოზიცია დაედო საფუძვლად იმასაც, რომ აღმოსავლეთ აზიისა და სხვა ქვეყნების ეკონომიკური წარმატება კარგად აწყობილი საგანმანათლებლო სისტემის საფუძველზე განხორციელდა. განათლების სისტემაში კაპიტალდაბანდებისაგან მიღებული

უკუგება ყოველ ქვეყანაში პერსპექტივაში ქმნის ამ ქვეყნის წინსვლის პირობებს, ხოლო ასეთ ინვესტიციასზე უარის თქმა იწვევს სახელმწიფო ხარჯების გაზრდას, რადგანაც მომავალში, ცუდად განათლებული ინდივიდებისა თუ უმუშევრების რაოდენობის გაზრდის შემთხვევაში, საჭირო გახდება მათზე სახელმწიფო ხარჯების გარკვეული ნაწილის გადანაწილება.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პერიოდში განათლების სისტემის განვითარება მნიშვნელოვანი ფაქტორია სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური წარმატებების მისაღწევად. განათლების ეკონომიკური ფუნქცია გულისხმობს ადამიანის შეიარაღებას აქტიური მონაწილეობის უნარით ეროვნული და პირადი სიმდიდრის შექმნაში. ამ სისტემის წარმატება კი შეიძლება შეფასდეს ადამიანისეულ კაპიტალში ჩადებული ინვესტიციების ეფექტიანობით (სახელმწიფოს მიერ სწორი საგანმანათლებლო პოლიტიკის გატარების საფუძველზე). შესაბამისად, განათლებულ, კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე არის დამოკიდებული საქართველოს ეკონომიკური კონკურენტუნარიანობის ზრდა, ქვეყნის დღევანდელი პრობლემების გადაწყვეტა და საერთოდ, საქართველოსათვის გლობალიზაციის მიღწევების ხელმისაწვდომობა.

ამჟამად ჩვენს ქვეყანაში საბაზრო ეკონომიკის კანონსომიერებების დანერგვასთან ერთად საჭიროა განათლების სისტემაში (რომელიც, მართალია, განსხვავებულია დასავლური სისტემისაგან) მთელი რიგი რეფორმების გატარება და ორიენტაციის შეცვლა ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისად.

განათლების სისტემის რეფორმა უნდა დაეხმაროს საზოგადოებასა და ინდივიდებს, სწორი არჩევანი გააკეთონ შეზღუდული საწარმოო და ფინანსური რესურსების ეფექტიანად გამოყენების ან სხვადასხვა ტიპის სწავლების უზრუნველყოფისათვის ცოდნის, დახელოვნების, გონების, აზროვნების, ხასიათის და ა.შ. სრულყოფის მიზნით. განათლების სისტემის ეფექტური მართვა ხელს უწყობს შემოქმედებითი ხასიათის სოციალური ქმედებების განვითარებას. ეს პროცესი ემყარება განათლების ეკონომიკური ღირებულების, მისი ეკონომიკური შეფასების, რესურსების განაწილების, დაგეგმვისა და მართვის სახელმწიფო

პოლიტიკისა და სტრატეგიის განსაზღვრას, შეზღუდული რესურსების გამოყენებას.

ეკონომიკის განვითარების ყოველი ეტაპი ახალ მოთხოვნებს უყენებს განათლების სფეროს ეფექტიანად განვითარებას. სახელმწიფო რეფორმების პროცესში იგი შეძლებს სწორი არსევანის გაკეთებას, თუ განსაზღვრავს ეფექტიანობის სომას და გაარკვევს, განათლების პოლიტიკამ რამდენად უსრუნველყო სწავლების ხარისხის ზრდა, რამდენად სწრაფად მომზადდა კვალიფიციური კადრი და მოხდა ინფორმაციის გავრცელება.

უნდა აღინიშნოს, რომ საგანმანათლებლო მომსახურებასთან დაკავშირებით თავისებურად მოქმედებს საბაზრო კონკურენცია და მისი კანონები, რაც იწვევს იმის აუცილებლობას, რომ დაგეგმვა განხორციელდეს რესურსების ოპტიმალური გამოყენების მიზნით. ასეთ პირობებში ჩნდება კითხვა: რა როლი უნდა შეასრულოს სახელმწიფომ განათლების სისტემის ეფექტიანობის გაზრდისათვის და როგორ უნდა განხორციელდეს მისი დაფინანსება შეზღუდული საბიუჯეტო რესურსების პირობებში?

განათლების სფეროს განვითარება მოითხოვს ამ სფეროში მიმდინარე რეფორმების ეფექტიანობის ამაღლებასა და რეაგირებას ყველაზე მწვავე პრობლემებზე; იმ ახალი მექანიზმების შემუშავებას, რომლებიც უსრუნველყოფენ სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი ფინანსური და მატერიალური რესურსების რაციონალურ და მიზანმიმართულ გამოყენებას; ამ მიზნით დაფინანსების ახალი სახსრებისა და ალტერნატიული წყაროების გამოძებნას.

დაბოლოს, განათლების სისტემა დიდ როლს ასრულებს ისეთი სოციალური ქცევების ჩამოყალიბებაში, როგორიცაა თავისუფლების აუცილებლობა, სოციალური თანასწორობა, პასუხისმგებლობა, ცალკეული ადამიანის უფლებები და ვალდებულებები. შეიძლება ითქვას, რომ ეროვნული განვითარების იდეა საერთოეროვნულ ფასეულობებზე არის დამყარებული, რომელთა გადაცემა, განვითარება და შენახვა განათლების სისტემის ამოცანაა. მისი ფუნქცია ინტეგრაციულია. იგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საქართველოსათვის იმდენად, რამდენადაც მის ტერიტორიაზე ცხოვრობს მრავალი ეთნიკური თუ რელიგიური უმცირესობა და

დღევანდელ ეტაპზე მათ შორის ურთიერთობა დაძაბულია. განათლების სისტემის სხვადასხვა დონეზე მიღებულ სარეკომენდაციო ღონისძიებებს შორის არის დიდი როლი ითამაშოს ეროვნული პრობლემების გადაჭრაში. განათლების ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული მიზნები უზრუნველყოფენ ხალხთა ურთიერთმხარდაჭერას. ხელოვნების, კომანიტარული მეცნიერებების განვითარება კი ქმნის საფუძველს იმ ფასეულობების ჩამოსაყალიბებლად, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს სამართლიანი, დემოკრატიული და ეკონომიკურად განვითარებული, მრავალეროვანი საზოგადოების ფორმირებისათვის.

განათლების სისტემის ეს ძირითადი პრობლემები სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებული გზებით წყდება. საქართველო ამ მხრივ ახალი არსევანის წინაშე დგას. უნდა ითქვას, რომ ეს პრობლემა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის შესწავლილი. ეკონომიკური მეცნიერებისათვის იგი სრულიად უცხო მიწაა, რადგან დღემდე განათლება განიხილებოდა, როგორც მხოლოდ სახალხო მეურნეობის შემადგენელი დარგი და უზღუდებელყოფილი იყო "განათლების ეკონომიკა", როგორც დისციპლინა და მისი პოლიტიკონომიური პრინციპები.

ზემოთ აღნიშნული მიმართულებების კვლევა, ერთი მხრივ, ხელს შეუწყობს ქართულ ეკონომიკურ მეცნიერებაში "განათლების ეკონომიკის" დანერგვას. (განათლების სოციალურ-ეკონომიკური თეორიები დასავლეთში საკმაოდ ფართოდაა განვითარებული. დღეს კი იგი გახდება ქართველი საზოგადოებრიობის მსჯელობისა და კვლევის საგანი). მეორე მხრივ, იგი დაეხმარება ხელისუფლებას განათლების რეფორმების სწორი გზით წარმართვაში საქართველოსათვის დამახასიათებელი სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებების გათვალისწინებით; დაბოლოს, განათლების სისტემის სრულყოფაზე ორიენტაცია იქნება ახალი ეროვნული და კულტურული ურთიერთობების ფორმირების აუცილებელი პირობა საქართველოში.

ნაწილი I

ბანათლება და ეკონომიკა: თეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტები

თანამედროვე პერიოდში ეკონომისტები და სოციოლოგები ძირითადად იკვლევენ იმას, თუ რა ურთიერთობა არსებობს განათლებასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის და რამდენად საჭიროა განათლების გაფართოება (კვალებადი ეკონომიკური მოთხოვნებიდან გამომდინარე).

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ ორგვარი მიდგომა: ერთი, რომელიც გულისხმობს მი'სე'ს შედეგობრივ დამოკიდებულებას, ხოლო მეორე ანალიზის დონეების განსხვავებას.

მი'სე'სობრივი დამოკიდებულება მოიცავს განათლებასა და ეკონომიკას შორის ორმხრივ ურთიერთობას, მი'სე'სისა და შედეგების კომპონენტების ანალიზს. განათლების 'ხემოქმედება ეკონომიკურ სრდა'ზე შესწავლილი უნდა იქნეს იმ მი'ს-ნით, რომ განისა'ხდეროს, რამდენად საჭიროა განათლების სფეროს განვითარება ეკონომიკური მოთხოვნებიდან გამომდინარე. მისი მი'სანი უნდა იყოს ორმხრივი ინტერესის განხორციელება: პირველი, განათლების სისტემის (კვლი-ლებების მნიშვნელობა მთლიანად ეროვნული ეკონომიკისათვის და მეორე - ცალკეული ინდივიდებისათვის. ბუნებრივია, რომ ამ ინტერესთა განსხვავებიდან გამომდინარე, ეროვნული ეკონომიკისა და ცალკეული ინდივიდების ინტერესები შეიძლება წინააღმდეგობრივიც კი აღმოჩნდეს, მაგრამ საერთო ღირებულების აღიარებიდან და გრძელვადიანი თუ მოკლევადიანი პარამეტრების გათვალისწინებით საერთო ინტერესების არსებობა აბსოლუტურად რეალურია. ეს კი სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ რაც სასარგებლოა სა'ხოგადოებისათვის და ეროვნული ეკონომიკისათვის, ყოველთვის სასარგებლო იქნება ცალკეული ინდივიდი-სათვის და, პირიქით. ასეთი დისკარმონიის თავიდან აცილება სწორედ განათლების სისტემის კვლილებებში უნდა ვეძებოთ.

ყოველი საზოგადოების ეკონომიკური წარმატებები პირდაპირ არის დამოკიდებული განათლების სისტემის მიზანდასახულ განვითარებაზე. სწორედ განათლების სისტემა ამზადებს საზოგადოებისათვის სამეცნიერო-ტექნიკურ კადრს, რაც ეკონომიკური და სამეცნიერო-ტექნიკური განვითარების პირობას წარმოადგენს. განათლების ეკონომიკური ფუნქცია შეიძლება დავახასიათოდ, როგორც ახალგაზრდების მომზადება მომავალი პროფესიული საქმიანობისათვის საზოგადოების მოთხოვნის შესაბამისად, განათლების ეკონომიკური ეფექტიანობა კი განისაზღვრება იმით, თუ რამდენად არის მზად განათლების სისტემა ამ მიზნის შესასრულებლად და რა დანახარჯებით ახერხებს იგი სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის დაკმაყოფილებას.

განათლებისადმი საზოგადოების მოთხოვნა განისაზღვრება წარმოების ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებებით. ადამიანისათვის განათლების შექმნის სურვილი არანაკლებ პირველხარისხოვანი მნიშვნელობისაა, ვიდრე საკვებზე და ძილზე, ხოლო საზოგადოებისათვის განათლების დონე არის მისი სიმდიდრის მანვენებელი და ამ სიმდიდრის ზრდის აუცილებელი პირობა. განათლების ერთიანი სისტემა სოციალურ-კულტურული ურთიერთობების რთულ ჯაჭვს გულისხმობს. იგი ემყარება საზოგადოებაში დაგროვილ მატერიალურ და სულიერ ფასეულობებს, რომლებიც მეცნიერებისა და წარმოების განვითარების შედეგს წარმოადგენენ. თავისთავად ეს ფასეულობები პასიურია, რამდენადაც მისი მოხმარება და წარმოება ადამიანების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნით შეიძლება იმ ზომით, რა ზომითაც ხდება ამ ღირებულების ათვისება. განათლების ეკონომიკური ასპექტი გულისხმობს იმ გზების გამოვლენას, რომლებიც დაეხმარება საზოგადოებას, ეფექტიანად აითვისოს ყველანაირი რესურსი, რომელთა გამოყენებაც გაზრდის მატერიალურ და სულიერ ფასეულობებს, უსრუნველყოფს ადამიანის მიერ ამ ფასეულობების მოხმარებას.

ვიწრო გაგებით, განათლების მიზანი არის ადამიანის, როგორც წარმოების სუბიექტისა და მისი პროდუქტის მრავალმხრივი მომხმარებლის, ფორმირება. კადრების

მომსაღება სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ისეთივე მნიშვნელოვანი ფაქტორია, როგორც საწარმოების ტექნიკური შეიარაღება, შრომის მეცნიერული ორგანიზაცია და ეკონომიკური სტიმულები. ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება უმაღლესი განათლების კვალიფიციური კადრების მომსაღებას. მაგრამ განათლების როლი არ შემოიფარგლება მხოლოდ ცოდნითა და შრომის უნართ ადამიანის აღჭურვაში. იგი მოსახლეობაში აყალიბებს ახალ მოთხოვნებს განათლების მიღებაზე და ამით ქმნის შრომის ბაზრის გაფართოების შესაძლებლობებს. ამავე დროს იგი ასტიმულირებს წარმოების სრულყოფასა და განვითარებას.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში მეცნიერების ამოსავალ დებულებას წარმოადგენდა ტრივიალური ჭეშმარიტება, რომლის თანახმად, განათლება არის ეკონომიკური სრდისა და განვითარების გასაღები, მაგრამ შემდგომ მრავალმა სოციოლოგიურ-ეკონომიკურმა კვლევამ ამ დებულებაში შეიტანა ცვლილებები. სისტემატური კვლევა დაიწყო სოციოლოგიასა და ეკონომიკაში ადამიანისეული კაპიტალის თეორიების შემუშავების მიზნით. განათლება განისაზღვრა, როგორც ეროვნული ეკონომიკის განვითარების პირობა, რომელიც ცალკეული ინდივიდის შრომის ნაყოფიერების ამაღლების გზით ხორციელდება. შესაბამისად სამეცნიერო გამოკვლევებიც წარიმართა ინდივიდების შრომითი ძალისხმევის გასომვისა და მისი ეკონომიკაზე შემოქმედების ეფექტიანობის გაანგარიშებისაკენ.

შემდგომში გარკვეულწილად მოხდა თეორიების სტრატეგიკაცია და განდა შეხედულებები, რომლებიც განათლებას მხოლოდ უმნიშვნელო როლს აკისრებდა ეკონომიკური სარგებლის მიღებაში. მკვლევართა უმრავლესობა მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ განათლება არის სოციალურ ჯგუფებს შორის კონკურენციის ან კიდევ კლასთა რეპროდუქციის პროცესი.

ამჟამად შედარებით დაიხვეწა მიდგომები და პრიორიტეტი მიენიჭა მაკროდონეზე განათლებისა და ეკონომიკის ურთიერთობების კვლევას, რომელიც გულისხმობს განათლების შემოქმედების ეფექტის განსაზღვრას ეროვნულ ეკონომიკაზე და ეროვნული

ეკონომიკის შემხვედრ ზემოქმედებას განათლებაზე. შესაბამისად ეფექტების შესწავლამაც შედარებით უფრო კონკრეტული სახე მიიღო.

მაკროდონეზე განათლებისა და ეკონომიკის ურთიერთმოქმედების ბუნების განხილვისას გამოვეყოფოთ ოთხ საბაზისო თეორიას: ტექნიკურ-ფუნქციონალურს, სოციალური კონფლიქტის (სტატუს კონფლიქტის), კლასთა რეპროდუქციისა და ინსტიტუციურ თეორიებს. ეს თეორიები ერთმანეთისაგან განსხვავებულია და ყოველი მათგანი თავისებურად ახასიათებს განათლების როლს და ადგილს. სასოგადოების განვითარებაში მთლიანად, ისინი ქმნიან მოძღვრებას, რომელიც სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მრავალმხრივ და რთულ პროცესებს ერთიან სისტემაში სინთეზის სახით ასახავს.

**ბანათლების ტექნიკურ-ფუნქციონალური და ადამიან-
ისეული კავშირების განვითარების თეორიული მიმარ-
თულებები**

**§1. ბანათლებისა და წარმოების ურთიერთკავშირის
ბუნება თანამედროვე პერიოდში**

სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა მნიშვნელოვნად შეცვალა თანამედროვე წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური პირობები და საკუთრივ სასოგადოებრივი ცხოვრების წესი. ამის შედეგი გახდა სამუშაო ძალის შრომის უნარისა და საერთოდ, ცოდნის შინაარსის სტრუქტურისა და ხასიათის ცვლილებები. წარმოების პროცესის გართულებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაციის ნაკადების გაფართოების პირობებში, რომლებიც წარმოების განვითარებაზე უშუალო ზემოქმედებას ახდენს და მოითხოვს მისი პროდუქციის მასობრივად გამოყენებას წარმოებაში, მნიშვნელოვნად გაიზარდა განათლების როლი წარმოებაში. სანამ მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა არ მოითხოვდა კვალიფიციური სამუშაო ძალის გამოყენებას, განათლების სისტემა სუსტად უკავშირდებოდა წარმოებას. მე-19 საუკუნეში ინჟინრებისა და სხვა კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადება არ ხდებოდა სასოგადოებრივად ორგანიზებული გზით, ხოლო მეცნიერება ცალკეული ადამიანების ინტერესს შეადგენდა და იგი სუსტად ზემოქმედებდა წარმოების განვითარებაზე. განათლებას ჰქონდა სასოგადოებრივი კულტურის ხასიათი. მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა მაშინ, როდესაც წარმოების შემდგომი განვითარება შეუძლებელი აღმოჩნდა მაღალკვალიფიციური სამუშაო ძალის გამოყენების გარეშე. ამ პერიოდში განათლება იქცა წარმოების განვითარების ძირითად ფაქტორად. წარმოებისა და განათლების ურთიერთდა-

მოკიდებულების ცვლილებებთან ერთად მეცნიერებაში განხდა და განვითარდა ახალი თეორიები.

პირველი სისტემატური კვლევა განათლებისა და ეკონომიკის ურთიერთმოქმედების შესახებ დაფუძნებული იყო ტექნიკურ-ფუნქციონალურ და შემდგომში მოდერნიზებულ თეორიებზე. ორივე თეორია შედარებით მარტივია, მაგრამ განსხვავდება იმით, რომ პირველი ასახავს მაღალგანვითარებული ქვეყნების კანონზომიერებებს, ხოლო მოდერნიზებული თეორიები ფოკუსირებულია განვითარებად ქვეყნებზე (50, 247-279). ეს თეორიები აგებულია განათლებისა და ეკონომიკის თვითგანვითარებადი პროცესების მტკიცებაზე. მათი ურთიერთშემოქმედების ეფექტი განისაზღვრება იმის მიხედვით, თუ როგორ ხდება საზოგადოების სრულყოფა. რამდენადაც საზოგადოება პერმანენტულად ვითარდება, ხოლო ეკონომიკური ორგანიზაცია და ტექნიკის მწარმოებლობა სულ უფრო რთულდება, იმდენად სოციალური ურთიერთობები მოითხოვენ ეკონომიკური აქტივობის, ორგანიზაციისა და ეკონომიკური აგენტების მონაწილეობის დიფერენციაციას, რაციონალიზაციას და უნივერსალიზაციას. ამასთან, ეს თეორიები უგულვებელყოფენ ახალი სოციალური რეალისატის ინდივიდების მომზადების ისეთ ტრადიციულ ინსტიტუტებს, როგორცაა ოჯახი, ეკლესია და თემები. შესაბამისად მიიწინევენ, რომ მხოლოდ განათლების სისტემის ფორმალურად ორგანიზებულ და ბიუროკრატიულ მექანიზმს შეუძლია თანამედროვე ურთიერთობების სოციალიზაციის განხორციელება და ისეთი ხელოვნების ფორმირება, როგორცაა თანამედროვე შრომის წესი მოითხოვს საზოგადოებისაგან (60; 69).

თანამედროვე პერიოდში წარმოების განვითარებამ ახალი მოთხოვნები წაუყენა განათლებას. ეს მოთხოვნები ყალიბდება წარმოების ტექნიკური და ორგანიზაციული დონისა და მასშტაბების შესაბამისად. ძირითადი ფაქტორი, რომელიც ზემოქმედებს ინდივიდის განათლებაზე, არის ცვლილებები

წარმოების ტექნიკურ და ორგანიზაციულ ბაზაში. სწორედ ამ ბაზის ცვლილებები მოითხოვს წარმოების მუშაკების შემადგენლობისა და ფუნქციების ცვლილებებს და განსაზღვრავს ახალი პროფესიების, სპეციალობებისა და სამუშაო ადგილების შექმნას.

თანამედროვე წარმოება ახალ მოთხოვნებს უყენებს არა მარტო მუშაკის ტექნიკურ შეიარაღებას, არამედ - მისი ახალი ცოდნით აღჭურვასაც. იგი მოითხოვს "განათლების ფონდის" ზრდას. "განათლების ფონდი" თავისი ეკონომიკური შინაარსით შეიძლება შევადაროთ ძირითად საწარმოო ფონდებს. ისევე როგორც წარმოებაში დაბანდებული თანხების მატერიალიზაცია ხდება მანქანა-იარაღებსა და შენობებში, ასევე შრომის ფაქტორზე დანახარჯების მატერიალიზაცია მიმდინარეობს ერთობლივი მუშაკის კვალიფიკაციის დონის მიხედვით, რომელიც ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გამოიყენება და ასრულებს არანაკლებ როლს, ვიდრე კაპიტალდაბანდებები ახალ ტექნიკასა და ძირითადი საწარმოო ფონდების სხვა ელემენტებში.

ადამიანის განათლება წარმოების პროცესის თვალსაზრისით შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ძირითადი კაპიტალის წარმოება (მარქსი), რომელიც არსებობს ცოცხალ შრომაში. ეს არის მისი სპეციფიკა. ინდივიდების განათლებაზე, მისი კვალიფიკაციის ამადლებაზე გაწეული ხარჯები ქმნიან "განათლების ფონდს", ამ ფონდის ფორმირება კი ერთობლივი კელავწარმოების შემადგენელი ნაწილია.

თანამედროვე პერიოდში შრომის საგანი, შრომის იარაღები და თვით ადამიანები თვისებრივად იცვლებიან. მათთან ერთად იცვლება წარმოების მეთოდები და მოთხოვნები მუშაკებისადმი. ეს უკანასკნელნი საწარმოო პროცესის მთავარი ელემენტებია. წარმოების მეცნიერებათ-ტევეადობა მოითხოვს წარმოების ინტელექტუალიზაციას. პარადელურად ხდება შრომის გართულებაც. ეს ტენდენცია აისახება მრეწველობის სხვადასხვა სექტორში არა მარტო კონსტრუ-

ქტორებისა და გამომგონებლების რაოდენობის ზრდის მიხედვით, არამედ ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალისა და მომსახურების ფუნქციების ცვლილებებშიც. ახალი მოწყობილობებისა და ახალი ტექნოლოგიური პროცესების ათვისება მუშების, ეკონომისტების, ინჟინრებისა და ტექნიკოსებისაგან მოითხოვს მათი საზრიანობის, ანალიტიკური უნარის, ტექნიკური აზროვნების განვითარებასა და სპეციალურ მომზადებას. ამ თვისებებს ავითარებს ძირითადად უმაღლესი განათლების სისტემა.

1900-1960 წლებში აშშ-ში, რომელიც მსოფლიოს მოწინავე ქვეყანაა, ყოველ ათი ათას კაცზე უმაღლეს სასწავლებლებში სტუდენტების რაოდენობით, ინჟინერ-ტექნიკური მუშაკების რიცხვი გაიზარდა 2266-ჯერ, ხოლო მეცნიერ-მუშაკებისა - 73-ჯერ. საქართველოში ყოველ 1000 კაცზე უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე სპეციალისტების რაოდენობა 1940-1980 წლებში გაიზარდა 5,5 ჯერ (38, 525; 38, 696).

არსებობს სხვა ასპექტიც. უმაღლესი განათლების მქონე კადრების ხვედრითი წონის ზრდა არის წარმოების ტექნიკური გადაიარაღებისა და მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევების შესაბამისად ახალ პროდუქციაზე მისი ორიენტაციის აუცილებელი პირობა. თანამედროვე წარმოების პროდუქციის რეალიზაციისათვის საჭიროა საკმაოდ განათლებული და მომზადებული მომხმარებელი. განათლება მონაწილეობს ასეთი სახის მომხმარებლისა და მისი მოთხოვნილების ფორმირებაში, ამ გზით აფართოებს ბაზარს და გამოდის უფრო ხარისხიანი საქონლის წარმოების განვითარებისა და სრულყოფის სტიმულატორის როლში.

ამდენად, განათლება და წარმოება კვალიფიციური სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ერთიანი პროცესის ორი მხარეა. განათლება სტიმულს აძლევს სამეცნიერო-ტექნიკურ განვითარებას და აჩქარებს მას.

სხვადასხვა პროფესიის სპეციალისტების ზრდა აშშ-ში
1950-1960 წლებში და საბჭოთა კავშირში 1960-80 წლებში
(ათასებში)*

	1950 აშშ	1960 სსრკ	1960 აშშ	1980 სსრკ	ზრდა (%) აშშ	ზრდა (%) სსრკ
მეცნიერი მუშაკები (ბუნებისმეტყველება)	116,9		149,3		27,7	
მათემატიკოსები	1,7		7,5		345,1	
ფიზიკოსები	7,4		13,9		87,7	
ქიმიკოსები	74,6	12,7	83,4	30,7	11,8	41,7
ინჟინრები	526,2		860,9		63,6	
მექანიკოსები	112,4	26,1	158,2	74,1	40,7	183,9
მეტალურგები	12,3	9,5	18,5	20,7	49,5	117,8
ულექტრიკოსები	105,9	17,5	183,9	76,5	73,7	337,1
აუიანიენრები	17,6		51,7		192,9	
მშენებლები	124,2	51,9	155,2	144,3	24,9	178
წარმოების ეკონომიკისა და ორგანიზაციის ინჟინრები	40,3		97,5		142,0	

* წყარო: В.И. Марцинкевич, Образование в США: Экономическое значение и эффективность, 1967 г. М., Наука, с.58., Народное хозяйство СССР за 70 лет. М., Финансы и Статистика, 1987, с. 552-554.

ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორია ამ ასპექტებს განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს და ასაბუთებს, რომ განათლება ხელს უწყობს საზოგადოების შემდგომ მოდერნიზაციას, განსაკუთრებით კი ეკონომიკურ ზრდას, რომელიც ინდივიდებსე ორმხრივი შემოქმედების გზით ხორციელდება: პირველი, თანამედროვე განათლება ახდენს სტუდენტთა სოციალიზაციას კონკურენციის უმაღლეს დონეზე და აძლევს მათ თანამედროვე ღირებულების

შემეცნებისა და ორიენტაციის საშუალებას, რომელსაც შემდგომში ისინი დამოუკიდებლად განავითარებენ და შექმნიან საკუთარ პროფესიულ თუ პოლიტიკურ იმიჯს (ინდივიდების ეს კუმულაციური ეფექტი ხდება საზოგადოების განვითარების, განახლებისა და გაძლიერების მიზეზი); მეორეც, განათლება ასწავლის ინდივიდებს იყენენ კონკურენტუნარიანნი, განვითარონ შრომითი თვისებები და დაოსტატება, რაც მათ შემდგომში მისცემს შესაძლებლობას, გახდნენ ეკონომიკურად უფრო მწარმოებლური, გაზარდონ ტექნიკური ეფექტიანობა და ამ გზით გააძლიერონ ეკონომიკა. (45, 3-19; 85, 340-363). დღეს მხოლოდ განათლების გარკვეული სომით შეძენის შედეგად ყალიბდება ინდივიდი, როგორც სამუშაო ძალა. სამუშაო ძალაში ჩვენ ვგულისხმობთ ფიზიკური და სულიერი უნარის ერთობლიობას, რომელსაც ფლობს ადამიანი და მას იყენებს მოხმარებისათვის აუცილებელი სახმარი ღირებულების წარმოებაში.

როგორც კ. მარქსი აღნიშნავდა, სამუშაო ძალა განუყოფელია თვით ადამიანისაგან. სამუშაო ძალის წარმოება და კვლავწარმოება ნიშნავს თვით ადამიანის კვლავწარმოებას, მისი ნორმალური სიცოცხლის-უნარიანობის უზრუნველყოფას. იგი არსებობს, როგორც ცოცხალი ინდივიდის უნარი. მისი კვლავწარმოება იმაედროულად არის არა მარტო შრომის უნარის განახლების, არამედ მუშაკების მიერ ცოდნისა და შრომის ახალი უნარის შეძენისა და განვითარების პროცესი (9, 218-220). ამდენად განათლება არის სამუშაო ძალის კვლავწარმოების შემადგენელი ელემენტი, რომელიც გულისხმობს ინდივიდისათვის განათლებისა და სპეციალობის მიცემას. მისი კვლავწარმოებისა და განათლების მიღების პროცესში იგი ყიდულობს მასწავლებლების მომსახურებას და ეწევა საგანმანათლებლო ხარჯებს. თავის მხრივ იგი არის საქონლის ფორმირების ისეთი პროცესიც, რომელიც მისცემს მის მფლობელს შესაძლებლობას, გაყიდოს იგი შრომის ბაზარზე.

სამუშაო ძალის კვლავწარმოების მთავარი წყაროა საოჯახო შემოსავლები, რომლებიც ამჟამად საქართველოში მოსახ-

ლეობის საშუალო რეალური შემოსავლების 3/4-ს შეადგენს, ხოლო მათი შემოსავლების 1/4 სხვადასხვა საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ფონდებიდან გაკემული დახმარებაა. განათლების დონის ზრდა და განსასდერული სპეციალობების ათვისება, თავის მხრივ, ხელს უწყობს შრომითი უკუგებისა და ინდივიდის შემოსავლების ზრდას. სამუშაო ძალის კვლავწარმოება უწყვეტი პროცესია და იგი არის ადამიანისეული ფაქტორის სუბიექტური საფუძველი, რაც შრომითი საქმიანობის შედეგებში ვლინდება.

სამუშაო ძალა საწარმოო ძალების მთავარი ელემენტია. სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესთან ერთად იცვლება ძველი შრომის საშუალებები, სამომხმარებლო პროდუქტის ხასიათი და მალდდება მეცნიერებისა და მასთან დაკავშირებული განათლების სისტემის როლი. შესაბამისად იზრდება მოთხოვნა განათლებულ, ინტელექტუალურ სამუშაო ძალაზე. კვალიფიკაციის ამაღლების ახალი მოთხოვნები უნდა უზრუნველყოფილ იქნეს სპეციალური და უმაღლესი განათლების სისტემის განვითარებით.

ყოველივე შემოთქმულიდან გამომდინარეობს, რომ განათლება არის მომსახურების სფერო, რომელიც, ერთი მხრივ, ამზადებს სამუშაო ძალას შრომითი პროცესებისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ, ამზადებს კადრებს თვით განათლებისა და მეცნიერების სფეროს განვითარებისათვის.

გარდა ამისა, თანამედროვე ცხოვრებაში სულ უფრო იზრდება მომსახურების სფეროს მნიშვნელობა. შრომის ხასიათის ცვლილებები მკვეთრად ზრდის ადამიანის ფსიქიკური და გონებრივი ენერჯის მოხმარების შესაძლებლობებს და ამცირებს ფიზიკური ძალების გამოყენების აუცილებლობას. შესაბამისად, ინდივიდის კვლავწარმოებისათვის სულიერი დანიშნულების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება ისევე აუცილებელი ხდება, როგორც კვება.

მომსახურების სფეროს განვითარების ნაწილი დაკავშირებულია მატერიალურ წარმოებასთან. იგი მონაწილეობს ახალი ღირებულების შექმნაში. მომსახურების სფეროში იზრდება იმ ადამიანების რიცხვი, რომლებსაც მიღებული აქვთ უმაღლესი განათლება, თუმცა შესაძლებელია არსებობდნენ ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებულნიც, რომლებსაც ძალუძო,

მაგალითად, თავიანთი პარაფსიქოლოგიური თვისებებით ადამიანების განკურნება, მაგრამ ეს მხოლოდ ცალკეული შემთხვევებია. მეცნიერება მოითხოვს მაღალგანვითარებულ ადამიანებს ფართო მსოფლმხედველობით. იუნესკოს ერთ-ერთი დებულების თანახმად, თანამედროვე პერიოდში მეცნიერება და ტექნოლოგია ისე სწრაფად ვითარდება, რომ ფუნდამენტურ და გამოყენებით მეცნიერებაში არსებული ტექნიკა არანაკლებ სწრაფად ცვლება, ვიდრე წარმოება. ინდივიდებისა და მკვლევარების გონივრული საქმიანობა ქმნის რიტმული და უწყვეტი მუშაობის გარანტიას, რაც მათი დიდი განათლებულობის მანევრებელია (44, 7).

სამეცნიერო-ტექნიკური ცვლილებების შედეგად წარმოება გადაიქცა ისეთ სფეროდ, რომელიც სამუშაო ძალისაგან მოითხოვს დიდ ინტელექტუალურ და ფსიქიკურ ენერჯიას. ეს პროცესი, თავის მხრივ, განაპირობებს სულიერი სიკეთის მომხმარებლების როლის ზრდას ინდივიდების კვლავწარმოებაში. შესაბამისად, არასაწარმოო სფეროს, თავისი სოციალურ-კულტურული მნიშვნელობით, დიდი როლი მიენიჭა ინდივიდების კვლავწარმოებაში, ხოლო სასწავლო-საგანმანათლებლო მომსახურება გახდა ახალი სამომხმარებლო და შრომითი თვისებებით დაჯილდოებული ადამიანების წარმოების სფერო. ლ. ჩიქავა აღნიშნავს: "კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადება აუცილებელია განხორციელდეს მომსახურებათა ისეთი ფართო წრის მონაწილეობით, რომელთა სამომხმარებლო თვისებები უზრუნველყოფენ მშრომელთა საერთო კულტურული და პროფესიონალური დონის ამაღლებას, მათი ჯანმრთელობის განმტკიცებას, ყოფაცხოვრების გაუმჯობესებას, აქტიურად დასვენებას" (24. 194).

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ახლადფორმირებული შრომითი და სამომხმარებლო თვისებების მქონე ინდივიდების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი თავისებურებაა მათ მიერ საკუთარი სამუშაო ძალის განკარგვის თავისუფლება. ყოველ ინდივიდს შეუძლია თავისი შეხედულებით იგი განკარგოს, გაყიდოს და გამოიყენოს სამუშაოზე. სამუშაო ძალის ყიდვა-გაყიდვით ხდება ინდივიდების იმ ინტერესის რეალიზაცია, რომელიც გულისხმობს მათ მიერ ცოდნის

მისაღებად გაწეული დანახარჯების ანაზღაურებას. ამიტომ დამქირავებლისა და დაქირავებული ინდივიდების ცივილიზებული ურთიერთობები მოითხოვს შრომის, როგორც ეკონომიკის ყველაზე აქტიური ფაქტორის, ანაზღაურების განსაზღვრისას გათვალისწინებულ იქნეს ინდივიდების მიერ გაწეული ის დანახარჯები, რაც დასჭირდა კვალიფიკაციის შექმნას.

შრომის ბაზარზე ადამიანი გამოდის როგორც განსაკუთრებული საქონელი, რომლის ღირებულების სტრუქტურულ შემადგენლობაში შედის მისი კელავწარმოებისათვის საჭირო საშუალებების ღირებულებაც. სამუშაო ძალა განუყოფელია თვით ადამიანისაგან, მისი კელავწარმოება კი ნორმალური სიცოცხლისუნარიანობის გაგრძელებაა. სიცოცხლისათვის აუცილებელი საშუალებების ღირებულება განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით და განსაზღვრულია სხვა გარემოებებთან ერთად: კლიმატური, ისტორიული, ეთნიკური და სხვ. მაგალითად, საქართველოსა და ნორვეგიაში მცხოვრებ ადამიანებს სხვადასხვა რაოდენობით სჭირდებათ გათბობა, თბილი ტანსაცმელი და ა.შ. ამასთან, სიცოცხლისათვის აუცილებელი საშუალებები არ მოიცავს მხოლოდ ბუნებრივი მოთხოვნების საგნებს, იგი გულისხმობს იმ სულიერ დოვლათსაც, რასაც არანაკლები მნიშვნელობა აქვთ ადამიანის არსებობისათვის. ასეთია, მაგალითად, მოთხოვნები ინფორმაციაზე, გართობაზე და სხვ. სასიცოცხლი არსებობისათვის აუცილებელ ღირებულებაში შედის აგრეთვე სხვადასხვა დარგში მუშაობისათვის აუცილებელი უნარის, ცოდნის შექმნის ღირებულებაც.

ამდენად, განათლებას, შრომის ხარისხსა და, შესაბამისად, სამუშაო ძალის ღირებულებას შორის არსებობს უშუალო კავშირი. კვალიფიკაციის ზრდა სამუშაო ძალის ღირებულების ზდის ერთ-ერთი არსებითი ფაქტორია. ცხადია, რომ საწარმოო პროგრესთან ერთად იზრდება მუშაკის დახელოვნება და შრომის უნარი. ადამიანის მოთხოვნები განათლებისადმი საზოგადოებრივი განვითარების პროდუქტია, ამიტომ საზოგადოების განვითარების ყოველ ეტაპს უნდა შეესაბამებოდეს საზოგადოებრივად ნორმალური სამუშაო ძალის ხარისხი და კვალიფიკაცია.

ქართულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდ არის გაერცელებული თეორია რაოდენობრივი თანაფარდობის შესახებ სამუშაო ძალის კელაეწარმოებასა და მის მიერ ახლად შექმნილ ღირებულებას შორის. ამ თეორიის თანახმად, რაც უფრო მაღალია ადამიანის კვალიფიკაცია (რომელშიც იგულისხმება არა მარტო სპეციალური მომზადების, არამედ ინტელექტუალური განვითარებისა და განათლების დონე), მით უფრო რთულია მისი შრომა. რთული შრომა უფრო მეტ ღირებულებას აწარმოებს საშუალო ან მარტივ შრომასთან შედარებით და მის მომზადებას სჭირდება მეტი ხარჯი და დრო, ამიტომ ასეთი სამუშაო ძალის ღირებულება (მაღალი უნდა იყოს.) ამ მარქსისტულ კანონზომიერებებს აპრიორულად დასავლური თეორიების მიმდევრებიც იზიარებენ, მაგრამ მათ შორის ახრთა სხვაობა ვლინდება რთული და მარტივი შრომის შეფასების კრიტერიუმებისა და ინსტიტუტების განსაზღვრისას. (ცხადია, რომ მხოლოდ შრომის ბაზარი ვერ იქნება მათი შეფასების ერთადერთი პირობა, თუმცა მისი კანონები ზოგადად ამ შრომის რედუქციას ვერ უარყოფენ და განსხვავებულ ასპექტში ახასიათებენ ადამიანის კვალიფიკაციასა და მისგან მიღებულ სარგებელს შორის დამოკიდებულებას. მთავარი ისაა, რომ როდესაც შრომის ბაზარზე სამუშაო ძალის ღირებულება მცირდება, მაშინ საჭირო ხდება შრომის ხასიათში ცვლილებების შეტანა და კვალიფიკაციის დონის ამაღლება. ეს ასპექტი გამოხატავს განათლებასა და შრომის მოთხოვნა-მიწოდებას შორის პირდაპირ ურთიერთკავშირს და კვალიფიკაციის ზრდის მოთხოვნას საბაზრო კონიუნქტურის შესაბამისად.

ამ ასპექტში არანაკლებ მნიშვნელოვანია თვით ინდივიდის დამოკიდებულება განათლებისადმი და საკუთრივ განათლების სისტემის მდგომარეობაც, მაშასადამე, სასწავლო დაწესებულებებს რამდენად შეუძლიათ უსრუნველყონ ახალი კვალიფიკაციის დანერგვა სწავლებაში. ყოველი ასეთი ცვლილება სწორედ შრომითი თვისებების შექმნის გართულების შედეგია, ამიტომ პროგრესის ზრდასთან ერთად შრომაც რთულდება.

როგორც ჩანს, სამუშაო ძალის ღირებულება, სხვა ფაქტორებთან ერთად, განსაზღვრულია განათლების არსებული სტანდარტებით სამუშაო ძალის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის. ამასთან სამეცნიერო-ტექნიკურ პროგრესთან ერთად ამ სტანდარტების მოთხოვნები იზრდება. რაც უფრო მაღალია განათლების დონე, მით უფრო მაღალია სამუშაო ძალის ღირებულება და შრომის ფასი. განათლება, წარმოება და სამუშაო ძალის ღირებულება ერთმანეთთან დაკავშირებული ეკონომიკური ურთიერთობებია. ისინი ერთმანეთის განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორებია.

§2. ადამიანისეული კაპიტალი და მისი განვითარების ისტორიული ევოლუცია

⌘ (ადამიანისეული კაპიტალის თეორია წარმოიშვა 60-იან წლებში და დაკავშირებულია ამერიკელი მეცნიერის გარი ბეკერის სახელთან. იგი პრაქტიკულად წარმოადგენს ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიების ეკონომიკურ ვარიანტს. ამ თეორიის თანახმად საწარმო ეფექტიანობის მნიშვნელოვანი ნაწილი დამყარებულია შრომის პროცესში მუშაკის ძალისხმევაზე. ფორმალურად განათლება არის ადამიანების სპეციფიკური უნარის გამოყენების, შრომის ხელოვნების ათვისებისა და შესაძლებლობების გაფართოების მთავარი რესურსი.

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის ავტორები თვლიან, რომ განათლებაზე დანახარჯები არის კაპიტალდაბანდებები ადამიანში, ხოლო ცოდნის მიღება ადამიანისეული კაპიტალის დაგროვება. ამ შემთხვევაში განათლება განხილულია როგორც წარმოების დარგი, სადაც კაპიტალი იწარმოება ხანგრძლივი ვადით, ხოლო განათლება იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ მისმა მატარებელმა მოთელი ცხოვრების განმავლობაში მიიღოს შემოსავალი და მონაწილეობდეს აქტიურ სასოგადოებრივ ცხოვრებაში. ეს არგუმენტირებულია იმით, რომ ეკონომიკური საქმიანობის უნარი ინდივიდებს მოცემული არა აქვთ დაბადებიდანვე. მიწის მსგავსად, რომელსაც მოსავლის აღებამდე თავდაპირველად დამუ-

შავება და კულტივაცია სჭირდება, ადამიანსაც წარმოებაში მისი შრომითი უნარის რაციონალურად გამოყენებამდე მომზადება და განათლების შექმნა ესაჭიროება. განათლებაზე დანახარჯებს აქვს ინვესტიციური ხასიათი. იგი იხარჯება ცოდნის ათვისებაზე, რომელიც მომავალში შემოსავლების მიღების წყარო უნდა გახდეს. ინდივიდები განათლების შექმნით ახდენენ კაპიტალადაბანდებას თავის თავში. რეალურად, რამდენადაც ეკონომიკაში მოთხოვნა იზრდება მაღალკვალიფიციურ მუშაკებსე და მათი შრომის ფასიც მაღლდება, იმდენად მრავალი მშობელი ფიქრობს, რომ მათი შვილების უმაღლეს განათლებაზე გაწეული ხარჯები წარმოდგენს ინვესტირების ეფექტურ ფორმას.)

სასოგადოებრივი აზრის ისტორიაში ადამიანისეული კაპიტალის შეფასება იწყება ჯერ კიდევ ბიბლიური დროიდან, ხოლო ადამიანის ეკონომიკური ღირებულების შეფასება ადრეული ეკონომიკური აზროვნებიდან მომდინარეობს. ისტორიულად იგი დაკავშირებული იყო მონების ყიდვაგაყიდვის პროცესთან.

პირველი მეცნიერი, რომელმაც სერიოზულად შეაფასა ადამიანისეული კაპიტალი, იყო უილიამ პეტი. მისი შეფასება ემყარებოდა ორ თვისსს: 1. ერთობლივი მუშახელის გამომუშაება არის სხვაობა მთლიან ეროვნულ ხარჯებსა და მოგებას შორის, რომელიც მიღებულია მიწიდან და სხვა რესურსებიდან; 2. ადამიანის ფასი მრავალჯერ აღემატება სამუშაო ძალის მიერ გამომუშაებულ ღირებულებას. (40, 82). უილიამ პეტის მიერ წარმოდგენილი ასეთი აბსტრაქციები ძნელია აღსაქმელად და უგულებელყოფს მრავალ ისეთ ფაქტორს, რომლებიც ყურადღების ღირსია, ამიტომ უმიჯობესია, თუ ადამიანისეული კაპიტალის ღირებულებას მიუდგებით საწარმოო ღირებულებისა და კაპიტალიზეული ხელფასის თვალსაზრისით.

ადამიანის ღირებულება ანუ ფასი, არის იმ რესურსების ღირებულების ტოლი, რომლებიც მის წარმოებაზეა დახარჯული. ეს რესურსი გულისხმობს ადამიანის დაბადების დღიდან მის მზრუნველობაზე, კვებაზე, ნაცმასა

და განათლებასე გაწეულ ხარჯებს. ყოველი დღის ხარჯი ზრდის ადამიანის ღირებულებას.

არის ამ შეხედულების საპირისპირო მოსაზრება, რომლის თანახმად, არ არსებობს არავითარი თავდაპირველი კავშირი ადამიანსე გაწეულ ხარჯებსა და ამ ადამიანის საბასრო ღირებულებას შორის. ამ თვალსაზრისით ღირებულება უნდა შეფასდეს არა წარსულ პერიოდში გაწეული ხარჯებით, არამედ ახლანდელი და მომავალი მოსალოდნელი საბასრო ფასეულობების შესაბამისად და იგი უნდა გაისომოს შექმნილი დოვლათის სიდიდით, რომელსაც გამოაკლდება ცხოვრებასე გაწეული ხარჯები, ანუ ინდივიდების ერთობლივი ღირებულება გაისომება მომავალი პერიოდის ხელფასის ამჟამინდელი ღირებულებით, მისი სიცოცხლის ხანგრძლივობისა და სამუშაო პერიოდის გათვალისწინებით. ადამიანისეული კაპიტალის ღირებულება იანგარიშება ინდივიდის სიცოცხლის განმავლობაში მიღებული მოსალოდნელი ხელფასების ჯამიდან, ადამიანის ფასეულობა კი იქნება ის ერთობლივი ღირებულება, რომელიც ნაკლებია მის სიცოცხლის პერიოდში გამოიწვევებულ ღირებულებასე მისი არსებობისათვის საჭირო ღირებულების ჯამით (52, 13; 57).

ადამიანისეული კაპიტალის განმარტებაში რევილუციური ცვლილებები მოხდა მაშინ, როდესაც გამოვლინდა განათლების, სწავლების პოტენციური შემოქმედების მნიშვნელობა ადამიანის დახელოვნებასე, ტალანტსე, ნიჭსე და ა.შ. ეკონომიკური ასრის ადრეულ ისტორიაში ადამიანისეული კაპიტალი რამდენიმე მეცნიერმა ნათვალა კაპიტალის ნაირსახეობად და მხოლოდ ადამ სმიტმა მოაქცია იგი ეკონომიკური თეორიის ყურადღების ცენტრში. მან

* ამ თვალსაზრისით, ადამიანისეული კაპიტალის ღირებულება სამუშაო ძალის ღირებულების ტოლფასია, მაგრამ მისგან განსხვავებით ადამიანისეული კაპიტალი არის ის სარგებლიანობა, რომელიც ფასდება საგანმანათლებლო ეფექტით წარმოებაში, ხოლო სამუშაო ძალის ფასი განისაზღვრება მისი კელაფწარმოებისათვის საჭირო ხარჯებით. სოვიერთ თანამედროვე თეორიაში ეს ცნებები იდენტურად მოიაზრება.

ადამიანისეული კაპიტალი დაახასიათა, როგორც ეკონომიკური ზრდისა და სიძლიერის რესურსი.

ადამ სმიტმა სამუშაო ძალის დახელოვნება დაახასიათა, როგორც უმნიშვნელოვანესი ძალა ეკონომიკური პროგრესისათვის. იგი აღნიშნავდა: "მუშის განვითარებული დახელოვნება შეიძლება განვიხილოთ იმავე თვალსაზრისით, როგორც მანქანა და სამუშაო იარაღი, რომლებიც აადვილებენ ან ამცირებენ შრომას და რომლებიც, თუმცა მოითხოვენ განსასღერულ ხარჯებს, მაგრამ ამ ხარჯებს ანაზღაურებენ მოგებითურთ" (21, 316).

ა. სმიტი ამაზე შორს ვეღარ წაივდა, ბოლომდე ვერ შეაფასა ადამიანისეული კაპიტალის ღირებულება და დაკმაყოფილდა იმ თეზისით, რომ ადამიანისეული კაპიტალის წარმოებას მოაქვს მნიშვნელოვანი უკუგება სიცოცხლის პერიოდში შემოსავლების სახით. მისმა მიმდევრებმა ადამიანი შეიყვანეს კაპიტალის ცნებაში და არსებითად დაახასიათეს იგი დახელოვნების, ნიჭისა და სხვა უნარ-თვისებების მიხედვით.

ბ. სენიორი თვლიდა, რომ ადამიანისეული კაპიტალის ღირებულება აჭარბებს მთელ იმ მარაგს, რაც დიდ რაც დიდ ბრიტანეთში იყო შექმნილი მატერიალური კაპიტალის სახით (77, 487).

ალფრედ მარშალმა ადამიანისეული კაპიტალი გაათანაბრა პერსონალური სიმდიდრის ცნებასთან და იგი დაუკავშირა ენერჯიას, შესაძლებლობებსა და იმ თვისებებს, რომლებიც ადამიანებს ეფექტურს ხდიან. ამიტომ იგი მიიჩნევდა მას კაპიტალად (34, 281-283).

ინდივიდისა და საზოგადოების საგანმანათლებლო ღირებულების შესახებ არსებული შეხედულებების უმრავლესობა ადრინდელია და განსხვავდება ახალი წარმოდგენებისაგან. მართალია, ამჟამად აქცენტები კეთდება ჯანდაცვის, განათლებისა და სხვა ადამიანისეული რესურსების ეკონომიკაზე, მაგრამ ბევრი რამ კარგად იყო ცნობილი როგორც ადამ სმიტისათვის, ასევე მე-19 საუკუნის სოციურთი სხვა ეკონომისტისათვის. ადამ სმიტი შენიშნავდა, რომ განათლება აძლევს პირდაპირ და არაპირდაპირ სარგებელს როგორც მთელ საზოგადოებას, ისე

განათლებამიღებულ ინდივიდებს. იგი ხორციელდება ცოდნის ინდივიდუალური წესით შექმნის გზით. მას სჯეროდა, რომ საკმარისი განათლების გარეშე მშრომელთა მასა გაუცხოვდება სასოგადოებისაგან, რის გამოც იქმნება მშრომელთა განხეთქილების საშიშროება. ა. სმიტი აღნიშნავდა, რომ სასოგადოებამ ყურადღება უნდა მიაქციოს განსაკუთრებით ღარიბთა განათლებას იმისათვის, რომ თავიდან აიცილოს სრული კორუფცია და დეგენერაცია (დაკემა) (42, 303). მისი აზრით, საუკეთესოა პარიზის სკოლა შოტლანდიური სისტემით, სადაც გაბატონებულია იძულებითი სწავლება. რაც შეეხება მის ღირებულებას, სმიტი წერდა, რომ განათლების ხარჯი, რა თქმა უნდა, მთელი სასოგადოებისათვის მომგებიანი უნდა იყოს და იგი უნდა იკისროს სასოგადოებამ. ეს ხარჯი უნდა გაიღოს ყველამ, ვინც უშუალოდ სასწავლო დაწესებულებებისა და ინსტიტუტებისაგან მიიღებს სარგებელს, ან იგი შეიძლება ნებაყოფლობით გაიღოს იმ მოხალისეებმა, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მათ აქვთ რაიმე კავშირი ყოველივე ამასთან (42, 333).

ა. მარშალი შენიშნავდა პირდაპირ და არაპირდაპირ სარგებელს შორის განსხვავებას. მისი აზრით, არსებობს მრავალი სახეობის შრომა, რომელთაც ეფექტიანად ასრულებენ როგორც განათლებული, ასევე გაუნათლებელი ადამიანები. უმაღლესი განათლების სფერო აძლევს მკირე პირდაპირ სარგებელს ხელოსნებს, წერილ მწარმოებლებსა და მუშებს, კარგი განათლება კი იძლევა არაპირდაპირ სარგებელს ყველა წევულებრივი მშრომელისათვის. იგი ასტიმულირებს მის გონებრივ აქტიურობას, ავითარებს ცნობისმოყვარეობას, შრომით საქმიანობაში აქცევს მას და უფრო კეთილშობილურს, ორგანიზებულსა და საიმედოს ხდის. იგი აძლიერებს მის სიცოცხლისუნარიანობას როგორც სამუშაო, ასევე არასამუშაო საათების პერიოდში. იგი არის მატერიალური კეთილდღეობის მნიშვნელოვანი საშუალება (34., 289).

განათლება ა. მარშალის აზრით, არა მარტო ეხმარება ინდივიდებს და სოციალურ ფენებს თავისი ცხოვრების გაუმჯობესებაში, არამედ იგი არის ზღვარი სოციალურ

კლასებს შორის; იგი არის საშუალება იმისათვის, რომ მიღწეულ იქნეს სოციალური მობილურობა და გამოვლინდეს იმათი “დამალული ნიჭი”, რომლებსაც, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, შეიძლება ისე გაეფლოთ თავიანთი ცხოვრება, რომ დარწმუნდნენ ყველასათვის უცნობნი. სასოგადოების მიერ განათლების მხარდაჭერის ახსნის სხვა არგუმენტები დაფუძნებულია იმის მტკიცებაზე, რომ განათლებას მოაქვს არაპირდაპირი სარგებელი.

ა. მარშალი აღნიშნავდა, რომ სასოგადოებრივი და კერძო დანახარჯები განათლებაზე არ შეიძლება გაისომოს მისგან პირდაპირ მიღებული ნაყოფის მიხედვით. იგი არის ხანგრძლივ პერიოდში მოქმედი საინვესტიციო რესურსი, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ხალხის მასას, მიიღოს სარგებელი. ერთი ინდუსტრიული გენიის ეკონომიკური ღირებულება საკმარისია იმისათვის, რომ დაიფაროს მთელი ქალაქის ხარჯები განათლებაზე. უმაღლეს განათლებაზე წლების განმავლობაში გაღებული დანახარჯები კარგად იქნება ანაზღაურებული მაშინ, როდესაც გამოვლინდება კიდევ ერთი ნიუტონი, ან დარვინი, შექსპირი ან ბუთჰოვენი (34, 294).

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს თ. მალთუსმა წამოაყენა დებულება აფეთქების საშიშროების შესახებ იმ მოსახლეობისა, რომელიც მინიმალური საარსებო საშუალებების დონეზე ცხოვრობს. იგი აღნიშნავდა: განათლება გახდება ინვესტიციური რესურსი და იგი შექმნის იმ პირობებს, რომლებიც შესდუდავენ ოჯახებში გამრავლებას. განათლება არის “სამოქალაქო თავისუფლება” და იგი ავითარებს მხოლოდ მიზანშეწონილ თვისებებს. ამდენად, მალთუსის აზრით, განათლებისაგან მიღებული სარგებელი გამოიხატება მოსახლეობის სრდის შესდუდვაში.

ადამიანისეული კაპიტალის ცნება აღიარებული იყო ადრეულ ხანაშივე მრავალი ეკონომისტის მიერ. იგი სიმდიდრის ტოლფასი ცნებაა და მასში იგივე ახრია ნადებული, რაც მატერიალურ კაპიტალში. რამდენადაც ღირებულებასა და ფასეულობას შორის ურთიერთობაში მრავალი ფაქტორი მონაწილეობს, რომელთა სრული შეფასება არსებული კონცეფციების მიხედვით არასაკმარისია,

ამდენად ადამიანის ფულადი ღირებულების შეფასების ცდები არაადეკვატურად გამოხატავენ მის რეალურ ფასეულობას. მიუხედავად ამისა, მრავალი მეცნიერი იყენებს სხვადასხვა შეფასებით მიდგომას და ცდილობს ამ ხარვეზის შევსებას. ერთნი ადამიანისეულ კაპიტალს აფასებენ როგორც სხვადასხვა ინვესტირების შედეგად წარმოებულ ღირებულებას, მეორენი, განსაზღვრავენ საკუთრივ განათლების ღირებულებას მიღებული შემოსავლებით, ამასთან ადგენენ სხვადასხვა გამანაწილებელ ფაქტორებს და ერთმანეთს ადარებენ განათლების მისაღებად გაწეულ დღევანდელ ძალისხმევას იმ ძალისხმევასთან, რომელიც გარკვეული პერიოდის წინ იმავე რაოდენობის ცოდნის მისაღებად იქნა გაწეული. ამის საფუძველზე განათლების ღირებულების მანვენებელი სხვადასხვა კვალიფიკაციით მიღებული შემოსავლების სიდიდეების ტოლფასი ხდება.

ეკონომისტებს, რომლებიც მე-19 საუკუნეში გამოთქვამდნენ თავიანთ შეხედულებებს განათლებიდან მიღებული სარგებლის შესახებ, დღემდე სერიოზულ ყურადღებას არ აქცევდნენ. მხოლოდ მე-20 საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო განათლებაში ინვესტიციების, ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირების, ეკონომიკური განვითარების და ერების კეთილდღეობის ურთიერთობების პრობლემატიკის აქტიური შესწავლა. ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირების სფეროში ყურადღება გამახვილდა როგორც სასოციალურ, ასევე ინდივიდისათვის განათლებიდან მიღებული სარგებლის გაზომვის საკითხებზე.

თეოდორ შულცი იყო პირველი მათგანი, ვინც ყურადღება მიაქცია განათლებასა და ინვესტიციებს შორის კავშირს. მან განათლებიდან მიღებული სარგებელი დაყო ორ კატეგორიად: პირველი გულისხმობდა სოციალურ სარგებელს, რომელიც გამომდინარეობდა განათლების, როგორც ეკონომიკური ზღის წყაროს ფუნქციიდან. მეორე კი - იმ სოციალურ სარგებელს, რომელიც დაკავშირებულია უნივერსიტეტებისა და ინსტიტუტების კვლევით ფუნქციებთან. მან შენიშნა, რომ სასწავლო დაწესებულებები ავითარებენ პოტენციურ ნიჭს და ამადლებენ ადამიანების შრომით შესაძლებლობებს, რომლებიც ასოცირებულია ეკონომიკის ზრდასთან. მთავარი

პრობლემაა განათლებაში ჩადებული ინვესტიციებით მიღებული უკუგების გაზომვა, მაგრამ ეს ამოცანა საკმაოდ რთული გადასაწყვეტია, რადგან ძნელია ყოველი ღირებულებისათვის გამოიძებნოს ადეკვატური ადგილი (97, 40).

განათლებასა და შემოსავლებს შორის თანაფარდობის კვლევას მიეძღვნა მრავალი ნაშრომი და ბევრი მათგანი სოფისტიკურ მეთოდოლოგიაზე იყო აგებული. (შეცნირთა უმრავლესობა იკვლევდა განათლებაში ინვესტირების შედეგად მხოლოდ პირდაპირი გზით მიღებულ ფულად შემოსავლებს. ეს თეორია ცნობილია მოგება-ხარჯების ანალიტიკური ტექნიკის სახელით, რაც მიზნად ისახავს განათლების უემოქმედებისა და მისი ეფექტის გაზომვას შემოსავლების მისაღებად. ამისათვის გამოყენებული იყო განსხვავებული ინსტრუმენტები, მათ შორის წლოვანება-გამომუშავეების, გამომუშავეების დიფერენციაციის, მიმდინარე შემოსავლების დიფერენციაციისა და სხვ. 1970-1980 წლებში განათლებისა და შემოსავლების ურთიერთობების საკითხის კვლევის ტექნიკა უფრო გაუმჯობესდა და დაიწყო შერეული ეფექტების ბუნებრივი ნიჭის, სამუშაოს სწავლების, ოჯახის, სკოლების ხარისხის და სხვ. გათვალისწინება.) 29 -

განათლებიდან “სრული” უკუგების გასაზომად ძირითადი პრობლემები ეფუძნება სარგებლის ღირებულების რაოდენობრივად გამოხატვის შეუძლებლობას, რომელიც დაკავშირებული არ არის მონეტარულ სიდიდეებთან, მაგრამ ასოცირებულია განათლებისაგან მიღებულ ეფექტთან. უახლესი კვლევა ადამინისეული კაპიტალის ფორმირებაში კონცენტრირებულია სწორედ განათლებიდან მიღებულ არასაბაზრო ფორმის უკუგებაზე. იგი ძირითადად ეხება არასაბაზრო მოხმარებას და ხორციელდება დასვენებისა და თავისუფალი დროის პერიოდში. ეს თეორიები იკვლევენ ურთიერთდამოკიდებულებას სასწავლო დაწესებულებებში მიმდინარე სწავლებასა და ჯანდაცვას, მართვის განხორციელებასა და მოხმარებით ქცევებს, სწავლებასა და მიგრაციას შორის. ამ თეორიის ერთ-ერთი ასპექტია სწავლების უემოქმედება ოჯახის განვითარებაზე, კერძოდ, ოჯახის ფორმირებაზე, მოზარდებს შორის ურთიერთობასა და ბავშვების კეთილდღეობაზე.

უახლესი კვლევების პრაქტიკული მნიშვნელობა ის არის, რომ ისინი ადგენენ როგორც ფორმალური, ასევე არა-ფორმალური განათლების მნიშვნელობას ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებაში, განსაზღვრავენ განათლების ხელშეწყობასა და შემოსავლების განაწილებას (გამომწევაებას) შორის კავშირს, განმარტავენ განათლების სემოქმედების ბუნებას სხვადასხვა სასიცოცხლოდ აუცილებელი სფეროების განვითარებაში და ამდიდრებენ მოძღვრებას ადამიანის სულიერი და მატერიალური ღირებულებების შესახებ.

§3. შრომის ნაყოფიერება და ადამიანისეული კაპიტალის თეორიები

ადამიანისეული კაპიტალის თეორია განმარტავს ინდივიდუალურ და სასოციალურ დონეებს შორის შესაბამისობას და ინდივიდების შრომითი უნარის სრულყოფის მოტივით ასაბუთებს ეროვნული ეკონომიკის ზრდის გარდუვალობას. იგი ეყრდნობა პრინციპს: განათლების მიღებით ინდივიდებში ხდება სოციალური ცვლილებები და მათი ძალისხმევის შედეგად ძლიერდება პროცესები, რომლებიც განაპირობებენ სოციალურ და ეკონომიკურ აღმავლობას.

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიას აქვს სხვა ინტერპრეტაცია (კერძოდ, განათლება არის თანამედროვე სასოციალურების ის ძირითადი ინსტიტუტი, რომელსაც შეუძლია გახდეს მრავალი სოციალური პრობლემის გადაწყვეტის "პანაცეა". ეს თეორია პასუხობს აგრეთვე კითხვას, თუ რატომ უყურებენ ინდივიდები განათლებას, როგორც მათი მომავლის ცენტრალურ ძალას და რატომ არიან ისინი ასე ერთგულნი ამ ინსტიტუტისადმი (104, 225-238).

ადამიანების მთავარი მოტივაცია განათლების შექენაში და საერთოდ ადამიანისეული კაპიტალის გასრდაში არის შემოსავლების სახით მიღებული სარგებელი, რომლის გამოვლენის კონკრეტულ ფორმას წარმოადგენს შრომის ანაზღაურება.

შრომის ანაზღაურებას განსაკუთრებული ადგილი უკავია შრომითი ურთიერთობების რეგულირებაში. ეკონომისტები შრომის ანაზღაურებას განიხილავენ როგორც აუცილებელ ინსტრუმენტს, რომლის მეშვეობით შეიძლება მუშაკის შრომის ნაყოფიერების უზრუნველყოფა. "ვინც კარგად მუშაობს, ის მეტსაც იღებს და თუ მეტს იღებს, მაშინ იგი უნდა ცდილობდეს, რომ უკეთესად იმუშაოს". ეს ფორმულა ძალაშია იმ შემთხვევაში, თუ შრომის სხვა მოტივაციას არ აქვს ადგილი, მაგრამ რეალურად ამ ფორმულის პრაქტიკაში უზრუნველყოფა არ არის ადვილი)

მართალია, შრომის ბაზარზე სამუშაო ძალის ფასს განსაზღვრავს მასზე მოთხოვნა-მიწოდება, მაგრამ ფასის ფორმირებაზე გავლენას ახდენს არა მარტო ეს ურთიერთობა. არსებობს სხვა გარემოებებიც, რომლებსაც შეაქვთ კორექტივები ამ კლასიკურ კანონში. ეს შეიძლება იყოს საზოგადოების განწყობა, ისტორიული ღირებულებების გათვალისწინება, მოტივაცია და სხვ.

საერთოდ საბაზრო ეკონომიკაში შრომის მთავარი სტიმული არის არა ხელფასის ზრდა, არამედ თვით ხელფასის სიდიდე. ადამიანს აინტერესებს ხელფასის სიდიდე. საწარმოების შემოსავლები დამოკიდებულია ინდივიდების შრომითი შესაძლებლობების გამოყენებაზე, ხოლო მათი ანაზღაურება - საწარმოს შემოსავლებზე.

(რამდენადაც მუშაკები იღებენ ანაზღაურებას შრომის ზღერული ნაყოფიერების მიხედვით, იმდენად უმაღლესი ზღერული ხელფასი უნდა შეესაბამებოდეს მათ უმაღლეს განათლებას, რომელიც, თავის მხრივ, ზრდის ზღერულ მწარმოებლობას. განათლების გამოყენებით მიღებული უკუგება მეცნიერების მიერ გამოყენებულია, როგორც ეკონომიკურ ზრდაზე განათლების შემოქმედების სასომი ერთეული. განათლება დახასიათებულია როგორც ინვესტირების ობიექტი, რომელიც მოიტანს უკუგებას პერსპექტივაში, ამიტომ ინდივიდებსა და საზოგადოებას აქვს ეკონომიკური სტიმული საგანმანათლებლო ხარჯების გასაწევად. ამ დებულებიდან გამომდინარე, რამდენადაც განათლებაში მოსახლეობის ხარჯების ზრდა იწვევს ეკონომიკაში ადამიანისეული კაპიტალის ზრდას, იმდენად ეროვნულ ეკონომი-

კაში იზრდება შრომის ნაყოფიერება და შემოსავლები (47; 98, 1-16; 100, 278-308).

ამ თეორიებში განათლება და ეკონომიკა წარმოდგენილია როგორც ურთიერთმოქმედი თვითგანვითარებადი ურთიერთობები. ხანგრძლივ პერიოდში განათლების დონის ამაღლება ხდება ტექნიკური ეფექტიანობისა და ეკონომიკაში განხორციელებული მოდერნიზაციის შედეგად, განათლება კი სანაცვლოდ ხელს უწყობს ეკონომიკის ზრდას სასწავლო დაწესებულებებისა და ინდივიდების ახალ ღირებულებებს ხეორიენტაციის გზით.

ადამიანისეული კაპიტალი და ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიები ინტუიციურ თვალთახედვაზეა დაფუძნებული. იგი განათლებასა და ეკონომიკას შორის ნათესაობას აქსიომატურად აღიქვამს და მიიწინებს, როგორც თავისთავად გასაგებ მოვლენას. მაგრამ არის თუ არა ეს თეორია სარწმუნო მაკროდონეზე? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა ემპირიულად იქნეს განხილული განათლების შემოქმედება ეკონომიკაზე და შემდეგ კი — ეკონომიკის ეფექტი განათლების ზრდაზე.

განათლების შემოქმედებას ეკონომიკურ ზრდაზე შეისწავლის რაოდენობრივი თეორია. იგი იკვლევს განათლების ხარჯების შემოქმედებას ეკონომიკური განვითარების დონეზე (50, 247-279). ეს თეორია ასაბუთებს პოზიტიური ურთიერთობების არსებობას ამ ორ ცვალებად ფაქტორს შორის, მაგრამ მას გააჩნია სუსტი მხარეებიც, კერძოდ, იგი საგანმანათლებლო ეფექტს (ეკონომიკურ ზრდაზე) ვერ აცალკევებს ეკონომიკის განათლებაზე ზრდის შემოქმედებისაგან. მეორეც, ამ თეორიაში ეკონომიკისა და განათლების ურთიერთშემოქმედების ანალიზი არ არის სრულყოფილი, რადგან ყურადღების გარეშე რჩება სხვა ისეთი მნიშვნელოვანი ფაქტორები, რომლებიც განათლებისა და ეკონომიკის ურთიერთობებზე ახდენს სეკაუელენას. მათ გარეშე კი ეფექტების სრული ანალიზი არ იქნებოდა შესაძლებელი.

შედარებით უფრო მნიშვნელოვანია ამ პრობლემის მაკროეკონომიკური თეორიები, რამდენადაც ისინი განსასდერავენ განათლების შემოქმედებას ეკონომიკურ ზრდაზე საწარმოო

ფუნქციის მეშვეობით და ასახავენ მოდელს, რომელშიც გამოშვებული პროდუქცია წარმოდგენილია, როგორც კაპიტალისა და შრომის ფუნქცია (88, 1137-1178).

60-იან წლებში ადამიანისეული კაპიტალი და ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიები მნიშვნელოვნად განავითარა ამერიკელმა მეცნიერმა ედვარდ დენისონმა (55; 56). მან მაკროეკონომიკურ ასპექტში განათლების შემოქმედება ეკონომიკურ სრდასე განსაზღვრა საწარმოო ფუნქციის მეშვეობით და გამოშვებული პროდუქცია წარმოადგინა, როგორც კაპიტალისა და შრომის ფუნქცია. ედვარდ დენისონმა გაიანგარიშა, თუ რამდენად მოქმედებს განათლება პროდუქციის გამოშვებაზე, რამდენად იწვევს შრომის ხარისხობრივ (რაც მუშაკების საგანმანათლებლო დონის მანვენებელია) და შრომის პროდუქტის რაოდენობრივ ცვლილებებს. მან განათლების შემოქმედების რაოდენობრივი სიდიდე განსაზღვრა პროფესიებისა და განათლების დონის ადეკვატურად ანაზღაურებული შრომის გასამრჯელოს საშუალებით. ამის შედეგად გააკეთა დასკვნა, რომლის თანახმად, აშშ-ში 1929-1957 წლებში განათლების საფუძველზე შრომის საშუალო ხარისხი ყოველწლიურად გაიზარდა 0,93 პროცენტით. ამ პერიოდში ეროვნული პროდუქტის ყოველწლიური სრდა შეადგენდა 2,93 პროცენტს, განათლებაში კი დაბანდებული იყო ამ სრდის 23 პროცენტი. ამდენად, - ასენის იგი, - აშშ-ში ეკონომიკურ სრდას ხელი შეუწყო სწორედ განათლების სფეროს განვითარებაში.

ე. დენისონის სახელთან არის დაკავშირებული განათლების ეკონომიკური ეფექტიანობის შეფასების სხვა არგუმენტიც. მან რაოდენობრივად შეადარა სხვადასხვა ეკონომიკური სრდის ფაქტორების შემოქმედება აშშ-ის რეალური ეროვნული შემოსავლის სრდას. ეს შედარებები მოყვანილია მე-2 ცხრილში.

ფაქტორები, რომლებიც მოქმედებს აშშ-ის რეალური ეროვნული შემოსავლის ზრდაზე 1929-1982 წლებში

	ზრდის ფაქტორი	თითოეული ფაქტორის ხვ. წონა (%)
1.	შრომითი დანახარჯების ზრდა	32
2.	შრომის ნაყოფიერების ზრდა	68
3.	ტექნიკური პროგრესი	28
4.	კაპიტალის დანახარჯები	19
5.	განათლება და პროფესიული მომსახურება	14
6.	წარმოების მასშტაბებით გამოწვეული ეკონომია	9
7.	რესურსების განაწილების გაუმჯობესება	8
8.	საკანონმდებლო ინსტიტუციური და სხვა ფაქტორები	9

ე. დენისონის შეფასებით, სამუშაო ძალის ხარისხის გაუმჯობესებამ გამოიწვია აშშ-ის რეალური ეროვნული შემოსავლის ზრდა 14 პროცენტით. სამუშაო ძალის მდგომარეობის ყველაზე მარტივი მაჩვენებელია მისი განათლების დონე. შესაბამისად, უნდა დავასკვნათ, რომ ნებისმიერ საზოგადოებაში საკუთრივ განათლება არის ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი მძლავრი წყარო.

გარდა ამისა, განათლების დონესა და ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის შემოსავლებს შორის კავშირის განსაზღვრისას ე. დენისონმა დაადგინა, რომ ერთნაირი ასაკის ინდივიდების საშუალო შემოსავლებში სხვაობის 3/5 განპირობებულია განათლების დონით, ხოლო დანარჩენი - ინდივიდის პირადი თვისებებით და სხვა გარემოებებით. ისეთი პირადი თვისებები, როგორიცაა ნიჭი, სიახლის აღქმის უნარი, სწრაფი აზროვნება და სხვ. არის დამატებითი საშუალება ადამიანთა შემოსავლების გასაზრდელად.

80-იან წლებში დეილ ჯორჯენსონმა გამოიყენა საწარმოო ფუნქციის მოდელი და გააკეთა დასკვნა, რომლის თანახმად, განათლების ზემოქმედება ეკონომიკის ზრდაზე ხდება ინდივიდუალური სამუშაო ძალის ნაყოფიერების ზრდის

გამო. მან ფაქტორებად აიღო როგორც თანამდებობრივი განსხვავებები (მუშაკების წლოვანება და სქესი) ასევე განათლების მიღებაზე დახარჯული დრო. მკვლევარის აზრით, ხელფასი, რომელსაც მუშაკები იღებენ თავიანთი ცოდნის განსხვავებული დონის შესაბამისად, ასახავს განათლების შემოქმედებას მათ ნაყოფიერებაზე. ამით მან უჩვენა, რომ 1948-1973 წლებში შრომის ხარისხის 0,72 პროცენტით ზრდაში განათლების წილი იყო 0,67 პროცენტი, ხოლო შრომის პროდუქტის ყოველწლიური 1,09 პროცენტით ზრდის პირობებში შრომის ხარისხი შეადგენდა 0,45 პროცენტს. ამ გაანგარიშების მიხედვით მტკიცდება, რომ განათლება არის ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორი (74, 95-162).

დენისონის მოდელისაგან განსხვავებით პეტერ ლუნდგრინმა პრუსიის მაგალითზე შეისწავლა განათლების შემოქმედების ეფექტი ეკონომიკურ ზრდაზე 1861-1913 წლებში და დაასკვნა, რომ განათლების გასომევა შრომისა და კაპიტალის სტანდარტული შედეგების მიხედვით არ აუმჯობესებს ამ მოდელს, ხოლო განათლების ეფექტი არ არის საკმარისი იმის დასამტკიცებლად, რომ პრუსიაში ამ პერიოდში ეკონომიკის ზრდა ხდებოდა განათლების სისტემის განვითარების გამო (96, 20-66).

მართალია, საწარმოო ფუნქციის გზით განათლების ეკონომიკაზე შემოქმედების მტკიცება იძლეოდა საკმარის ოპტიმისტური მსჯელობის საბაზს, მაგრამ შემდგომში ასეთი მიდგომა მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული და მისი ემპირიული დასკვნებიც ეჭვის ქვეშ დადგა. არსებითად კი საკამათო გახდა ორი საკითხი:

პირველი, აღნიშნული თეორია ემყარება მეთოდოლოგიურ პრინციპს, რომლის თანახმად, განათლების შემოქმედება ეროვნულ ეკონომიკაზე გამოიმდინარეობს ინდივიდების მიერ ცოდნის მიღებასა და ამ ცოდნით გამოიმუშავებულ თანხას შორის მიხედვით შემდეგობრივი კავშირიდან. ამ ლოგიკით, ადამიანებს, რომლებსაც აქვთ უფრო მეტი ცოდნა, ექმნებათ თანამდებობების დაკავებისა და ხელფასის გამოიმუშავების უფრო მეტი შესაძლებლობები. ეს თეზისი თითქოს იძლევა იმის მტკიცების შესაძლებლობას, რომ იმ ინდივიდების ერთობლივი შრომა უნდა იყოს უფრო

ნაყოფიერი, რომლებმაც მიიღეს მეტი განათლება. სწორედ ასეთი ადამიანები ავითარებენ ეკონომიკას. თუმცა ამგვარი დასკვნის გაკეთება ცალკეულ შემთხვევაში შეიძლება არასწორი აღმოჩნდეს ეკონომიკურ სრდაზე მოქმედი სხვადასხვა "გადამკვეთი" ფაქტორისა და "თანამდევ ეფექტების" გამო, რაც ეჭვის ქვეშ აყენებს სემით აღნიშნულ თეორიას.

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიაში აღიარებულია შეხედულება, რომლის თანახმად, ინდივიდებს ხელფასი ეძლევათ ცოდნის შესაბამისად. იგი სემოქმედებს ეკონომიკურ სრდაზე, მაგრამ ასეთი დასკვნა უფრო ინტუიციურია და ცოდნის, როგორც მიზეზის გარდუვალი სემოქმედების მტკიცება ერთობლივი შრომის ნაყოფიერების სრდაზე ემპირიული ხასიათისაა.

არსებობს სხვა გზაც იმის ასახსნელად, თუ რატომ აქვთ განათლებულ მუშაკებს მაღალი შრომის სტატუსი და ხელფასი. განათლება სრდის შრომით შესაძლებლობებს. კვალიფიციური სამუშაო ძალის პრესტიჟი მაღალია. ადამიანები სამუშაო ადგილებზე გადანაწილებიან განათლების დონეებისა და შრომითი შესაძლებლობების მიხედვით. ყოველივე ეს კი არ არის საკმარისი პირობა ერთობლივი შრომის ნაყოფიერების სრდისათვის და მას არ აქვს ეკონომიკის სრდაზე აუცილებელი სემოქმედების ხასიათი, მაგრამ, რამდენადაც არსებობს სამუშაო ძალის ასეთი განაწილება, იმდენად ადამიანები, რომლებიც ცდილობენ შესაფერისი სამუშაოს პოვნას, მოთხოვნებს უყენებენ განათლების სისტემას. ამიტომ განათლების ხარჯზე ეკონომიკის სრდა და ერთობლივი მწარმოებლობა მხოლოდ ამ ურთიერთგადამკვეთი ფაქტორების სემოქმედების შედეგად შეიძლება აიხსნას.

ეკონომიკაზე განათლების სემოქმედების ახსნა ერთობლივი მწარმოებლობის სრდის საშუალებით მხოლოდ ემპირიულად მტკიცდება. სოგიერთი თეორია ამ გარემოებას იყენებს იმისათვის, რომ დაასაბუთოს, თითქოს განათლება ეფექტს ვერ ახდენდეს ეკონომიკის განვითარებაზე, მაგრამ აქვე უნდა დავახუსტოთ, რომ ეს თეორიები არ უარყოფენ განათლების ეკონომიკაზე პოზიტიურ სემოქმედებას და

ამტკიცებენ მხოლოდ იმას, რომ ინდივიდების ხელფასსა და განათლებას შორის კავშირი არ შეიძლება ყოველთვის ასეთი ეფექტის გამოხატველი იყოს (104, 101-105).

საკმაოდ გავრცელებულია აზრი იმის შესახებ, რომ ქვეყანაში განათლების სისტემა განსაზღვრავს მისი ეკონომიკის მდგომარეობას.* ამ აზრში, მართალია, არის ჭეშმარიტების მარცვალიც, მაგრამ არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ განათლების დონის ზრდა ავტომატურად ვერ უზრუნველყოფს წარმოების ეფექტიანობის ზრდას. შესაბამისად, სასწავლო დაწესებულებებში სწავლის ხარისხის ამაღლებასა და შრომის ნაყოფიერებას შორის პირდაპირი კავშირის რაოდენობრივი განსაზღვრა არ შეიძლება. ზოგიერთი ქვეყანა, მართალია, ეკონომიკურად სწრაფად მიდის წინ, მაგრამ განათლების სისტემა შედარებით უფრო სუსტადაა განვითარებული, ვიდრე დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში. მრავალი მანვენებლით ასეთად შეიძლება მივიჩნიოთ ყოფილი საბჭოთა ქვეყნები, სადაც მოსახლეობის განათლების დონე მაღალია. წერაკითხვის უცოდინართა რაოდენობა ძალიან მცირეა და ზრდასრული მოსახლეობის 20 პროცენტზე მეტს აქვს მიღებული უმაღლესი განათლება. მათი ეკონომიკა კი დაბალგანვითარებულია.

ზოგიერთი მეცნიერი იმის დასამტკიცებლად, რომ ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებსა და წარმოების განვითარებას შორის არ არსებობს არავითარი კავშირი, იყენებს არგუმენტს, რომლის თანახმად, 60-იან წლებში აშშ-ში შემცირდა მოსწავლეთა აკადემიური წარმატება, განსაკუთრებით მათემატიკაში, ეს დღემდე გრძელდება, მაგრამ ამავდროულად განუხრელად გაიზარდა ეკონომიკა. თუ, სულ მცირე, მოსწავლეთა 20 პროცენტი მიიღებს კარგ განათლებას, იგი საკმარისი იქნება ქვეყანაში ტექნიკურ-ეკონომიკური პოტენციალის გასაზრდელად (29, 18).

* ამის მაგალითია კორეის, ტაივანისა და სხვა აზიური ქვეყნების განათლების სისტემა.

აშშ-ში, ასევე რიგ ევროპულ ქვეყნებში, ჩამოყალიბდა შემდეგი კანონსომიერება: მუშაკები საშუალო განათლებით გამოიმუშავენ 1,5-2-ჯერ ნაკლებს, ვიდრე მათი თანატოლები ბაკალავრის დიპლომით და თითქმის 3-ჯერ ნაკლებს, ვიდრე დოქტორები. ყველგან არსებობს განათლების მიღების გარკვეული სტიმულები. განათლება გახდა უმუშევრობისაგან თავის დაღწევის გარანტია. როგორც პრაქტიკა ადასტურებს, უმუშევრობის პირველი კანდიდატები ყოველთვის დაბალი განათლების მქონე მუშაკები არიან.

ადამიანისეული კაპიტალისა და ერთობლივი მწარმოებლობის თეორიების თანახმად, განათლებული სამუშაო ძალა უფრო ნაყოფიერია შრომაში, ხოლო შრომის მწარმოებლობის საზომი შეიძლება იყოს გამოიმუშავებული ხელფასი. ამ თეზისს აქვს მხოლოდ ემპირიული მხარდაჭერა, რამდენადაც მრავალი ეკონომისტი სვამს კითხვას, თუ რა შემთხვევაში შეიძლება ხელფასი გამოყენებულ იქნეს როგორც ზღვრული მწარმოებლობის საზომი და როდის არის შრომის ბაზარი კონკურენტული და გაწონასწორებული. თუ კონკურენცია სამუშაო ძალას შორის დამყარებულია მათ მიერ მიღებული განათლების დონეზე, მაშინ ხელფასის სიდიდე არ იმოქმედებს ზღვრულ მწარმოებლობაზე და შრომის ბაზარიც არასრულყოფილი იქნება (76, 255-262).

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის კრიტიკა ეფუძნება სამუშაოს მძებნელთა რიგის არსებობას ანუ მუშაკთა "უპირატესობის მიცემის" პრინციპს შრომის ბაზარზე, რაც ანალოგიურია იმ კრიტიკისა, რომელიც დამყარებული იყო განაწილებით პროცესებზე. ხელფასების უთანასწორობის ემპირიული თეორია კი ვერ ადგენს მყარ კავშირს განათლებასა და შრომის ნაყოფიერებას შორის. ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის თანახმად, (ხელფასების უთანასწორობა გამოდინარეობს ინდივიდების ცოდნისა და მუშაობის გამოცდილების განსხვავებიდან. ხელფასები კი განსხვავებულია როგორც სქესისა და წლოვანების, ასევე ეთნიკური წარმოშობის მიხედვით.) ეს უკანასკნელნი სისტემატურად მოქმედებენ ხელფასების სიდიდეზე, ამიტომ არ შეიძლება მხოლოდ ზემოთ აღნიშნული ფაქტორით გაიზომოს შრომის ნაყოფიერება.

გარდა ამისა, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენს ქვეყანაში დამკვიდრდა ფსიქოლოგია, რომლის მიხედვით ადამიანები, განსაკუთრებით ინფლაციის შემდგომ პერიოდში, შრომის ანაზღაურების ზრდას მიიჩნევენ საქონლისა და მომსახურების ფასთან მათი მოთხოვნილებების შესაბამისობის დამყარების პოლიტიკად და არა შრომის ეფექტიანობის ზრდის სტიმულად. ხელფასი იქცა ისეთ დროებით სტიმულად, რომელიც უწყვეტად უნდა იქნეს განახლებული. რამდენადაც ხელფასის შემცირებას ჩვენს ქვეყანაში იშვიათად გამოიყენებენ როგორც დასჯის საშუალებას ცუდი შრომისათვის, ამდენად იგი პრაქტიკულად არ იწვევს შრომის ხარისხისა და ეფექტიანობის ზრდას. საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ფასეულობების დამკვიდრებასთან ერთად მართალია ეს გარემოება იცვლება, მაგრამ ფაქტიურად მხოლოდ ხელფასის სიდიდით არ შეიძლება ეფექტიანობაზე მსჯელობა. ამას ადასტურებს ერთი და იმავე კვალიფიკაციის მუშაკთა შრომის განსხვავებული სარგებლიანობა სხვადასხვა ინსტიტუტებში, რაც გარდამავალ პერიოდში კონკურენციის მდგომარეობის თავისებურებებით უნდა აიხსნას.

წსაქართველოში ერთი და იმავე განათლების მქონე სპეციალისტების შრომის ანაზღაურებაში არსებობს საკმაოდ დიდი სხვაობა სპეციალობებისა და სამუშაო ადგილების მიხედვით,* რაც ერთი და იმავე ცოდნისა და კვალიფიკაციის განსხვავებულ საბაზრო შეფასებას გულისხმობს. უმაღლესი კვალიფიკაციის ინდივიდების შეფასების დღევანდელი კრიტერიუმია უცხო ენების ცოდნა, კომპიუტერზე და სპეციალობაში მუშაობის გამოცდილება.

* მაგალითად, უმაღლესადამთავრებული, რომელმაც იცის უცხო ენა და მუშაობს უცხოეთის რომელიმე ორგანიზაციაში, იღებს ანაზღაურებას წელიწადში 5-9 ათას დოლარს, საფინანსო ან აღმასრულებელი დირექტორები - 12-15 ათას დოლარს და ა.შ., ამავე დროს იმავე განათლებისა და კვალიფიკაციის შრომის ანაზღაურება ადგილობრივ კომპანიებსა და სახელმწიფო დაწესებულებებში 8-12 ჯერ დაბალია.

უცხოური კაპიტალით შექმნილ კომპანიებში მუშაობას პრიორიტეტები გააჩნია.” როგორც გარდამავალი ქვეყნების გამოცდილება გვეუბნება, სიტუაცია იცვლება.”^{***} მოსალოდნელია, რომ შრომის ბაზარზე განხდეს მაღალკვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე კონკურენციის ახალი ტალღა და კონკურენციის სრულყოფის ნიადაგზე ხელფასების უთანასწორობის შერბილებასთან ერთად გაძლიერდეს მაღალკვალიფიციური მუშაკების მიწოდება. მართალია, საქართველოს და საერთოდ, გარდამავალი ქვეყნების ეს თავისებურებები სრულად ვერ თავსდება ადამიანისეული კაპიტალის დასავლურ კონცეფციაში, მაგრამ იგი არ უარყოფს განათლებასა და შრომის ფასის შესახებ ხელფასებსა და შრომის ნაყოფიერებას შორის დეტერმინაციულ კავშირს.

განათლების დონის ზემოქმედება ეკონომიკაზე ყველაზე ნათლად ვლინდება ინდივიდუალურ მუშაკებზე და მათი შრომის ნაყოფიერებაზე დაკვირვების შედეგით. კონკრეტულ სფეროებში შრომის სახეობის მიხედვით ცვლილებები მოითხოვს დახელოვნების სხვადასხვა დონეს; დახელოვნების ზრდა მოითხოვს შესაბამისი სამუშაო ადგილების არსებობას; სამუშაო ადგილები შესაბამის ცოდნას; საგანმანათლებლო წარმატებები - თანამდებობრივი წინსვლის შესაძლებლობების ზრდას და ა.შ. ამასთან განათლებაში ინვესტირება არის ინდივიდების შრომის მწარმოებლობის ზრდის კარგი პირობა. ეს თეორია არ ეწინააღმდეგება იმ ასრს, რომ სოგიერთი კაპიტლადბანდება განათლებაში შეიძლება არ იყოს შრომის ნაყოფიერების

^{**} ფართო გაგებით ამ ცნებაში ჩვენ ვგულისხმობთ არა მარტო უცხოური კაპიტალით შექმნილ საწარმოებს, არამედ უცხოური კრედიტებისა და გრანტების საფუძველზე დაფინანსებულ იმ ორგანიზაციებს, რომლებიც ქართულ მხარეს წარმოადგენენ და უსრუფეველოყენ სხვადასხვა პროექტის განხორციელებას საქართველოში.

^{***} სოგიერთი ადგილობრივი წარმოება მაღალკვალიფიციურ მუშაკებს უკვე აძლევს სერიოზულ ანაზღაურებას და ახდენს ადგილობრივი კადრების გადმოზიდვას უცხოური კომპანიებიდან.

ზრდის ადეკვატური. საინტერესოა, რომ განათლებასა და შრომის ნაყოფიერებას შორის პირდაპირი კავშირი, სოგიერთი გამოკვლევით, სწორედ განუვითარებელი და დაბალგანვითარებული ქვეყნების მაგალითზე მტკიცდება (80, 111-152).

ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორია ამტკიცებს, რომ თუ ეკონომიკა განვითარებულია, მაშინ არსებობს მოთხოვნა მაღალგანვითარებულ შრომასა და პროფესიულ დახელოვნებაზე, ამიტომ განათლებაში ხარჯების ზრდა გამართლებულია, მაგრამ სოგიერთი ემპირიული კვლევა ეწინააღმდეგება ამ თეზისს შემდეგი არგუმენტებით:

ჯერ ერთი, ისტორიული დაკვირვების თანახმად, ელიტარული და პრესტიჟული მასობრივი სწავლება ვითარდება უფრო სწრაფად, ვიდრე წარმოიშობა მოთხოვნა მაღალ ინდუსტრიულ, დახელოვნებულ შრომაზე (62, 50-52).

მეორე, განვითარებულ ქვეყნებში ინდუსტრიალიზაციის ტენდენციები მეტნაკლებად ზღუდავს საგანმანათლებლო ხარჯების წინასწარ გაწვევის მიზანშეწონილობას. გარდამავალი პერიოდის ქვეყნებში კი ასეთი ხარჯების გაწევა პრაქტიკულად შეუძლებელია (63, 145-156).

მესამეც, სოგჯერ სწავლების ადრეული განვითარება ტიპურია პოლიტიკური, რელიგიური და კულტურული ელიტისათვის და იგი მიმართულია სახელმწიფო ბიუროკრატიის, სამხედრო ლიდერებისა და რელიგიური მოძღვრების ფორმირებისაკენ და არა ეკონომიკური დახელოვნების ზრდისაკენ (104, 61-74).

ტექნიკურ-ფუნქციონალური და ადამიანისეული კაპიტალის თეორიების თანახმად, (განათლება ხელს უწყობს ეროვნული ეკონომიკის ზრდას და ეკონომიკური განვითარება ხდება ინდუსტრიალიზაციის რიტმის შესაბამისი.) მიუხედავად სოგიერთი ემპირიული არგუმენტისა, ამ თეორიების ძირითადი ასპექტები აღიარებულია მრავალ აკადემიურ მოძღვრებაში. ეს ქმნის იმის რწმენას, თუ რა უნდა იყოს სასოგადოების განვითარების გზა, რამდენად ძლიერია განათლების, როგორც ინსტიტუტის იდეოლოგიური შემოქმედება და მისი ხელშეწყობა ეკონომიკურ ზრდაზე. ეს ჭეშმარიტება კი ემპირიულად არ იწვევს არავითარ ეჭვს.

გარდა აღნიშნულისა, არსებობს სხვა თეორიებიც, რომლებიც, შეიძლება ითქვას, ახალი ტალღაა განათლების ეკონომიკასა და სოციოლოგიაში. ისინი ახასიათებენ სასწავლო დაწესებულებებს ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიების პრინციპების სოციალურ ჭრილში წარმოსახვის თვალსაზრისით. ამასთანავე განმარტავენ იმას, თუ როგორ მიმდინარეობს ევოლუცია სკოლებსა და მის განახლებულ კურსებში.

ბანათლების სოციალურ-ინსტიტუციური
თეორიები

§1. ბანათლების სტრატეგიკაციული თეორიები:
კონფლიქტისა და კლასთა თეორიები სოციალურ
წინაშე ურთიერთობებში*

ტექნიკურ-ფუნქციონალური და ადამიანისეული კაპიტალის თეორიები დაფუძნებულია ტრადიციულ მოსაზრებაზე, რომლის თანახმად, სკოლა არის სოციალური ორგანიზაცია. სასწავლო პროგრამები, ინსტიტუტების ხელმძღვანელობა, მასწავლებლები და საერთოდ მთელი სასწავლო სისტემა უზრუნველყოფს ცოდნისა და გამოცდილების "გადადენას" სტუდენტებში. შემდგომში სტუდენტები თვითონ ავითარებენ, ცვლიან და აფართოებენ მიღებული ცოდნის დონეს, რაც მათ შესაძლებლობას აძლევს, მონაწილეობა მიიღონ საზოგადოების საქმიანობაში და გახდნენ ამ საზოგადოების სტრუქტურული ნაწილი.

შეხედულება, რომლის თანახმად სკოლა არის სოციალური ორგანიზაციის ფორმა, შემდგომში წარმოდგენილი იქნა, როგორც სტრატეგიკაციის ორგანიზაცია. სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ განათლების სოციალური თეორიების ემყარება განათლებაში სოციალურ კლასთა ურთიერთობებს.

* ეს თეორია ცნობილია "სტატუს კონფლიქტის" თეორიის სახელწოდებითაც. "სტატუსი" ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს საზოგადოებრივ მდგომარეობას. წარმოდგენილ თეორიებში "სტატუსი" იხმარება მალაღელვებელი ჯგუფების დასახასიათებლად. ფართო გაგებით იგი გულისხმობს არა მარტო ადამიანის სოციალურ მდგომარეობას, არამედ მის საქმიანობას, ქონებრივ მდგომარეობას და საერთოდ, ადამიანთა ურთიერთობის მთელ სოციალურ სპექტრს. ამის შესახებ დაწერილებით იხილეთ ჰაატა გუგუშვილის "სოციოლოგიური ეტიუდები", თბ., საბჭოთა საქართველო, 1970, გვ. 174-178.

ამ მიმართულებით კვლევამ მეცნიერები მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ სტუდენტებისათვის წინსვლის უფრო მნიშვნელოვანი პირობა არის სოციალური წარმოშობა და არა ინსტიტუტების სტრუქტურა, სასწავლო სისტემა და რესურსები. სოციალური იერარქია განსაზღვრავს სტუდენტების წარმატების ხარისხს და იგი მისი მთავარი დეტერმინანტია. სოციალური წარმოშობა შემოქმედებს სტუდენტის განვითარებაზე საბავშვო ბაღიდან დაწყებული უმაღლესი განათლების ჩათვლით. იგი ქმნის მისი შემდგომი კარიერის საფუძველს. ამდენად სასწავლო დაწესებულებების შემოქმედება შედარებით სუსტია, ვიდრე სოციალური კლასის ეფექტი, შესაბამისად, განათლების სოციალიზაციის პროცესიც არ არის საკმარისი სოციალური წარმოშობით განპირობებული უთანაბრობის დასაძლევად (84, 340-363).

თუ სასწავლო დაწესებულებებს, განსაკუთრებით კი სკოლებს, არ აქვთ ორგანიზაციის სოციალური ეფექტი, მაშინ იბადება კითხვა, რა ფუნქცია უნდა აქონდეთ მათ? ინდივიდები, იმისდა მიუხედავად, თუ რა განათლება მიიღეს მათ სკოლებში, გადანაწილებიან სამუშაო ადგილებზე საგანმანათლებლო მოწოდებისა და დიპლომების საფუძველზე. მართალია, სკოლები შეიძლება არ იყოს სოციალიზებული, მაგრამ ხდება მათი არჩევა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების მიერ. თუ სკოლები და უნივერსიტეტები მხოლოდ მარტივად მოახდენდნენ ინდივიდების კატეგორიზაციას მათ მიერ მიღებული კონდის საფუძველზე და სოციალურ წარმოშობას დაუქვემდებარებდნენ გაცემულ მოწოდებებსა და დიპლომებს, მაშინ ეს სასწავლო ინსტიტუტები და აქ მიღებული განათლება ვერ მოახდენს ჯეროვან ეფექტს ეკონომიკაზე და საზოგადოებაზე მოლიანად. შესაბამისად, სკოლები და სასწავლო დაწესებულებები განსხვავდებიან იმით, თუ რომელ სოციალურ ფენებს მიუწვდებათ მათზე ხელი და რამდენად პრესტიჟულია ესა თუ ის უნივერსიტეტი საზოგადოებაში. კონკურენცია პრესტიჟისათვის არის

კონკურენცია სოციალური ელიტის მისაზიდად.* განათლების პრესტიჟული დიპლომები კი არის კარგი გარანტია ხელსაყრელი სამუშაო ადგილების მისაღებად, მაგრამ გადანაწილების ასეთი მექანიზმი ვერ შეცვლის სოციალურ სტრუქტურას და ვერ უზრუნველყოფს ეკონომიკის სრლას. შესაბამისად, სასწავლო დაწესებულებების გადანაწილებითი ფუნქცია ეწინააღმდეგება ტექნიკურ-ფუნქციონალური და ადამიანისეული კაპიტალის თეორიების ძირითად პრინციპებს, კერძოდ, ინდივიდის დონეზე სოციალური ადაპტაციისა და ეროვნული ეკონომიკის დონეზე ეფექტების გაძლიერების აუცილებლობას. შესაბამისად, ეს თეორია უარყოფს განათლების მნიშვნელოვან როლს ეკონომიკის სრდაში (94, 134-152).

სოციალური განაწილებითი მოდელის შესახებ თეორიები განსხვავებულია იმის მიხედვით, სოციალური ფენები თუ კლასები როგორ ნაწილდებიან სხვადასხვა იერარქიის დონეზე. ეს თეორიები ამტკიცებენ ტექნიკურ-ფუნქციონალური და ადამიანისეული კაპიტალის თეორიებში დასაბუთებული თეზისების საპირისპიროს.

სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორია ამტკიცებს, რომ უფრო მაღალ სოციალურ ჯგუფებში ადგილის დასამკვიდრებლად პირველადი მნიშვნელობისაა განათლება და არა სამუშაო უნარი, დახელოვნება, კვალიფიკაცია ანდა კომპეტენცია. სამუშაო ადგილის მისაღებად ჩამოყალიბებული საგანმანათლებლო მოთხოვნები სემოქმედებს მაღალი რანგის სოციალური ჯგუფების ინტერესებსა და მათ პროფესიაზე, რამდენადაც ამ ჯგუფის ინდივიდებს სურვილი აქვთ ფლობდნენ იმ ძალაუფლების ხარისხს, რომელიც აღასრულებს ადეკვატურ საგანმანათლებლო მოთხოვნებს. ამასთან, სტატუს-ჯგუფების წევრები ინარჩუნებენ მაღალ კომპეტენტურობას და ამით სლუდავენ სხვა ჯგუფების მონაწილეობას სოციალური იერარქიის

* "ელიტა ესაა კვალიფიციური უმცირესობა" (პ. გუგუშვილი, სოციალოგთა IV მსოფლიო კონგრესი. ჟურნალი "მნათობი", 1960, № 3. გვ. 152.)

მათთვის განკუთვნილ საფეხურზე. შესაძლების შექანიძმს ისინი ქმნიან საგანმანათლებლო მოთხოვნების გაძლიერებით. სკოლებისა და სასწავლო დაწესებულებების მთავარ საქმიანობად რჩება არა ინდივიდების ტექნიკური შრომითი უნარის აღიარება, არამედ პრაქტიკულად იმ კულტურის დამოწმება, რომელიც გულისხმობს სოციალური ღირებულებების არსებობას. საგანმანათლებლო მოთხოვნა იქმნება იერარქიულად მათთვის, ვინც უნდა იქნეს არსებული ელიტარულ თანამდებობებზე და აგრეთვე მათთან დაქვემდებარებულთათვის, რომლებიც პასუხისმგებელი იქნებიან კულტურის მატარებელი ორგანიზაციის ღირებულებაზე. განათლების დამოწმებული დიპლომები კი აუცილებელი და არსებითია იმდენად, რამდენადაც შესაძლებლობას მისცემს ინდივიდებს, განაწილდნენ და დაიკაონ თავისი თანამდებობრივი პოზიციები.

იმის დასამტკიცებლად, რომ განათლების შემოქმედება ეკონომიკაზე ძალიან სუსტია, სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორია აქცენტირებას ახდენს საგანმანათლებლო მოთხოვნებზე სამუშაო ადგილის მისაღებად. ამასთან განათლებას ან კიდევ ტექნიკურ-მწარმოებლურ შრომის უნარს არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა, რადგან დროთა განმავლობაში სხვადასხვა სტატუსის მქონე ინდივიდებს შორის კონკურენცია აუფასურებს განათლების დიპლომებს საგანმანათლებლო მოთხოვნების გასრდით სამუშაო ადგილის მისაღებად. საერთოდ კონკურენცია პროფესიული უნარის მქონე ინდივიდებში ძნელად შესადარისია და სამუშაოზე მიღების მოთხოვნები სულ უფრო იზრდება მათთვის, ვინც პრეტენზიას აცხადებს უფრო მაღალ თანამდებობებზე.

ყველაზე ძნელია იმის გამოაშკარაება, თუ როგორ ხდება ცვლილებები შრომის დახელოვნების დონეში, რადგან, ჯერ ერთი, როგორც სოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, დახელოვნების დონე დროთა განმავლობაში მცირდება. ეს შეხედულება ემყარება თანამდებობების ცვლილებებზე ისტორიულ დაკვირვებებს (101, 27-84; 75, 307-324). დროთა განმავლობაში მრავალი პროფესია ცვდება და შრომის მრავალი სახეობა განცალკევდება, იყოფა უფრო დეტალურ

ერთუღლებად და მისი შესრულება მარტივდება. ეს ამცირებს მოთხოვნებს შრომით დახელოვნებაზე, მაგრამ ამ გარემოების საპირისპიროდ ხდება მრავალი პროფესიის გართულება (იმისათვის რომ ვამტკიცოთ, თუ რამდენად გართულდა ან გამარტივდა შრომის სახეობები, უნდა შეიძლებოდეს მათი შედარება და რაოდენობრივი გამოსახვა როგორც დროის მიხედვით, ასევე განათლების დონის შესაბამისად. ეს კი ერთობ ძნელია, თუ შეუძლებელი არა.

ფაქტიურად მეცნიერების ყველა (ვდა, რომ გააკეთონ ასეთი შედარებები, ემყარება შრომის სახეობათა საგანმანათლებლო დონეების, როგორც დახელოვნებისა და შრომის უნარის ინდიკატორების, განსხვავებას, რაც ფაქტიურად განათლების ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიის პირობების დაშვებას ნიშნავს. მაგრამ როგორც სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის მიმდევრები აღიარებენ, აშშ-ში სასწავლო-საგანმანათლებლო მოთხოვნები უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე ტექნოლოგიური პროცესების განახლება მოითხოვს ამას სასწავლო ინსტიტუტებისაგან. მართალია, ეკონომიკაში ხდება დახელოვნების ზრდა, მაგრამ თუ რამდენად და რა რაოდენობით იზრდება იგი, ამას თანამედროვე კვლევები ვერ ასახულებენ.

სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის ძირითადი პრინციპის თანახმად, ადამიანები გადანაწილდებიან შრომის სახეობებზე ორგანიზაციული პროცესების მეშვეობით. მათ გადანაწილებას განსაზღვრავს სოციალური ჯგუფების უთანაბრობა. ამ თეზისს მხარს უჭერენ ხელფასების განაწილების თეორიის მიმდევრებიც. განათლებისა და ადამიანისუფელი კაპიტალის (კვლილებებს ნაწილობრივ ახასიათებს არსებითი განსხვავებები ხელფასებში, სქესის, ეთნიკური წარმოშობისა და სხვა მაჩვენებლებში. მაგალითად, მოსახლეობის ცალკეული სქესობრივ-ასაკობრივი ჯგუფებისათვის არსებობს მყარად ჩამოყალიბებული პროფესიული და დარგობრივი ორიენტირები და უპირატესობები. მამაკაცები, განსაკუთრებით ახალგაზრდულ ასაკში, ორიენტირებულნი არიან ინდუსტრიული შრომის სახეობებზე. ქალები კი უფრო

მეტად მიისწრაფვიან მომსახურების, ვაჭრობის, საზოგადოებრივი კვების, განათლებისა და ჯანდაცვის ობიექტებისაკენ.

ქალთა სამუშაო ძალის განსხვავება მამაკაცის სამუშაო ძალისაგან ქალისა და მამაკაცის ფუნქციათა განსხვავებულობითაა განპირობებული. ამას მიუყავართ შრომით საქმიანობაში გენდერულ თავისებურებებთან.

დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოში გაბატონებული იყო შეხედულება, რომელიც უარყოფდა მამაკაცებისა და ქალების თანასწორუფლებიანობის პირობებში სქესობრივი ნიშნით განსხვავებებს შრომის ანაზღაურების სფეროში, მაგრამ ამჟამად ზოგიერთი მეკლევარი ამტკიცებს არსებით განსხვავებებს მამაკაცთა და ქალთა ხელფასებში, კერძოდ, ქალთა შრომის ანაზღაურების მნიშვნელოვნად ჩამორჩენას მამაკაცების საშუალო ხელფასთან შედარებით.

ამ პრობლემისადმი დამოკიდებულება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში არაერთგვაროვანია. სოციალური ორიენტაციის საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში, სადაც დიდია სახელმწიფოს როლი ეკონომიკის რეგულირებაში, ქალებსა და მამაკაცებს შორის ხელფასებში განსხვავება შედარებით მცირეა.

მნიშვნელოვანი განსხვავებაა ქალისა და მამაკაცის მატერიალური უზრუნველყოფის მანქნებლებში დასაქმების სახეობათა მიხედვით. საბაზრო ეკონომიკის გარდამავალ პერიოდში შრომის ანაზღაურების ყველაზე მაღალი დონე ჩამოყალიბდა ვაჭრობასა და საშუამავლო საქმიანობაში, ხოლო განათლების, ჯანმრთელობის, მეცნიერების სფეროებში, სადაც ქალთა დიდი კონტინგენტი დასაქმებული (და რომლებიც ქალთათვის ყოველთვის ხელმისაწვდომ პროფესიებს წარმოადგენდნენ), ხელფასების დონე ძალიან დაბალია.

ასეთი განსხვავება არ გამომდინარეობს ადამიანების განათლების დონიდან, ანდა სასწავლო დაწესებულებაში სწავლების ხანგრძლივობიდან, რამდენადაც მამაკაცი და ქალი - ორივენი თანაბარ დროს ატარებენ სასწავლებელში ცოდნის მისაღებად. ადამიანისეული კაპიტალის თეორია ამტკიცებს, რომ ქალსა და მამაკაცს შორის ასეთი სხვაობა

გამომდინარეობს მათი განსხვავებიდან შრომის გამოცდილებასა და ქალის შრომაში ნაბმის თავისებურებებიდან მამაკაცისაგან განსხვავებით. ქალს ღრთა განმავლობაში, რეპროდუქციის პერიოდში, უხდება შრომის პროცესიდან მოწყვეტა და შემდეგ ისევე ხელმეორედ ნაბმა, მაგრამ ყველა როდი ეთანხმება მათი შრომის დისკრიმინაციის გამამართლებელ ამ არგუმენტს (90, 303-353; 53, 3-20).

საერთოდ ქალსა და მამაკაცს შორის განათლებიდან მიღებული განსხვავებები უკუგებაში არ ნიშნავს აუცილებლად დისკრიმინაციის არსებობას. კონკრეტულ შემთხვევებში განსხვავებები შეიძლება გამოწვეული იყოს ქალების ნაკლები გამოცდილებით, დახელოვნების საერთო ხარისხით, პროფესიული თვისებებით და ა.შ.

ამასთან, იმ შემთხვევაში, როცა გამოცდილების განსაზღვრა აბსოლუტურად შესაძლებელია, ხელფასების განსხვავება რასის მიხედვით (სამხრეთ აფრიკის ქვეყნებში და სხვ.) არ შეიძლება აიხსნას ადამიანისეული კაპიტალის თეორიით.

ისევე როგორც ინდივიდუალური ხასიათისაა სხვაობა მამაკაცსა და ქალს შორის, ასევეა - მათი შრომის ანაზღაურებაშიც. ქალი უფრო მეტად კონცენტრირებულია მომსახურებაზე, რაც ნაკლებად ანაზღაურებადია, ვიდრე მამაკაცური თანამდებობები, რომლებიც იმავე დახელოვნების დონესა და განათლებას მოითხოვენ. ეს კი ზოგჯერ გენდერული დისკრიმინაციის გამომხატველ მოვლენადაა მიჩნეული.

საინტერესოა, რომ ამ თეორიებში "დისკრიმინაციული ეფექტი" განმარტებულია, როგორც თავისთავად მიღებული განსხვავება, რომლის ახსნაც პირობითად შეიძლება სასწავლო სისტემაში ქალის თავისთავადი მისწრაფებით, მიიღოს იმ რაოდენობის ცოდნა, რომელიც უსრუნველყოფს მისთვის ქალური პროფესიის ათვისებას.

შრომის სახეობებში განსხვავება ზოგჯერ გამოყენებულია იმის ასახსნელად, რომ განათლებიდან მიღებული უკუგების სიდიდე შავკანიან მუშაკებში უფრო ნაკლებია, ვიდრე თეთრკანიანებში. განათლების ყველა დონეზე შავკანიანები უფრო ნაკლებს იღებენ თეთრკანიანებთან

შედარებით. დებატები მიმდინარეობს იმის გასარკვევად, ასეთი განსხვავება რასობრივი დისკრიმინაციის შედეგია, თუ ეს არის განსხვავება თეთრკანიანი და შავკანიანი ინდივიდების მიერ მიღებულ კვალიფიკაციაში. გარკვეულ არგუმენტად არის გამოყენებული ის ფაქტი, რომ 1970 წლიდან აშშ-ში, სოგიერთი გამოკვლევის თანახმად, შავკანიანები შრომის ბაზარზე შესვლის შემდეგ მეტ უკუგებას იღებენ თავიანთი დახარჯული შრომიდან, ვიდრე იმავე განათლების მქონე თეთრკანიანები და მათი ხელფასების შეფარდება სულ უფრო უმჯობესდება (99, 519-564).

დასაელეთის ეკონომიკურ ლიტერატურაში ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის საპირისპიროდ გამოყენებულია ის ფაქტიც, რომ თუ ბოლო პერიოდში იზრდება შავკანიანების განათლების დონე, პარალელურად იზრდება მათი უმუშევრობის დონეც (54, 355-379).

თესისი იმის შესახებ, რომ რასობრივი ჯგუფების მიხედვით განსხვავება დასაქმების დონეში ეკვივალენტურია მათ მიერ მიღებული განათლებისა, გამოყენებულია როგორც დისკრიმინაციის მასწავლებელი დაქირავებაში, მომსაღებასა და თანამდებობრივ წინსვლაში.

სოგიერთ თეორიაში დისკრიმინაცია არ არის უშუალოდ განსაზღვრული რაოდენობრივად, მაგრამ ამოსავალ პირობად მინიშნულია ხელფასებს შორის განსხვავება, ან კიდევ ის დროითი მონაკეთი, რომელსაც განსხვავებული რასისა და სქესის ადამიანები ანდომებენ სამუშაოს ძებნას. ამოსავალი პირობა არის, აგრეთვე, საცხოვრებელი ადგილი, სასწავლო დაწესებულების პრესტიჟი და სხვ., რაც ფაქტიურად უგულვებელყოფილია ადამიანისეული კაპიტალის თეორიაში.

ეკონომიკის განათლებაზე ზეგავლენის ანალიზისას სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორია კონცენტრირებულია ხანგრძლივ პერიოდში სწავლების გაფართოებით გამოწვეულ ეფექტზე. ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორია ამტკიცებს, რომ ეროვნული განათლების გაფართოება არის შრომის ჩვევებსა და ხელოვნებაზე მთელი ეკონომიკის მოთხოვნის შედეგი. შესაბამისად ცოდნის ამადლება იწვევს ტექნოლოგიური

პროცესების (ველილებებსაც). სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის თანახმად, კი განათლების დონის ზრდა არის კონკურენციის შედეგი.

ისტორიული თვალსაზრისით მრავალ ქვეყანაში ადამიანის ცოდნის ამაღლება იყო სოციალური ფენების ღირებულების ანუ საზოგადოებაში მათი ადგილის დამკვიდრების პირობა. განათლებულ ადამიანებს უჭირათ გამორჩეული ადგილი, რაც სხვა ფენებსაც სტიმულს აძლევდა განათლების შესაძენად. ეს პროცესი სოფიერთ ქვეყანაში მემკვიდრეობით შემორჩა, სხვაგან კი უფრო გაძლიერდა ახალი სოციალური ჯგუფების წარმოშობის გზით. ყოველი ახალი ასეთი ჯგუფის გამოჩენა იწვევდა ძველი განათლების გაუფასურებას. ამიტომ საჭირო ხდებოდა მუდმივად განათლებაზე ზრუნვა, რათა ელიტარულ ინდივიდებს შეენარჩუნებინათ თავიანთი ადგილი საზოგადოებაში. ამდენად განათლება გახდა თავისებური "სათამაშო არენა", სადაც უფრო დაბალი კლასისა და კულტურის მატარებელი ჯგუფები ცდილობდნენ თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესებას სასწავლო დაწესებულებებში სწავლების გაფართოებით. პერიოდულად უფასურდებოდა ადრინდელი განათლებით მიღებული მათი ცოდნა, სხვები კი ცდილობდნენ არსებული სტატუსის შენარჩუნებას. საგანმანათლებლო კონკურენცია გარდაიქმნა სოციალურ კონკურენციად და საგანმანათლებლო მოთხოვნებიც შრომაზე განუწყვეტლივ იზრდებოდა, რაც სრულებით არ იყო აუცილებელი, შესაბამისობაში ყოფილიყო ეკონომიკაში განხორციელებულ ტექნოლოგიურ ცვლილებებთან.

შეიძლება ვაღიაროთ, რომ კონკურენცია სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფს შორის ნამდვილად არის იმის სტიმული, რომ გაფართოედეს და განვითარდეს განათლების სისტემა. ისტორიულ ასპექტში ყოველი ევოლუციური ცვლილება მითითებდა ახალი სოციალური ჯგუფებისათვის ფართო განათლების მიცემას. ყოველი ახალი ემიგრაციული ტალღა იწვევდა სოციალურ სტატუსში ცვლილებებს. დემოკრატიისა და რელიგიური თავისუფლების განვითარება წარმოშობდა ახალი რელიგიებისა და განსხვავებული აზროვნების

ადამიანების დაპირსპირებას ტრადიციულთან და ასეთი ცვლილებები არ შეიძლება განხორციელდეს უკონფლიქტოდ. ყველა ამ მოვლენას პქონდა როგორც პოზიტიური, ასევე ნეგატიური მხარე. იგი მოითხოვდა ქცევების მეტ არგუმენტირებას, ღირებულების დასაბუთებას და, შესაბამისად, უფრო მეტ განათლებას, მაგრამ ახალ ემიგრაციულ ნაკადს შეეძლო ასევე არსებული კულტურისა და ცოდნის ნგრევა. მაგალითად, აშშ-ში 1870-1930 წლებში კათოლიკურმა და ანგლოპროტესტანტული კულტურის მქონე ჯგუფებმა ერთმანეთის საპირისპირო ზემოქმედება მოახდინა სკოლების განვითარებაზე. როგორც ამ პრობლემის მკვლევრები აღნიშნავენ, კათოლიკურმა ეკლესიამ შეამცირა სასოგადოებრივი სკოლების რაოდენობა, ჩამოაყალიბა თავისი კერძო სასწავლებლები, რათა კონკურენცია გაეწია ტრადიციული განათლების სისტემისათვის, ხოლო ანგლოპროტესტანტული კულტურის მქონე სოციალურმა ჯგუფებმა გააფართოვა ეს სკოლები (93, 943-954).

საქართველოს ისტორიაში ცნობილია კათოლიკური კულტურის სკოლების დრამატული ისტორია, რომელიც მართლმადიდებლურ იდეოლოგიასთან აღმოჩნდა დაპირისპირებული. ადამიანის გონებაზე გაბატონების რელიგიური ბრძოლის პროცესი საქართველოში დღესაც მიმდინარეობს. მას ემატება დასაველეთის ენობრივი და იდეოლოგიურ-კულტურული ღირებულებების დანერგვის (კვებიც).

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტი ცვლის სასწავლო ინსტიტუტებს იმის მიხედვით, თუ რა ღირებულება უნდა დამკვიდრდეს სასოგადოებაში. ეს კი პარალელურად იწვევს ძველი ღირებულებებისა და კულტურის გადაფასებას.

საქართველოში მე-20 საუკუნის განმავლობაში საგანმანათლებლო და კულტურული ღირებულებები სულ ცოტა ორჯერ რადიკალურად შეიცვალა. პირველად იგი განხორციელდა 20-იან წლებში ბოლშევიზმის

* დაწერილებით იხ. ამავე ნაშრომის II ნაწ. თავი I.

გაბატონებასთან დაკავშირებით. მეორედ კი 90-იან წლებში - საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ. ამ პერიოდში ურთიერთსაპირისპიროდ იცვლებოდა დამოკიდებულება კერძო და სასოგადოებრივი განათლებისა და კულტურისადმი, რაც რეფლექსურად აისახებოდა სასწავლო პროგრამებში, კადრებსა და ა.შ. ყოველივე ეს კი იმის გამოხატულება იყო, რომელი კლასი გახდებოდა დომინირებული სასოგადოებაში და ვის ექნებოდა კონტროლის უფლება განათლებაში.

ამდენად ცვლილებები განათლებაში არ იყო გამომწვეული თავისთავადი, მისთვის იმანენტური ევოლუციის გზით. მისი განვითარება ყოველთვის დაკავშირებული იყო სოციალური ჯგუფების ინტერესების დომინირების პოლიტიკასთან და მის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა.

სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორია, ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიის მსგავსად, არკვევს იმას, თუ რამდენად მოითხოვს განათლების განვითარებას ტექნოლოგიური ცვლილებები. ამ თეორიის თანახმად, სასწავლო სისტემების სრულყოფა არის ინდუსტრიალიზაციისა და ურბანიზაციის პროცესების შედეგი. ეს პროცესები ქმნის მოთხოვნას ტექნოლოგიურ განვითარებაზე, რაც ხორციელდება შრომის უნარისა და დახელოვნების სრულყოფით ეკონომიკაში. სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ ინდუსტრიალიზაცია და ურბანიზაცია პრაქტიკულად კი არ ფართოვდება, არამედ იკვეცება (63, 145-156; 105, 1-26). ეს პოზიცია მიუღებელია რამდენიმე მიზეზის გამო. ჯერ ერთი, იგი არ არის ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიის ღირებულების ტოლფასი. მეორეც, ინდუსტრიალიზაცია და ურბანიზაცია არ წარმოადგენენ კარგ ინდიკატორებს იმისათვის, რომ განისაზღვროს ტექნოლოგიური პროცესების განახლების მასშტაბები, რადგან ტექნოლოგიური ეფექტების გაზომვა უნდა ხდებოდეს შრომისა და კაპიტალის ეკონომიკურ სრდასეზე შემოქმედების შემადგამებელი ინდიკატორების ფორმირების გზით. განათლების სისტემის განვითარებისათვის ტექნოლოგიური სრდის, როგორც შედეგის, გასარკვევად საჭიროა ტექნიკური ეფექტის

(რომელიც კაპიტალისა და შრომის ხელშეწყობით ხორციელდება) პირდაპირი გაზომვა.

რინარდ რუბინსონი და ჯონ რალფი შეეცადნენ ტექნიკური შემოქმედების პირდაპირ გაზომვას (94, 134-152). ამ მიზნით მათ გააანალიზეს დაწყებითი და საშუალო სკოლის მოსწავლეთა რაოდენობა 1890-1970 წლებში და დაადგინეს, რომ ტექნიკური ეფექტიანობა სისტემატურად ახდენს სეგავლენას სასწავლებლების ქსელის გაფართოებაზე. ამასთან, თუ 1890-1992 წლებში ტექნიკური ეფექტის შედეგად გაიზარდა მოსწავლეთა რაოდენობა დაწყებით სასკოლო განათლებაში, 1923-1970 წლებში უკვე გაფართოვდა საშუალო და არადაწყებითი სასკოლო სისტემა. ეს კი, ამ ავტორების აზრით, იმის მაჩვენებელია, რომ ტექნიკური ეფექტის ზრდა ხდება პერმანენტულად და იგი იწვევს თავდაპირველად დაწყებითი და შემდგომ კი საშუალო და უმაღლესი განათლების ზრდას. ამით ეს თეორია დაუახლოვდა ტექნიკურ-ფუნქციონალურ თეორიას, მაგრამ მისგან განსხვავებით იგი ამტკიცებს, რომ დაწყებით და საშუალო სკოლებში მოსწავლეთა რაოდენობა იზრდება მანამ, სანამ იგი შემოქმედებას მოახდენს ტექნიკური ეფექტიანობის ზრდაზე. ამდენად განათლების ზრდა წინ უსწრებს ტექნიკურ პროგრესს. აღნიშნულ მოვლენას ეს თეორია ასაბუთებს მოსწავლეთა რაოდენობრივ ცვლილებებზე სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის შემოქმედებით. ამით ამ თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ აშშ-ში სასწავლო დაწესებულებების განვითარება არის როგორც ტექნიკური პროგრესის, ასევე სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის შემოქმედებისა და მათი კონკურენციის შედეგი. დაწყებითი და საშუალო განათლების ზრდა თავდაპირველად იყო სოციალურ ფენებს შორის კონკურენციის შედეგი, მაგრამ შემდგომში სასწავლებლების მასობრივი გაფართოება მოხდა როგორც კონკურენციის, ასევე ტექნიკური ცვლილებების ფუნქციის შედეგად. მართალია, სტრუქტურა რაოდენობის ზრდა ხდება ტექნოლოგიური ცვლილებებისაგან დამოუკიდებლად, მაგრამ მათზე მოთხოვნა ყალიბდება ტექნოლოგიური ცვლილებების გამო, რაც ფრიად მნიშვნელოვანია განათლების სისტემის გაფართოების

მიზანშეწონილობის დასადგენად. ამასთან, რამდენადაც განათლების დამადასტურებელმა დიპლომებმა შეიძინეს არსებითი სტატუსი, იმდენად განათლების სისტემის განვითარება კვლავ ავტომატურად წარიმართა, მიუხედავად იმისა, იგი რაციონალურია ეკონომიკისათვის თუ არა.

ამ ემპირიული შეხედულების მიმდევრები, სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიიდან გამომდინარე, ამტკიცებენ, რომ შრომის უნარისადმი საგანმანათლებლო მოთხოვნები იზრდება უფრო სწრაფად, ვიდრე შრომის გამოცდილება და დახელოვნება, რაც განპირობებულია ადრეულ პერიოდში ანგლო-პროტესტანტული ჯგუფის მიერ საზოგადოებრივ სკოლებზე კონტროლის დაწესებით და კათოლიკური თუ სხვა ემიგრაციული ჯგუფების მიერ მათთან კონკურენციით განათლების სფეროში, ამიტომ ამ პერიოდში სკოლების გაფართოება უფრო სწრაფად მოხდა, ვიდრე ტექნიკური ეფექტიანობის ზრდა.

ეს თეორია აღიარებს ზოგიერთ იმ თეზისს, რომლებიც ტექნიკურ-ფუნქციონალურ თეორიაშია დასაბუთებული, კერძოდ კი იზიარებს აზრს, რომ საგანმანათლებლო მოთხოვნების ზრდა გამომდინარეობს საზოგადოების მოთხოვნებიდან შრომის დახელოვნებასა და სკოლების გაფართოებასთან დაკავშირებით, რაც გამოწვეულია ეკონომიკის ტექნიკური ეფექტიანობის ზრდის აუცილებლობით. მართალია, სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტისა და ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიები ერთმანეთის საპირისპიროა, მაგრამ მათი შეერთება და კომბინირება არ უნდა იყოს აზრს მოკლებული. ფაქტობრივად ასეთი სინთეზის ცდა უკვე არის წარმოდგენილი უახლოეს თანამედროვე ნაშრომებში (104, 1-28). იგი გამართლებულია განათლების ეკონომიკაზე ურთიერთობის პერსპექტივების შედარებით უფრო ზუსტად განსაზღვრის მოტივით.

განათლების სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორია ენათესაება განათლების კლასობრივ თეორიებს. ამ თეორიების მიმდევრები ამოდიან არა საზოგადოების შრომითი უნარისა და შრომის ნაყოფიერების, არამედ ეკონომიკური, კერძოდ, კაპიტალიზმის იძულებითი ხასიათის მოთხოვნებიდან, რაც გულისხმობს განათლების

როლის გასრდას იმ მიზნით, რათა გაძლიერდეს კაპიტალისტური ხელისუფლება, განმტკიცდეს მუშათა კლასის დისციპლინა, შესრულდეს შესაბამისი შრომითი საქმიანობა და შეიზღუდოს ანტიკაპიტალისტური მოძრაობა. განათლებამ, მარტივად რომ ვთქვათ, უნდა უზრუნველყოს ჩამოყალიბებული კლასობრივი სტრუქტურა და მოახდინოს გაბატონებული კლასის უპირატესობების რეალიზაცია, მათდამი დანარჩენი კლასების დაქვემდებარება. შესაბამისად, განათლება ხდება სახელმწიფო სისტემის იძულებითი და ფორმალური ხასიათის შემადგენელი ნაწილი.

ისტორიულად განათლების სისტემის განვითარება უზრუნველყოფდა მუშათა კლასის ჩაბმას კაპიტალისტურ საწარმოებში და მათ მიერ შესაბამისი სამუშაოების შესრულებას; სუბორდინაციას ხელმძღვანელობასთან, მესაკუთრეებსა და ხელისუფლებასთან. განათლების სტრუქტურა პასუხობდა იძულებითი შრომისა და გაბატონებული ფენების პოლიტიკის მოთხოვნებს. სასწავლებლების ბიუროკრატიული ორგანიზაცია აგებული იყო კაპიტალისტური შრომისათვის დამახასიათებელ თვისებებზე და ინდივიდუალური ფასეულობები გათანაბრებული იყო ინდივიდუალური ჯგუფებისათვის ხელსაყრელ პოლიტიკასთან. მუშაკების შრომისათვის მომსადაება ხდებოდა მათი სოციალიზაციისა და პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ხელისუფლების ინტერესებთან დაქვემდებარების გზით. ამიტომ სასწავლო დაწესებულებების განვითარებას არ ჰქონდა კავშირი ტექნოლოგიურ ცვლილებებთან და არ იყო აუცილებელი შრომის უნარისა და ხელოვნების უპირატესი განვითარება ეკონომიკური ზრდისა თუ შრომის ნაყოფიერების ამაღლების უზრუნველსაყოფად. ასეთი კლასობრივი შეხედულებები დამახასიათებელი იყო მე-19, მე-20 საუკუნეებისათვის და არსებობდა საბჭოთა პერიოდის საქართველოშიც.

კლასობრივი თეორია, სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის მსგავსად, ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიის საპირისპირო მოძღვრებაა და მიმართულია იმის დასამტკიცებლად, რომ განათლების ზრდა არ გამომდინარეობს ტექნიკური ცვლილებებიდან და არ

აისახება მუშაკის დახელოვნებაზე.* იგი შრომის ნაყოფიერებასა და საგანმანათლებლო მოთხოვნებს შორის დამოკიდებულებას არ თვლიდა პირველხარისხოვან ურთიერთობად და სუსტად განმარტავდა ტექნოლოგიური ცვლილებების შემოქმედებას განათლების განვითარებაზე.

განათლების კლასობრივ ურთიერთობებზე მოქმეებიდან გამომდინარე კლასობრივი თეორია ამტკიცებს შემდეგს: 1. საზოგადოებრივი სკოლების განვითარება ხდება ინდუსტრიალიზაციასთან ერთად; 2. სასწავლო დაწესებულებები უფრო განვითარებულია ინდუსტრიულ რეგიონებში, ვიდრე აგრარულში; ქალაქებში - ვიდრე სოფლებში, მამაკაცებში - ვიდრე ქალებში და თეთრკანიან მოსახლეობაში - ვიდრე შავკანიანებში; 3. იგი იწოდება პოლიტიკური ბრძოლისა და კლასობრივი კონფლიქტების გამო.

დროთა განმავლობაში ეს თეორია სულ უფრო ძველდება და აღნიშნული დებულებებიც ნაკლებ მხარდაჭერას იმსახურებს.

ყველა ქვეყანაში მუშათა კლასი ტიპურად მისდევს განათლების დონის ზრდის მოთხოვნებს. ეს გარემოება მოტივირებულია იმით, რომ ცოდნის ზრდა საზოგადოებაში იძლევა საშუალო კლასის პოზიციების დაკავების შესაძლებლობას. ამდენად განათლება კარგავს მუშათა კლასზე კონტროლის განხორციელების ფუნქციას. მასზე სახელმწიფო კონტროლის დაწესება და იდეოლოგიური ფორმების გაბატონება ისტორიულად სპეციფიკურ პერიოდში ხორციელდებოდა. განათლების სისტემა მის მარწუხებში იყო მოქცეული, რაც გულისხმობდა იმ აუცილებელი პოლიტიკური პოსტულატების სწავლებას, რომელთა გარეშე პროფესიის მიღება და სამუშაოზე მოწყობა არ შეიძლებოდა.

* საბჭოთა პერიოდში ეს თეორია შედარებით შერბილებული იყო და როგორც ყველა კლასობრივი მოძღვრება, ყურადღებას ამახვილებდა სწავლების იდეოლოგიურ მხარეზე. აღნიშნული თეორიის პრინციპები დამახასიათებელია ადრეული კაპიტალიზმის პერიოდისათვის და მისი ინტერპრეტაცია დღესაც გრძელდება მრავალი მეცნიერის მიერ.

კლასობრივი თეორია მეორეხარისხოვან ყურადღებას უთმობს განათლების ეკონომიკაზე ზემოქმედებას. სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტის თეორიის მსგავსად იგი უგულებელყოფს განათლების მეშვეობით ინდივიდების შრომის ნაყოფიერების ამალღების ეკონომიკაზე პირდაპირი და აუცილებელი ზემოქმედების ხასიათს. განათლების ზემოქმედება ხორციელდება არაპირდაპირ სახელმწიფოს, კაპიტალისტების ლეგიტიმური ხელისუფლებისა და შრომის ორგანიზაციის განმტკიცების გზით.

უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს მრავალი თეორია, რომლებიც იკვლევს განათლებასა და სახელმწიფოს ლეგიტიმური ძალუფლების გაძლიერებას შორის კავშირს, განათლების ზემოქმედებას კლასობრივი სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე და სტუდენტთა სოციალიზაციის პრობლემებს კაპიტალისტების კლასთან ურთიერთობებში, მაგრამ ეს თეორიები ტრადიციულად ყურადღებას ამახვილებენ იდეოლოგიურ პოსტულატებზე და სასწავლო პროგრამებზე. ისინი იკვლევენ განათლების ეფექტს ცალკეულ სტუდენტებზე და შემდეგ ცდილობენ ამ ეფექტების განზოგადებას ეროვნული ეკონომიკის მასშტაბით. ამდენად მათ მეთოდოლოგიურად ისეთივე სუსტი მხარეები გააჩნიათ, რაც ტექნიკურ-ფუნქციონალურ თეორიას აქვს.

თანამედროვე პერიოდში ამ თეორიის მრავალი მიმდევარი ცდილობს გარდაქმნას იგი და ჩამოაყალიბოს განათლების ეკონომიკაზე ზემოქმედების ახალი ფორმულა. მათ ტრადიციულ კლასობრივ თეორიასთან შედარებით აქეთ უფრო განსხვავებული თეორიული და მეთოდოლოგიური მიდგომა. ისინი ყურადღებას ამახვილებენ განათლებაში კლასების ორგანიზაციულ სტრუქტურაზე, მათ ზემოქმედებაზე ეკონომიკურ ზრდასთან დაკავშირებით, რაც ფაქტობრივად კლასობრივი თეორიის ინსტიტუციურ თეორიად გარდაქმნას ნიშნავს.

§2. განათლების ეკონომიკაზე ზემოქმედების ინსტიტუციური ასპექტები

ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიები დაფუძნებულია განათლების სოციალური ორგანიზაციის პრინციპზე, ხოლო განაწილებითი თეორიები – განათლების სტრატეგიკაციის ორგანიზაციის პრინციპზე. აღნიშნული თეორიების საპირისპიროდ ინსტიტუციური თეორიები ბადებს აპრიორულ კითხვას: რატომ ითვლება განათლება ცენტრალურ და ეფექტურ ორგანიზაციად სოციალიზებული თუ სტრატეგიკაციული აზრით?

ინსტიტუციური თეორია თავისი პრინციპების დასაბუთებას ცდილობს ისტორიული მიდგომის გამოყენებით, რომლის თანახმად, მე-19 საუკუნეში სწავლების სისტემა როგორც ინდივიდუალური, ასევე ეროვნული განვითარების დონეზე განიხილებოდა ფუნქციონალურ აუცილებლობად და სოციალურ იმპერატივად. სახელმწიფოს და ინდივიდებს განათლების შესახებ პროფესიის ათვისებასთან დაკავშირებით ამჟამად აქვთ რწმენა, აგრეთვე სწამთ ეკონომიკის განვითარება, კლასობრივი სისტემის დაცვა და სახელმწიფოს ლეგიტიმირება. მაგრამ ჩნდება კითხვა, თუ რატომ ასრულებს ამ ფუნქციას მაინცდამაინც სასწავლო დაწესებულებები და არა სხვა ინსტიტუტები? ამ კითხვაზე ეს თეორია შემდეგნაირად პასუხობს: სასწავლებლები წარმოადგენენ გლობალურ ფენომენს და მათი ძალაუფლების შესახებ არსებობს მტკიცე იდეოლოგიური რწმენა. საზოგადოებაში საყოველთაოდ არის აღიარებული სასწავლებლების ორგანიზაციული სტრუქტურის მნიშვნელობა, რომელიც უსრუნველყოფს სასწავლო სისტემის მუშაობას არა მარტო ლოკალურ და ეროვნულ დონეზე, არამედ მსოფლიო მასშტაბით. იდეოლოგიურ რწმენასა და სასწავლო დაწესებულებების ორგანიზაციულ სტრუქტურაში იგულისხმება განათლების, როგორც საზოგადოებრივი ინსტიტუტის არსებობა, სადაც ხდება სწავლების შედეგის, როგორც თანამედროვე საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის აუცილებელი კომპონენტის, წარმოება (104, 61-74; 104, 224-238; 104, 47-59).

ინსტიტუციური თეორიის თანახმად, სასწავლებლების განვითარება დაკავშირებულია არა ეკონომიკურ ზრდასა თუ სტრატეგიკაციის სოციალურ სისტემასთან, არამედ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის განვითარებასა და მოქალაქეობასთან. ისტორიულად იგი წარმოადგენდა გლობალურ პროცესს, რომელმაც შექმნა კაპიტალისტური ეკონომიკა და ვითარდებოდა რაციონალიზმისა და ინდივიდუალიზმის დასავლური ტრადიციების მიხედვით. ინსტიტუციური თეორიის მიხედვით, განათლება იმის გამო გახდა ღირებულების მქონე კოლექტიური საქონელი, რომ პოლიტიკური და ეკონომიკური ელიტა ცდილობდა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას. აქ იგი წააწყდა წინააღმდეგობას პოლიტიკური, რელიგიური, ეკონომიკური და კულტურული ცენტრებიდან. გაბატონებისათვის ბრძოლაში თანამედროვე სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმთავრესი მექანიზმია ეროვნული სავალდებულო საგანმანათლებლო სისტემის შექმნა, რაც ეხმარება მათ ერთიანი ლეგიტიმური სახელმწიფოს ფორმირებასა და მასთან დაკავშირებული პრობლემების გადაწყვეტაში. განათლების სისტემამ "შექმნა" ახალი მოქალაქეობა ახალი საზოგადოებისათვის. მან არსებითად ინდივიდისათვის დამახასიათებელი თვისებების შესაბამისად, შექმნა საზოგადოებაში მათი ადგილის დამკვიდრების შესაძლებლობები და ნაკლებად შეუწყო ხელი საზოგადოების კერძოუწყებრივი მობილური სტრუქტურების ფორმირებას. ინსტიტუციური თეორიის მიხედვით, მასობრივი სასწავლო დაწესებულებები იქცა თანამედროვე საზოგადოებაში მონაწილეობის სიმბოლურ ფორმად. განათლება კი გახდა ის ორგანიზაციული მექანიზმი, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს, ერთი მხრივ, ინდივიდების ჩამოყალიბება მოქალაქეებად; მეორეს მხრივ, კი - ინდივიდების ლეგიტიმური ადგილი საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაში, რაც ინსტიტუციური თეორიის მიერ

* ამ დებულების აღიარებით ინსტიტუციურმა თეორიამ გაიზიარა განათლების სოციალიზებული ორგანიზაციის თეორიის პრინციპები.

განათლების, როგორც სტრატეგიკაციის ორგანიზაციული თეორიის კომპონენტის, აღიარებას წარმოადგენს.

ინსტიტუციური თეორია ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებაზე, რომ საგანმანათლებლო სასწავლებლებში სწავლების პროცესი ისეთია, რასაც მოითხოვს სასოგადოების სოციალური დაყოფა. სასწავლო დაწესებულებები არიან მხოლოდ ის რიტუალური ორგანიზაციები, რომლებიც ქმნიან რწმენას განათლების ძალაუფლების შესახებ. სასწავლებლები შეიძლება არ წარმოადგენდეს ეფექტურ დაწესებულებებს ინდივიდების სოციალიზაციისათვის (ანუ მათი მომზადებისათვის სასოგადოებაში ადგილის დასამკვიდრებლად), მაგრამ იგი შინაგანად შეიცავს სოციალიზაციის თეორიის იმ პრინციპებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ინდივიდების ტრანსფორმაციას თანამედროვე ადამიანებად და მწარმოებლურ მუშაკებად. იგი განმარტავს, თუ რამდენად ქმნის განათლება ინდივიდისათვის დამახასიათებელი თვისებების ადეკვატურ შესაძლებლობებს მათი სასოგადოებაში ადგილის დამკვიდრებისათვის სტრატეგიკაციული სტრუქტურის ფორმირებით. შესაბამისად, განათლება არის მთავარი ინსტიტუტი, რომელიც აკანონებს როგორც პოლიტიკურ, ასევე ეკონომიკურ სტრუქტურებს არა ინდივიდების ტრანსფორმირების, სოციალიზაციის ან განაწილების გზით, არამედ მათი ინსტიტუციური დაქვემდებარების უზრუნველყოფით; სასწავლო დაწესებულებებში ცოდნით შეიარაღებისა და მომზადების გზით მოქალაქეების მიერ გამოიმუშავებული პოზიციების სტრატეგიკაციულ სისტემაში განთავსებით.

რამდენადაც ინსტიტუციური თეორია ძირითადად ეფუძნება თანამედროვე სასოგადოების, სახელმწიფოსა და მოქალაქეობის ფორმირების გლობალურ პროცესებს, იმდენად იგი თვლის, რომ ეკონომიკურ პროცესებს აქვს მცირე ზემოქმედების უნარი განათლების განვითარებაზე: ამიტომ სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტისა და განაწილების თეორიების მსგავსად, ინსტიტუციური თეორიის მიმდევრები მიიჩნევენ ტექნიკურ-ფუნქციონალურ თეორიას არასაკმარისად ამ ურთიერთმოქმედების

ასახსნელად. იგი აქცენტირებას ახდენს ეროვნული და ისტორიული თეორიების შედარებით ანალიზზე.

ინსტიტუციური თეორიის მიმდევრებს მოაქვთ რამდენიმე არგუმენტი:

პირველი, სასკოლო დაწესებულებაში სტუდენტთა და მოსწავლეთა რაოდენობის ეროვნული შედარებების საფუძველზე გამოაქვთ დასკვნა ეკონომიკური სრდისა და ინდუსტრიალიზაციის ტემპის უფრო სუსტი ზემოქმედების შესახებ დაწყებითი, საშუალო და უმაღლესი განათლების სისტემაზე, ვიდრე ამას ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორია ამტკიცებს (85, 128-149). შედარებითი ანალიზის თანახმად, სამუშაო ძალა და ეკონომიკა მთლიანად მკვირვდი ზემოქმედებს განათლების მხოლოდ კონკრეტულ ტიპებზე. ძირითადად ზემოქმედება ხდება არასასკოლო სწავლების პერიოდში. ანალიზის შედეგებმა აჩვენა, რომ ეკონომიკა ზემოქმედებს აგრეთვე ეროვნული საგანმანათლებლო სისტემის სხვადასხვა სტრუქტურაზე, როგორცაა ეროვნული პოლიტიკური კონტროლის ხარისხი (88, 72-84; 102, 277-288).

მეორე, თუ ეკონომიკური პროცესები არ განსაზღვრავენ ეროვნული ეკონომიკური განვითარების სრდას, მაშინ რა უნდა იყოს მისი სრდის მთავარი ფაქტორები ინსტიტუციური ასპექტებიდან გამომდინარე? ინსტიტუციონალური თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში განათლების განვითარება და გაფართოება არის ცალსახა და მარტივი. იგი ეროვნული პროცესებისაგან დამოუკიდებელია. სახელმწიფო ავითარებს ყველა საგანმანათლებლო საქმიანობას, მის ორგანიზაციულ სტრუქტურას. იგი აყალიბებს ეროვნული სახელმწიფოებრიობისა და მოქალაქეობის გლობალურ კულტურულ მოდელებს, რაც ასევე დამოუკიდებელია ადგილობრივი პირობებისაგან. შესაბამისად ხდება საგანმანათლებლო სტრუქტურების სტანდარტიზაცია. ყველა ქვეყანაში განათლების სისტემისათვის დამახასიათებელია: 1. ეროვნული განათლების სამინისტროს ხელისუფლების არსებობა; 2. მასობრივი სწავლების სავალდებულო წესი და კანონმდებლობა; 3. ასაკის მიხედვით სასწავლო სისტემებისა და სტრუქტურების გრადაცია; 4.

მსარდი კერძო ინსტიტუტები და სასწავლო პროგრამები. შესაბამისად, ეროვნული საგანმანათლებლო მოღვაწეობა ემყარება ინსტიტუციური იზომორფიზმის პროცესებს, რომლებიც დაფუძნებულია არსებითად ეროვნული სახელმწიფოებრიობისა და მოქალაქეობის გლობალურ კულტურულ მოდელზე და ნაკლებად არის დამოკიდებული ტექნიკურ ცვლილებებზე ან კლასთა დომინაციის ძალების მოქმედებაზე (89, 72-84).

აღნიშნულ თეორიას აქვს რამდენიმე სუსტი მხარე: მისი დებულებები ემყარება ტექნიკურ-ფუნქციონალურ და სოციალური სტრატეგიკაციის თეორიების ურთიერთგამომრიცხავ მტკიცებებს. მაგალითად, თუზისი განათლებაზე ეკონომიკის სუსტი ზეგავლენის შესახებ დამყარებულია ტექნიკურ-ფუნქციონალური და კლასთა თეორიების ურთიერთსაპირისპირო დებულებების ხელოვნური და შუალედური სინთეზის გამოყენებაზე, ხოლო მისი დასკვნები მხოლოდ აპრიორულად არის მისაღები. ამასთან ამ თეორიული დასკვნების არგუმენტია სხვადასხვა ქვეყანაში განათლების სისტემის ორგანიზაციული ერთგვაროვნება. ამდენად, სხვა თეორიების სუსტი არგუმენტები წარმოადგენს ინსტიტუციური თეორიის დებულებების მტკიცების პირობას, მაგრამ იგი არ ახასიათებს, თუ რა უნდა იყოს განათლებაზე ინსტიტიციონალური ზემოქმედების რაოდენობრივი საზომი.

ისმის კითხვა: თუ ეკონომიკა სუსტად ზემოქმედებს განათლებაზე, მაშინ რა ეფექტი უნდა ჰქონდეს განათლების ზემოქმედებას ეკონომიკაზე? სოციალურ ფენებს შორის კონფლიქტისა და კლასთა თეორიის მსგავსად, ინსტიტუციური თეორია თვლის, რომ განათლება პირდაპირ მცირედ ზემოქმედებს ეკონომიკაზე. პრაქტიკულად იგი ხორციელდება ინდივიდუალურ დონეზე ადამიანისეული კაპიტალის განვითარებით და ინდივიდების უნარისა და შესაძლებლობების გაძლიერებით. თუ განათლება ზემოქმედებს ეკონომიკაზე, მაშინ, ინსტიტუციონალური თეორიის არგუმენტებით, იგი ხორციელდება ეკონომიკურ საქმიანობაზე ზემოქმედებით შრომითი საქმიანობების სხვადასხვა სახეობის ან კიდევ მოსახლეობის, როგორც

პროფესიული ეკონომიკური მოთამაშეების, ლეგიტიმიზაციის გზით (104, 225-238). 5

ინსტიტუციური თეორიის მიმდევრებმა, მიუხედავად შემოთ აღნიშნულისა, აღიარეს განათლების გარკვეული შემოქმედება ეკონომიკაზე, რაც არ არის გათვალისწინებული ტექნიკურ-ფუნქციონალური ან ადამიანისეული კაპიტალის თეორიებში ორი მიზეზის გამო: 1. ეს არ არის ფართო მასშტაბის შემოქმედება მწარმოებლობის თეორიებთან შედარებით; 2. ეს შემოქმედება არ არის ერთგვაროვანი და განსხვავებულია სწავლების ხარისხის, ხანგრძლივობისა და ეკონომიკის განვითარების დონეების მიხედვით. საერთოდ, განათლების ეკონომიკური ეფექტი ინტერპრეტირებულია ინსტიტუციონალური თეორიის პრინციპებით.

მაგალითად, ბენავოტის თეორიაში, რომელიც სქესობრივ განსხვავებაზე არის ორიენტირებული, ნაჩვენებია, რომ ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში დაწყებით ეტაპზე განათლებას ქალებში უფრო აქვს (ვაჟებთან შედარებით) მკაცრი შემოქმედების ეფექტი ხანგრძლივი პერიოდის ეკონომიკურ განვითარებაზე (48, 225-238). ამ გარემოებას ინსტიტუციური თეორია აღიარებს იმდენად, რამდენადაც დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში განათლება აძლიერებს მოქალაქეობრივ მონაწილეობას სასოგადოებაში ტრადიციული ზღვრული სეგმენტების გაფართოებით, რის გამოც ბავშვები და ქალები ემსაღებებიან ეკონომიკასა და პოლიტიკაში მონაწილეობისათვის. განათლება ხელს უწყობს სასოგადოებაში მათ ინტეგრაციას. მეორეც, განათლება ლეგიტიმურს ხდის ახალ ეკონომიკურ ღირებულებებს, როგორცაა ქალების აგრარული საქმიანობა და ბავშვთა აღზრდა, რამდენადაც ხდება მათი სტატისტიკური აღრიცხვა. ეს საქმიანობა თანამედროვე სასოგადოების ღირებულების ერთ-ერთი მანკვინებელია. შესაბამისად, განათლება ხელს უწყობს ეკონომიკის პირდაპირ ზრდას ინსტიტუციური მექანიზმების გამოყენების გზით ნებისმიერი ინდივიდუალური ხასიათის ძალისხმევისა და ეფექტების მიუხედავად.

ფრანკისკო რამირესმა და მოლი ლიიმ გააანალიზეს მეცნიერებისა და განათლების შემოქმედების ეფექტები ეკონომიკაზე (79). ამ მიზნით მათ გამოიყენეს მრავალი ქვეყნის მაგალითი და დაასკენეს, რომ მეცნიერებასა და უმაღლეს ტექნიკურ განათლებაში სტუდენტთა რაოდენობის ცვლილებები მოქმედებს ეკონომიკის სრდასე. ამ დებულების მტკიცებისას მათ მხედველობაში აქონდათ მხოლოდ განვითარებადი ქვეყნები. მათი აზრით, ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის მიერ აღიარებული ეფექტი არ არის გამოწვეული შრომის ბასარზე მეცნიერებისა და საინჟინრო კადრების ცვლილებებით. იგი განპირობებულია ინსტიტუციური ცვლილებებით, რასაც იწვევს მეცნიერებისა და ტექნიკური განათლების ლეგიტიმიზაცია და არა მაღალი მეცნიერული და ტექნიკური განათლების მქონე ადამიანების მომსადება ინდივიდუალურ დონეზე.

აარონ ბენავოტმა განაზოგადა ყველა დონის განათლების შემოქმედების ეფექტი სხედასხვა განვითარების მქონე ქვეყნებში 1913-1985 წლების მიხედვით და დაახასიათა განათლების განსხვავებული ხასიათის შემოქმედების ბუნება ეკონომიკაზე. ამის შედეგად მან დაასკენა, რომ: 1. დაწყებით განათლებაში მოსწავლეთა რაოდენობის ცვლილებებს აქვს შედარებით უფრო პირდაპირი და მკაცრი შემოქმედების ხასიათი; 2. საშუალო განათლება ხელს უწყობს მსოფლიოს ეკონომიკურ სრდას, რომლის ეფექტი იგრძნობა მხოლოდ ხანგრძლივი პერიოდის შემდეგ; 3. უმაღლეს განათლებას აქვს ნეგატიური ან არანაირი ეფექტი ეკონომიკურ სრდასე (104, 117-134). ეს დასკენები მას ინსტიტუციური ასპექტებიდან აქვს გამოტანილი და არა ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის პოსიციებიდან. დაწყებითი განათლების უპირატესობა უმაღლეს განათლებასთან შედარებით ახსნილია შემდეგი არგუმენტებით: დაწყებითი და საშუალო განათლების მიღების შემდეგ მოსახლეობის გაცილებით ფართო ჯგუფები ერთიანდებიან საზოგადოებაში და მათი საქმიანობა იძენს პოლიტიკური და ეკონომიკური ლეგიტიმურობის უფლებას იმ ჯგუფებისაგან განსხვავებით, რომლებიც იღებენ უმაღლეს განათლებას. უმაღლესი განათლების ნეგატიური ეფექტი იმაში მდგომარეობს, რომ ამ ჯგუფის ადამიანები შეადგენენ

ელიტას, რომელთა მოხმარების ლეგიტიმურობა ამუხრუჭებს ეკონომიკურ ზრდას.

განათლებაზე ეკონომიკის ზემოქმედების მსგავსად ინსტიტუციური თეორია ეფუძნება იმ ეფექტების უგულვებელყოფას, რომლებსაც ადამიანისეული კაპიტალის თეორია აღიარებს. მაგრამ ის გარემოება, რომ განათლების მიმღებთა რაოდენობრივი ცვლილებები, შრომის ბაზარზე მათი მონაწილეობის გათვალისწინების გარეშე, ზემოქმედებს ეკონომიკის ზრდაზე, მხოლოდ ინსტიტუციონალური ასპექტებით მტკიცდება, მაგრამ ეს კონცეფცია ვერ ადგენს ინსტიტუციური პროცესების ზემოქმედების ხარისხს და უგულვებელყოფს სამუშაო ძალის ეფექტის არსებობას, რაც ერთობ სუსტი არგუმენტი უნდა იყოს იმისათვის, რომ უარყოფილ იქნეს ადამიანისეული თეორიის პრინციპები.

§3. განათლების სოციალურ-ეკონომიკური თეორიების სინთეზის მიზანშეწონილობა

სხვადასხვა სოციალურ-ეკონომიკური და ურთიერთ-დაპირისპირებული ინსტიტუციური თეორიები ასაბუთებენ, ერთი შეხედვით, ცხად და საყოველთაოდ მიღებულ ემპირიულ ჭეშმარიტებას განათლებისა და ეკონომიკის ურთიერთშეგავლენის აუცილებლობის შესახებ, მაგრამ იგივე პოსტულატები ამ თეორიების ურთიერთსაპირისპირო კონსტრუქციებსაც წარმოგვიდგენს და განსხვავებული ასპექტებიდან განმარტავენ სოციოლოგიურ და ეკონომიკურ მოდელებს, რომელთა გათვალისწინებაც მნიშვნელოვანია განსოციალურ დასკვნების გამოტანის მიზნით.

რამდენადაც აღნიშნული თეორიები აქცენტირებას ახდენენ აბსოლუტურ, უნივერსალურ ურთიერთმოქმედებაზე, იმდენად ემპირიული ეფექტების მაგალითები თეორიული თვალსაზრისით არამყარია. პ. გუგუშვილმა ემპირიული ანალიზი დასაველეთის სოციოლოგიური მეცნიერების დამახასიათებელ თვისებად მიიჩნია ჯერ კიდევ 60-იან წლებში. იგი წერდა: "ბურჟუაზიულ მეცნიერებს თანამედროვე

ამერიკული სოციოლოგიის უმნიშვნელოვანეს მიღწევად მიაჩნიათ სწორედ ემპირიული და აღწერილობითი მეთოდის გაბატონება სასოგადოებრივ მოვლენათა შესწავლაში. ემპირიული გამოკვლევები, ფაქტოლოგია მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია თანამედროვე ფრანგული სოციოლოგიისა, სადაც ამა თუ იმ სოციალური ფაქტის აღწერა, ციფრობრივი გაანგარიშებანი და მათი ურთიერთშედარება, თითქმის ყოველგვარი განსოგადების გარეშე, ყველაზე მეტადაა მოწონებული ბურჟუაზიულ მეცნიერთა შორის" (5, 146-147).

სოციოლოგიური კვლევების ამ მიმართულებამ ფართოდ დაიმკვიდრა ადგილი დასავლეთის მეცნიერებაში. ზემოთ აღნიშნული თეორიები საკმაოდ დეტალურად განიხილავენ ემპირიულ პრობლემებს. ტექნიკურ-ფუნქციონალური თეორიები ამტკიცებენ მკაცრი ერთგვაროვანი ეფექტების არსებობას განათლებასა და ეკონომიკას შორის ურთიერთმოქმედებაში, ხოლო სტრატეფიკაციული და ინსტიტუციური თეორიები ასაბუთებენ თეორიული თვალსაზრისით ნაკლებად მნიშვნელოვან ურთიერთობებს. შესაბამისად, არც ერთ თეორიას არ შეუძლია დიდი რაოდენობის ემპირიული კვლევის შედეგების მარტივად ინტერპრეტაცია, რომლის მიხედვით განათლების ზემოქმედება ეკონომიკაზე არც აბსოლუტური იქნება და არც ინვარიანტული. ეს ინტერპრეტაციები ძალიან მნიშვნელოვანია სწავლების მრავალფეროვანი ასპექტების გასაანალიზებლად განათლების სხვადასხვა დონეზე განსხვავებულ ქვეყნებსა და პერიოდში.

თუ ჩვენ ამ თეორიებს განვიხილავთ როგორც პროცესებს და არა როგორც დეტერმინირებული და უნივერსალური პრინციპული დებულებების ჯამს, მაშინ აღმოჩნდება, რომ თეორიულად ურთიერთშეუსაბამო ეფექტები შეიძლება აიხსნას სისტემატური ვარიაციების სახით. ამიტომ იმის მაგივრად, რომ დავსვათ კითხვა ეკონომიკის განვითარებაზე განათლების ხელის შეწყობის შესახებ, შემდეგნაირად ვსვამთ საკითხს: რა პირობებში უწყობს ხელს განათლება ეკონომიკის განვითარებას? შესაბამისად, უნივერსალური თეორიის ძიების ნაცვლად ჩვენი აზროვნება მიმართული

იქნება იმის ასახსნელად, თუ რა მიმართულებით განვითარდება ეს სოციალური პროცესები: ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირების, სოციალურ ფენებს შორის კონკურენციის, კლასთა ბრძოლის მიხედვით თუ ინსტიტუციური პროცესების განვითარების შესაბამისად. შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ განათლების 'ემოქმედება' ეკონომიკის სრდასე ისტორიული (როდის?) და სიტუაციური (სად? როგორ?) პროცესების მართვის ფუნქციაა. ამ ემოქმედების სხვადასხვა ასპექტი უნდა მივიჩნიოთ ამ პროცესების მართვის შედეგად. თითოეული პროცესისათვის დამახასიათებელი სხვადასხვა ასპექტისათვის პრიორიტეტის მინიჭებით შეიძლება განვაზოგადოთ ეს ერთიანი სოციალურეკონომიკური მოვლენა. ასეთი მეთოდოლოგიური მიდგომა საშუალებას მოგვცემს, მოვახდინოთ ამ თეორიების კონცეპტუალიზაცია არა ურთიერთგამომრიცხავი, არამედ სხვადასხვა ინსტიტუციური პირობით მართვადი პროცესების ასახვის გზით. უახლესი თანამედროვე კვლევები სწორედ ამ მიმართულებით წარიმართა (104, 1-28; 104, 101-115).

აღნიშნული თეორიები გვიჩვენებენ, რომ განათლების სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი ინდიკატორია სტუდენტების რაოდენობა. მისი ცვლილებები მოქმედებენ ეკონომიკურ სრდასე, მაგრამ ეს ეფექტი სუსტია, როდესაც წინა პლანზე ეაყენებთ სოციალურ ფენებს შორის კონკურენციისა და კლასთა რეპროდუქციის პროცესებს. მაგალითად, როდესაც სასწავლო დაწესებულებებში სტუდენტთა რაოდენობა იზრდება ეკონომიკურ სრდასთან ერთად, მაშინ, საშუალო და დაწყებითი განათლება რეფლექსურად პასუხობს ტექნიკური ცვლილებების მოთხოვნებს, მაგრამ მოსწავლეთა და სტუდენტთა რაოდენობის ცვლილებების ემოქმედება ეკონომიკურ სრდასე სუსტია იმ შემთხვევებში, როდესაც მათი რაოდენობრივი ცვლილებები რეფლექსურად ასახავს სოციალურ ფენებს შორის კონკურენციის მოთხოვნებს.

საბჭოთა კაეშირის დაარსებიდან პირველი 50 წლის განმავლობაში ეკონომიკის სრდასთან ერთად იზრდებოდა მოსწავლე-ახალგაზრდობისა და სასწავლო დაწესებულებების რაოდენობა. სოციალური ფენების ეგალიტარიზაციამ თავიდანვე

დათრგუნა კონკურენციის შესაძლებლობები და განათლების სოციალური გარემო ერთგვაროვანი გახადა.

საფრანგეთში, სადაც ჩამოყალიბებულია განვითარებული კლასობრივი სტრუქტურა, ხანგრძლივი (1825-1975 წწ.) დაკვირვებით აღმოჩნდა, რომ საშუალო სკოლის მოსწავლეთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად მოხდა ეკონომიკის ზრდაც, მაგრამ ეს პროცესები კლასთა რეპროდუქციითაა განპირობებული, რადგან ასეთი ზრდა მოხდა იმიტომ, რომ გაიზარდა მხოლოდ მუშათა კლასისა და არა საშუალო კლასის ფენების წარმომადგენლობა სასწავლო დაწესებულებებში (65, 824-837).

გერმანიაში საშუალო და უმაღლესი სკოლები, საფრანგეთის მსგავსად, დახვეწილი და ფორმირებულია. მათი კვლევისას, საფრანგეთის ანალოგიურად, იგივე შედეგი გამოვლინდა. საშუალო სკოლებში მოსწავლეთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად მოხდა ეკონომიკის ზრდაც, მაგრამ ეს ეფექტი განპირობებული იყო მასების საშუალო განათლებისაკენ მისწრაფებით (და არა დაბალი ან ელიტარული ფენების მისწრაფებით განათლების მიღებისათვის), რაც იმას ასაბუთებს, რომ კლასთა რეპროდუქციის სისტემა, მიუხედავად ელიტარული სკოლების ხასიათისა, ზღუდავს განათლების ეკონომიკურ ეფექტს (66, 5-53).

ამ გამოკვლევებმა ცხადჟეეს, რომ განათლების ეკონომიკურ ზრდაზე ზემოქმედების ეფექტი შეიძლება აიხსნას იმ პირობების გათვალისწინებით, რომ სტატუსკონკურენცია და კლასთა რეპროდუქციის პროცესები წარმოდგენს ნათლად გამოკვეთილ ოდენობებს ამ ურთიერთობებში. მეორეც, ცოდნა სწავლების ხარისხისა და მოსწავლეთა რაოდენობის კონტროლის შესახებ საშუალებას გვაძლევს, გამოვსახოთ ის პირობები, რომლებითაც განათლება მოქმედებს ეკონომიკის ზრდაზე. მაგალითად, მექსიკაში 1888-1940 წლებში აღმოჩნდა, რომ სწავლების ხარისხი განსხვავებულია ეკონომიკური სექტორების მიხედვით. განათლების სისტემის ცვლილებები ზრდის წარმოების სფეროს, მაგრამ ნაკლებად უწყობს ხელს აგრარული სექტორის განვითარებას (64, 167-181).

ანალოგიურმა კვლევამ საფრანგეთში დაამტკიცა, რომ განათლება მოქმედებს ეკონომიკაზე იმ პერიოდში, როცა მხოლოდ მუშათა კლასის წარმომადგენლობა იზრდება სკოლებში და არა საშუალო კლასისა, რომელიც ყველაზე მეტადაა მიჯაჭვული თავის პროფესიაზე. ეს დამახასიათებელი იყო საბჭოთა პერიოდის საქართველოსთვისაც. იგივე გამოვლინდა გერმანიაშიც. განათლება უემოქმედებს ეკონომიკაზე მხოლოდ იმ სექტორებში, სადაც განათლება მჭიდროდაა დაკავშირებული მუშაობის სახეობასთან. ამ თეორიების მიხედვით, არსებობს სხვა პირობებიც, რომლებიც განსაზღვრავენ განათლების ეფექტს ეკონომიკის ზრდაზე. ეს პირობებია: 1. სწავლებას ეკონომიკის ზრდისათვის არ აქვს არავითარი მნიშვნელობა, მაგრამ ადამიანისეული კაპიტალის ეფექტს შეუძლია განავითაროს მხოლოდ ის, რაც შესაბამისობაში მოიყვანს საგანმანათლებლო სისტემასა და სამუშაო ძალაზე ეკონომიკის მოთხოვნებს; 2. კლასობრივ სტრუქტურაში განათლების უემოქმედების ეფექტს ადგილი აქვს იმ სექტორებში, სადაც განათლება მჭიდროდაა დაკავშირებული დასაქმების სტრუქტურასთან; 3. კვლევა, რომელიც კონცენტრირებულია ეკონომიკის განვითარებაზე, ავლენს იმ პირობებს, რომელთა საშუალებითაც განათლება ხელს უწყობს ეკონომიკის ზრდას. ეს კვლევები ასახავენ, თუ რამდენად ქმნის ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და მართვის პირობებს ეკონომიკის სტრუქტურა და მისი კავშირი განათლებასთან. იგი ახასიათებს განათლების უემოქმედებას ეკონომიკის ზრდაზე, როგორც ეკონომიკის სტრუქტურული თავისებურებებისა და განათლების სხვადასხვა დონის შესაბამისობის შედეგს. 1955-1985 წლებში კორეაში დაწყებითი განათლების უემოქმედება წარმოებაზე და საშუალო სკოლის განათლების უემოქმედება აგრარული ურთიერთობის ზრდაზე ახსნილი იყო ინდუსტრიალიზაციის იმ პოლიტიკით, რომელიც აქცენტრირებას ახდენდა დაბალ ხელფასებზე, მასობრივი ინტენსიური შრომის უნარის განვითარებასა და აგრარულ სექტორში დასაქმებულთა რაოდენობის შემცირებაზე (72).

ანალოგიურმა კვლევამ ტაივანში მეცნიერები მიიყვანა იმავე აზრამდე. მასობრივი დაწყებითი და დაბალი საშუალო სკოლების ეკონომიკური ეფექტი გამოკვეთილია მაშინ, როდესაც უმაღლეს, საშუალო და საშუალოს შემდგომ განათლებას არ აქვს ეფექტი ეკონომიკაზე, რაც შეიძლება აიხსნას მხოლოდ იმ სამრეწველო პოლიტიკით, რომელიც აქცენტირებას ახდენს შრომის ინტენსიურ ორგანიზაციაზე როგორც წარმოებაში, ასევე აგრარულ სექტორში (51, 304-321); დაბოლოს, კვლევებმა გერმანიაში დაამტკიცა, რომ განათლების შემოქმედება ეკონომიკაზე უფრო ეფექტურია იქ, სადაც სწავლება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეკონომიკის მოთხოვნებთან. მაგალითად, სტუდენტთა რაოდენობა უმაღლეს ტექნიკურ სასწავლებლებში (და არა უნივერსიტეტებში) ხელს უწყობს ეკონომიკის ზრდას, რადგან იგი დაკავშირებულია მრეწველობასა და კომერციაში სამუშაო ადგილების ხასიათთან, მაშინ როდესაც საუნივერსიტეტო სწავლება დაკავშირებულია სამოქალაქო მომსახურებასა და საუნივერსიტეტო დასაქმებასთან (66, 25-53).

ეს გამოკვლევები გვინვენებს, რომ განათლების ეკონომიკური ეფექტი განპირობებულია სწავლების დონისა და შრომითი უნარის პრაქტიკულ მოთხოვნებთან შესაბამისობით, რომელიც არსებობს დახელოვნებისა და კვალიფიკაციის ეკონომიკის სექტორებში.

დაბოლოს, განათლების ეკონომიკური ეფექტი განპირობებულია იმით, რომ ინსტიტუციური სტრუქტურები უზრუნველყოფენ უკუკავშირს ეკონომიკასა და სკოლებს შორის და ამით ქმნიან ამ ორ სფეროს შორის აუცილებელ შესაბამისობას. განათლების ზრდამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება გავლენა მოახდინოს ეკონომიკურ კვლავწარმოებაზე, თუ არსებობს ასეთი უკუკავშირი. ისეთი ქვეყნები, როგორცაა აშშ, ინგლისი, იტალია დაფუძნებულია ადგილობრივ საგანმანათლებლო სისტემებზე, რომლებიც კოორდინირებულია ადგილობრივი ბაზრების მოქმედებით, მაგრამ ისეთ ქვეყნებში, როგორცაა საფრანგეთი და გერმანია, საგანმანათლებლო სისტემა უფრო მეტად ცენტრალიზებულია და ამდენად დამოკიდებულია მკაცრ

სახელმწიფო პოლიტიკაზე. ყოველი საგანმანათლებლო ურთიერთობა მიმდინარეობს გარკვეულ ეკონომიკურ გარემოში და მათ შორის კოორდინაცია, დაქვემდებარება და შესაბამისობა მყარდება კლასთა კვლავწარმოებითა და იერარქიის დამმოწმებელი დიპლომებით.

ამასთან, განათლებასა და ეკონომიკის პრაქტიკულ მოთხოვნებს შორის შესაბამისობაში შეფერხებები შეიძლება აიხსნას ინსტიტუციური თეორიის პრინციპების ანალიზის გზით. საგანმანათლებლო სისტემას აქვს ერთგვაროვანი მოდელისა და ერთიანი სტანდარტიზაციისაკენ სწრაფვის ტენდენცია. ეს პროცესი კი მრავალ ქვეყანაში მეტად მნიშვნელოვანია სწავლების სტრუქტურის სრულყოფისათვის. ამასთან, ეროვნულ საგანმანათლებლო სისტემაში იზრდება მოსწავლეთა რაოდენობა და ხდება მარტივი პროგრამების დამოუკიდებელი განვითარება ეროვნული ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი თავისებურებების შესაბამისად, ხოლო მთლიანად განათლების სტრუქტურა და შინაარსი ვითარდება ინსტიტუციური იზომორფიზმის გზით, რაც სრულებით არ არის აუცილებელი, აიხსნას მხოლოდ განათლებასა და ეკონომიკას შორის ურთიერთობების არსებობით.

განათლების სისტემასთან ეკონომიკის რაციონალურ უკუკავშირს ხშირად აფერხებს პოლიტიკური პროცესები, რაც შეიძლება აიხსნას უფრო მეტად ეროვნული სახელმწიფო მოდელის ხასიათით, ვიდრე ეკონომიკური ზემოქმედებით. იმის გასარკვევად, თუ საგანმანათლებლო სისტემამ რა გზებით უნდა დაუჭიროს მხარი ეკონომიკის ზრდას, არ არის საკმარისი, ვიცოდეთ მხოლოდ განათლების სტრუქტურა. საჭიროა იმის ცოდნაც, თუ რა საშუალებითაა შესაძლებელი ეროვნული განათლების სისტემის სრულყოფა, რომელზედაც მოქმედებს არა მარტო ეროვნული ეკონომიკის იმპერატივები, არამედ მსოფლიო პოლიტიკური გარემოც. ამ თვალსაზრისით მეცნიერების ყურადღების ცენტრში ექცევა სახელმწიფოს ინსტიტუციონალური როლი განათლების სისტემის წარმართვაში, მისი ინვესტიციური საქმიანობის ფორმები და რეფორმები.

ბანათლების სარგებლიანობის სახელმწიფო
უზრუნველყოფა

§1. ბანათლების სარგებლიანობის შეფასებების
თეორიული მოდელები

საზოგადოებისა და მისი წევრების მიერ განათლებიდან მიღებული სარგებლის განსაზღვრის ხარისხი დაკავშირებულია განათლების ეფექტიანობის საკითხთან.

ინვესტიციები განათლებაში, ისევე როგორც მეცნიერებასა და კულტურაში, იძლევა უკუგებას, რომელსაც გრძელვადიანი ეფექტის ფორმა აქვს და აისახება დახელოვნებული, მაღალხარისხიანი სამუშაო ძალის ფორმირებაში, ხოლო საკუთრივ განათლების ხარისხი ელინდება ინდივიდუალური მუშაკის მიერ შრომითი ოპერაციების შესრულებასა და პროდუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმჯობესებაში. განათლება ამზადებს ადამიანს აქტიური ცხოვრებისათვის და ქმნის მისი შემდგომი სრულყოფის საფუძვლებს, ამიტომ, როგორც აღფრედ მარშალი აღნიშნავდა, კაპიტალ დაბანდუბებს შორის ყველაზე ღირებულია ის, რაც ინვესტირებულია ადამიანში (35, 270).¹

განათლება, მართალია, მომგებიანი სფეროა, მაგრამ არა ყველასათვის. მას შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა ეკონომიკური ღირებულება მასში დაბანდებული განსხვავებული სიდიდის ინვესტიციების გამო. გარდა ამისა, განათლებიდან მიღებული უკუგება განსხვავებულია საშუალო, პროფესიული და უმაღლესი განათლების დონეების, ინვესტიციების ტიპის მიხედვით. უკუგების სიდიდეები განსხვავებულია აგრეთვე ქვეყნების, ეროვნული წარმოშობის, სქესისა და რასის მიხედვით.

განათლებაში უკუგების მიღების შესახებ რაოდენობრივი თეორია ყოველთვის ნაკლოვანი იყო იმის გამო, რომ ადამიანის ფულადი შემოსავლების კლასიფიკაცია იფარგლებოდა განათლების, ასაკისა და სქესის მახასიათებლებით.

მე-19 საუკუნის ბოლოს გამოჩნდნენ მეცნიერები, რომლებიც შეეცადნენ, ცალკე გამოეყოთ საგანმანათლებლო ეფექტი გამომუშავებული სიდიდისაგან (ხელფასისაგან). ისინი ერთმანეთს ადარებდნენ სხვადასხვა განათლების მქონე სამუშაო ძალის ხელფასის სიდიდეებს, მაგრამ ვერ შეძლეს სასწავლო დაწესებულებებში მიღებული ცოდნის საფუძველზე გამომუშავებული ანაზღაურების გამოყოფა სხვა ფაქტორებისაგან, რომლებიც ზემოქმედებენ მათი ხელფასის სიდიდეზე და არ ემყარებიან ინდივიდის განათლების დონეს. თუ მთლიანობაში შევადარებთ უფრო მეტად განათლებულ ადამიანებს ნაკლებად განათლებულ ადამიანთა ჯგუფს, სადაც გაერთიანებული იქნებიან იდენტური ასაკის, საცხოვრებელი ადგილმდებარეობის, ოჯახური სტატუსის და სხვ. ადამიანები, ადვილად დავინახავთ, რომ, მარტივი სტატისტიკით, ამ ორი ჯგუფის ადამიანების შემოსავლები მნიშვნელოვნად განსხვავებული იქნება. უფრო განათლებული ადამიანები მიიღებენ მეტ შემოსავლებს ნაკლებად განათლებულებთან შედარებით. ✓

ფული, რომელიც დახარჯულია სწავლა-განათლებაზე, კატეგორიული აზრით, არის ინვესტიციები მოგების მისაღებად. ამ ტრივიალური დებულების საპირისპიროდ არსებობს სხვა გარემოებაც: პირველადი განათლების მიღების მიზანშეწონილობა არ შეიძლება განპირობებული იყოს მხოლოდ ეკონომიკური უკუგებით, რადგან საზოგადოების მიზანია პოლიტიკური და კულტურული განათლების ფართოდ გავრცელება. სკოლის შემდგომი პროფესიული განათლება უმეტესწილად ეკონომიკური მოსაზრებით ხორციელდება. სოგიერთი ინდივიდი განათლებას იღებს ჩვეუების, სოციალური პრესტიჟის, ეფექტისა და სხვა მოტივაციის გამო. განათლების ხარჯები კი იზრდება იმის მიხედვით, თუ რამდენად ითვალისწინებს ინდივიდის გადაწყვეტილება დამატებითი განათლების მიღებასა და სწავლის გაგრძელებას.

განათლების სფეროში ინვესტიციებიდან მიღებული შედეგების განსაზღვრის საფუძველია ეფექტიანობის თეორია. იგი აღმოცენდა მე-20 საუკუნის დასაწყისში და დიდი

ყურადღება მიიქცია განსაკუთრებით 60-იან წლებში.* ეს თეორია გულისხმობს სასურველი წარმატების მიღწევას იმ შემთხვევაში, თუ გათვალისწინებული იქნება მისგან მიღებული უკუგების სიდიდე როგორც გრძელვადიან, ასევე მოკლევადიან პერიოდში და ამავე დროს მხედველობაში იქნება მიღებული მისი ის თანამდევი ფაქტორები, რომლებიც დაკავშირებულია ადამიანთა აქტივობის შედეგებთან. ასეთი ანალიზი არსებითად გულისხმობს დანახარჯებისა და სარგებლის შეფასებას.

ამ თეორიის თანახმად, საზოგადოების დანახარჯების მომგებიანობის გაზომვა მოითხოვს ინვესტიციებიდან მიღებული სარგებლის განსაზღვრის ისეთი მექანიზმის არსებობას, რომელიც დაფუძნებული იქნება "მაქსიმალური სოციალური მომგებიანობის (სარგებლიანობის)" პრინციპზე (52, 95-96).

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ გადაწყვეტილების მიმღები სუბიექტები - საზოგადოება და ინდივიდები - ცდილობენ, მიიღონ მაქსიმალური სოციალური სარგებელი და კეთილდღეობა, მაშინ მაქსიმალური სოციალური მომგებიანობის პრინციპის შესაბამისად პერსპექტიული სარგებელი უნდა აჭარბებდეს მოსალოდნელ ხარჯებს. რაც მთავარია, სარგებლის გადამეტება ხარჯებზე უნდა იყოს მაქსიმალისტური. ინვესტიციებიდან მიღებული უკუგების შეფასების პოპულარული მეთოდი გულისხმობს სარგებლის შეფარდებას ერთობლივ ხარჯებთან.

სარგებლისა და დანახარჯის ანალიზი გამოიყენება იმისათვის, რომ შეფასდეს ალტერნატიული სახელმწიფო დანახარჯები. სახელმწიფოს მიერ გაწეული ხარჯები, მა-

* ეს თეორია ქართულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში დეტალურად გამოკვლეულია ვ. პაპავას ნაშრომებში: В. Папавა, Эфektivность общественного производства и межотраслевые модели. Тб., Мешниереба, 1988. ვ. პაპავა, ნ. მიქიაშვილი, კაპიტალისა და შრომის მწარმოებლურობა (მაკროეკონომიკური მოდელირება). თბ., მეცნიერება, 1999 და სხვ.

გალითად, სოფლის განვითარებისათვის, ჯანდაცვისა და განათლებისათვის მნიშვნელოვნად მოქმედებს ადამიანის კეთილდღეობაზე, მაგრამ ყოველი ინდივიდი ამ დანახარჯების განსხვავებულ სარგებელს იღებს.

ცხადია, რომ განათლებიდან მიღებული სარგებლის პირდაპირი გასომევა საკმაოდ რთულია. განათლების ყველა პარამეტრის შეფასება, რომელსაც ისეთი არასასწავლო მეთოდოლოგიური ხასიათის ფაქტორები განაპირობებენ, როგორცაა ნიჭი, მოტივაცია და სხვა, შეუძლებელია. ამიტომ ასეთი პრობლემები ვერ გადაიჭრება დანახარჯებისა და სარგებლის მოდელის საფუძველზე.

სხვა პრობლემაა დისკონტირების სიდიდე, რომელიც განსაზღვრავს იმ ინვესტირებული თანხის მოსალოდნელი უკუგების დონეს, რომელსაც შეიძლება ალტერნატიული ვარიანტიც გააჩნდეს. ადამიანებს შეუძლიათ თანხა დააბანდონ არა განათლებაში, არამედ სხვა სფეროებში. ასეთი ალტერნატივა კი მრავალგვარია. სარგებლის მიღების თვალსაზრისით განათლების სფეროში სწავლების ყოველი შემდგომი დონე ზრდის რისკს როგორც სასოგადოებისათვის, ასევე ინდივიდისათვის. ყოველი ინდივიდი, როდესაც იგი ცდილობს, დააბანდოს თავისი კაპიტალი განათლებაში, დგას შემდეგი არწევანის წინაშე: ან უსაფრთხო ინვესტირება მცირედი უკუგებით, ან კიდევ რისკი მაღალი სარგებლით გარკვეული პერიოდის შემდეგ. ინვესტირების ამ ფორმების არწევანში კონსენსუსი არ შეიძლება არსებობდეს. რისკის შესახებ ყოველი გადაწყვეტილების მიღება ხდება ინდივიდის მიერ მომავალში სარგებლის მიღების სურვილით, მაგრამ შეიძლება ყოველი სურვილი არ იქნეს მატერიალიზებული ან შედეგები განსხვავდებოდეს მოსალოდნელისაგან. ამიტომ რისკის ხარისხი გამოხატავს მოსალოდნელი შედეგების რეალობას და იგი არწვეითობისა და შესაძლებლობების გამოყენების შედეგია.

საბჭოთა პერიოდში განათლების ეფექტიანობის განსაზღვრას მეცნიერები ცდილობდნენ ეროვნული შემოსავლის მატემაში განათლების ხვედრითი წონის გაანგარიშებით (43, 275); კვალიფიციური კადრების მომზადებაზე გაწეული დანახარჯების ეფექტიანობას ადარებდნენ მატერიალური წარ-

მოების სფეროს კაპიტალდაბანდებათა ეფექტიანობას (31, 275). ყველა ასეთი გამოკვლევა ეყრდნობოდა ხარჯებისა და ღირებულების პირდაპირპროპორციულ დამოკიდებულებას. კვალიფიციური შრომით შექმნილი ღირებულება იყო ის ეკონომიკური ეფექტი, რომელსაც განათლებაზე გაწეული დანახარჯებიდან იღებდა სასოგადოება. რაც უფრო მაღალი იყო მუშაკთა განათლებისა და კვალიფიკაციის დონე, მით უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო ეკონომიკური უკუგება, რასაც იღებდა სასოგადოება კვალიფიციური შრომის გამოყენების შედეგად. შესაბამისად, მარტივად მტკიცდებოდა კავშირი განათლებასა და მის უკუგებას შორის. შრომის ნაყოფიერების 'ზრდა და მატერიალური წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება ქმნიდა მატერიალურ წანამძღვრებს განათლების სფეროში დაბანდებათა გადიდებისათვის. თავის მხრივ, განათლებისა და მშრომელთა კვალიფიკაციის დონის 'ზრდა იყო წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლების არსებითი ფაქტორი (24, 216-219).

განათლების სისტემაში ინვესტირება იძლევა გარკვეულ უკუგებას იმის მიხედვით, თუ რომელ სფეროსა და განათლების რა დონის მისაღებად განხორციელდა კაპიტალდაბანდება.

ზოგიერთი ავტორის მოსაზრებით, განათლებიდან მიღებული სარგებლის ანალიზი შესაძლებლობას ქმნის წინასწარ შეფასდეს მამაკაცებისა და ქალების მოსალოდნელი გამოიმუშავების სიდიდე მიღებული ცოდნის დონის შესაბამისად. დღევანდელი ხარჯებისა და მისგან მოსალოდნელი სარგებლის ურთიერთშედარების მოდელები ეფუძნება სოციალური ინვესტირების ეფექტს განათლების სხვადასხვა დონეზე.

განათლების სარგებლიანობის შეფასების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად აღიარებულია გენდერული განსხვავებები გამოიმუშაებაში. ცნობილია, რომ მამაკაცებს აქვთ შემოსავლების უფრო ხანგრძლივი გამოიმუშავების პერიოდი, ვიდრე ქალებს. მამაკაცების განათლებაში ინვესტიციებიდან უკუგება უფრო მაღალია, ვიდრე ქალებისა, თუმცა განათლების მიღების შემდეგ მუშაობის საწყის ეტაპზე გამო-

მუშავებაში ასეთი დისკრიმინაცია ხელშესახები და გამოკვეთილი არ არის.

აღნიშნული მოდელის მიხედვით, ხელფასის ზრდასთან ერთად იზრდება განათლებით მიღებული სარგებელი. ეს არის მონეტარული ფაქტორებით სარგებლიანობის შეფასების ერთ-ერთი მეთოდი (58, 462-483). ამასთან, უკუგება განათლების დონეების (დაწყებითი, საშუალო, კოლეჯი), ტიპებისა (მომზადება, გადამზადება* და სხვა) და სპეციფიკური ჯგუფების (რასა, სქესი) მიხედვით სხვადასხვანაირია.

როდესაც კერძო კაპიტალდაბანდებები არ არსებობდა და დაწყებითი და საშუალო სკოლების ფუნქციონირება მთლიანად სახელმწიფო დაფინანსებით ხორციელდებოდა, უკუგების შიდა დონე ძალიან მაღალი იყო.

კერძო სკოლების სტუდენტთა წმინდა უკუგება დაბალია და დამოკიდებულია სწავლის გადასახადზე. მაგრამ მთლიანად სწავლების ამ დონეზე კაპიტალდაბანდებები მომგებიანია როგორც ინდივიდის, ასევე მთლიანად საზოგადოებისათვის. როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, კერძო განათლების სისტემის საშუალო სკოლებში უკუგება ნაკლებია დაწყებით სკოლებთან შედარებით იმ შემთხვევაში, თუ სწავლის ქირის გადახდა არ ხდება მხოლოდ მშობლების მიერ. ამასთან, კერძო სასწავლებლებში განსხვავებული სასწავლო პროგრამები ზემოქმედებს უკუგების სიდიდების ცვლილებებზე. საერთოდ კი საყოველთაოდ აღიარებულია ინვესტიციების მაღალი მომგებიანობა საშუალო სკოლებში საზოგადოებისა და ინდივიდისათვის. მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში დაწყებით და საშუალო სკოლებში სწავლა სავალდებულოა, რაც თავისთავად მის მაღალ უკუგებაზე მეტყველებს.

* აქ და შემდეგ ყველგან ტექსტში გადამზადება გულისხმობს კვალიფიკაციის ამაღლებას ან ხელახალ მომზადებას ახალი ვიწრო სპეციალობის შესაძენად.

უმაღლეს განათლებაში, როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, ეკონომიკური უკუგება დაბალია საშუალო და დაწყებით განათლებასთან შედარებით. ამასთან სხვადასხვა პერიოდში მისი უკუგება ცვალებადია.

არსებობს განსხვავებული მოსაზრებები იმის თაობაზე, კოლეჯში მიღებული განათლების ეკონომიკური სარგებლიანობის შეფასება პერმანენტული უნდა იყოს თუ დროებითი. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნეს ციკლის შემოქმედებას გამომუშავებაზე კორექტივები შეაქვს საშუალო სპეციალური განათლებით მიღებულ სარგებელზე, რაც ხორციელდება შრომის ბაზარზე კოლეჯდამთავრებულთა მოთხოვნა-მიწოდების ცვლილებების გზით.

არსებობს სხვა გამოკვლევები, რომლებიც შეისწავლიან მუშაკების შრომითი უნარის შეფასებას განათლების დონისა და მათი შრომის ანაზღაურების დიფერენციაციის მიხედვით. ასეთი მუშაკების ანაზღაურებაში სხვაობა მინეუელია განათლებით მიღებული შრომის თვისებების მანევრებლად. როგორც სოგიერთი მკვლევარი აღნიშნავს, ხანგრძლივ პერიოდში განათლებაში ჩადებული ინვესტიციებიდან მიღებული უკუგება უფრო სტაბილურია, ვიდრე ფინანსური აქტივებში დაბანდებული იმავე რაოდენობის საინვესტიციო თანხებიდან მიღებული, რაც განათლების ერთგვარ უპირატესობაზე მეტყველებს ფინანსურ ქონებასთან შედარებით (81, 150-187).

განსხვავებები არსებობს უკუგებაში არა მარტო განათლების ხარისხის მიხედვით, არამედ მისი სფეროების, სპეციალობებისა და ინსტიტუტების ტიპის მიხედვითაც. სტუდენტებს, რომლებიც ემზადებიან საინჟინრო სპეციალობებისათვის, მომავალში ხელფასი გაცილებით მეტი უნდა ჰქონდეთ, ვიდრე იმ სტუდენტებს, რომლებიც სკოლის მასწავლებლობას ირჩევენ. მაგრამ საგეგმო და საბუღალტრო სპეციალობებზე საშუალო სპეციალურ კურსდამთავრებულებს გაცილებით ნაკლები ხელფასი ექნებათ, ვიდრე ხელოვნების კოლეჯდამთავრებულ სპეციალისტებს.

სხვა გამოკვლევების მიხედვით (რომლებიც უმაღლესი და კოლეჯდამთავრებული სპეციალისტების ხელფასს ადარებენ ერთმანეთს) მტკიცდება, რომ კოლეჯდამთავრებულთა ხელფასი და გამომუშავება არ იზრდება და მცირდება იმ პერიოდში, როდესაც იმატებს მათი რიცხვი, მაგრამ, ამის საპირისპიროდ, კოლეჯდამთავრებულთათვის უმაღლესი უკუგება იწყება მაშინ, როცა მცირდება მათი რაოდენობა ერთობლივ სამუშაო ძალაში და ამავე პერიოდში იზრდება მათზე მოთხოვნა (86, 24-25).

მეცნიერები, რომლებიც უმაღლესი განათლების ღირებულების უკუგებას იკვლევენ, ამტკიცებენ, რომ უმაღლესი განათლებიდან მიღებული ეკონომიკური უკუგება დაბალია ბაკალავრის ხარისხით მიღებულ უკუგებასთან შედარებით. სხვადასხვა გამოკვლევის მიხედვით, მათ შორის ვარიაციები დიდია. ამ საკითხზე კამათი დღესაც გრძელდება (52, 110-111).

ამერიკელი მეცნიერების მაკმაჰონისა და ვაგნერის გამოკვლევების თანახმად, უკუგება კერძო უმაღლესი სასწავლებლებისათვის იცვლება მინუს 0,7-დან პლუს 9,6 პროცენტამდე, მაგისტრის (MA) ხარისხის მფლობელებისათვის - მინუს 1,8 დან პლუს 19,3 პროცენტამდე, ხოლო PH.D ხარისხის მფლობელებისათვის - მინუს 0,1-დან პლუს 16,4-მდე (83, 135-152).

განათლებიდან მიღებული კერძო უკუგება ძალიან მაღალია იმ სტუდენტებისა, რომლებიც აღწევენ წარმატებას სამეცნიერო სარბიელზე და იძენენ სამეცნიერო ხარისხებს. მაღალია სოციალური უკუგება სხვადასხვა ტიპის ინსტიტუტებისთვისაც.

აშშ-ში მაღალია კაპიტალდაბანდებების უკუგება შემდეგი სპეციალობების მიხედვით: მედიცინა, იურიდიული სპეციალობები, საინჟინრო საქმე და ბიზნესი: მისი დონე შეადგენს 12-16,4 პროცენტს. კერძო უკუგება დაბალია ბუნებისმეტყველებაში, საზოგადოებათმცოდნეობასა და მასწავ-

ლებლების სპეციალობებში. იგი მერყეობს მინუს 0,8-დან პლუს 8,9 პროცენტამდე.

უკუგების დონეებზე სპეციალობების მიხედვით ვარიაციები განპირობებულია მათზე განსხვავებული მოთხოვნა-მიწოდებით სხვადასხვა პერიოდში, მაგრამ მთლიანად უმაღლეს განათლებაში ეფექტიანობის უღვარი დროთა განმავლობაში იზრდება.

ცხრილი 3

კერძო და სოციალური უკუგების მოსალოდნელი დონე განათლების ხარისხისა და ინსტიტუტის ტიპის მიხედვით აშშ-ში*

ინსტიტუტის ტიპი										
	კელევიითი ინსტიტუტი				ზოგადი კოლეჯი				ხელოვნ. სასწავლებელი	
	სახელმწიფო		კერძო		სახელმწიფო		კერძო		კერძო	
**	კუ	სუ	კუ	სუ	კუ	სუ	კუ	სუ	კუ	სუ
ბაკალავრი	19,0	15,5			21,0	17,7	18,5	15,9	8,7	7,1
მაგისტრი	9,6	8,0		-	6,2	4,8	-0,7	-1,4	7,7	6,9
დოქტორი	19,3	17,9	11,6	10,5	9,0	9,3	-1,8	-5,0	10,3	10,1

* წყარო: W.W. McMahon, A.P. Wagner, Monetary Returns to Education as Partial Social Efficiency Criteria. In W. W. McMahon, T. G. Geske, Financing Education: Overcoming Inefficiency and Inequity. Urbana. IL, University of Illinois Press. 1982. pp. 167-168.

** შენიშვნა: კუ - კერძო უკუგება; სუ - სოციალური უკუგება

სხვადასხვა პროფესიების მონეტარული უკუგება
აშშ-ში*

ხარისხი						
	ბაკალავრი		მაგისტრი		დოქტორი	
	კუ**	სუ**	კუ**	სუ**	კუ**	სუ**
დოქტორი /კბილის ექიმი					14	12,2
იურისტი					16,4	15,5
ინჟინერი	25,5	18,9	12	10	8,6	7,4
ფინანსისტი	22,8	17,8	12,7	10,7		
ბუნებისმეტყველი			8,9	7,4	4,5	3,2
სა'სოგადოებათმცოდნე					-0,1	-4,8
სკოლის მასწავლებელი	12,3	10,3	-0,8	-0,8	1,8	2,0
კოლეჯის პროფესორი					5,4	5,2

* წყარო W.W. McMahon, A.P. Wagner, Monetary Returns to Education as Partial Social Efficiency Criteria. In W. W. McMahon, T.G. Geske, Financing Education: Overcoming Inefficiency and Inequity. Urbana. IL. University of Illinois Press. 1982. pp,170-172.

** შენიშვნა: კუ - კერძო უკუგება; სუ - სოციალური უკუგება

გამოკვლევებმა გვიჩვენა, რომ ზოგიერთ სპეციალობაზე უმაღლესდამთავრებულთა მიერ თავიანთი შრომით მიღებული სოგჯერ არასაკმარისი უკუგება აჩენს კითხვას, თუ რა იყო მათთვის უმაღლესი განათლების მიღების მოტივი, ანუ რატომ განხორციელდა ასეთ სპეციალობებში კაპიტალდაბანდებები. საერთოდ სუბსიდიებისა და სხვადასხვა სახის დახმარების გარეშე უკუგება უმაღლესი განათლებიდან იქნე-

ბოდა ძალიან დაბალი და ნეგატიური.* ყოველი ინდივიდი ვარაუდობს, რომ განათლების გაგრძელების საშუალებით მომავალში იგი მეტ ხელფასს მიიღებს. დათმობა და ხარჯების გაწევა განათლების მისაღებად ინდივიდების მომავალი შემოსავლების გაზრდის პირობაა, მაგრამ აქ საჭიროა არამონეტარული ფაქტორების გათვალისწინებაც. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს განათლების გაღრმავებით მიღებული სოციალური პრესტიჟი, "წარმტაცი სამუშაო გარემო", მეტი თავისუფალი დრო და სხვა, რომლებიც სტიმულს აძლევს ინდივიდებს ცოდნის მისაღებად გაიღონ კაპიტალდაბანდებები.

უმაღლესი განათლების სოციალური ღირებულება, საზოგადოების მიერ გაწეული მაღალი ხარჯების გამო, განათლების სხვა დონესთან შედარებით დაბალია. მთლიანად უმაღლეს განათლებაში დაბანდებული ინვესტიციები მომგებიანია ინდივიდისა და საზოგადოებისათვის, მაგრამ თუ მხედველობაში გვექნება ინსტიტუტის ტიპები და ზოგიერთი სპეციალობა, მაშინ უმაღლესი განათლება ყოველთვის უნივერსალურად მომგებიან სფეროდ ვერ ჩაითვლება.

საინტერესოა ამ პრობლემის კიდევ ერთი ასპექტი. აშშ-ში გავრცელებულია საარდადეგებო მომზადება. იგი მიმართულია იქითკენ, რომ სტრუქტურული უმუშევრობა, რომელიც დაკავშირებულია მუშაკის შრომითი თვისებების, ცოდნისა და გამოცდილების შეუსაბამობასთან იმ მოთხოვნებთან, რომელთაც აყენებს შრომის ბაზარი, შეიძლება თავიდან იქნეს აცილებული, თუ შრომის სახეობებზე მოთხოვნის შესაბამისად მოხდება მუშაკების გადამზადება. ფაქტობრივად ასეთი სწავლების ეფექტი მაღალია იმ ინდივიდებში, რომლებ-

* თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიურ უნივერსიტეტში საბჭოთა პერიოდში ერთი სტუდენტის მომზადებასე სახელმწიფო ხარჯავდა დაახლოებით 5 ათას მანეთს. ხოლო სპეციალობის მიღების შემდეგ უმაღლესდასწავლებულთა საშუალო ხელფასი 120 მანეთს შეადგენდა. დღევანდელ პირობებში ერთი სტუდენტის მომზადება დაახლოებით 1250 ლარი ჯდება. ხოლო მასწავლებლის ხელფასი 40-60 ლარია.

ბიჯ მჭიდროდ არიან დაკავშირებული შრომის ბაზრის მოთხოვნასთან და განათლების მიღების შემდეგ ადვილად შოულობენ სამუშაო ადგილს, მაგრამ თუ სწავლება არ არის სათანადო დონეზე, მაშინ მისი ეფექტიანობა ძალიან დაბალია. განათლების სისტემის შრომის ბაზართან დაკავშირების შედეგად თეიური ხელფასი იზრდება დაახლოებით 2 პროცენტით, უმუშევრობა მცირდება და შრომა ხდება უფრო ნაყოფიერი (49, 1-2).

საერთოდ სასწავლო დაწესებულებების ტიპის განსაზღვრაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ისეთი პროგრამები, რომლებიც ნაკლები დანახარჯებით მაღალ უკუგებას იძლევა. ასეთი პროგრამები კი დამოკიდებულია იმაზე, თუ შრომის ბაზარი რა მოთხოვნებს წაუყენებს სამუშაო ძალას და მთლიანად განათლების სისტემას ყოველ კონკრეტულ ვითარებაში.

სხვადასხვა კვალიფიკაციისა და სპეციალობის მიუხაქვების შრომის ანაზღაურება დიფერენცირებულია. განსხვავებული შრომის სახეები მოითხოვენ შესაბამის კვალიფიკაციას, განათლების დონეს, ჩვევებს, გამოცდილებას ან საბაზრო რისკისათვის მზადყოფნას. კლასიკური მოდელით, სამუშაო ძალის ფასი განისაზღვრება შრომის ბაზარზე არსებული მოთხოვნისა და მიწოდების დონეებით, ანუ სხვანაირად, იგი არის ინვესტიციების შეფარდება, რომლებიც გაწეულია რომელიმე სპეციალობის მისაღებად იმ მოთხოვნასთან, რასაც შრომის ბაზარი უყენებს ინდივიდებს დასაქმების მიზნით.

შრომაზე მოთხოვნა წარმოებული მაჩვენებელია და დამოკიდებულია იმ პროდუქტების მოთხოვნაზე, რომელთა წარმოებას სჭირდება ესა თუ ის კვალიფიკაცია. მაღალკვალიფიციურ მუშაკებს ქირაობენ არა იმისათვის, რომ მათ მაღალი კვალიფიკაცია და პროფესიული მომზადება აქვთ, არამედ იმიტომ, რომ მოთხოვნა მათ შრომასა და განათლებაზე განისაზღვრება მათ მიერვე წარმოებულ პროდუქტზე არსებული მოთხოვნით. სწრაფად ცვალებად გარემოში მუშაკები სიცოცხლის განმავლობაში რამდენიმეჯერ იმაღლებენ კვალიფიკაციას და იცვლიან სპეციალობას. ამასთანავე, მათი ხელფასის დიფერენციაცია არის შრომაზე მოთხოვნის ერთერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორიც. მაღალი განათლება

მოითხოვს მეტ ხარჯებს, მაღალი კელიფიკაციის შრომა კი – მეტ ანაზღაურებას. სხვა თანაბარ პირობებში დასაქმებული მუშაკების უმრავლესობა მიიღებს შედარებით დაბალ ხელფასს.

ამასთან, კიდევ ერთი ფაქტორი, რომლის გათვალისწინებაც აუცილებელია სპეციალისტთა მომზადებისა და მათზე მოთხოვნის ურთიერთობის დასამყარებლად, ესაა შრომის ნაყოფიერების ზრდა. როგორც უკვე აღინიშნა, მაღალკვალიფიციური შრომა შესაბამის პირობებში უფრო მაღალნაყოფიერი უნდა იყოს, მაგრამ ამ დამოკიდებულებას ყოველთვის არ აქვს აბსოლუტური ხასიათი.

ყველა აღნიშნული ფაქტორი სხვადასხვა მოტივაციის საფუძველზე ქმნის ინდივიდების დაინტერესებას საქმიანობის ერთი სფეროდან გადაინაცვლოს მეორე სფეროში. შრომის ასეთი მობილურობა დაკავშირებულია მიღებული განათლების გამოყენებასთან ან იგი იმის პირობაა, რომ ინდივიდებმა განსაზღვრონ ინვესტიციების მიმართულება განათლების ამა თუ იმ სფეროში, რაც შესაბამისად აისახება მათი შრომის ანაზღაურებაზეც. მობილურობას ძირითადად ადგილი აქვს დაბალხელფასიანიდან მაღალხელფასიან სამუშაო ადგილებზე, დაბალხელფასიანი პროფესიებიდან მაღალხელფასიან პროფესიებზე გადაინაცვლების მიზნით.

სამუშაო ძალის მობილურობას ახასიათებს წინააღმდეგობები. იგი იმავდროულად განათლების სისტემაში ინვესტიციების შეზღუდვის მიზეზიც არის. ეს კი ხდება შემდეგ შემთხვევებში:

1. განათლების ზოგიერთი სფერო მოითხოვს ბუნებრივ ნიჭსა და უნარს, რაც მხოლოდ ადამიანთა მცირე რაოდენობას შეიძლება აღმოაჩინდეს. ამიტომ ნიჭიერი მათემატიკოსების, სპორტსმენების, მუსიკოსებისა და სხვათა შრომის მიწოდება შეზღუდულია, და შესაბამისად, ანაზღაურებაც მაღალია. არც ერთი რაციონალურად მოაზროვნე ადამიანი არ იფიქრებს დააბანდოს თანხა განათლების ისეთ სფეროში, რომლის ათვისების ნიჭიც მას არ გააჩნია.

2. ზოგი სპეციალობა მოითხოვს განსაკუთრებით ხანგრძლივ მომზადებას და სპეციალურ განათლებას. უმაღლესი კვალიფიკაციის მისაღებად საჭიროა ხანგრძლივი სწავლება,

რაც პროფესიის დაუფლების სერიოზულ დაბრკოლებას შეიძლება წარმოადგენდეს. ასეთი კვალიფიკაციის მქონე ადამიანთა შრომის მიწოდება მხოლოდ ხანგრძლივი დროის გასვლის შემდეგ შეიძლება განისარდოს.

3. რიგ შემთხვევაში, ფინანსური რესურსების ნაკლებობა, ცოდნის მიღების მსურველთათვის უმაღლესი განათლების გასაგრძელებლად დიდ ბარიერად იქცევა.

იმ პროფესიების შესაბამისი სახეობის შრომის მიწოდება, რომლის დაუფლება აღნიშნული წინააღმდეგობების გამო რთული და შეფერხებულია, არაელასტიკურია. ამ შემთხვევებში ხელფასის არსებითი ზრდა ვერ იწვევს შრომის მიწოდების გადიდებას, მაგრამ ხანგრძლივ პერსპექტივაში შრომის სახეობების მიწოდება მაინც იძენს გარკვეულ ელასტიკურობას, რადგან ინდივიდები შეეცდებიან აუცილებელი კვალიფიკაციის მიღებას. ხოლო მუშაკების მიწოდება იმ სპეციალობების მიხედვით, რომლებიც არ მოითხოვენ ხანგრძლივ სწავლებას და მათთვის შრომითი ჩვევები არ არის ძნელად დასაუფლებელი, ელასტიკურია. ამ შემთხვევაში პროფესიის შეცვლა საკმაოდ მარტივად ხდება. როდესაც ასეთი პროფესიების შრომის ანაზღაურება იზრდება, ინვესტიციები მოიმატებს ამ სპეციალისტების მომზადებაზე, ასევე გაიზრდება არაკვალიფიციური და ნახევრადკვალიფიციური მუშაკების რიცხვი. ტექნიკური და ტექნოლოგიური პროცესების ცვლილებები შემოქმედებენ განათლების ამ სახეობის ცვლილებებზე და ახალ მოთხოვნებს უყენებენ სამუშაო ძალას, ამიტომ ასეთი კვალიფიკაციის სამუშაო ძალის გადამზადებაზე მოთხოვნაც შედარებით უფრო ცვალებადი იქნება, შესაბამისად, შემცირდება მოთხოვნა არაკვალიფიციურ შრომაზე, ხოლო მაღალკვალიფიციურზე – გაიზრდება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში პერიოდულად არის მსჯელობა ჭარბი განათლების შესახებაც. მეცნიერთა ერთი ნაწილი ამოდის იმ ფაქტიდან, რომ სოგიერთ განვითარებულ ქვეყანაში, 70-იან წლებში, ხდებოდა ეკონომიკური ღირებულების შემცირება სასკოლო განათლებაში. სხვები კი ამის საპირისპიროდ ამტკიცებდნენ, რომ განათლების სისტემამ დიდ წარმატებებს მიაღწია, რაც ფრიად მნიშვნელოვანია დასაქმების თვალსაზრისით და პასუხობს თანამედროვე

პროგრესის მოთხოვნებს. 80-იან წლებში დისკუსია დაიწყო ჭარბი განათლების გარშემო. განიდა მტკიცება იმის თაობაზე, რომ გასვლიადებულმა განათლებამ შეიძლება უფრო დიდი ზიანი მიაყენოს სასოგადოებას, ვიდრე ჭარბი საქონლის გამოშვებამ, რამდენადაც მაღალგანათლებული ადამიანები ვერ შეძლებენ თავიანთი ტალანტისა და განსწავლულობის მიხედვით სამუშაოს შოვნას.

სამუშაო ძალის რაოდენობა იზრდება უმაღლესი განათლების მისაღებად ინდივიდების შესაძლებლობების მიხედვით. პერიოდულად უმაღლესგანათლებულ სპეციალისტთა რაოდენობა შეიძლება აჭარბებდეს მათზე მოთხოვნას. ეს კი აიძულებს შრომის ბაზარზე გამოსულ სპეციალისტებს იფიქრონ გადაშადებაზე იმ მოთხოვნების შესაბამისად, რომელთაც ბაზარი უყენებს მათ. ეს გარემოება შეიძლება აიხსნას უმაღლესდამთავრებულთა მომზადებასა და ბაზრის მოთხოვნას შორის შეუსაბამობით. სხევანიარად, ეს არის "ჭარბგანათლების" შედეგი, რაც ნიშნავს მიღებული განათლების არასრულფასოვნად გამოყენებას. ამჟამად ტერმინი "ჭარბგანათლება" ფართოდ გამოიყენება დასავლურ ლიტერატურაში. მას შემდეგნიარად განმარტავენ:

1. "ჭარბგანათლება" წარმოიშობა მაშინ, როდესაც განათლებიდან მიღებული მატერიალური უკუგება მცირდება მის ისტორიულად არსებულ დონეზე ქვემოთ, ან კლებულობს ინვესტიციების სხვა სახეებთან შედარებით;

2. იგი არსებობს მაშინ, როცა ინდივიდის შრომის ბაზრიდან მეტი სარგებლის მიღების მოლოდინი მის მიერ განათლებაში დაბანდებულ კაპიტალთან შედარებით არ მართლდება;

3. "ჭარბგანათლება" წარმოიშობა მაშინ, როდესაც ინდივიდები დასაქმების ადგილზე სრულად ვერ იყენებენ მიღებულ ცოდნას (95, 8-18).

ამერიკელი მეცნიერები გ. ჰოფმანი და ს. დუნკანი ამტკიცებენ, რომ აშშ-ში სამუშაო ძალის დაახლოებით 40 პროცენტს ისეთი განათლება აქვს მიღებული, რომლის გამოყენებაც არასრულფასოვანია ამერიკის ეკონომიკაში. მათი ცოდნა არ შეესაბამება შრომის ბაზრის მოთხოვნებს (59, 75-

86). ანალოგიურ დასკვნებს აკეთებენ პოლანდიელი მეცნიერები ჯ. ჰერტოჯი და პ. ოოსტერბერგი (67, 185-194).

ეს განმარტებები აბსოლუტურად მიესადაგება საქართველოში უმაღლესდამთავრებულთა მდგომარობას და პრაქტიკაში მათი ცოდნის გამოყენების შესაძლებლობებს. საქართველოში, ჩვენი გაანგარიშებით, უმაღლეს განათლებულთა შეუსაბამობის მასშტაბები უფრო ნეგატიურია და იგი 70 პროცენტზე მეტია, რაც ამტკიცებს შრომის ბაზრის მოთხოვნასა და განათლების სფეროში მომსადაბელი სპეციალისტების მიწოდებას შორის შეუსაბამობას. ამ პრობლემას ვერ წყვეტს სპეციალისტების გადამზადების პასიური სისტემა.

ჭარბგანათლების მიღება არასასურველია, იგი ქმნის პრობლემებსა და არასახარბიელო, მტრულ კონკურენციას სამუშაო ადგილებისათვის, რაც საბოლოოდ ამცირებს შრომის ნაყოფიერებას. ფსიქოლოგების დაკვირვებით, ადამიანებს, რომლებსაც მიღებული აქვთ ჭარბი განათლება, ეუფლება დაუკმაყოფილებლობის გრძნობა თავიანთ სამუშაო ადგილთან დაკავშირებით და ამის კომპენსაციას ცდილობენ აბსენტიზმით ანუ თავის არიდებით მრავალი აქტიური საქმიანობისაგან, სამუშაოს ხშირი გაცდენებით, ნარკოტიკების მოხმარებით, კადრების დენადობით, ინდუსტრიული საბოტაჟით და სხვა. აშკარაა, რომ სამუშაოთი დაუკმაყოფილებლობა ასოცირებულია ჯანმრთელობის პრობლემებთან. ასეთი განათლება ასრულებს ნეგატიურ როლს შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაში შრომის ძალისხმევის შემცირებისა და მაღალი საგანმანათლებლო ხარჯების გამო.

მართალია, ჭარბი განათლება საყოველთაოდაა გავრცელებული ყველა ქვეყანაში, მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ მას არ ჰქონდეს გარკვეული ეკონომიკური ღირებულება ინდივიდებისათვის. პოფმანმა და დუნკანმა გამოიანგარიშეს, რომ ჭარბი განათლება ახდენს პოზიტიურ და მნიშვნელოვან გავლენას ყველა სახის დემოგრაფიული ჯგუფის ხელფასებზე (59, 75-86).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჭარბი განათლების შინაარსს შესაძლებელია სხვა აზრობრივი დატვირთვაც ჰქონდეს. თუ

დამატებით განათლებას მოითხოვს სამუშაო ადგილი და ამ მიზნით ინდივიდი მიდის სარგებლის დათმობაზე მონეტარული თვალსაზრისით, მაშინ ასეთი ჭარბი განათლება ღირებულია მუშაკისათვის და იგი არ შეიძლება საითვალოს "ჭარბად" მიუხედავად იმისა, რომ განათლებაზე გაწეული ხარჯები აღემატება მისგან მიღებულ სარგებელს. ამით ფაქტობრივად მცირდება განათლებით მიღებული უკუგება და სარგებლის ოდენობა.

ჭარბი განათლების მიღება განპირობებულია ინდივიდების მისწრაფებით, აიმაღლონ თავიანთი კვალიფიკაცია და მიიღონ მაღალი ხელფასი. თუმცა, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ასაბუთებს, კონკრეტული საწარმოების მაგალითზე ასეთი ვითარება მაინც მიუღებელია, რადგან იგი ნეგატიურად მოქმედებს ამ საწარმოების განვითარებაზე და საერთოდ წარმოებაზე (103, 239-254).

ჭარბგანათლების ერთ-ერთ ნაირსახეობად შეიძლება მივიჩნიოთ სახელმწიფო ინვესტირების შედეგად მომზადებული სპეციალისტების არამიზნობრივი გამოიყენება, რასაც ადგილი ჰქონდა ღირეპტიული გეგმიანი მეურნეობის ქვეყნებში. ამ პერიოდში საბჭოთა მეცნიერები შენიშნავენ, რომ წარმოების ეფექტიანობა ეცემა იმის გამო, რომ უმაღლესი განათლების მქონე კადრების გარკვეული ნაწილი არასპეციალობით მუშაობს. დ. კომაროვის შეფასებით, უმაღლეს განათლებაზე გაწეული დანახარჯების ერთი მეხუთედი, ხოლო საშუალო სპეციალურ განათლებაზე გაწეული ხარჯების ერთი მეოთხედი გამოიყენება არასრულად და ვერ იძლევა იმ უკუგებას, რომლის მიცემაც მას შეუძლია (32, 65).

ყოველი ახალი უმაღლესგანათლებული სპეციალისტის გამოშვება შრომის ბაზარზე იწვევს შრომის ფასის შეფარდებით შემცირებას იმ შემთხვევაში, თუ იგი კონკურენტულ გარემოში აღმოჩნდება დასაქმებულ იმ კადრებთან, რომელთა შრომის უნარი, ჩვევები და მიღებული განათლება შედარებით მოძველებულია, მაგრამ უკავიათ მაღალანაღურუბადი ადგილები. ახალი კადრების შრომის ფასის შემცირება მათი კონკურენციაში გამარჯვების პირობაა, მაგრამ გარკ-

ვეული პერიოდის შემდეგ მათი გამოცდილება მოითხოვს შრომის ფასის ზრდასაც. შრომის ბაზარზე კონკურენცია და შრომის დახელოვნების ზრდით გამოწვეული მოთხოვნა შრომის ანაზღაურებაზე წინააღმდეგობრივი მოვლენებია. იგი გადაიჭრება, ერთი მხრივ, საბაზრო კონიუნქტურისა და, მეორე მხრივ, შრომის ნაყოფიერების ზრდით მიღებული სარგებლიანობის ამაღლების საშუალებით. ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს ფაქტორები ურთიერთდომინირებულია. საერთოდ, როგორც გამოკვლევები ადასტურებს, დისბალანსი შრომის ბაზარზე კვალიფიციურ ძალაზე მოთხოვნასა და განათლების დონის ამაღლებას შორის, იზრდება. ამის შედეგად იბადება კითხვა, მაინც რატომ ცდილობენ ინდივიდები განათლებაში ინვესტირების გაგრძელებას, თუკი იციან, რომ შეიძლება გაძნელებულ დასაქმება?

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემისას უნდა გამოიყოს ის გარემოება, რომ, პირველი, უმაღლესი განათლებით მიღებული უკუგების დონე მაღალი რჩება იმ შემთხვევაში, თუ უფრო დაბალი დონის განათლებაში დაბანდებული კაპიტალის უკუგება იგივე დარჩება, ან უმნიშვნელოდ შემცირდება, ვიდრე გაიზრდება უმაღლესი განათლებით მიღებული უკუგება. მეორე, კაპიტალდაბანდებები უმაღლეს განათლებაში არის უმაღლესი შემოსავლების მიღების პოტენციური წყარო. მესამე, ინდივიდები უმაღლესი განათლებიდან მიღებული უკუგების შემცირებას ხშირად მიიჩნევენ დროებით მოვლენად და კანონსომიერად თვლიან ასეთი ინვესტიციებიდან სარგებლის მიღებას.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, განათლებასთან დაკავშირებული არაფულადი გამოხატულების სარგებლის გაანგარიშება რთულია. უკანასკნელ პერიოდში ამ მიმართულებით მრავალი კვლევა ჩატარდა. განჩნდა საპირისპირო შეხედულებები. ერთნი შეუძლებლად მიიჩნევენ ასეთი შეფასებების გაკეთებას ან მას მხოლოდ ემპირიული წარმოდგენებით ხსნიან. სხვები კი შესაძლებლად მიიჩნევენ სწორი დასკვნე-

ბის გაკეთებას. არაფულად სიდიდეში გამოხატული სარგებელი დიფერენცირებულია სამომხმარებლო ღირებულების შეფასების თვალსაზრისით. თავდაპირველად, ინდივიდის მიერ პროფესიაზე არჩევანი კეთდება იმის მიხედვით, თუ რამდენად წარმტაცია იგი მისთვის და რამდენად დააკმაყოფილებს იგი მის სურვილებს. განათლება გაველენას ახდენს ადამიანების ცხოვრების სტილზე და სხვა არასაბაზრო ინსტიტუტების ქცევის პროდუქტულობაზე. იგი გულისხმობს განათლების სხვადასხვა არასაბაზრო ეფექტს, რომლებიც აისახება მომხმარებლის ქცევაში, ჯანმრთელობაზე, ოჯახურ გარემოზე, ქონებაზე, მიგრაციაზე და სხვ.

სოციურთი მეცნიერის აზრით, განათლებული ადამიანი უფრო პროდუქტულია არასაბაზრო ურთიერთობებში. განათლება პოზიტიურად მოქმედებს მის, როგორც მომხმარებლის, ქცევაზე. იგი უფრო მომზადებული მოიხმარს ახალ პროდუქტებს, ექსტენსიურად გამოიყენებს საკრედიტო ბარათებს, ეფექტიანად მოიხმარს კონტრაცეპტივებს, ტექნიკას და ა.შ. განათლებული დიასახლისი უფრო რაციონალურად იყენებს საოჯახო ბიუჯეტს, უფრო ხილდება მეუღლისა და შვილების ჯანმრთელობას და სხვა. უმაღლესი განათლების დონე ელინდება შრომის მაღალ კულტურასა და არადისკრიმინაციულ ქცევებში. განათლებული ადამიანების საქორწინო არჩევანი შედარებით გონივრულია და მათი ოჯახი უფრო მყარია. ცოდნის დონის ამადლეებასთან ერთად იზრდება ადამიანების სოცოცხლის ხანგრძლივობაც. განათლებული ოჯახის წევრები, ოჯახის გაუნათლებელ წევრებთან შედარებით, მეტ დროს ანდომებენ შვილებთან ურთიერთობას. განათლების ზრდასთან ერთად იზრდება ინდივიდების შრომითი მობილურობაც.

ყველა ამ მსჯელობაში, რომლებიც მსოლოდ კონკრეტულ შემთხვევებში ელინდება და არ არის აუცილებელი, ისინი განსოგადებული უნდა იქნენ ყველა ქვეყნისა და ყველა ინდივიდის პირობებისათვის (ამ აზრს შეიძლება ყველა არ ეთანხ-

მებოდეს), მხოლოდ ერთი საერთო პრინციპი მტკიცდება, რომლის თანახმად განათლების დონის გადიდება ამაღლებს არასაბაზრო აქტივობას და ქმნის არაფულად სპეციფიკურ სარგებელს ინდივიდებისათვის. ამასთან, ამ ფაქტორის რაოდენობრივად გამოსახვის შეუძლებლობის გათვალისწინებით, სარგებელი ინვესტიციების ეკონომიკური შეფასება შეიძლება მოიცავდეს მხოლოდ იმ ღირებულების ნახევარს, რომელსაც განათლება აძლევს ინდივიდებსა და საზოგადოებას (68, 377-407).

საერთოდ განათლებიდან მიღებული სოციალური სარგებელი ასოცირებულია საზოგადოების ქმედებასთან და გულისხმობს ინდივიდების პირად სარგებელსაც, მაგრამ განათლების სოციალურ სარგებელს ინდივიდები ვერ მიაკუთვნებენ მხოლოდ საკუთარ პიროვნებას. მაგალითად, პოლიტიკური და სამოქალაქო ფუნქციების შესრულებისათვის განათლება ააქტიურებს ადამიანს, მაგრამ ამ შემთხვევაში მისი აქტივობა მიეწერება მთელ საზოგადოებას. ეს არის გარე სარგებელი, რომელიც აუცილებელია ეფექტიანი დემოკრატიისა და დემოკრატიული ინსტიტუტების განვითარებისათვის; ბაზრებისა და ტექნიკური ცვლილებების ეფექტიანი განხორციელებისათვის. იგი ამცირებს კრიმინალურ დანაშაულებრიობას და ჯარიმებს სამოქალაქო საზოგადოებაში, სამედიცინო, უმუშევრობისა და ჯანმრთელობის დაკარგვისათვის კომპენსაციებს, არასრულყოფილი საფონდო ბირჟის შედეგებს და სხვ. (82, 299-313).

ყველა აღნიშნული ფაქტორის რაოდენობრივი გაანგარიშება შეუძლებელია, მაგრამ გარკვეული შედარებები, მაგალითად, კრიმინალურ ქმედებებთან, სრულიად შესაძლებელია. განათლების დონის ზრდასთან ერთად მცირდება კრიმინალური შემთხვევები და საზოგადოების ხარჯებიც მის აღსაკვეთად, მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ პოზიტიური ეფექტები შეიძლება განეიტრალოს ნეგატიური ეფექტებით. განათლების დონის ზრდამ, თუ იგი არ შეესაბამება სამუშაო

ფაქტორები, რადგან იგი განსხვავებულია ქვეყნებისა და სოციალური ჯგუფების მიხედვით. აღსანიშნავია ისიც, რომ შედარებისას არ არის გათვალისწინებული სკოლების რაოდენობა და სწავლის ხარისხი, გრანტების ხარჯები და მისგან მიღებული უკუგება. ამ პარამეტრების მიხედვით, სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არ არის შემუშავებული კოეფიციენტები. რაოდენობრივი და ხარისხობრივი პარამეტრების ცვლილებები იწვევს განათლების დონის ცვლილებებსაც, მაგრამ ასეთი შედარებების შეფასება ქვეყნების მიხედვით ერთობ პირობითი შეიძლება იყოს. მიუხედავად სირთულეებისა, ზოგიერთი მეცნიერი მაინც ცდილობს შედარებების გააკეთებას. ამის მაგალითია ქვემოთ წარმოდგენილი ცხრილი.

(ცხრილი 5.

განათლებიდან მიღებული უკუგების საშუალო სიდიდეები ქვეყნებისა და საგანმანათლებლო დონის მიხედვით*

ქვეყნები	სოციალური (კერძო) უკუგება (%)		
	დაწყებითი	საშუალო	უმაღლესი
აფრიკა	26(45)	17(26)	13(32)
აზია	27(31)	15(15)	13(18)
ლათინური ამერიკა	26(32)	18(23)	16(23)
ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები	13(17)	10(13)	8(13)
მოწინავე ქვეყნები	-	11(12)	9(12)

* წყარო: G. Psacharopoulos, Returns of Education; A Further International Update and Implications. "Journal of Human Resources" 1985, # 20(4), pp. 593.

განათლებიდან მიღებული უკუგების სიდიდეები ქვეყნებისა და საგანმანათლებლო დონის მიხედვით*

ქვეყნები	წლები	კერძო (სოციალური) უკუგება (%)		
		დაწვებითი	საშუალო	უმაღლესი
განუთარებადი				
ეთიოპია	1972	20(35)	19(23)	10(27)
კენია	1971	22(28)	19(33)	9(31)
მალაი	1982	15(16)	15(17)	12(47)
სომალი	1983	21(60)	10(13)	20(33)
აზია				
ინდოეთი	1978	29(33)	14(20)	11(13)
პაკისტანი	1978	13(20)	9(11)	8(27)
ფილიპინები	1971	7(9)	7(7)	(9)10
სამხრეთ კორეა	1971	-	15(16)	9(16)
ტაილანდი	1970	31(56)	13(15)	9(16)
ტაივანი	1972	27(50)	12(13)	18(16)
ლათინური ამერიკა				
ბრაზილია	1980	-	- (18)	- (180)
კოლუმბია	1973	- (15)	-(15)	-(21)
მექსიკა	1963	25(32)	17(23)	23(29)
პუერტო რიკო	1959	24(68)	34(52)	16(29)
ვენესუელა	1984	18(24)	11(12)	9(15)
საბერძნეთი	1977	17920)	6(6)	5(6)
ირანი	1976	15(-)	18(21)	14(19)
ისრაელი	1958	17(27)	7(7)	7(8)
ესპანეთი	1971	17(32)	9(10)	13(16)
კანადა	1961	--	12(16)	14(20)
საფრანგეთი	1976	-(14)	-(11)	-(9)
დიდი ბრიტანეთი	1978	--	9(11)	7(23)
იაპონია	1976	10(13)	9(10)	7(9)
ახალი ზელანდია	1966	--	19(20)	13(15)
შვედეთი	1967	--	11(-)	9(10)

* წყარო: G. Psacharopoulos, Time Trends of the Returns of Education: Cross-national Evidence. "Economics of Educational Review". 1989. # 8(3), pp.229.

აღნიშნული შედარებები იძლევა შემდეგი დასკვნების გაკეთების საშუალებას: 1. დაწყებით განათლებაში უკუგება მაღალია განათლების სხვა დონეებთან შედარებით; 2. საუნივერსიტეტო დონეზე უკუგება უფრო მაღალია ინდივიდებისთვის, ვიდრე საზოგადოებისათვის; 3. განათლებიდან მიღებული უკუგება უფრო მაღალია განვითარებად ქვეყნებში, ვიდრე განვითარებულში.

ეს დებულებები, რომლებიც ქვეყნების პრაქტიკულ მაგალითებსა და დაფუძნებული, ახასიათებენ განათლებაში სადებულ ინვესტიციებსა და მისგან მიღებულ უკუგებას შორის კავშირს განათლების სისტემის სხვადასხვა საფეხურზე, მაგრამ, საინტერესოა, როგორ უნდა აიგოს განათლების სისტემა ისე, რომ მისგან მიღებული სარგებელი გაინარდოს ყველა ბენეფიციარისათვის და, შესაბამისად, რა როლი ენიჭება სახელმწიფოს განათლების სხვადასხვა დონის უზრუნველყოფაში?

§2. სახელმწიფოს როლი განათლების სისტემის განვითარებაში

განათლების სისტემის ინსტიტუციური მოწყობის საკითხი ფრიად აქტუალურია როგორც სოციალურ ეკონომიკაში, ასევე პოლიტიკაში. მრავალი წელია მიმდინარეობს კამათი სახელმწიფოს როლის შესახებ განათლების სისტემის განვითარებასთან დაკავშირებით.

ისტორიულად სახელმწიფოს როლი ფასდებოდა იმის მიხედვით, თუ რა ადგილი უნდა დაეკავებინა განათლებას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. 'კლასიკური მიმართულების ეკონომისტები არ განიხილავენ მასობრივ განათლებას, როგორც კაპიტალის დაბანდებას ეკონომიკურ ზრდაში, მაგრამ აღიარებდნენ, რომ განათლებას შეუძლია შეიტანოს ირიბი წვლილი ეკონომიკის განვითარებაში. ა. სმიტის აზრით, შრომის დანაწილებას გააჩნია ზოგიერთი არასასურველი თანამდევი ეფექტი, რომელიც შეიძლება გაანეიტრალოს განათლების სახელმწიფო სისტემამ. იგი განათლებას აკისრებს უფრო მეტად ზნეობრივ სრულყოფას,

ვიდრე კვალიფიკაციის ამადლების როლს და ამაში მას ეთანხმება თითქმის ყველა კლასიკური ტრადიციის მიმდევარი.¹

მაღალუსიანელობის იდეების ფართო გავრცელებამ კეთილგანწყობა შექმნა განათლების, როგორც მასების ხელმომჭირნეობისა და განვითარების საშუალებების მიმართ. მიუხედავად ამისა, აკრიტიკებენ იმ შეხედულებას, რომლის თანახმად, სახელმწიფომ მხარი უნდა დაუჭიროს კერძო სკოლებს დოტაციებით, მაგრამ მე-19 საუკუნის 60-იანი წლების ბოლომდე იდეა საერთო სახელმწიფო განათლების შესახებ არ იყო გაზიარებული.

ადამ სმიტი ფიქრობდა, რომ უმაღლეს განათლებაში ანაზღაურება უნდა ხდებოდეს შედეგების მიხედვით, მაგრამ სახელმწიფომ მხარი უნდა დაუჭიროს დაწყებით და საშუალო სკოლებს შოტლანდიის საეკლესიო სისტემის ანალოგიურად. აქ მასწავლებლებს აძლევდნენ ძირითად ხელფასს მკვირე ფიქსირებული დახმარებით. ანაზღაურება დამოკიდებული იყო სასწავლო დისციპლინებზე. ინგლისში კი, პირიქით, ეკლესიის მიერ გაიცემოდა ლიცენზია მასწავლებლობაზე და სწავლების პროცესში განსხვავებული რელიგიური აზრის წარმონეა აკრძალული იყო. მრავალი სკოლა და კოლეჯი ფინანსდებოდა შეწირულობებით. ა.სმიტმა სწორედ შეწირულობის ეს სისტემა გააკრიტიკა. მისი წინადადებით, სახელმწიფოს მხარდაჭერა განათლებაში უნდა გამოსატულიყო შენობებისა და ნაგებობების გადაცემით განათლების მესვეურთათვის, ხოლო მასწავლებლების შრომის ანაზღაურება უნდა ყოფილიყო დიფერენცირებული (42, 287-333).

ასეთ იდეურ ატმოსფეროში 'ჯ. მილი იყო პირველი, რომელმაც განათლება დაახასიათა ისეთ სფეროდ, რომელშიც საბაზრო მექანიზმი არაეფექტიანი იქნებოდა. მისი აზრით, მხოლოდ ხანგრძლივი გამოცდილებით შეიძლება განათლების ხარისხის შეფასება, ამიტომ მის მყიდველს წინასწარ არ შეუძლია იცოდეს, რას ყიდულობს იგი და რა ხარისხისაა ეს საქონელი (37, 353-354).² 'ჯ. მილი განათლებას მიიჩნევდა ბუნებრივ მონოპოლიად, უარყოფდა საერთო სახელმწიფოებრივ განათლების სისტემის

მნიშვნელობას და ფიქრობდა, რომ სახელმწიფოს შეუძლია ბაეშეობიდანვე ჩაუნერგოს ადამიანს ყოველივე ის, რაც მას აწყობს, ამიტომ, ამ ვითარების თავიდან ასაცილებლად, იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საოჯახო განათლების სისტემას და კერძო სკოლებს, სადაც გარკვეული ასაკის მოსწავლეებისათვის ჩატარდებოდა სახელმწიფო გამოცდები შერეული სისტემით. მისი აზრით, თუ მოსწავლე ვერ შეძლებდა გამოცდების ჩაბარებას, მაშინ მშობელს უნდა გადაეხადა თანხა, რომლითაც დაიფარებოდა განათლების ხარჯები. იგი მიზანშეწონილად მიიჩნევდა ღარიბთა ფენებისათვის სოციალური დოტაციების გაცემასა და სახელმწიფო სკოლების არსებობას ქვეყნის შორეულ რაიონებში. მიუხედავად ამისა, განათლების ძირითად სისტემად იგი კერძო დაწესებულებებს მიიჩნევდა, რადგან თვლიდა, რომ ამით განათლება უფრო წარმატებული გახდებოდა.

ჟ. მილი ინგლისის განათლების სისტემას არასრულყოფილად მიიჩნევდა და მისი გამოსწორების პასუხისმგებლობას აკისრებდა სახელმწიფოს, რომელსაც უნდა უზრუნველყო დაწყებითი სკოლების განვითარება ფინანსური მხარდაჭერის გზით (37, 355-358). აგრეთვე ფიქრობდა, რომ სახელმწიფოს არ უნდა ჰქონოდა განათლებაზე პრეტენზია არც მაღალ და არც დაბალ საფეხურზე. მას არ უნდა მიენიჭებინა არანაირი პრივილეგია იმათთვის, ვინც სწავლობდა სახელმწიფო სკოლებში.

შემდგომ პერიოდში დისკუსია უკვე ინსტიტუციონალური მოწყობის თვალსაზრისით წარიმართა და პროორიტეტი მიენიჭა ცენტრალური და ადგილობრივი ხელისუფლების დამოკიდებულებას განათლების სისტემის უზრუნველსაყოფად.

ქვეყნებში, სადაც არსებობს მთავრობათაშორისი ურთიერთობის სისტემა (მაგალითად, აშშ-ში), დისკუსია შედარებით ინტენსიურია. ძირითადად იგი ეხება სასწავლო დაწესებულებების დაფინანსების, ხელისუფლების სხვადასხვა დონის სასწავლო სისტემაში ჩარევის ფორმებსა და მეთოდებს. განსაკუთრებით მწვავე დებატებია იმის თაობაზე, რა პასუხისმგებლობა უნდა გაინაწილოს ფედერალურმა,

შტატებისა და ადგილობრივმა ხელისუფლებამ სკოლების, ინსტიტუტებისა და უნივერსიტეტების ინვესტირებაში. ზოგიერთი ამერიკელი მეცნიერი ფიქრობს, რომ ფედერალურ ხელისუფლებას არანაირი წილი არ უნდა მიუძღვოდეს ქვეყნის განათლების სისტემაში. ამასთანავე, აშშ-ის ყველა შტატი, რომელთაც კონსტიტუციური პასუხისმგებლობა აკისრია საზოგადოებრივი საგანმანათლებლო სისტემის უზრუნველყოფასთან დაკავშირებით, ახორციელებს მნიშვნელოვან ცვლილებებს ამ მომსახურების სფეროში.

არსებობს საკმაოდ დამაჯერებელი პოზიცია იმის მტკიცებისათვის, რომ ადგილობრივმა ხელისუფლებამ უზრუნველყოს და კონტროლი გაუწიოს საზოგადოებრივ სასკოლო განათლებას. ადგილობრივი კონტროლი უნდა დარჩეს ამ სისტემის უდიდეს ღირებულებად. მაგრამ ამ იდეის ყველა ქვეყანაში ერთნაირად განხორციელება შეუძლებელია, მით უმეტეს იგი შეუძლებელია გარდამავალი პერიოდის საქართველოში, სადაც ჯერ კიდევ აუწყობელია ადგილობრივი გადასახადების სისტემა.

ამჟამად განათლების ეკონომიკის მკვლევართა მხოლოდ მცირე ნაწილი უჭერს მხარს შეხედულებას, რომლის თანახმად, სახელმწიფოს არანაირი როლი არ უნდა ჰქონდეს განათლების სისტემის განვითარებაში. უმრავლესობა კი იზიარებს მოსაზრებას სახელმწიფოს მიერ განათლების სფეროს დაფინანსების აუცილებლობის შესახებ, მაგრამ კვლავ საკამათო რჩება საკითხი, როგორი უნდა იყოს მისი როლი განათლებაში. არსებითი უთანხმოებაა იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა განაწილდეს პასუხისმგებლობა (ცენტრალურ და ადგილობრივ ხელისუფლებას შორის) სხვადასხვა საგანმანათლებლო პროგრამების უზრუნველსაყოფად.

მართალია, თეორიულად ამ პრობლემაზე მსჯელობა შესაძლებელია, მაგრამ იგი არ არის მარტივი, რაკი საჭიროა ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა კითხვებზე: მთავრობამ უნდა უზრუნველყოს თუ არა განათლების სფერო ფინანსური რესურსებით? ვის შეიძლება მთავრობის ხუზბოდიება - ინდივიდებსა თუ სასწავლო ინსტიტუტებს? რა ფორმით უნდა მოხდეს დახმარებების გაცემა - ნაღდი ფულად სახით.

სესხებით თუ საგადასახადო შეღავათების ან კრედიტების გზით? მიზანშეწონილია თუ არა, რომ მთავრობამ მისცეს სხვადასხვა სახის ფასიანი ქაღალდი მშობლებს, რომლებსაც ექნებათ მისი გამოყენების შესაძლებლობა მათ მიერ არჩეულ სკოლებში? ამ კითხვებზე პასუხი არ შეიძლება იყოს მარტივი. იგი გულისხმობს ობიექტურ, არამიკერძოებულ ეკონომიკურ გააზრებას; იმ ღირებულების გამოკვეთას, რომელიც სახელმწიფოს როლსა და მისთვის დამახასიათებელ მიდგომებს შეეხება.

ისტორიას თუ გავითვალისწინებთ, დასავლეთის ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში კერძო სკოლებს გააჩნდათ უპირატესობა საზოგადოებრივ სკოლებთან შედარებით. რიგ ქვეყნებში დღესაც ასეთი ვითარებაა. უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში ფართოდ განვითარდა კერძო სკოლები. მათ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელმწიფო დონეზე ჰქონდათ სერიოზული მხარდაჭერა.

საინტერესოა აშშ-ის ისტორია. ამ ქვეყნის საგანმანათლებლო სისტემისათვის დამახასიათებელი იყო მაღალი დეცენტრალიზაცია და ადგილობრივი მთავრობა სკოლებისათვის უზრუნველყოფდა შემოსავლების დიდ ნაწილს, მაგრამ პრაქტიკულად უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში ეს სკოლები ცენტრალიზებული გახდნენ, რამდენადაც სახელმწიფომ იკისრა მათი შემოსავლებით უზრუნველყოფის პასუხისმგებლობის ძირითადი ტვირთი.

კოლონიური ამერიკის პერიოდში განათლება იყო ოჯახების კერძო პასუხისმგებლობის საგანი. სამართლებრივი უზრუნველყოფა განხორციელდა მე-17 საუკუნეში საერთო სკოლების დაარსებით. ფაქტობრივად შემოღებულ იქნა საკუთრებაზე გადასახადი, რომელიც მიმართული უნდა ყოფილიყო იქითკენ, რომ ქალაქებში სკოლები გამოეყენებინათ მათ მხარდასაჭერად. მე-18 საუკუნეში ფედერალური სახელმწიფო ჩაერთო ამ პროცესში და დაიწყო ფედერალური მიწების გაჩუქება იმ მოტივით, რომ მათ გამოეყენებდნენ საგანმანათლებლო მიზნებისათვის. დაარსდა აგრეთვე პერმანენტული სკოლის ფონდი, რომლის წყაროს შეადგენდა მიწებიდან მიღებული შემოსავლები,

მაგრამ მაღე ნათელი გახდა, რომ პერმანენტული სკოლების ფონდი არაადეკვატური იყო დასახული მიზნების განსახორციელებლად. შტატებისა და ადგილობრივი საგადასახადო სისტემებიდან აუცილებელი გახდებოდა სკოლებისათვის ფინანსური მხარდაჭერა. მე-19 საუკუნეში საერთო სკოლების სისტემა გაფართოვდა, რადგან შტატებმა შემოიღო აუცილებელი მინიმალური ადგილობრივი გადასახადი, რომელიც საგანმანათლებლო მიზნებისათვის იყო გათვალისწინებული. გადასახადები იკრიფებოდა მხოლოდ საერთო სკოლებისათვის. ამერიკაში უმაღლესი სკოლები განჩნდა მაშინ, როდესაც გადასახადების აკრეფა დაიწყო კოლეჯებისა და უნივერსიტეტებისათვისაც. ყურადღება მიექცა აგრეთვე შტატებისა და ადგილობრივი ხელისუფლების თანამშრომლობას სასოგადოებრივი სკოლების დაფინანსებასა და მოწყობაში. უკლებელი მოთხოვნა იყო, შტატების ფინანსები გამოეყენებინათ ადგილობრივი სკოლების გასავეითარებლად. ეს პოლიტიკა გულისხმობდა გრანტების არსებობას, მინიმალური პროგრამის შემუშავებას, კადრების სრული დაფინანსების სქემების განსახლერას, რომლებიც ახლაც კი არსებობს, როგორც შტატების საბაზისო მოდელი.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მნიშვნელოვნად ამაღლდა სახელმწიფოს პასუხისმგებლობა განსაკუთრებით დაწყებით (ელემენტარულ) და საშუალო სკოლებზე. შტატებმა კიდევ უფრო გაზარდეს დაფინანსება და შემოიღეს ადგილობრივი სკოლებისათვის სწავლების სერტიფიკატი, პროგრამები, სკოლის ბიზნესისა და მენეჯმენტის პრაქტიკუმი და სხვ.

ამჟამად სკოლის დაფინანსების რეფორმების შედეგად გაიზარდა შტატების შემოქმედება განსაკუთრებით იმ ადგილობრივ სკოლებზე, რომლებიც დროთა განმავლობაში ეკონომიკური და ფინანსური პარიტეტის ცვლილებების გამო უთანაბრო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. შეიცვალა ადგილობრივი და შტატების დაფინანსების წილიც. ამ პროცესებში სულ უფრო გაიზარდა ფედერალური მთავრობის ფინანსების როლი, თუმცა პერიოდულად იგი მცირდება კიდევ, მაგალითად, რონალდ რეიგანის ადმინისტრაციამ შეამცირა ფედერალური დახმარება

სკოლებზე და მის ნაცვლად ყურადღება გაამახვილა სხვადასხვა კატეგორიის პროგრამებსა და გრანტებზე, აგრეთვე დაიწყო შტატების ცენტრალიზებული სკოლის სისტემის კრიტიკა, განსაკუთრებით კი იმ მოთხოვნით, რომ როგორც პოლიტიკოსები და ზოგიერთი ფინანსური ექსპერტები ფიქრობდნენ, საზოგადოებრივ სკოლებს უნდა მისცემოდათ არჩევისა და თავისუფლების შესაძლებლობა. მთავრობა კი ნაკლებად უნდა ჩარეულიყო სასკოლო სისტემის მოწყობაში. ამ პერიოდში ყურადღება გამახვილდა სხვადასხვა პროგრამასა და სწავლების საკრედიტო სქემაზე; კამათი გამწვავდა აგრეთვე სახელმწიფოს როლის შესახებ. სახელმწიფო სკოლის კრიტიკოსები მოითხოვდნენ მათ კერძო სკოლებთან საბაზრო კანონების შესაბამისად კონკურენტულ ურთიერთობას (52, 22-24).

განათლების სფეროში სახელმწიფო ინტერვენციის შესახებ დისკუსია ინტენსიური გახდა 60-იან წლებში. შემდგომ იგი კიდევ უფრო გამძაფრდა იმასთან დაკავშირებით, რომ დაიწყო მსოფლიოში “სიდარბის წინააღმდეგ” პროგრამებისა და ღონისძიებების შემუშავება, შეიქმნა აზრი, რომლის თანახმად, საზოგადოებრივ სკოლების სისტემა მარტივია, იგი არ ხორციელდება დამაკმაყოფილებლად. განათლებაში სახელმწიფოს როლი აუცილებლობის მტკიცება სხვადასხვა ფილოსოფიური არგუმენტით ხდებოდა. ეს არგუმენტებია:

- სახელმწიფოს მიერ უმცირესობის უფლებების დაცვა;
- გარე ანუ “სამეზობლო” ეფექტების არსებობა;
- განათლების როლის ზრდა დემოკრატიის განვითარებაში;
- შესაძლებლობათა თანასწორობის უზრუნველყოფა;
- “საერთო ღირებულებების” დადგენის აუცილებლობა;
- განათლების ეფექტის განსაზღვრა ეკონომიკურ ზრდაზე (106, 40-41).

დაწყებით და საშუალო განათლებაში ჩაბმული არიან ბავშვები 17 წლის ასაკამდე. ისინი უმცირესობას წარმოადგენენ და თავისთავად ვერ იღებენ გადაწყვეტილებებს. მათი განათლების საკითხს მშობლები წყვეტენ. პრობლემა ისაა, რამდენად არიან ისინი ინფორმირებული სწორი

გადაწყვეტილების მისაღებად. შესაძლებელია თუ არა, რომ ნიჭიერი შვილების მშობლებმა მიიღონ არასწორი გადაწყვეტილება? შეუძლია თუ არა სახელმწიფოს, ჩაერიოს ბავშვის ბედის გადაწყვეტაში და უზრუნველყოს მისთვის ადეკვატური აღზრდა? პრინციპული უთანხმოება იქმნება იმ საკითხთან დაკავშირებითაც, როდისაა მიზანშეწონილი, მშობელმა გამოხატოს თავისუფალი არჩევანი ბავშვის განათლების მიღებასთან დაკავშირებით.

ოპონენტები, რომლებიც ბავშვის დაცვის არგუმენტების წინააღმდეგი არიან, კდილობენ დაამტკიცონ შემდეგი: თუ მშობლები შვილების განათლების მიღებასთან დაკავშირებით სწორი გადაწყვეტილების მისაღებად საკმარისად მომზადებული არ არიან, ისინი ეერ განსჯიან ბავშვის აღზრდის ისეთ ასპექტებს, როგორიცაა სათანადო კვება, რელიგიური რწმენის შთაგონება, ჰიგიენის დაცვა და სხვა. ამ ლოგიკის თანახმად, სახელმწიფომ უნდა გამოიყენოს ბავშვი მშობლიური გარემოდან, მშობლების სვეკებიდან და აღზარდოს, მაგრამ რამდენად მიზანშეწონილია ისეთი განათლების სისტემა, რომელიც მშობლებისა და ბავშვების ინტერესებს ერთმანეთს დაუპირისპირებს?

მეცნიერებს შორის მთავარი უკმაყოფილება იქმნება იმასთან დაკავშირებით, რომ არსებობს პოზიტიური გარე ფეექტები, რომლებიც განათლების მიღებასთანაა ასოცირებული. თუ ასეთი გარე ფეექტები არსებობს, იგი განათლებაში თავისუფალი საბაზრო სისტემის შემოღებით შეამცირებს განათლების დონეს. ამიტომ სოციერთი სასოგადოებრივი ქმედება, მაგალითად, სახელმწიფოს პირდაპირი დაფინანსება, აუცილებელი გახდება. პრობლემის არსი იმაშია, რომ გარე ფეექტები ასოცირებულია ან მხოლოდ ეკონომიკურ აქტივობასთან, ან სუბსიდიებთან, ან სხვა ქმედებებთან და არა საკუთრივ განათლებასთან. საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ განათლება და დანაშაული ერთმანეთთან უკუდამოკიდებულებაშია. დაწყებითი და საშუალო განათლება არის სწავლება საბაზისო განათლების მისაღებად და იგი უზრუნველყოფს უფრო მეტად სოციალურ სარგებელს. თუ კანონები მას (ამ განათლების მიღებას) სავალდებულო ქმედებად აქცევენ, მაშინ იმ პოლიტიკის

შერსევა, რომელიც დამოკიდებული იქნება გარეგნული მხარეების მოქმედებასა და ეკონომიკურ ბერკეტებსზე, მინიმუმამდეა დაყვანილი. ადმინისტრირება და ვალდებულება ხდება სწავლების განმსაზღვრელი. აქვე უნდა შეენიშნოთ, რომ უმაღლეს განათლებაში სახელმწიფოს მხარდაჭერა ხშირად მოტივირებულია გარე ეფექტების მოქმედებით და ფინანსური უსრუნველყოფა ხორციელდება მაშინ, როცა გარე ეფექტების ცვლილებები მნიშვნელოვანი არ არის საზოგადოებისათვის.

ეჭვს გარეშეა, რომ მყარი დემოკრატია არ შეიძლება არსებობდეს გაუნათლებლობის გვერდით. ეს დამოკიდებულება გარე ეფექტების ერთ-ერთი სახეობაა. უფრო მეტიც, უმაღლესი განათლება უსრუნველყოფს ღიდერობას დემოკრატიული საზოგადოებისათვის, ხოლო განათლების ლიბერალური ხელოვნება უსრუნველყოფს მეცნიერების, ლიტერატურის, ხელოვნების მრავალი ასპექტის ფართო გაგებას და ეხმარება ისეთი ყოველმხრივ განსწავლული ადამიანების ფორმირებას, რომლებიც მზად იქნებიან იბრძოლონ დემოკრატიის გადასარსენად და გასაერთარებლად. ხელისუფლება მხარს უჭერს და უსრუნველყოფს სისტემურ განათლებას, როგორც დემოკრატიის გაძლიერების საშუალებას. ხელისუფლების წარუვით იზრდება განათლების ინვესტირება. ეს უკანასკნელი განათლებაში სახელმწიფოს ინტერვენციის გამართლების არგუმენტი. გარდა ამისა, სახელმწიფოს წარუვა გამართლებულია იმით, რომ იგი სასარგებლოა პოლიტიკური და ეკონომიკური ერთიანობის დასამყარებლად, მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს, თითქოს სახელმწიფომ უნდა უსრუნველყოს განათლების სისტემის ყველა ნიუანსი.

სახელმწიფომ თავისი პოლიტიკით ხელი უნდა შეუწყოს თავისუფალი და სავალდებულო სწავლების შერწყმას, უსრუნველყოს საზოგადოების ყველა წევრის ხელმისაწვდომობა და მათი შესაძლებლობების თანასწორობა განათლებაში. სოგიერთ ოჯახს არ შეუძლია უსრუნველყოს შეილებისათვის განათლების საჭირო დონე. ეს იწვევს ადამიანისეული რესურსების დაკარგვას არა მარტო ინდივიდებისათვის, არამედ საზოგადოებისათვისაც. დამა-

ტებითი განათლების შექმნა ნიშნავს ოჯახებისათვის დამატებითი ხარჯების გაწევას. ღარიბი ფენებისათვის ასეთი ხარჯები აღემატება მათ შემოსავლებს. ყველას კარგად აქვს გააზრებული, რომ ბავშვებისათვის განათლების მიცემა ნიშნავს მომავალში მათ მიერ მეტი სარგებლის მიღებას, ამიტომ ყველამ რომ შეძლოს განათლების მიღება, შემოსავლების განაწილება საზოგადოებაში სამართლიანი უნდა იყოს. ეს ურთიერთობა გამოხატავს შემოსავლები-განათლებასა და განათლება-შემოსავლებს შორის ორმხრივ კავშირს.

საზოგადოებაში შემოსავლების თანასწორი განაწილება ხელს უწყობს განათლების ზრდას, ხოლო, თავის მხრივ, განათლების ზრდასთან ერთად გადანაწილება თანაბარი ხდება.* თანასწორობა არის განაწილებისა და გადანაწილების შედეგი, მაგრამ განათლებიდან მიღებული სარგებელი ინდივიდისათვის ყოველთვის არ გულისხმობს მის სოციალურ კეთილდღეობას. ამავე დროს შემოსავლები-განათლების კავშირის გაძლიერება ხდება სხვადასხვა გარეგნული და ემპირიული ფაქტორებით. ზოგიერთი თეორიის მიხედვით, შედარებით სუსტია განათლება-შემოსავლის კავშირი განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, როდესაც განათლების შემდეგ გამოშუშავებული თანხები არ არის საკმარისი სიღარიბის დონის შესამცირებლად. შესაბამისად ჩნდება ეჭვი საგანმანათლებლო პოლიტიკის როლზე შემოსავლების თანაბრობის შემცირებასთან დაკავშირებით.

* როგორც ვ. პაპავა შენიშნავს, თანასწორობის რაიმე ერთიანი განზოგადებული და ამასთან ყველასათვის ერთნაირად მისაღები განმარტება არ არსებობს. როგორც წესი, თანასწორობის ცნებაში იგულისხმება შექმნილი დოვლათის სამართლიანი განაწილება საზოგადოების წევრებს შორის ლიბერალიზმის თანახმად, როგორც პოლიტიკური ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპისა, სახელმწიფომ სამართლიანობის შენარჩუნების პოლიტიკა უნდა გაატაროს (ვ. პაპავა, საბაზრო თანასწორობის დოქტრინა. თბ., საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი. 1999. გვ. 3, 4, 21).

მე-19 საუკუნემდე იდგა იმის შესახებ, რომ განათლება არის საზოგადოებრივი ფუნქცია, მხოლოდ პრუსიაში იყო გავრცელებული. საქართველოში იგი განიხილებოდა ელიტარული ფენების ქცევათა პრესტიჟულ ფორმად ან კიდევ საეკლესიო საქმიანობისათვის აუცილებელ პირობად. აშშ-ში იგი აღიქმებოდა, როგორც კერძო საწარმო, რომელიც უნდა დაფინანსებულიყო ეკლესიის ან მშობლების მიერ. სახელმწიფო კი მოიაზრებოდა, როგორც დამხმარე და არა განათლების უზრუნველმყოფი ორგანიზაცია. მე-19 საუკუნეში საყოველთაოდ დაიწყო სკოლების, ძირითადად კი დაწყებითი და საშუალო სკოლების, გავრცელება. მან თანდათანობით მასობრივი ხასიათი მიიღო. საქართველოში გაჩნდა წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ხალხის კულტურული დონის ამაღლებას.

აშშ-ში, ისტორიულად, სახელმწიფო სკოლების შექმნის სასარგებლოდ ერთ-ერთი არგუმენტი იყო სხვადასხვა ქვეყნიდან ემიგრანტთა მზარდი მასის აშშ-ში საცხოვრებლად გადმოსვლა. ემიგრანტებს ჰქონდათ განსხვავებული ენა, კულტურა და ა.შ. სახელმწიფოს ერთიანობის დასამყარებლად ხელი უნდა შეეწყო ერების ურთიერთობაში "ყინულის გადნობისათვის". აშკარა იყო, რომ საზოგადოებრივ სკოლებს შეეძლოთ უზრუნველყოთ "საერთო ღირებულების" ფორმირება, რომელიც აუცილებელი იყო ამერიკელების, როგორც ერის, გადასარჩენად.

აშშ-ში სახელმწიფო სკოლების ფორმირების სხვა არგუმენტები დაკავშირებული იყო ეკლესიისა და სახელმწიფოს ერთმანეთისაგან იზოლირების აუცილებლობასთან. რამდენადაც კერძო განათლება ხდებოდა ეკლესიას დაქვემდებარებულ სკოლებში, იქმნებოდა საშიშროება იმისა, რომ ეკლესიის დაშორება სახელმწიფოსაგან არ შეიძლებოდა დიდხანს გაგრძელებულიყო.

დღეს ყველა ეს არგუმენტი საკმაოდ სუსტად გამოიყურება. ემიგრაცია ნებისმიერ ქვეყანაში ზეგაფლენას ახდენს ხალხის მხოლოდ მცირე რაოდენობის ცნობიერებასე. ეკლესიისა და სახელმწიფოს გამოყოფის პრობლემები მხოლოდ ლიტერატურაშია შემორჩენილი. ამასთან, ნათლად

ვერ გამოიკვეთა ის გარემოება, განათლების სისტემის სახელმწიფო მოწყობა რა ზეგავლენას უნდა ახდენდეს "საერთო ღირებულების" ჩამოყალიბებასა თუ ადამიანების რელიგიურ რწმენასზე. ამჟამად სკოლებმა წარმატებით გაუძღეს პროგრამების ჰომოგენიზაციის ცდებს და ყველა რაიონის სკოლაში მოსწავლეები იღებენ ერთი და იმავე ღირებულების კომპლექსს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დღის წესრიგში დარჩა პრობლემა, უნდა შემოიღოს თუ არა სახელმწიფომ "საერთო ღირებულებები" ყველა მოსწავლისათვის? უნდა უკარნახოს თუ არა მან თავისი ვერსიები ნამდვილი ღირებულების შესახებ იმ მშობლებს, რომლებიც განსხვავებული აზრის იქნებიან ღირებულების შესახებ? დაბოლოს, ცვალებადია თუ არა ის ღირებულება, რომელიც ცივილიზებული კულტურიდან მომდინარეობს? თუ პირველ ორ კითხვაზე პასუხი იქნება "არა" და ბოლო კითხვაზე კი - "დიახ", მაშინ "საერთო ღირებულების" პოზიციებიდან სახელმწიფოს ინტერვენციის გამართლება განათლების სისტემაში საკმაოდ ძნელი იქნება.

თუ განათლება აძლიერებს ეკონომიკას, ეკონომიკის ზრდა კი არის ერის მიზანი, მაშინ სახელმწიფოს ჩარევა განათლების სფეროში მიზანშეწონილია. მაგრამ ეს არ გულისხმობს სკოლებზე სახელმწიფოს ტოტალურ კონტროლს. ასეთი მიზანი შეიძლება მიღწეულ იქნეს მხოლოდ სკოლების დაფინანსების გზით.

როგორც ჩანს, არგუმენტი იმის შესახებ, რომ სახელმწიფოს როლი განათლებაში აქტიური უნდა იყოს, ყოველთვის არ არის გამართლებული, თუმცა თანასწორობის უზრუნველყოფა საყოველთაოდ არის აღიარებული, როგორც სახელმწიფოს განათლებაში ჩარევის აუცილებელი პირობა.

განათლების სისტემის მომსახურების მრავალფეროვან არჩევანზე მოთხოვნის საპასუხოდ, რომელიც გულისხმობს სხვადასხვა საგადასახადო, საკრედიტო გეგმებისა და პროგრამების შექმნას, სოგიერთი აეგტორი, მაგალითად, ამერიკელი მეცნიერი ჰ. ლევეინი, მოითხოვს სასოფალოებრივი განათლების სისტემის განვითარებას იმ არგუმენტებით, რომლებიც უპირისპირდება დემოკრატიას, თანაბარი

შესაძლებლობების შექმნასა და საერთო ღირებულებას (73, 17-38).

ჰ. ლეეინის აზრით, აშშ-ში წლების განმავლობაში საერთო სახელმწიფო სკოლა უსრუნველყოფდა ახალგაზრდების საერთო სწავლებას. ეს გარემოება აღიქმებოდა, როგორც სახელმწიფოს ჩარევა სწავლების არჩევანში და პასუხობდა საზოგადოების მიერ სარგებლის მიღების მოთხოვნას იმის მიუხედავად, თუ რა სურვილი ჰქონდათ ოჯახში ინდივიდებს. კოლექტიური ღირებულების სწავლება, საერთო ენა და უნიფიცირებული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი პოლიტიკური პრაქტიკა აფართოებდა ერის პოტენციურ შესაძლებლობებს. ეს ეფექტი ვლინდებოდა ეკონომიკის ზრდაში, ქვეყნის დემოკრატიის განვითარებაში, სოციალური მისწრაფების გაერთიანებასა და ეროვნული სახელმწიფოს ფორმირებაში.

ისტორიულად საერთო სკოლები მიზნად ისახავდა ერის ინტერესების გაერთიანებასა და უნიფიცირებას, მაგრამ იგი არ პასუხობდა ინდივიდების მიერ არჩევანისა და თავისუფლების მოთხოვნებს. იქმნებოდა აზრი ხალხის კერძო ინტერესების საზოგადოებრივ ინტერესებთან ადაპტაციის შესახებ. მართალია, კომპრომისების გზით დაცულ იქნა კერძო სკოლები, მაგრამ პარალელურად ფართოვდებოდა სახელმწიფოს მიერ კარგად რეგულირებადი საზოგადოებრივი სკოლები.

უკანასკნელ წლებში აშშ-ში ჩატარდა სახელმწიფო სკოლების დემოკრატიზაციის ცდები და წარმატებით შემცირდა სკოლების დიფერენციაცია ადგილობრივი მმართველობის დონეზე, მაგრამ ეს დემოკრატიის საწინააღმდეგო ქმედებას წარმოადგენდა, რისთვისაც კრიტიკა დაიმსახურა. მიუხედავად ამისა, შეიცვალა სკოლის დაფინანსების სტრუქტურა და შემცირდა განათლების მიღებისათვის უთანასწორო შესაძლებლობები. მაგალითად, შემოღებულ იქნა სექსუალური სწავლების და ადამიანთა ურთიერთობების კურსი, რომელიც შეიჭრა რელიგიური და ლოგიკური ქცევების ჩვევებში და გააუქმა სკოლების რასობრივი ნიშნით დაყოფა. ამ ცვლილებებმა შეამცირა განათლების მომსახურებაზე არჩევანის შესაძლებლობა,

რომელსაც ყველაზე მეტად იყენებდნენ ქალაქის პრივილეგირებული ფენები და ამავე დროს გააფართოვა მომსახურება ნაკლებად პრივილეგირებული სტრუქტურებისათვის. საერთო ცვლილებები განხორციელდა იმ მიზნით, რომ შექმნილიყო ისეთი საზოგადოებრივი სკოლები, რომლებიც გაათანაბრებდა ინდივიდებისათვის განათლებაზე არჩევანის შესაძლებლობებს და განახორციელებდა საზოგადოების დემოკრატიულ მიზნებს განათლებაში. ამ ორ გარემოებას შორის ბალანსის დაცვა გახდა მოქმედების მთავარი პრინციპი. ერთი მხარის იგნორირება ნიშნავდა მეორე მხარის იგნორირებასაც. საზოგადოებრივი ინტერესების იგნორირება არჩევანის უსენაესობის სასარგებლოდ ნიშნავდა საზოგადოების მიზნების იგნორირებას განათლებაში. სოციალური კონსენსუსი დამყარდა პოლიტიკური პროცესის გზით, იმის დადგენით, თუ რა უნდა იყოს გამოცდილებით დემოკრატიული განათლების არსებითი საფუძველი და რას უნდა გულისხმობდეს იგი. ამასთანავე, დადგინდა, რომ ინდივიდებსა და ოჯახებს უნდა ჰქონდეთ ალტერნატივების უფლება მხოლოდ განათლების სოციალური საფუძვლების შემდეგ დამატებითი ცოდნის მისაღებად.

სახელმწიფო სკოლებში საგანმანათლებლო არჩევანის გაფართოების მიზნით დასაფლეთის ქვეყნებში სამოყალიბდა რამდენიმე პოლიტიკური გზა: სახელმწიფო სტრუქტურის დეცენტრალიზაცია ინდივიდუალური სკოლებისათვის და სკოლების სპეციალიზაცია, რომლებსაც ექნებათ გამდიდრებული პროგრამები და დამატებითი დაფინანსება ნაწილობრივი ავტონომიის პირობებში; კონტრაქტების ფართოდ გამოყენება სხვა არატიპური პროგრამების შემუშავებისა და განხორციელებისთვის სოციალური საფუძვლების პროგრამის გარდა; სწავლების სხვადასხვა დაფინანსო და საკრედიტო პროგრამების კერძო არჩევანის გაფართოება.

მრავალი ქვეყნის ეკონომიკური სისტემა ხასიათდება, როგორც შერეული სისტემა, რომელიც გულისხმობს კერძო და სახელმწიფო სექტორების თანაარსებობას. საბაზრო და სახელმწიფო სტრუქტურები გადაწყვეტილებას იღებენ როგორ დააკმაყოფილონ საზოგადოების შესაძლებელი რესურსებით ადამიანის მოთხოვნილებები.

კერძო სექტორში მთავარი ფიგურაა მომხმარებელი. მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ემსახურება ყიდვის პროცესი, რომელსაც ახორციელებს თვითრეგულირებადი ეკონომიკა. ასეთ ეკონომიკაში რესურსების განაწილება ემყარება კონკურენციას, მოთხოვნასა და მიწოდებას, ფასების სისტემას და ბიზნესის მოგების მოტივაციას. საზოგადოებრივ სექტორში მოქალაქეები იყენებენ შესაძლებელ საარსევრო აპარატს იმისათვის, რომ მათ მიერ არჩეულმა ოფიციალურმა წარმომადგენლებმა მიიღონ ისეთი ეკონომიკური გადაწყვეტილებები, რომლებიც სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლებისა და ხარჯების გამოყენებას მათი ინტერესების გათვალისწინებით განახორციელებს.

სახელმწიფო გადაანაწილებს რესურსებს და ახდენს დარგების სტაბილიზაციას. იგი პასუხისმგებელია საქონლისა და მომსახურების გადაანაწილებაზე საზოგადოებაში, რადგან კერძო ბაზრის ფასების მექანიზმი ყოველთვის ვერ უზრუნველყოფს რესურსების ეფექტიან განაწილებას. ამიტომ სახელმწიფოს განაწილებით და გადაანაწილებით ფუნქციას ენიჭება მნიშვნელოვანი როლი სოციალური უფექტების მისაღწევად.

ამერიკელი მეცნიერის რ. მისგრეივის აზრით, მთავრობამ უნდა უზრუნველყოს საზოგადოების ორი ტიპის მოთხოვნა: სოციალური სურვილი და დამსახურების სურვილი. სოციალური სურვილის დაკმაყოფილება ხდება წვეულებრივი საქონლის შესყიდვისაგან განსხვავებით. სოციალური ანუ საზოგადოებრივი საქონლის მოხმარება ერთნაირად შეუძლია ყველას, მიუხედავად იმისა, გადაიხადა თუ არა ამ საქონლით მიღებული სარგებლის საფასური. რ. მისგრეივი ამ გარემოებას უწოდა "არამეტოქეობრივი მოხმარება", კერძო საქონლის მოხმარებისაგან განსხვავებით, რომელიც გულისხმობს "მეტოქეობას". ასე რომ, საზოგადოებრივი საქონელი ან უნდა იყოს უზრუნველყოფილი სახელმწიფო ბიუჯეტის მეშვეობით, ან საერთოდ არ უნდა იყოს უზრუნველყოფილი (87, 12-16).

თუ კერძო სექტორში ინდივიდები მოინდომებენ თავისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, მაშინ უნდა გადაიხადონ საქონლის ან მომსახურების საფასური. თუ ისინი

მოიწადინებენ, იყიდონ ავტომობილი ან ტყავის პალტო, მაშინ გამოიყენებენ გამორიცხვის (ექსკლუზიურობის) პრინციპს. იურიდიული სისტემა იცავს ადამიანის უფლებებს კერძო საკუთრების მიმართ და ინდივიდების მიერ შესყიდული საქონლის ექსკლუზიური გამოყენებისა და მომხმარების შესაძლებლობებს. ამავე დროს, საბაზრო მექანიზმის ან კონკურენციის "უხილავი ხელის" მიუხედავად, ადამიანები განახორციელებენ კერძო სურვილებს და ყიდულობენ იმ საქონელს, რომლის რაოდენობას ან ხარისხსაც ანიჭებენ უპირატესობას. ეს არ არის სახელმწიფო სექტორი, სადაც პოლიტიკური პროცესები ცვლიან საბაზრო პროცესებს; სადაც ძნელია განისაზღვროს მოქალაქეების მიერ საზოგადოებრივი საქონლის მიმართ უპირატესობების არჩევა.

ბაზარზე მომხმარებლები ამოწმებენ, სინჯავენ და უპირატესობას ანიჭებენ სუვერენიტეტის ბატონობას. ამას ყველაზე კარგად საბაზრო სისტემა ახორციელებს. სახელმწიფოს ჩარევა მიზანშეწონილია განხორციელდეს მომხმარებელთა მოთხოვნების ეფექტიანი განსაზღვრის მიზნით. თუ მომხმარებელს არ შეუძლია საკმარისად შეაფასოს განათლების სისტემა, კლასიკური მუსიკა, ჯანდაცვის ინსტიტუტების საიმედოობა და ა.შ., საზოგადოებას პასუხისმგებლობა ეკისრება მომხმარებელთა გემოვნების "გვერდის ავლით", უკარნახოს ინდივიდებს "შესაბამისი" მოთხოვნილება, რომელიც დადგენილია მმართველი ელიტის მიერ, თუმცა ეს დებულება შეიძლება საკამათოც იყოს.

მართალია, მთავრობის სუბსიდები ხშირად ცვლის მოთხოვნას ისეთ საქონელზე, როგორიცაა ხელოვნების ნიმუშები ან განათლების დონე, მაგრამ ეს არ არის პირდაპირი აზრით ინტერვენცია მომხმარებლის მოთხოვნილებებსა და მის მიერ უპირატესობების მინიჭებაში. რეალურად სურვილის დაკმაყოფილება დაფუძნებულია ერთობლივი ინტერესების არსებობაზე და ასეთი ინტერესი წარმოიშვება მაშინ, როცა არსებობს ერთობლივი ფასეულობა და ამ ერთობლივი მნიშვნელობის ფასეულობაში ყოველი ადამიანის არჩევანია გაბატონებული.

ყოველივე შემოთქმულიდან შეიძლება დაეასკვნათ, რომ ფართო ეკონომიკურ დებატებში იმის თაობაზე, თუ რა როლი უნდა შეასრულოს სახელმწიფომ განათლებაში, არსებობს მრავალი გარემოება, რომლებიც ამართლებენ სახელმწიფოს წარვეას განათლების სფეროში. თუ სახელმწიფოს ინტერვენციის ეკონომიკური გამართლება მიზანშეწონილია, მაშინ ხელისუფლების მიერ სკოლების მართვა შეიძლება არ მიეინჩნით გამართლებულად. საგანმანათლებლო სისტემის განვითარება ყოველ ქვეყანაში სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ძალების შემოქმედების შედეგია, ამიტომ მისი ეფექტიანობის დასადგენად არ შეიძლება მხოლოდ ეკონომიკური მიზანშეწონილობის მიხედვით მსჯელობა.

განათლებაში მთავრობის როლის შესახებ კამათი დაიწყო საუკუნეების წინ და იგი დღესაც გრძელდება. დისკუსიის პრობლემები იგივე დარჩა, მაგრამ ამჟამად მისი სფერო კიდევ უფრო გაფართოვდა. სახელმწიფოს მიერ განათლებაში გაწეული ინვესტირების გამართლებელი მთავარი არგუმენტია განათლება, როგორც თანასწორობის, ეფექტიანობის, არჩევითობის, ადექვატურობის და სხვ. პრინციპების განხორციელების აუცილებელი პირობა საზოგადოებაში. ამასთან, თუ სახელმწიფოს ინვესტიციების სასარგებლოდ არსებულ არგუმენტებს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ ეკონომიკის თეორიული კანონებით ვერ შევძლებთ დაეასაბუთოდ მთავრობის მიერ სკოლების მართვისა და კონტროლის სფეროში რაციონალური საბაზრო ეკონომიკური პრინციპების გამოყენება, მიუხედავად იმისა, როგორი გამართლებული არ უნდა იყოს სახელმწიფოს მიერ მათი ფინანსებით უზრუნველყოფა.

დაბოლოს, ისე ჩანს, რომ განათლებაში სახელმწიფოს როლის შესახებ ეკონომიკური პრინციპები არ არის კონცეპტუალურად გაასრებული, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამჟამად უფრო სრულყოფილი ხდება ეს თეორიებიცა და სახელმწიფოს ქვეყნის მექანიზმებიც. ამასთან, ადამიანისეული რესურსების შესახებ ცოდნა ინტენსიფიცირებულია (რაც თანამედროვე ეკონომიკურ განვითარებაში რეკოლუციური ცვლილებების მანქანებელია).

ეს პრობლემები სრულიად ახალია გარდამავალი პერიოდის ქვეყნებისათვის. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებასთან ერთად სულ უფრო მეტად აქტუალური ხდება განათლების სახელმწიფო სისტემის ინსტიტუციონალური მოწყობის საკითხები, რომლებიც წვენს ქვეყანაში დასაველეთისა (როგორც ისტორიულად განვლილი) და ასევე ახლანდელი გამოცდილების გაზიარების გზით ხორციელდება.

ნაწილი II

განათლების სისტემის ინსტიტუციური განვითარება და რეფორმები საქართველოში

განათლება საკმაოდ რთული და მრავალმხრივ ურთიერთობათა სისტემაა. იგი გულისხმობს ისეთ ნორმირებულ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, რომელიც უსრუნველყოფს კაცობრიობის მიერ შემუშავებული ცოდნის სისტემატურ გადაცემას მომდევნო თაობებზე და ხელს უწყობს მათ სოციალიზაციას. განათლების სისტემა სისტემატიზებული ცოდნის ათვისების, გონების, ნიჭის, შემეცნებითი უნარის ფორმირების პროცესია ინდივიდების მიერ მიღებული ცოდნის პრაქტიკულ საქმიანობაში გამოყენების მიზნით. იგი ადამიანის სოციალური ფუნქციის განვითარების საშუალებაა. ადამიანების მსოფლმხედველობა და კრიტიკული უნარი ელინდება მათი საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში. ყოველივე ეს კი ეკონომიკურად უსრუნველყოფილია საზოგადოების მიერ განათლებაში ინვესტირების გზით.

განათლების მატერიალური და ფორმალური კონცეფციები წარსულიდან მოდის. ყოველი ისტორიული ეტაპი დაკავშირებული იყო საზოგადოების მოთხოვნების განხორციელებასთან, რომლის შესაბამისად განსხვავდებოდა განათლების სისტემები, ცოდნის გადაცემის მეთოდები, ორგანიზაციის წესები, მისი სოციალური ფუნქციები და ბუნებრივია, მასში ინვესტირების მიზნებიც.

განათლების ყოველი პედაგოგიური კონცეფცია სხვადასხვა მიზანს უსახავდა ადამიანის ფორმირებას. ერთ შემთხვევაში იგი შეიძლებოდა ყოფილიყო საზოგადოების მიზნის მიღწევის საშუალება, მეორე შემთხვევაში კი ადამიანი იყო საზოგადოების მიზანი. მიუხედავად განსხვავებული მიზნებისა, განათლება ყოველთვის იყო მეცნიერების პედაგოგიურად ადაპტირებული საფუძვლების სისტემა, რასაც სასწავლო დაწესებულებებში ასწავლიდნენ, მაგრამ ისტორიულად, ადამიანის ისეთი თვისებები, როგორიცაა შემოქმედებითი უნარის გამოვლენა, თავისუფალი არჩევითობის რეალიზაცია, სამართლიანი დამოკიდებულება

და სხვ., დღემდე ყურადღების გარეშე რჩებოდა. ისტორიულად არსებულ განათლების სისტემებში სწავლება იყო ადამიანის, როგორც წარმოების ფაქტორის, ფორმირების პროცესი და არ გულისხმობდა მის მომზადებას დამოუკიდებელი, სრულყოფილი ცხოვრებისათვის. მას არ შეეძლო უზრუნველყო ინდივიდების ის თანასწორი და დემოკრატიული თვისებები, რომლებიც თანამედროვე ეპოქამ დააყენა დღის წესრიგში.

განათლების განვითარების კონფორმისტული გადაწყვეტა ხაზს უსვამდა ცოდნის მიწოდებას და გულისხმობდა ამ ცოდნის ათვისებით ადამიანების მიერ საკუთარი ადგილის ავტომატურად დამკვიდრების შესაძლებლობას საზოგადოების სტრუქტურაში. ამისათვის კი საკმარისი იყო მხოლოდ ცოდნის შექმნა და სხვა არაფერი. ამ შემთხვევაში განათლების სისტემა უზრუნველყოფდა მხოლოდ ცოდნის გადადენას მომავალ თაობებზე.

თანამედროვე პერიოდში ეს საკმარისი უკვე აღარ არის. საზოგადოების ცხოვრების პირობები მითხროვს არა მარტო ცოდნის ათვისებას, არამედ ისეთი უნარის გამოვლენას, როგორიცაა შემოქმედებითობა, დამოუკიდებლობა, თანამშრომლობა, პასუხისმგებლობა, ნებისყოფა, სამართლიანობა და სხვა. ამასთანავე იგი ადამიანის სოციალური ფუნქციების განხორციელებას ითვალისწინებს. განათლების სფერო სოციალისებული ხდება იმდენად, რამდენადაც განსასღერავს მომავალი ადამიანების ქცევის ხასიათს და საზოგადოების მსადყოფნას სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესისათვის. იგი უზრუნველყოფს ადამიანის პირადი თვისებების ტრანსფორმაციას სოციალურ ფენომენად სწავლების ფორმების ორგანიზაციული მოწყობის გზით.

სოციალური გამოცდილების ახალი ელემენტების ათვისება ადამიანს შესაძლებლობას აძლევს, არა მარტო წარმატებით დაიმკვიდროს ადგილი საზოგადოებაში, არამედ იყოს კარგი შემსრულებელი, იმოქმედოს დამოუკიდებლად და შეადგენდეს არსებული სოციალური სისტემის არა პასიურ ნაწილს, არამედ შეეძლოს მისი სრულყოფაც. ამისათვის კი განათლების სისტემა უნდა ამზადებდეს ისეთ სამუშაო ძალას, რომელსაც შეეძლება თავისი წვლილის შეტანა საზოგადოებაში.

ამდენად, განათლების სისტემა, ერთი მხრივ, უნდა უზრუნველყოფდეს სასწავლო შემეცნებითი საქმიანობის ორგანიზაციას, რომელიც ასახავს სასოგადოების მიმდინარე და პერსპექტიულ მოთხოვნებს, მეორე მხრივ, კი - წარმოადგენდეს ინდივიდების მიერ თავისი პირადი ინტერესების სოციალიზაციის გზით სასოგადოების განვითარების საქმიანობის განხორციელების საფუძველს.

განათლების წყარო ყოველ ქვეყანაში იყო არსებული კულტურის დონე და სოციალური გამოცდილება, ამიტომ განსხვავებული იყო ქვეყნების განათლების სისტემები. თანამედროვე პერიოდში კი ხალხთა კულტურისა და სოციალური გამოცდილების დაახლოება გახდა პროგრესული განათლების სისტემების დანერგვის საშუალება.

საქართველოს უახლოეს წარსულში განათლების სისტემაში ადამიანი აღიარებული იყო როგორც მხოლოდ წარმოების ფაქტორი და მისი აქტიური ადამიანისეული პოზიციის ჩამოყალიბება განათლების სფეროს მიღმა ხდებოდა. განათლება მიჩნეული იყო ერთადერთ პროგრესულ სისტემად, რომელიც ადამიანების მომსახურებასა და სწავლებას განიხილავდა ამ სასოგადოებაში ღირებულებების დამკვიდრების პირობად. თვით ადამიანი, როგორც მიზანი, დათრგუნული იყო. შესაბამისად, სწავლების სისტემაც განსხვავდებოდა მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებში არსებული სისტემისაგან. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამდე არ შეეძლო მსოფლიო გამოცდილების გასიარება.

ამჟამად ახალი სოციალური ორიენტაციების გაბატონება მოითხოვს არსებული სისტემის ძირეულ ცვლილებას, ადამიანის ახალი ადგილის დამკვიდრებას სასოგადოებაში და მისი შრომასთან დამოკიდებულების ხასიათის, დემოკრატიისა და თანასწორობის შესაძლებლობების განვითარებას. ეს კი მოითხოვს განათლების სისტემის ძირეულ რეფორმას და იმის გათვალისწინებას, თუ რა უპირატესობები ჰქონდა ამ სისტემას ახლო ისტორიულ წარსულში და რა ახალი ღირებულებების დამკვიდრება იქნება მიზანშეწონილი სასოგადოებისათვის.

ბანათლების სისტემის ევოლუცია საქართველოში

§1. ბანათლების სისტემის განვითარების ისტორიული ეტაპები საქართველოში

* საქართველოში აღსრულ-განათლების ტრადიციები უხსოვარ დროიდან იღებს სათავეებს. იგი ერთ-ერთი უძველესი კულტურის ქვეყანაა, სადაც მიწათმოქმედებასთან ერთად ვითარდებოდა ხელოსნობა, მესაქონლეობა და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა შრომის კულტურის საიდუმლოება. აქ ძირითადად განვითარებული იყო საოჯახო სწავლება. ბერძნული წყაროების მიხედვით, საქართველოში სასკოლო სწავლებაც უნდა ყოფილიყო, რასაც ადასტურებს კოლხეთში არსებული გიმნაზიონები და დისკოები. ახ. წ. III-IV საუკუნეებიდან კოლხეთში უმაღლესი რიტორიკულ-ფილოსოფიური განათლების კერებიც არსებობდა (1, 47-49).[✓]

ახ. წ. აღ. IV საუკუნიდან საქართველოში საფუძველი ეყრება ახალ სოციალურ ურთიერთობას ფეოდალიზმს, რასაც მოჰყვა ქრისტიანული რელიგიის გაერცვლება. IV საუკუნის 30-იანი წლებიდან სწავლებას უმთავრესად ინდივიდუალური ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ, ამასთანავე, არსებობდნენ სკოლები უმთავრესად მონასტრებთან. საქართველოში გაბატონებული ყოფილა ნიზიბინის ტიპის სკოლა.* ამ სკოლისათვის დამახასიათებელი იყო პრაქტიციზმი და მთავარ საგნებად ითვლებოდა ეგზეტიკა (ბიბლიური ტექსტის შესწავლა), ჰომილეტიკა (ეკლესიაში საჯარო სწავლა-მოძღვრების წარმოება), ლიტურგია (ღვთისმსახურების შესრულება და საეკლესიო გალობა). მისი უმთავრესი მიზანი იყო ეკლესიის მსახურთა მომზადება. რელიგიის განმტკიცებას წიგნიერება სჭირდებოდა. იქმნებოდა ჰაგიოგრაფიული თხზულებანი, როგორცაა იაკობ ცურტაველის "შუშანიკის წამება", იოანე საბანისძის "აბო თბილელის წამება" და სხვა. ამ ტიპის

* ნიზიბინი - ქალაქი მესოპოტამიაში.

ნაწარმოებები ემსახურებოდა ქართველთა შორის სარწმუნოებრივი, პატრიოტული და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებას.

მე-6 საუკუნეში საქართველოში ჩამოვიდნენ სირიის ქართული ფილოსოფიური სკოლის აღზრდილები ე.წ. "სირიელი მამები" და ხელი მიჰყვეს სამონასტრო მშენებლობას. მათ მშენებლობის იდეებთან ერთად (კოდნა-გამოცდილება) ჩამოჰყვათ. სირიელი მამების მიერ დაარსებული სამონასტრო ცენტრები ქართული განათლების უმნიშვნელოვანეს კერებად იქცა. შიომღვიმე, გარეჯი, ალავერდი, ზედაზუნი და სხვა სამონასტრო სკოლები ამზადებდნენ მთარგმნელებს, გადამწერებს, წიგნის მკაზმველებსა და სხვ.

საეკლესიო-სამონასტრო სკოლების მთავარი ღირსება ის იყო, რომ ისინი ემსახურებოდნენ ქართული წერა-კითხვის გავრცელებას, ამზადებდნენ არა მარტო ღვთისმსახურებს, არამედ წიგნის შემქმნელებს. გარდა ღვთისმსახურებისა, ასწავლიდნენ ენებს, გრამატიკას, რაც აუცილებელი იყო მართლწერისა და საღვთო წიგნების ტექსტის უკეთ გაგებისათვის. აქ ეუფლებოდნენ ისეთ შრომით ნეკეებსაც, რომლებიც მონასტრის მკვიდრთ თავის სარჩენად სჭირდებოდათ. მონასტრებთან და ეკლესიებთან არსებულ სკოლებში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა გალობის შესწავლასაც. ორიგინალურ და თარგმნილ თხზულებებთან ერთად ქმნიდნენ აგრეთვე ჰიმნოგრაფიულ ლიტერატურას, საგალობლებს, აყალიბებდნენ საგუნდო კაპელებს და ამზადებდნენ მგალობლების ხელმძღვანელებს. მონასტრებმა თავის დროსე დიდი როლი შეასრულეს არა მარტო მწიგნობრული ცოდნის დაგროვება-გავრცელებაში, არამედ მედიცინის, მხატვრობის, არქიტექტურისა და მეურნეობის განვითარებაში.

განათლებას ქართველები სასღვარგარეთ - პალესტინის, ბიზანტიისა და სხვა საგანმანათლებლო კერებშიც იღებდნენ. ჯერ კიდევ მე-5 საუკუნეში სირიაში არსებობდა ქართველთა განათლების ცენტრი, რომლის დამაარსებელი იყო პეტრე იბერი. განათლების კერები საქართველოს კულტურის განვითარებას ემსახურებოდა. ცოდნის მიღების შემდეგ ახალგაზრდები საქართველოში ბრუნდებოდნენ სამოღვაწეოდ.

მე-12 საუკუნეში საქართველოში გაჩნდა აკადემიებიც (გელათისა და იყალთოს), სადაც მსმენელები, თეორიული ცოდნის გარდა, იღებდნენ პრაქტიკულ ცოდნას და სწავლობდნენ ისეთ საგნებს, როგორიცაა ფილოსოფია, გრამატიკა, ასტრონომია, არითმეტიკა, გეომეტრია, მუსიკა, მედიცინა, სამართალმცოდნეობა, ხელოსნობა, სოფლის მეურნეობა.✓

მე-13, მე-14 საუკუნეებში სასკოლო განათლება შეფერხდა, მაგრამ არ მოსპობილა. სკოლები კვლავინდებურად არსებობდნენ ეკლესია-მონასტრებთან, საეპისკოპო კათედრებთან, სამეფო-სამთავროთა რეზიდენციებსა და მსხვილ ფეოდალთა სასახლეებთან.

სწავლა-განათლების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი კერები საქართველოში მე-13, მე-15 საუკუნეებში იყო აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ ქართლში. მონღოლთა ბატონობის პერიოდშიც კი თბილისი რჩებოდა მძლავრ კულტურულ-სამეცნიერო ცენტრად და იგი კვლავინდებურად იზიდავდა უცხოელ სწავლულებს. სომეხი და ქართველი მეცნიერები სიტყვებსა და ქადაგებებს წარმოთქვამდნენ. აგრეთვე იწერებოდა და მრავლდებოდა ხელნაწერები, ითხზებოდა სიმღერები, ისტორიები.✓

საგანმანათლებლო კერას წარმოადგენდა ქსნის ხეობაში მდებარე სამონასტრო ცენტრი ლარგვისი. ლარგვისის მონასტერს დიდ დახმარებას უწევდნენ ქსნის ერისთავის საგვარეულო სახლის წევრები (10, 218). აგვაროზ ბანდაისძის (მე-14 საუკუნის მეორე ნახევარი) “პარაკლიტონის” მინაწერში აღნიშნულია: “წყალობითა ღმერთისაითა მმეცი თვნიერ მოძღურისა, ხელოვნებაი ესევეითარი: პირველად – სწავაი ხუცობისაი, – მეორე მწიგნობრისაი, – მესამე წერაი ხუცურისაი, – შექმნა ეტრატისაი – შეკერვაი წიგნისაი, მეექუსე მხატვრობისა – მკერვალობისაი – ტყვეის კერვისაი – ხუროვნობისაი – მეთე მსოფლიო მუშაობისაი”. მწიგნობრობა ამ შემთხვევაში წიგნის გადაწერის ცოდნას კი არ ნიშნავს, არამედ – ორიგინალური თხზულების შექმნას. ეს მინაწერი იმით არის საინტერესო, რომ იგი გვამცნობს, თუ რას სწავლობდნენ საქართველოში ძველად, როდესაც მათ კულტუ-

რულ საგანმანათლებლო მუშაობის ჩასატარებლად ამზადებდნენ (18, 821).

ქართული ეკლესია ეწეოდა სამისიონერო მოღვაწეობას კავკასიის მთიანეთში, დაღესტანში (მე-13 საუკუნეში), მაგრამ შემდგომ ქართული კულტურის გავლენა თანდათანობით მცირდება. XIV საუკუნეში თემურ ლენგის მიერ წარმოებული რელიგიური პოლიტიკის წყალობით დაღესტანში ისლამი ვრცელდება.

განათლება დაქვემდებარებული იყო რელიგიურ იდეოლოგიას და იგი სხვადასხვა პოლიტიკური ძალების ბრძოლის ასპარეზს წარმოადგენდა. ეს განსაკუთრებით იგრძნობოდა ქართულ საზღვარგარეთულ ცენტრებში, პეტრიწონის მონასტერში (ბულგარეთში), ჯვრის მონასტერში და სხვ.

რელიგიური პოლიტიკის ბრძოლის შედეგად მე-13 საუკუნეში ჯვრის მონასტრიდან გააძევეს ქართველი ბერები, ხოლო შემდეგ მონასტერი მიიტაცეს მუსულმანებმა (მამლუქებმა). მე-14 საუკუნეში მოხერხდა მისი კვლავ უკან დაბრუნება. ამ მონასტრის განვითარებაზე ზრუნავდნენ ქართველი მეფეები, გიორგი ბრწყინვალე, იმერთა მეფე კონსტანტინე I, რომელმაც გაიღო სახსრები მისი რეკონსტრუქციისათვის და სხვები. ქართული სახელმწიფოს შესვეურნი ზრუნავდნენ აგრეთვე სხვა საზღვარგარეთული კულტურის ცენტრებისათვის და ცდილობდნენ მათ შენარჩუნებას. ყოველი რელიგიური ცენტრი სასწავლო დაწესებულება იყო და ამზადებდა მონაზუნებს.* მე-16 საუკუნიდან იწყება ქართული განათლების ისტორიის ახალი პერიოდი, რომელიც ქართულ ლიტერატურაში "აღორძინების" სახელითაა ცნობილი. ამ პერიოდში მოქმედების მთავარი მოტივი ეროვნულ-პატრიოტული იყო. მართალია, მონღოლთა ბატონობის დროს სწავლა-განათლების საქმე დაქვეითების გზას დაადგა,

* საინტერესოა, რომ რელიგიურ ცენტრებში სიტყვა "მოძღვარი" ნიშნავდა მასწავლებელს და არა მხოლოდ იმ პირს, რომელიც ვისიმე სულიერი დამრიგებელი (მოძღვარი) იყო (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად, ტ.3. თბ., საბჭოთა საქართველო, 1979, გვ. 833).

რადგან მტრების განუწყვეტელი შემოსევებისას სწავლა-განათლებისათვის პირობები არ არსებობდა და მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი გაუნათლებელი და წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, წიგნები ხელნაწერების სახით ვრცელდებოდა სიძვირის გამო, მაგრამ გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები სწავლა-აღზრდის საქმეს დიდ ყურადღებას უთმობდნენ. განათლების სისტემა მოიცავდა საერო და სასულიერო სწავლა-აღზრდას. ამ პერიოდშიც განათლების საქმე ეკლესიის ხელში იყო და მათი სწავლება რელიგიურთან ერთად ცხოვრებისეულ საკითხებსაც მოიცავდა. ღვთისმეტყველებასთან ერთად ყურადღება ეთმობოდა ფილოლოგიის, ისტორიის, ფილოსოფიის, მათემატიკის, ასტრონომიის, სამართლის, გეოგრაფიისა და სხვა საგნების შესწავლას, აგრეთვე ფიზიკური აღზრდის ისეთ სახეობას, როგორცაა ნადირობა. მართალია, ნადირობა ელიტარული კლასის თავშესაქცევი იყო, მაგრამ იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა რაინდული თვისებების ჩამოყალიბებაში.

მე-17 საუკუნიდან საქართველოში კათოლიკე მისიონერებიც აარსებდნენ სკოლებს. მათი მიზანი იყო კათოლიკობის პროპაგანდისტა აღზრდა და ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის რომის კათოლიკურ ეკლესიასთან შეერთებისათვის ნიადაგის მომზადება. თბილისში 1668 წელს კათოლიკე მისიონერების სკოლაში 25 მოსწავლე სწავლობდა, ხოლო 1675/76 წლებში - 40-50. სკოლაში მომზადებული ყმაწვილებიდან ყველაზე ნიჭიერებს რომში აგზავნიდნენ სწავლის გასაგრძელებლად.

მე-18 საუკუნის დასაწყისში საქართველო ირანისა და თურქეთის ძლიერ პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ ზეგავლენას განიცდიდა. ქართველი საზოგადოებრივი მოღვაწენი (ეახტანგ VI, სულხან-საბა ორბელიანი და სხვ.) კარგად ხედავდნენ ამ საშიშროებას. ქართველების ეროვნული სახის შესანარჩუნებლად, გარდა ფიზიკურ არსებობაზე ზრუნვისა, საჭირო იყო მის კულტურასა და იდეოლოგიაზე ზრუნვაც. ეახტანგ VI-ის გარშემო შემოკრებილმა საზოგადოებამ დაიწყო ბრძოლა ქართული კულტურის, მეცნიერების, ენისა და ლიტერატურის ასაღორძინებლად. ეს იყო საკმაოდ რთული ხანა. ივ. ჯავახიშვილი წერდა: “თითქმის ყველა იმ-

დროინდელი მოღვაწის აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი საუკუნის ნამუშევარი და ნაჭირნახულევი შეეკრიბათ, შეესწავლათ და შთამომავლობისთვის დამთავრებული, ყოველმხრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ” (26, 116).

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში სამეფო-სახელმწიფო სასწავლებლები დაარსდა და სწავლას ორგანიზებული, გეგმიანი ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ ამჟამად საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოში სასწავლო-საგანმანათლებლო კერათა რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა. შესაფერისი განათლების მიღებას მხოლოდ სამეფო ოჯახისა და დიდ ფეოდალთა შვილები ახერხებდნენ. ვახტანგ მეექვსემ გაატარა სათანადო ღონისძიებები განათლებისა და ცოდნის გასაფრცვლებლად. აღმოსავლეთ საქართველოში გაიზარდა განათლების კერათა რაოდენობა. ამ საქმეს ემსახურებოდა ქართულ სტამბებში სახელმძღვანელოების გამოცემა, რაც ისტორიულ სიახლეს წარმოადგენდა. პირველი ქართული მეთოდური სახელმძღვანელო იყო “სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა,” რომელიც 1711 წელს დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში (22, 36).

ამ პერიოდში განათლებისა და წიგნთა გამრავლება-გაფრცვლების მნიშვნელოვან ცენტრებად კელაჯ ეკლესიამონასტრები რჩებოდა. ასეთი იყო დავით გარეჯის უდაბნო და ნათლისმცემლის უდაბნოები კახეთში, შიომღვიმე და მცხეთა - ქართლში, გელათი - იმერეთში, მარტვილი (ჭყონდიდი) სამეგრელოში, შემოქმედი, თეთროსანი და ნათლისმცემელი - გურიაში და სხვ.

✓ მე-18 საუკუნეში ქართლ-კახეთის ცენტრალურმა ხელისუფლებამ დიდი ყურადღება დაუთმო განათლების საქმეს. 1755 წელს ქ. თბილისში დაარსდა სასულიერო სემინარია, სადაც უმოაერესად მაღალი წოდების წარმომადგენელთა შვილებს იღებდნენ და ასწავლიდნენ ღვთისმეტყველებას, ქართულ ენას, გრამატიკას, ფილოსოფიას, გალობას, ლოგიკას, ფიზიკასა და მათემატიკას. 1758 წელს სასულიერო სემინარია წამოყალიბდა თელავშიც და მოგ-

ვიანებით იგი გადაკეთდა ფილოსოფიურ სემინარიად. თელავის სემინარია სახელმწიფო ხარჯზე არსებობდა. შემწეობას კერძო პირებიც უწევდნენ და ეკლესიის შემოსავლიდანაც იღებდნენ. ამ სემინარიაში, დავით ბატონიშვილის ცნობით, ყველა წოდების წარმომადგენელი სწავლობდა. სწავლება ლექციური ხასიათისა იყო. მოსწავლეები ჯერ ისმენდნენ ლექციებს, ხოლო შემდეგ პედაგოგები მათ ცოდნას ამოწმებდნენ გამოცდების გზით. სტიმულის მიზნით წარჩინებულ მოსწავლეებს აჯილდოებდნენ.

სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებათა გარდა ქართლ-კახეთში კერძო სასწავლებლებიც არსებობდა. თბილისის კერძო სკოლებში განათლებას იღებდნენ არა მარტო ქართველები, არამედ სომხები და მაჰმადიანებიც (13, 61-75).

✓ ქართულ კერძო სკოლებში ასწავლიდნენ საღვთო სჯულს, ქართულ ენას, გრამატიკასა და არითმეტიკას. ამავე პერიოდში არსებობდა კათოლიკეთა კერძო სკოლებიც, რომლებმაც 1755 წელს, თეიმურაზის მერ კათოლიკების ქართლ-კახეთიდან განდევნის შემდეგ, თავისი არსებობა შეწყვიტა. მართალია, კათოლიკური გავლენა უპირისპირდებოდა მართლმადიდებლურ იდეოლოგიას და ბრძოლა ამ ორ რელიგიურ მიმდინარეობას შორის საგანმანათლებლო სფეროების გაეგნის მოსაპოვებლად წარიმართა, მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ კათოლიკურ სკოლას პოლიტიური მხარეებიც გააჩნდა. იგი იყო დასავლური ენების გამავრცელებელი საქართველოში. მე-18 საუკუნის 60-იანი წლებისათვის ერეკლე შეეცადა, დაებრუნებინა კათოლიკები ქართლში და მათი საშუალებით აღედგინა უცხო ენების სწავლება ქართულ სკოლებში. თბილისის კერძო სკოლებში რუსულ ენასაც ასწავლიდნენ, რაც შეესატყვისებოდა სამეფო კარის პოლიტიკურ ორიენტაციას. ერთმორწმუნე რუსებთან დაახლოება ამ ენის დაუფლებას მოითხოვდა. საერთოდ უცხო ენების შესწავლა არ იყო შემეცნებითი მნიშვნელობის. უცხოეთთან დიპლომატიური ურთიერთობა აუცილებელს ხდიდა თურქული, რუსული, ფრანგული და სხვა ენების ცოდნას. უცხო ენების ცოდნა სჭირდებოდათ სამეფო კარის დიდ მოხელეებს და ვაჭრებსაც. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა მე-

18 საუკუნის ბოლოს შედგენილი "ქართულ-თურქული სას-
წავლო წიგნი".✓

შეიძლება დავასკვნათ, რომ მე-19 საუკუნემდე საქარ-
თველოში განათლების საქმიანობა ეფუძნებოდა: 1. მართლ-
მადიდებლობის განმტკიცებას, 2. სამეფო კარის პოლიტიკურ-
დიპლომატიური ორიენტაციის გაძლიერებასა და 3. საერთო
კულტურისა და ფილოსოფიური შეხედულებების განვითარებას.
ამ მიზნების მისაღწევად სკოლებს აფინანსებდა როგორც
ეკლესია, ასევე მეფის კარი და კერძო პირებიც. საინტერესოა
ისიც, რომ მონასტრებსა და ეკლესიებთან არსებული
სკოლების დაფინანსებაში მშობლებიც მონაწილეობდნენ.

საქართველოში განათლების საქმე ძირითადად ეკლესიის
ხელში იყო. სკოლები მსხვილ საეკლესიო ცენტრებთან არსე-
ბობდა და განათლებას იღებდნენ ის ფეოდალები, რომლებიც
სასულიერო სარბიელზე მოღვაწეობას აპირებდნენ.

ფეოდალთა შეილებსათვის აღზრდა-განათლების საწყის
საფეხურს გაძიძავება წარმოადგენდა. ძიძის ხელიდან გამო-
სული ბავშვი ცნობილ სასულიერო პირს ან ფეოდალს მიე-
ბარებოდა გასაზრდებლად. განათლება ფეოდალური ზედა
ფენის პრივილეგია იყო, მაგრამ ფეოდალები იშვიათად
იყენებდნენ მას. 1770 წლის ერთ-ერთი ცნობით, იმერეთში
წერა-კითხვა თავადაზნაურთა მხოლოდ ერთმა ნაწილმა
იცოდა. ამასთან "კეთილშობილი" ქალები ვაჟებთან შედარე-
ბით უფრო მეტად ცდილობდნენ წერა-კითხვის შესწავლას. ვა-
ჟები გაუთავებელი ომიანობის გამო სამხედრო საქმეებით
იყენენ დაკავებულნი (19, 781). საქართველოში სათანადო
ყურადღება ეთმობოდა ქალთა განათლების საქმეს, საერო
ცხოვრებაში წერა-კითხვის გამავრცელებელ უმთავრეს
ძალას ქალი წარმოადგენდა. ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ
ქალი მარტო ვიწრო საოჯახო მეურნეობას არ ეწეოდა. მე-17
საუკუნის მოგზაურის არქანჯელო ლამბერტის ცნობით,
"ქართული წერა-კითხვა სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ
ქალებს არ შეენახათ იგი. ასე რომ, თუ ვისმე უნდა კითხვა
შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიებაროს სასწავ-
ლებლად" (8, 174).

✓ მე-19 საუკუნეში, სასოგადოებრივი წყობის გარდამავალ პე-
რიოდში, ქართველი თავადაზნაურები და ფეოდალები კარ-

გავენ თავიანთ მდგომარეობას კულტურულ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში, მაგრამ ვერც ქართული ბურჟუაზია იკიდებს ფეხს რუსული, სომხური და ევროპული ბურჟუაზიის გვერდით. განათლების სისტემა აქამდე ემყარებოდა ქართველი ხალხისათვის დამახასიათებელი ისეთი თვისებებისა და თვითმყოფადობის დამკვიდრებას, როგორიცაა რელიგიური რწმენის განვითარება, მშობლიური მიწა-წყლისა და ენის სიყვარული, სიბრძნისმოყვარეობა. სწორედ ეს თვისებები ასაზრდოებდა ქართულ საგანმანათლებლო პოლიტიკას, კულტურასა და იდეოლოგიას.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, ახალი ბურჟუაზიული ურთიერთობების წარმოშობასთან ერთად, შეიცვალა განათლების მიმართულებები. ეკონომიკური განვითარების შესაბამისად დაარსდა ისეთი ახალი სასწავლო კერები, როგორიცაა სახელოსნო სასწავლებლები, სადაც ოსტატებს შეგირდები ჰყავდათ აღსაზრდელად მიბარებული და მათი მომსადაბეა უშუალოდ სამუშაო ადგილებზე ხდებოდა. ამის პარალელურად დაიწყო განათლების სისტემის გარდაქმნა რუსულ ყაიდაზე. რუსეთთან შეერთების შემდეგ მეფის მთავრობამ გააუქმა ქართული ეროვნული სასწავლებლები და რუსული ორიენტაციის მქონე სასწავლებლების დაარსებას შეუდგა. პირველი ასეთი სკოლა იყო ორკლასიანი დაწყებითი სასწავლებელი, რომელიც თბილისში დაარსდა 1802 წელს და მალე დაიხურა, რადგან მოსწავლეებმა რუსულად სწავლა ვერ შეძლეს. შემდეგ გაიხსნა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი, რომელიც მოგვიანებით გიმნაზიად გადაკეთდა. ეს იყო პირველი ოფიციალური საერო სკოლა. ასეთი სკოლა ქუთაისშიც გაიხსნა 1850 წელს. იხსნება აგრეთვე ქალთა პირველი სკოლა-პანსიონი (1840 წ.) და დაწყებითი საერო სასწავლებლები სხვადასხვა მაზრაში (1830 წ.).

ეკლესიის მსახურთა მოსამსადაბელად ცარიზმი აარსებდა სასულიერო სასწავლებლებსაც. სემინარიებში იღებდნენ ყველა წოდების ახალგაზრდებს. იგი პრაქტიკულად უფრო მეტ ცოდნას იძლეოდა, ვიდრე გიმნაზია, ამიტომ ხალხიც მას უფრო ეტანებოდა. ამ სასწავლებლებს ხელისუ-

ფლებს არ აფინანსებდა. იგი ადგილობრივი სახსრებით არსებობდა.

✓ამავე პერიოდში აღმოცენდა კერძო სკოლებიც, სადაც მხოლოდ შეძლებულთა შვილები სწავლობდნენ. 1860 წელს ყველა ტიპის 145 დაწყებითი და საშუალო სასწავლებელი არსებობდა, რომლებიც 7850 მოსწავლეს აერთიანებდნენ, ე.ი. ყოველი ათასი მცხოვრებიდან მხოლოდ 9-10 კაცი სწავლობდა (20, 813).

სასწავლო პროცესი არადამაკაყოფილებელი იყო იმ თვალსაზრისით, რომ სახელმწიფო, საეკლესიო თუ კერძო სკოლებს არ ჰყავდა კვალიფიციური მასწავლებლები, რადგან მათი მოსამზადებელი სპეციალური სასწავლებელი ჯერ-ჯერობით არ არსებობდა (7, 146). მასწავლებლობა ძირითადად მინდობილი ჰქონდათ კანკულარიის მოხელეებს. დიაკვნებს, სამხედროებს. სასწავლებლებში გამეფებული იყო პოლიციური რეჟიმი და უაზრო სეპირობა.

ხალხის ფართო ფენებში უწინდებურად საშინაო განათლება ვითარდებოდა, სადაც მთავარი ადგილი ეკავა ოსტატს, მღვდელს ან მეოჯახე ქალს, მაგრამ ეს ტრადიციული სწავლის ფორმა ამ პერიოდისათვის უკვე მოძველებული იყო.

მე-19 საუკუნის ბოლოს სასწავლებლებიდან, მათ შორის დაწყებითი სკოლებიდან, საბოლოოდ განდევნეს ქართული ენა. ამ პერიოდში განათლების მთავარი მიზანი იყო რუსული იდეოლოგიის დამკვიდრება საქართველოში. ამ პოლიტიკის შედეგად ფართოდ გავრცელდა სკოლების სისტემა, გამრავლდა ელემენტარული და დაწყებითი სკოლები, პანსიონები. შეიქმნა სკოლამდელი და სკოლისგარეშე აღზრდის დაწესებულებები (საბავშვო ბაღები და საკვირაო სკოლები), პედაგოგიური სასწავლებლები. სხვანაირად რუსული იდეოლოგიის დამკვიდრება საქართველოში არ განხორციელდებოდა.

✓ 1865 წლის დამლევისათვის არსებობდა ყველა ტიპის 151 სკოლა, სადაც 11868 მოსწავლე სწავლობდა. მე-19 საუკუნის დასასრულისათვის მოსწავლეთა რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა. 1901-1902 წლებში საქართველოში არსებობდა 420 დაწყებითი სკოლა და 10-ზე მეტი საშუალო სასწავლებელი.

1913 წელს კი მათი რიცხვი შესაბამისად 773-მდე და 34-მდე გაიზარდა (7, 416; 16, 400).

მეფის რუსეთის დროს ქართველ მოსახლეობას განათლების დარგში მოწინავე ადგილი ეკავა, რაც აიხსნება ქართველი ხალხის ძველი კულტურით, მოსახლეობის ლტოლვით განათლებისაკენ და "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" (ილია ჭავჭავაძე, ი. გოგებაშვილი და სხვ.) მოღვაწეობით. ეს საზოგადოება შექმნილი იყო ქართველი განმანათლებლების მიერ და მიზნად ისახავდა, რუსული ორიენტაციის სანაცვლოდ ქართული ენის ტრადიციების დამკვიდრებას საქართველოში. ✓

მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში საქართველოს განათლების სისტემა ძირითადად რუსული რჩებოდა. მას უპირისპირდებოდა ეროვნული მსოფლმხედველობა. მიხაკო წერეთელი თავის ცნობილ ნაშრომში "ერი და კაცობრიობა" წერდა: "ქართველი, რომელიც ყოველისმხრივ შებოჭილია, რომელიც ეროვნული სიცოცხლით არ ცოცხლობს, რასაკვირველია, სხვაგან ეძებს თავისი რწმენის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად საშუალებას. მისი აღზრდა რუსულია, ე.ი. უცხოა, რომელიც არა თუ აკავშირებს მას ეროვნულ წარსულთან და კულტურასთან, არამედ სრულიად უწყვეტს მასთან შემაერთებულ ძაფებსა და აზიარებს სხვა, უცხო რუსულ ან ევროპულ კულტურულ სფეროსთან, მაგრამ მხოლოდ მახინჯად. მეორეს მხრივ, ქართველი ინტელიგენცია (კაცია, მასაც აქვს მოთხოვნილება რწმენისა და დიადი იდეალისა, რომელიც უნდა აღიაროს უმაღლეს ჭეშმარიტებად, მთელი თავისი მოქმედება ზედ დაამყნას და უმაღლესი, ადამიანური მიზანი დაისახოს ცხოვრებაში. მისი სული რომ გადამახინჯებულია და დაშორებულია სამშობლო ნიადაგს, სამშობლოს პრობლემებსაც ვეღარ აქცევს ყურადღებას, იგი მისთვის აღარც კი არსებობს. იგი აღარ არსებობს მისი აზრით, აღარც სხვისთვის, აღარც საზოგადოდ და მით უმეტეს იგი ითვისებს ან ისეთ იდეალებს, რომელიც პირდაპირ მავნებელია მისი სამშობლოსათვის, ან და, თუმიცა დიადს, მაგრამ ბევრის მხრივ შემცდარს. ქართველიც მას კრიტიკულად ვერ მოპყრობია" (27, 19-20). საქართველოში არსებული ყველა მიმართულება

რუსული იყო, ხოლო საკუთარი ეროვნული იდეალი დიდი წინააღმდეგობებით ვითარდებოდა.

ამ პერიოდში განათლების საკითხები უკავშირდებოდა ახლად აღმოცენებული ბურჟუაზიის როლს ერის კულტურის განვითარებაში. ამ თემაზე დისკუსიები საკმაოდ მწვავედ მიმდინარეობდა. 1902 წელს ჟურნალ "კვალში" დაბეჭდილ სტატიაში - "სხვაგან და ჩვენში" - ა. წულუკიძე აყენებდა საკითხს, თუ რა შეუძლია გააკეთოს ბურჟუაზიამ ქართველი ერისათვის. ნ. ნიკოლაძე კი წერდა, რომ ბურჟუაზიას შეუძლია ერი გამოიყვანოს უმეცრებისა და უსწორმასწორობისაგან. ასევე ფიქრობდა "საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორიის" ავტორი - არწილ ჯორჯაძეც. მისი სიტყვებით, "ჩვენი ბურჟუაზია ყველაფერს გააკეთებს, რაც კი სხვაგან გაუკეთებია (ბურჟუაზიას): განავითარებს ენას, შექმნის სამშობლო ლიტერატურას, დაამკვიდრებს ეროვნულ თვითცნობიერებას" (28, 29).

ა. წულუკიძე საპირისპირო შეხედულებისა იყო. იგი წერდა: "რა აკეთა, რას შერებოდა ევროპის ბურჟუაზია ეროვნული კულტურის გასაერთარებლად, დედა ენის გასაერთარებლად, სამშობლო მწვერლოდის ასაღორძინებლად?". იქვე იგი იძლევა პასუხს: "ენის განმავითარებლად, წინ წამწევად აქ უმთავრესად ბურჟუაზია უნდა ჩაითვალოს. ის ავითარებდა ეროვნულ ნიადაგზე მეცნიერებას, აფაქიშებდა მწვერლობას, სრდიდა და ამდიდრებდა მას. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან მხოლოდ ეს კლასი იყო უსრუენველყოფილი ცხოვრებაში. მას მოეპოვებოდა საშუალება და თავისუფალი დრო სწავლა-განათლებისათვის" (28, 132-133). იგი აგრეთვე წერდა: "ჩვენში ეს მისია ნაკლებ არგუნა ბედმა ჩვენს ბურჟუაზიას. ქართველი ბურჟუაზიისათვის ქართული ენა აუცილებელ საჭიროებას არ წარმოადგენს.. მართლმსაჯულებას იგი სხვა ენაზე დაექვს.. მეცნიერებას სხვაგან ეწაფება.. მის ბაეშეებს ევროპელი "გუვერნანტკები" თავს ევლებიან, რომელიმე ქართულ გაზეთს მხოლოდ საქველმოქმედო მიზნით თუ გამოიწერენ.. თავისუფალი პროფესიები - ვექილობა, ექიმობა და სხვა უცხო ენის ცოდნას მოითხოვენ და რამდენადაც უფრო მეტს სხვა ენაზე მეცადინეობენ, იმდენად უკეთესი სპეციალისტები ხდებიან, მეცნიერი, შთამომავლობით

ქართველი, ნაწარმოებს უცხო ენაზე წერს და თუ პატრიოტული მოსასრებით ქართულ ენაზე მეცნიერული ნაშრომი დაწერა, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების თაროებზე წლიდან წლამდე ხელუხლებლად ინიჭება” (7, 133-134).

ეროვნული საგანმანათლებლო სისტემის დამკვიდრებისათვის ბრძოლაში უდიდეს გამარჯვებას მოასწავებდა 1918 წელს ქართული უნივერსიტეტის დაარსება, სადაც თავდაპირველად მხოლოდ სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი იყო, შემდეგ საბუნებისმეტყველო, აგრეთვე მათემატიკური ფაკულტეტებიც დაემატა. მაგრამ მიუხედავად ამისა, სასწავლებლების უმრავლესობაში სწავლება ძირითადად რუსულად მიმდინარეობდა. ქართული ენა საეკლესიო, სამრევლო სკოლებს აფარებდა თავს, ამიტომ მოსახლეობაც მას აძლევდა უპირატესობას.

ამდენად, უნდა ითქვას, რომ განათლების სისტემა ამ პერიოდში ეროვნულ და რუსულ ორიენტაციას შორის ურთიერთდაპირისპირებისა და ბრძოლის ასპარეზს წარმოადგენდა, სადაც ძალების თანაფარდობა მეფის რუსეთის პოლიტიკის მხარეს იყო. ✓

მიუხედავად ამისა, მე-20 საუკუნის 20-იან წლებამდე საგანმანათლებლო სისტემა ჯერ კიდევ არ იყო მასობრივი. იგი მეფის რუსეთის პოლიტიკის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. 1897 წელს წერა-კითხვის მკვლევართა რაოდენობა 9 წლისა და მომდევნო ასაკის ბავშვებში შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 21,9 პროცენტს, 1926 წელს - 47,5 პროცენტს, 1939 წელს 80,3 პროცენტს. 1914-1915 სასწავლო წლებში საქართველოში იყო 1768 სკოლა, 1921/22 - 1895, 1932/33 4 723, 1939-40 წლებში 4934. ამდენად იგი გაიზარდა 2,8-ჯერ. მათ შორის საყოველთაო სწავლებისა მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში გაიზარდა 2,5-ჯერ, სოფლად - 2,9-ჯერ. ამავე პერიოდში დაწყებითი სკოლების რაოდენობა გაიზარდა 1,6-ჯერ, არასრული საშუალო სკოლებისა - 23,9-ჯერ, სოფლად საშუალო სკოლებისა - 15,7-ჯერ (30, 98).

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ საკუთრების მმართველობისა და განკარგვის უფლება გადაეცა სახელმწიფოს და ხელისუფლებაში მოსულ ფენებში დაიწყო

განათლების კრიზისი. საგრძნობი გახდა როგორც მმართველი, ასევე ტექნიკური და ჰუმანიტარული კადრების უკმარისობა. ხელისუფლების სოციალური ფუნა დაკომპლექტდა გაუნათლებელი და მართვისათვის გამოუცდელი ადამიანებით.

ტექნიკური კადრების პრობლემის გადაჭრის მიზნით შეიქმნა საფაბრიკო-საქარხნო სკოლები, მკვეთრად გაიზარდა საშუალო სპეციალური და უმაღლესი სასწავლებლების რაოდენობა.

ამ პერიოდიდან მოყოლებული რადიკალურად შეიცვალა დამოკიდებულება განათლებისადმი. ამჟამად უკვე საზოგადოებრივი წყობის გამარჯვება უმაღლესი სკოლებისაგან მოითხოვდა სრულიად განსხვავებული იდეოლოგიური და პოლიტიკურ-ეკონომიკური ხასიათის დაკვეთების შესრულებას. აღიარებულ იქნა პოსტულატები, რომლის თანახმად, ადამიანი შრომითი ჩვევებით, გამოცდილებით, კვალიფიკაციით, პროფესიონალიზმით პირველი საწარმოო ძალაა. წარმოების საშუალებების განვითარებასთან ერთად იზრდება ადამიანის კვალიფიკაცია, იგი ეუფლება მეცნიერებისა და ტექნიკის საფუძვლების ცოდნას, სრდის საზოგადოების მატერიალურ დოვლათს, სულიერ სიმდიდრეს. ადამიანის განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კრიტერიუმი ხდება შრომის ნაყოფიერება, რომლის გაზრდის მნიშვნელოვანი პირობაა მოსახლეობის საგანმანათლებლო და კულტურული აღმავლობა. რაც უფრო აქტიურია საწარმოო ძალების ყველაზე მთავარი ელემენტი - მშრომელი ადამიანის პოზიციები, რაც უფრო მაღალია მისი განათლება და პროფესიონალიზმი, მით უფრო ენერგიულად მოქმედებს იგი საზოგადოების განვითარებაზე, უფრო ეფექტიანად იყენებს იგი წარმოების საშუალებებს და ამით აუმჯობესებს მთელი საწარმოო ძალების განვითარებას. ადამიანი და მისი შრომა ხდება საზოგადოების წარმმართველი ძალა. სწორედ ეს პოსტულატები დაედო საფუძვლად არსებული წყობის გამარჯვებას და მისი რეალიზაციის მიზნით განათლების სისტემამ მასობრივი ხასიათი მიიღო. მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან საქართველოში იწყება განათლების განვითარების მესამე ეტაპი. მას პოლიტიკურ მოტივებთან

ერთად ეკონომიკური განვითარების მიზანშეწონილობა დაედო საფუძველად.

ამ ეტაპის დამახასიათებელი ნიშანი გახდა წერა-კითხვის უცოდინარობისა და მცირემცოდნეობის სალიკვიდაციო სკოლების ჩამოყალიბება. ამ სკოლებმა მოიცვეა 14-50 წლის ასაკის ყველა მცხოვრები, რომელთაც წერა-კითხვა არ იცოდნენ. კულტურული რევოლუციის შედეგად მე-20 საუკუნის დასაწყისში საფუძველი ჩაეყარა მასობრივ განათლებას საქართველოში, რომლის გარეშე შეუძლებელი იყო შრომის ნაყოფიერების ამაღლება.

√ 1921 წელს სახელმწიფოს გამოეყო ეკლესია და ეკლესიას – სკოლა. შესაბამისი დეკრეტით აიკრძალა რელიგიურ მოძღვრებათა სწავლება ყველა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ სკოლაში. სხვა დეკრეტებით ყველა სკოლა დაექვემდებარა სახელმწიფო ხელისუფლებას და ყველა ტიპის სკოლაში დაწესდა სავალდებულო სწავლება მშობლიურ ენაზე.

მე-20 საუკუნის 20-იანი წლების შემდგომ სწრაფი ტემპით გაიზარდა სკოლების რაოდენობა. იზრდებოდა მასწავლებელთა და მოსწავლეთა რაოდენობაც. 1914/15 წლებში მოსწავლეთა რაოდენობა სულ იყო 156,7 ათასი, 1921/22 – 212,7 ათასი, 1932/33 – 561,9 ათასი, 1939-40 წლებში – 800,5 ათასი, ანუ იგი გაიზარდა 5,1-ჯერ, მათ შორის სოფლად – 5,5-ჯერ. ამავე წლებში მოსწავლეთა რაოდენობა დაწყებით სკოლებში გაიზარდა 1,1-ჯერ, აქედან სოფლად – 22,1-ჯერ. საშუალო სკოლაში – 17,6-ჯერ (30, 99-100).

მოსწავლეთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად მატულობდა კვალიფიციურ მასწავლებელთა კონტინგენტი: 1939/40 სასწავლო წელს 1914/15 სასწავლო წელთან შედარებით იგი გაიზარდა 6-ჯერ.

მასობრივი განათლების შედეგად მსადღებოდა თვისებრივად ახალი საწარმოო ძალა და იმ სოციალური სისტემისათვის საჭირო სოციალურ და პოლიტიკურ იდეოლოგიაზე აღზრდილი მოქალაქეები. განათლების ფორსირება ხორციელდებოდა ქალაქად და სოფლად განსახლებული კანონზომიერებით. სოფლად სკოლების ზრდის ტემპი უპირა-

ტესობით ხასიათდებოდა, რასაც პქონდა როგორც სოციალური, ასევე პოლიტიკური მნიშვნელობა.

✓აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თუ მეფის რუსეთის პერიოდში სკოლები შედარებით ელიტარული იყო და მათ ვერ მიიღეს მასობრივი ხასიათი, 20-იანი წლების შემდგომ პერიოდში ისინი მასობრივი გახდნენ და არ შეიძლებოდა სწავლა მხოლოდ რუსულად წარმართულიყო. მასობრიობამ მოითხოვა განათლების გავრცელება იმ ენაზე, რომელზედაც უპირატესად ლაპარაკობდა მოსახლეობა. ამდენად ქართული ენა დამკვიდრდა სასწავლო დაწესებულებებში. ✕

1922-40-იან წლებში ვითარება საბიბლიოთეკო ქსელი, კლუბები, მუზეუმები, იხრდება წიგნებისა და ჟურნალების ტირაჟი, რაც ხელს უწყობდა კულტურული რეკოლუციის გატარებას და მოსახლეობის ცოდნის დონის ამაღლებას. ასეთი პოლიტიკა ტარდებოდა კომუნისტური რეჟიმის არსებობის პერიოდში. თავდაპირველად 4 კლასის და შემდეგ 8-10 კლასის ფარგლებში სწავლებამ მიიღო სავალდებულო ხასიათი. აუცილებელი იყო ყოველ ოჯახს პქონოდა ჟურნალები და გაზეთები. იმისათვის, რომ უხრუნველყო მასობრივი ინფორმირებისა და განათლების პოლიტიკა, სახელმწიფო გამოყოფდა საკმარის დიდ ფინანსებს.

საშუალო სოციალური განათლების წარმატებული ორგანიზაცია ქმნიდა ბაზას უმაღლესი სასწავლებლების დაკომპლექტებისა და უმაღლესი განათლებით კადრების მოსამზადებლად. 1914/15 სასწავლო წელს საქართველოში იყო ერთი უმაღლესი სასწავლებელი, 1921/22 – 5, 1932/33 – 20, 1939/40 წელს – 21. ე.ი. ამ პერიოდში მათი რაოდენობა გაიზარდა 2.1-ჯერ. სტუდენტთა რაოდენობა შესაბამის წლებში შეადგენდა 0,3, 8,8, 17,6, 22,8 ათასს, ანუ გაიზარდა 72,4-ჯერ. 1914/15 წლებში არსებობდა ერთი უმაღლესი სასწავლებელი – თბილისის ქალთა უმაღლესი კურსები, სადაც სწავლობდა 314 სტუდენტი, 1940 წელს კი 21 უმაღლეს სასწავლებელში სწავლობდა 23 ათასი სტუდენტი.

✓ამავე პერიოდში საშუალო სპეციალური სასწავლებლების განვითარებაში მოხდა დიდი გარდატეხა. 1914/15 წლებში საქართველოში იყო ოთხი ტექნიკური და სპეციალური სასწავლებელი, 1921/28 – 9, 1932/33 – 204, 1939/40 –

197, ანუ გაიზარდა 39,4-ჯერ. ამ პერიოდში ამ სასწავლებლებში მოსწავლეთა რაოდენობა გაიზარდა 72-ჯერ (30, 99). ✓
საშუალო სპეციალური განათლების დაწესებულებების ზრდა დაკავშირებული იყო ეკონომიკის რეკონსტრუქციასა და მისი კადრებით უზრუნველყოფის აუცილებლობასთან. 1939 წლის აღწერის მასალებით საქართველოს ყოველ ათას სულ მოსახლესე მოდიოდა საშუალო განათლებით – 113,4, უმაღლესი განათლებით – 11,2 ადამიანი.

ამდენად იქმნება კადრი, რომელიც გადამწყვეტ როლს ასრულებს არსებული სისტემის განმტკიცებაში. კადრების მომზადების გარეშე ახალი სისტემის დაფუძნება შეუძლებელი იქნებოდა. ეს ამოცანა ამ ეტაპზე წარმატებით გადაიჭრა. კადრების მასობრივად მომზადებამ შექმნა სახელმწიფო სოციალისტური სისტემის განვითარების საფუძველი. ამ პერიოდში ხუთწლედების მიხედვით იგეგმებოდა სპეციალისტების მომზადება და ყოველ შემდგომ ხუთწლედში გათვალისწინებული იყო წინა წლების მანევრებლების გაუმჯობესება. თუ პირველ ხუთწლედში (1928-1932 წლებში) გამოშვებულ იქნა 5868 სპეციალისტი, მორე ხუთწლედში (1933-1937 წლები) – 12436, მესამე ხუთწლედის სამ წელიწადში (1938-1940) – 10991. ამ პერიოდში სხვადასხვა სპეციალობებს შორის ყველაზე სწრაფად იზრდებოდა განათლების მუშაკთა (პედაგოგიური, სამასწავლებლო ინსტიტუტებისა და უნივერსიტეტების კურსდამთავრებულთა) რაოდენობა. – ხუთწლედში იყო 735 სპეციალისტი, ხოლო მესამეში – 4439 (14, 158). მათზე იყო დამოკიდებული საზოგადოების ახალი ადამიანების ფორმირება. ✓ განათლების ზრდის ასეთი ტემპი მხოლოდ სახელმწიფო სისტემის მიერ საგანმანათლებლო ბერკეტების ხელში აღებით იყო შესაძლებელი. მხოლოდ სახელმწიფო უზრუნველყოფით გახდა შესაძლებელი ტოტალური განათლების შემოდება. არსებული სისტემა ქმნიდა პირობებს მასობრივი განათლების უზრუნველსაყოფად, თვით განათლება კი იქცა სპეციალისტების მომზადების კერად, რომელიც პარალელურად უზრუნველყოფდა იდეოლოგიური

და პოლიტიკური შედნაშენის განმტკიცებას. ეს პოლიტიკა მომდევნო წლებში კიდევ უფრო დაიხვეწა. 1971 წელს არსებობდა 4571 სკოლა. 1973 წელს სწავლობდა 1035 ათასზე მეტი მოსწავლე და მუშაობდა 77 ათასი მასწავლებელი. ამავე პერიოდში იყო 20 საშუალო პროფტექნიკური სასწავლებელი სადაც სწავლობდა 6 ათასი მოსწავლე. აქვე აღვნიშნავთ, რომ 1976 წელს თბილისის ა. ს. პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ უნივერსიტეტში იყო 9 ფაკულტეტი, 31 კათედრა, სწავლობდა 5700 ათასი სტუდენტი, მუშაობდა 260 პროფესორი და ამჟამად 8 სპეციალობის მუშაკებს.

ამდენად, სასწავლო დაწესებულებების განვითარებამ საქართველოში განვლო სამი ეტაპი. უძველესი პერიოდიდან მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე, მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან მე-20 საუკუნის 20-იან წლებამდე და მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან 90-იან წლებამდე. /თავდაპირველად განათლების სისტემა აღმოცენდა რელიგიურ ნიადაგზე და ემსახურებოდა მართლმადიდებლობის განვითარებასა და განმტკიცებას, სასწავლო პროცესი არსებითად შემეცნებითი მნიშვნელობისა იყო და მასზე ხელი მიუწვდებოდათ ძირითადად ელიტარულ ფენებს. სკოლები საეკლესიო საკუთრებას შეადგენდა და მას ნაწილობრივ აფინანსებდა სამეფო ხელისუფლება. მე-19 საუკუნის დასაწყისში, სასწავლო ინსტიტუტების განვითარების მეორე ეტაპზე, განათლება დაექვემდებარა საქართველოზე გაბატონებული ქვეყნის ორიენტაციას. განათლების სისტემა წარმოადგენდა, ერთი მხრივ, რუსული ორიენტაციის გაბატონებული იდეოლოგიის დამკვიდრების საშუალებას, მეორე მხრივ, ელიტარული ფენების პრესტიჟისა და ინტერესების რეალიზაციის საშუალებას. სასწავლო დაწესებულებები იყო როგორც კერძო, ასევე სახელმწიფო. ამავე პერიოდში თანდათანობით სუსტდება ქართული საეკლესიო სკოლების როლი. მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან განათლებას ეძლევა მასობრივი ხასიათი და იგი ასრულებს, ერთი მხრივ, ახალი იდეოლოგიის

განმტკიცების, ხოლო, მეორე მხრივ, შრომის განვითარებისა და ეკონომიკის ზრდის ფუნქციას. განათლება მთლიანად სახელმწიფო დიქტატურას დაექვემდებარა. გაუქმდა კერძო და საეკლესიო სკოლები.

საქართველოს სასწავლო დაწესებულებების განვითარების ისტორიაში საეკლესიო სკოლების განვითარებისა და შემდეგ დასუსტების შედეგად მეორე ეტაპზე უპირატესობა ეძლევა კერძო სკოლებს. განვითარების მესამე ეტაპზე კი მათ მთლიანად ცვლის სახელმწიფო სკოლები. ამ ეტაპებზე განათლების სისტემა ნაკლებად იყო დაკავშირებული ეკონომიკასთან. იგი ახორციელებდა სახელმწიფოსა და ეკლესიების იდეოლოგიური და პოლიტიკური მოდერნიზაციისა და ელიტარული ფენებისათვის სოციალური ადგილის შენარჩუნების ინტერესების რეალიზაციას. მხოლოდ მე-20 საუკუნის დასაწყისში შეიძინა მან ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნის რეალიზაციის ფუნქცია, გახდა ადამიანისა და საზოგადოების შრომის ნაყოფიერების ზრდის პირობა, მაგრამ დაექვემდებარა ტოტალური სახელმწიფოს გაბატონებულ ინტერესებს. V

§2. განათლების სისტემის უახლოესი მემკვიდრეობა და ახალი სისტემის ფორმირების წინაპირობები

საქართველოში, ისევე როგორც სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, განათლების სისტემა სოციალისტურამდელი პერიოდთან მოყოლებული შედარებით განვითარებული იყო, თუმცა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში განათლების ძირითადი მანქანებლები ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებთან შედარებით დაბალი იყო, მაგრამ, როგორც მრავალი დასავლელი მეცნიერი და განათლების მკვლევარი აღნიშნავდა, განათლების სახელმწიფო სისტემამ შექმნა საკმაოდ განვითარებული ინტელექტუალური პოტენციალი, რომლის გამოყენებას შესაბამისი საბაზრო ინსტიტუტების ფორმირების

პირობებში დიდი უკუგების მიცემა შეუძლია საზოგადოებისათვის.*

საქართველომ მემკვიდრეობით მიიღო განვითარებული საგანმანათლებლო სისტემა, სადაც კადრების მომზადება ხდებოდა დირექტიული გეგმებით. პრაქტიკაში პრიორიტეტი ეძლეოდა კადრების მომზადებას საწარმოო დანიშნულებისათვის.

ტოტალურ სახელმწიფო სისტემაში განათლება მთლიანად დაექვემდებარა სახელმწიფო იდეოლოგიას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მას მრავალი ძლიერი მხარე გააჩნდა, რომელთაგან ზოგიერთმა დღემდე შეინარჩუნა თავისი არსებობა: საკმაოდ განვითარებული იყო საბაზო განათლება, რომელიც თითქმის საბავშვო ბაღიდან იწყებოდა; საყოველთაო საშუალო განათლებას ექცეოდა მნიშვნელოვანი ყურადღება. მას საყოველთაო ხასიათი ჰქონდა; პროფესიული განათლება ორიენტირებული იყო ვიწრო პროფესიულ სპეციალობებსზე; პროფესიული სწავლება ხდებოდა უშუალოდ საწარმოებში და იგი ეფექტური იყო პროფესიული ტექნიკური კადრების მოსამზადებლად; უმაღლესი განათლება მხოლოდ საშუალო სკოლადამთავრებულ ახალგაზრდებსზე იყო გამიზნული და ძირითადად ჰქონდა საგნების შინაარსის ათვისების ხასიათი.

* მსოფლიო ბანკმა შეიმუშავა პოსტკომუნისტური ქვეყნებისათვის განათლების სისტემის მომცველობის კოეფიციენტი, რომელიც გამოხატავს შესაბამისი განათლების საფეხურზე კონტინგენტის შეფარდებას შესაბამისი ასაკის მოსახლეობასთან. აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნებში დაწყებით განათლებაში ეს კოეფიციენტი ტოლი იყო 92-99-ის, საშუალო განათლებაში კოეფიციენტი შეადგენდა 75-80-ს, ხოლო უმაღლესი განათლების მიერ ახალგაზრდობის მომცველობის კოეფიციენტი შეადგენდა 8-26 (World Bank. Historically Planned Economies: A Guide to the Data. Washington, D.C.1992). როგორც ეხედაეთ, უმაღლეს განათლებაში კოეფიციენტის დიაპაზონი საკმაოდ მაღალია და თუ, მაგალითად, პოლონეთში იგი 9-ს, ბულგარეთში – 26-ს უდრიდა, ჩვენი გაანგარიშებით, საქართველოში დაწყებითი განათლების მომცველობის კოეფიციენტი 90-იანი წლების ბოლოს შეადგენდა 99-ს, საშუალო განათლებაში – 88-ს, ხოლო უმაღლეს განათლებაში – 32-ს.

საბჭოთა პერიოდის განათლება უფრო მეტად იძლეოდა ფაქტების შესახებ ინფორმაციას, მაგრამ განათლების არსებობის სისტემა ვერ გამოუმუშავებდა სტუდენტებს ანალიზისა და განსოგადების ჩვევებს.* კვლევითი და შემოქმედებითი მუშაობა სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტების პრეროგატივა იყო. ინსტიტუტები ან სამინისტროების, ან მეცნიერებათა აკადემიების დაქვემდებარებაში იყვნენ.

საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენამდე განათლების სისტემის ძლიერი მხარე იყო საბაზო განათლება. განათლების დონე მთლიანად საქართველოში უფრო მაღალი იყო, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, რომლებსაც ანალოგიური მთლიანი შიდა პროდუქტი გააჩნდა ერთ სულ მოსახლეზე.** საგანმანათლებლო სტანდარტები მთელ რიგ დარგებში (მათემატიკა, ფილოსოფია, მედიცინა, სპორტი და სხვა) იყო საერთაშორისო დონეზე.

სოციალურ ფასეულობებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მაღალი პედაგოგიური სტანდარტების მიღწევაში. განათლების ყველა დონეზე ქალებს მამაკაცებთან თანასწორი უფლებები ჰქონდათ. ამასთან სტუდენტები იღებდნენ სახელმწიფო სტიპენდიას, რაც ფრიად მიშენელოვანი სტიმული იყო მათი აღზრდისათვის.

საბჭოთა პერიოდისათვის დამახასიათებელი განათლების სისტემის იმ თვისებებს შორის, რომლებიც გარდამავალ პერიოდში ნეგატიურად დახასიათდნენ, შეიძლება გამოიყოს შემდეგი:*

* ამ არგუმენტით არ შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, თუ რამდენად ეფექტიანი იყო არსებული განათლების სისტემა. იგი გამოხატავს იმ განსხვავებას, რომელიც არსებობდა საბაზრო და ცენტრალიზებული ეკონომიკის მოთხოვნებს შორის სამუშაო ძალის მიმართ.

** ასეთი შედარებები პირობითი შეიძლება იყოს ქვეყნების სტატისტიკურ ბაზაში არსებული სხვადასხვა მეთოდოლოგიური პრინციპის გამო.

* ამ მხარეებზე აქცენტირებას ახდენენ განსაკუთრებით დასაჯული მეცნიერები, იხ.: Б. Лапорт, Дж.Швейцер, Образование и под-

- კომუნისტური პერიოდის განათლების სისტემაზე დაწესებული იყო სახელმწიფოს პოლიტიკური კონტროლი. სოციალურ მეცნიერებაში ხდებოდა იმ თეორიებისაგან თავის არიდება, რომლებიც არ თავსდებოდა მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ჩარჩოებში. სწავლის პროცესზე, ისევე როგორც ლექტორებსა და მასწავლებლებზე, დაწესებული იყო კონტროლი ცენტრიდან. სასწავლო პროგრამები და სახელმძღვანელოები ექვემდებარებოდა გაბატონებულ სტანდარტებს. ქვეყნის მასშტაბით ცოდნა უნიფიცირებული იყო.

ცენტრალიზებული დაგეგმვა და პოლიტიკური კონტროლი პროფესორ-მასწავლებლებზე იწვევდა მათი აკადემიური თავისუფლების შელახვას, ინდივიდუალური არჩევითობის შესაძლებლობების შესღუდვას, ავითარებდა დოგმატიზმს და ზღუდავდა ინფორმაციის ნაკადებს, უპირველეს ყოვლისა, პუმანიტარულ და სასოციალურ მეცნიერებებში. განათლების სისტემა და კადრების მომზადება იყო სახელმწიფოს იდეოლოგიური და ეკონომიკური ზემოქმედების იარაღი; იდეოლოგიურ სფეროში იგი ემსახურებოდა ლოიალობის განვითარებას მარქსიზმის მიმართ, ხოლო ეკონომიკური თვალსაზრისით უზრუნველყოფდა ეკონომიკის მოთხოვნასა და კადრების მომზადებას შორის შესაბამისობას. ასეთი მიდგომის შედეგად წარმოიშვა ისეთი პრობლემები, რომლებიც დაკავშირებულია პოლიტიკურ ჩარევასთან, მეტისმეტ სპეციალიზაციასთან, ეფექტური სასწავლო საქმიანობის არასაკმარის სტიმულირებასთან, სასწავლო დაწესებულებათა დუბლირებასა და სამეცნიერო კვლევების ცუდ ორგანიზაციასთან და სხვ.

პოლიტიკური ჩარევა ხდებოდა სწავლების ყველა დონეზე და ძირითადად იგი ხორციელდებოდა უნივერსიტეტებში. მრავალი პედაგოგი ინიშნებოდა მისი პოლიტიკური მრწამსის მიხედვით ან იმის გამო, რომ იგი ოპოზიციაში

готовка кадров. В кн: Рынок труда и социальная политика в центральной и восточной европе. Под ред. Н. Барра. М., ИКЦ ДИС., 1997. с. 351-353.

არ იყო არსებულ რეჟიმთან (და არა მისი მეცნიერული წარმატებების მიხედვით). ეს კი ნეგატიურად აისახებოდა მის სამეცნიერო სტანდარტებზე. სასოგადოებრივი და ჰუმანიტარული მეცნიერებები იყო მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ და ისეთ დისციპლინებს, როგორიცაა ეკონომიკის, მენეჯმენტი, სოციოლოგია ყურადღება არ ეთმობოდა და მათი მნიშვნელობაც დაკნინებული იყო. ეს ვითარება სერიოზული აღმონნდა ეკონომიკური რეფორმების განვითარებისათვის. კვალიფიციური ეკონომისტების, ბუღალტრების, მენეჯერების, მარკეტოლოგების, იურისტებისა და სხვა პროფესიის ადამიანების დეფიციტი ამჟამად უარყოფითად მოქმედებს პრივატიზაციისა და საწარმოების გაჯანსაღების პროცესებზე. კარგად მომზადებული მენეჯერების დეფიციტი კი აფერხებს წარმოების განვითარებას და შესაბამისად, ეკონომიკის სრდას. ანალოგიური სიტუაციაა სოციალურ სისტემაში. რამდენადაც სასოგადოებრივ მეცნიერებაში არ ხდებოდა ისეთი უარყოფითი სოციალური მოვლენების შესახებ კვლევის წახალისება, როგორიცაა კონფლიქტოლოგია, პოლიტოლოგია, კორუფცია და სხვ., ამდენად სოციალური დამაბუღლობის პერიოდში ყველაზე სუსტი აღმონნდა ის ინსტიტუციური სტრუქტურები, რომლებიც შეიძლება აქტიურად დახმარებოდა ეროვნებებსა და სოციალურად ყველაზე დაუცველ ფენებს პრობლემების გადაჭრაში.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამდე ცენტრალიზებული დაგეგმვა ზღუდავდა ინდივიდუალური არჩევანის შესაძლებლობებს. მართალია 60-იანი წლებიდან დაწყებული დაგეგმვის ეს წესი კრიზისს განიცდიდა, მაგრამ მისი მექანიზმი ადამიანისეული რესურსების მართვაში კიდევ დიდხანს მოქმედებდა. რამდენადაც ისევ სახელმწიფო დარგობრივი ინსტანციები განსასულერავდნენ ეკონომიკის მოთხოვნებს. შრომის ბაზარი, როგორც ასეთი, არ არსებობდა, ამიტომ ინფორმაცია სამუშაო ძალის მოთხოვნის შესახებ მხოლოდ სახელმწიფო წინოენიკების სუბიექტური შეხედულებების ჭრილში იქმნებოდა. პარალელურად საწარმოებში ყალიბდებოდა ფარული ჭარბი სამუშაო ძალა და მათი გადადენა ერთი დარგიდან მეორეში შესაძლებელი იყო.

- განათლების ყველა დონეზე დაფინანსება ხორციელდებოდა სახელმწიფოს მიერ. დაინერგა ხარჯების ნორმატიული გამოყენების მეთოდები, ნორმატიული წესით განსაზღვრული იყო ხელფასები, სასწავლო მოწყობილობები და ა.შ., რაც ფაქტობრივად ხორციელდებოდა "მიღწეულიდან" დაგეგმვის პრინციპით.

ყოველი სახელმწიფო უწყება ცდილობდა, შეექმნა თავისი სასწავლო ცენტრი. ტექნიკური და საშუალო პროფესიული, უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების სასწავლო გეგმებზე კონტროლი ხორციელდებოდა შესაბამისი დარგობრივი სამინისტროების მიერ, ხოლო თვით სასწავლებლები ფუნქციონირებდნენ უშუალოდ ფაბრიკა-ქარხნებთან. სოგად საშუალო განათლებაზე კონტროლი დაწესებული პქონდა განათლების სამინისტროს. უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებები ექვემდებარებოდნენ სხვადასხვა უწყებას. სწავლის პროცესში არ არსებობდა მოქნილი ფორმები და მექანიზმები, რომლებიც საშუალებას მისცემდა უმაღლესი სასწავლებლების ხელმძღვანელობას, შემოეღოთ ახალი სასწავლო კურსი და საგნები.

- საქართველოსათვის, ისევე როგორც სხვა პოსტსოციალისტური ქვეყნებისათვის, დამახასიათებელი იყო ზედმეტი სპეციალიზაცია, განსაკუთრებით საშუალო სპეციალიზებულ და ტექნიკურ-პროფესიულ სასწავლებლებში, სადაც მოსწავლეები ითვისებდნენ ვიწრო პროფესიებს. ამ გამოცდილების საპირისპიროდ საგანმანათლებლო სისტემა უმაღლეს სასწავლებლებში მიმართული იყო შედარებით უფრო სოგადი უმაღლესი განათლების მისაღებად და 5 წლის განმავლობაში სტუდენტები სხვადასხვა ზომით ეუფლებოდნენ 60-ზე მეტ განსხვავებული პროფილის დისციპლინას. ეს ორი უკიდურესობა ნაკლებად ეფექტიანს ხდიდა მთლიანად საგანმანათლებლო სისტემას. სკოლისშემდგომ პერიოდში განათლების მიღების შესაძლებლობა უმაღლეს სასწავლებლებში არათანაბარი იყო. სასოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონდა იდეალები, რომლის თანახმად, კადრების მომსადაება უნდა ყოფილიყო მუშებისა და გლეხების ცხოვრების დონის ზრდის პირობა, მაგრამ ეს იდეალები არ იყო ეფექტურად რეალიზებული, რადგან, სხვა მიზეზებთან

ერთად, უმაღლესი განათლების სისტემაში აბიტურიენტების შერჩევა პარტიული პრინციპისათვის ან კიდევ სამუშაო სტა-
ვისათვის უპირატესობის მიცემით ხდებოდა. მიუხედავად
სასწავლებლების საერთო უნიფიცირებისა, არსებობდა
პრესტიჟული სკოლები და უმაღლესი სასწავლებლები, სა-
დაც არაპარტიულ ან კიდევ რუსული ენის, როგორც არამ-
შობლიური მეორე ენის არმცოდნე ახალგაზრდებს არ
შეეძლოთ ადგილის დაკავებაზე ეოცნებათ (დიპლომატიის,
პოლიტეკონომიის, ფილოსოფიისა და სხვა სპეციალობები).
პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო, პროფესიულ-ტექნიკური
სასწავლებლების კურსდამთავრებულებს ეფიქრათ უმაღლეს
სასწავლებელში სწავლის გაგრძელებაზე, იმის გამო, რომ აქ
მიღებული ცოდნა ადეკვატური არ იყო უმაღლესი სასწავლე-
ბლების მოთხოვნებთან მიმართებაში.

არსებობდა კიდევ ერთი უთანასწორობა. კორექციული
გადახრების მქონე კონტინგენტს არ ჰქონდა შესაბამისი პი-
რობები განათლების მისაღებად, მაგალითად, ინვალიდე-
ბისათვის უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებთან მის-
ასვლელი სპეციალური გზა, ლიფტი, კიბეები და სხვ. ისინი
იშვიათად სარგებლობდნენ შესაბამისი საგანმანათლებლო
სპეციალური მომსახურებით.

ანალოგიურად იყო ორგანიზებული სამეცნიერო
მუშაობაც. მართალია, ცოდნის სტანდარტები მათემატიკასა
და საბუნებისმეტყველო დარგებში საკმაოდ მაღალი იყო, მა-
გრამ იგი არ უკავშირდებოდა მათი პრაქტიკული რეალი-
ზაციის შესაძლებლობებს და ქვეყნის შრომის ნაყოფიერების
ზრდა არ გამოხატავდა მეცნიერებაში მიღწეულ შედეგებს.
სამეცნიერო მუშაობა ძირითადად მიმდინარეობდა სამეც-
ნიერო კვლევით ინსტიტუტებში, რომლებიც ორგანიზაციულ-
ლად და ფუნქციონალურადაც მოწყვეტილი იყვნენ სასწავლო
დაწესებულებებს. მრავალი მეცნიერი არ ეწეოდა პედა-
გოგიურ მოღვაწეობას, უნივერსიტეტებში კი მრავალი პრო-
ფესიონალი პედაგოგი აქტიურად არ იყო ჩაბმული სამეც-
ნიერო საქმიანობაში. ამასთან, რამდენადაც სამეცნიერო
დაწესებულებები სხვადასხვა უწყებას შორის იყო განაწილე-
ბული, იმდენად მათ არ შეეძლოთ აქტიურად ემუშავათ
დარგთაშორის პრობლემებზე. ნაკლები ყურადღება ეთ-

მობოდა გარემოს დაცვის პრობლემებს. ეს პრობლემები სოციალისტურ პერიოდში უგულვებელყოფილი იყო.

არ ხდებოდა ახალგაზრდების გადამზადება მათი პროფესიული მობილურობის მიზნით, რაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია საბაზრო ეკონომიკაში. იგულისხმებოდა, რომ ერთხელ უკვე პროფესიას დაუფლებული ადამიანი პენსიაში გასელამდე შესაბამის სამუშაო ადგილზე უნდა ყოფილიყო "შიჯაჭველი", ამიტომ ინდივიდებს არ ჰქონდათ საკუთარი ცოდნის გაგრძელებისა და გაღრმავების პასუხისმგებლობის სტიმული. საწარმოები უსრუნველყოფდნენ კვალიფიკაციის ამადლებას სამუშაო ადგილზე მხოლოდ თავისი მუშაკებისათვის და მხოლოდ მათთვის, ვინც ამას საჭიროებდა.

ხელფასი განისაზღვრებოდა ადამიანის კვალიფიკაციისა და საგანმანათლებლო ცოდნის დამმოწმებელი დიპლომების მიხედვით, ამიტომ საწარმოს ხელმძღვანელობას უხდებოდა, მხოლოდ ფორმალურად განეხორციელებინა შრომითი უნარისა და შესაძლებლობების შეფასების ღონისძიებები, ხოლო თვით მუშაკები ასევე ფორმალურად კმაყოფილდებოდნენ წარმოდგენილი მოთხოვნებით.

მიუხედავად ტოტალური სახელმწიფო სისტემისათვის დამახასიათებელი ამ თვისებებისა, რომელიც არსებელი წყობის განმტკიცების საფუძველს წარმოადგენდა, განათლების საერთო დონე პროგრესული იყო მისი საყოველთაობის გამო.

განათლების საბჭოთა სკოლა უნიკალური იყო თავისი წყობით. მას ჰქონდა საერთაშორისო წარმატებები მსოფლიოს მასშტაბით. მრავალი საბჭოთა სკოლადამთავრებული გახდა ნობელი პრემიის ლაურეატი. საერთაშორისო აღიარება ჰქონდა საბჭოთა სამეცნიერო სკოლებს დაწეხული კოსმოსური კვლევებით, დამთავრებული მიკრობიოლოგიით. იგი გამოირჩეოდა ახალი ინოვაციებითა და ტექნოლოგიური წარმატებებით, მაგრამ პარალელურად ყოველივე ეს პარტიული კონტროლის ქვეშ იყო მოქცეული. არც ერთი სამეცნიერო დისერტაციის დაცვა არ შედგებოდა, თუ მასში, განურჩევლად იმისა იგი ეხებოდა საკვლევ თემას თუ არა, არ იქნებოდა აღნიშნული პარტიის გადაწყვეტილუ-

ბები და მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების ციტატები. ეს განსაკუთრებით სასოგადოებრივ მეცნიერებაზე ითქმის.

საკმაოდ ძლიერი იყო მთლიანად საგანმანათლებლო სივრცეც. თანამედროვე სკოლები არსებობდა არა მარტო ცენტრებში, არამედ პერიფერიებში, თვით ციმბირშიც კი. სახელმწიფო უნივერსიტეტები არ ჩამოუვარდებოდნენ ნებისმიერ ევროპულ თუ ამერიკულ უნივერსიტეტებს და სამეცნიერო ცენტრებს მატერიალურ-ტექნიკური რესურსებით. აკადემიის სამეცნიერო ინსტიტუტებსა და წამყვან უნივერსიტეტებს გააჩნდათ უახლესი ტექნიკით შეიარაღებული საკუთარი კვლევითი ლაბორატორიები, წყალქვეშა გემები, თვითმფრინავები, რაკეტმოიდები. უდიდესი მიწის ფართობი იყო გამოყოფილი სამეცნიერო კვლევების ჩასატარებლად. ყოველივე ამას ჰქონდა მყარი სახელმწიფო დაფინანსება.

სახელმწიფო უსრუნველყოფდა ყველა ადამიანის თანასწორობას საბაზო და საშუალო განათლების მიღებაში. იგი აფინანსებდა სწავლების ყველა დონეს, უსრუნველყოფდა მის განვითარებას ამ წყობისათვის დამახასიათებელი არსებითი იდეოლოგიური პოსტულატების ჩარჩოებში, 'სღუდავდა სხვა ქვეყნების, განსაკუთრებით დასავლეთის, ცოდნის ინტერვენციის შესაძლებლობებს და ამით იცავდა ქვეყნის "კარნაქეტილობას".

საბჭოთა პერიოდის სახელმწიფოს ტოტალური ჩარევა განათლების სისტემაში არის იმის რადიკალური გამოვლენა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი შეიძლებოდა ყოფილიყო სახელმწიფოს როლი განათლების უსრუნველყოფაში. ეს ეტაპი ამჟამად ისტორიის კუთვნილება გახდა. საქართველოს თანამედროვე საბაზრო ორიენტაციამ მე-20 საუკუნის ბოლოს სრულიად ახალი მიზნები დაუსახა განათლების სისტემას.

§3. განათლების სისტემის გარდაქმნის ამოცანები და მისი მიმდინარეობა საქართველოში

საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ პოლიტიკური იდეოლოგიის ცვლილებებმა, ეროვნული ნაციონალიზმის გაღვივებამ და ეთნიკური დაძაბულობის ზრდამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა სა'სოგადოებრივ ურთიერთობებზე, რაც თავისებურად აისახა განათლების სისტემაშიც. დამოუკიდებლობის პირველივე წლებიდან საქართველოს სასწავლო სისტემა განთავისუფლდა გაბატონებული მარქსისტულ-ლენინური დოგმებისაგან და დაიწყო ეროვნული კულტურული ფასეულობების დაფუძნება სასკოლო და უმაღლესი განათლების პროგრამებში, რაც შესაძლებლობას იძლეოდა, შეცვლილიყო საბჭოთა იდეალები. 70 წლიანი კარდახშული სისტემის შემდეგ აუცილებელი გახდა სხვა ქვეყნებისა და კულტურის ფასეულობების გაზიარება და ღია ეკონომიკური სივრცისათვის დამახასიათებელი ღირებულებების დაფუძნება.*

V საბაზრო ეკონომიკის პირობებში განათლების სისტემის ფუნქციები განხვევებულია იმასთან შედარებით, რაც მას ჰქონდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამდე. საბაზრო ეკონომიკის მოთხოვნაა, განათლების სისტემამ ახალგაზრდობა მოამზადოს მუდმივი პროფესიული მიზილერობისათვის, რადგან უნდა ვივარაუდოთ, რომ აქტიური ცხოვრების პერიოდში მუშაკებს მოუხდებათ პერიოდულად ერთი სამუშაო ადგილიდან მეორეზე გადასვლა და საკმიანობის შეცვლა წარმოების დინამიკის ცვალებადობის გამო.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში კურსდამთავრებულებმა უნდა იცოდნენ, როგორ გამოიყენონ ცოდნა შრომის ბაზრის დინამიკურობის დროს. ეს კი საჭიროებს განათლების სისტემის ფუნდამენტურ ცვლილებებს, რომელიც ადრე ორიენ-

* ამ მიზნით საქართველოში და სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში შეიქმნა კიდევ უმაღლესი განათლებისათვის დახმარების ფონდები. რომლებიც ევროპული და ამერიკული უმაღლესი განათლების სისტემის მსგავსად სწავლების სტანდარტიზაციას. ასეთ ფონდებს აქალიბებენ როგორც ქვეყნის მთავრობები, ასევე საერთაშორისო სა'სოგადოებრივი ორგანიზაციები.

ტირებული იყო სახელმწიფოს მიერ დადგენილ ფასეულობებზე, ამჟამად მან უნდა დააკმაყოფილოს ბაზრის მოთხოვნები.

განათლების სისტემის ამოცანაა ისეთი ადამიანების ფორმირება, რომლებსაც აქვთ ინოვაციური მიდგომები და მოქნილები არიან პროფესიული საქმიანობის ცვლაში. სწორედ ასეთი ახალი ტიპის სამუშაო ძალასე იქნება მოთხოვნა სახალხო მეურნეობაში.

ამდენად, გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელი ღირებულებების განვითარებამ, საქართველოს განათლების სისტემის საერთაშორისო ასპარეზზე მონაწილეობის⁴ აუცილებლობამ და საბაზრო ეკონომიკამ სრულიად განსხვავებული მოთხოვნები წაუყენა სამუშაო ძალის მომზადების ინსტიტუტებს (ვიდრე ეს იყო საბჭოთა პერიოდში), რაც რეფორმების გატარების გზით უნდა განხორციელდეს.

რეფორმები ნიშნავს ახალი ღირებულებების შემოტანას საზოგადოებაში და იმ ძველი ღირებულებების გაუქმებას, რომლებიც არ პასუხობს საზოგადოების მოთხოვნებს და თანდათანობით უფასურდება.

განათლების რეფორმის სახელით ხშირად მრავალი რაციონალური ღირებულების უარყოფა ხდება, რაც ერთგვარად რადიკალიზმის გამოხატულებაა. მაგალითად, იყო (ვდები, მარქსისტული თეორიის უგულვებელყოფისა და იგნორირების საფუძველზე, ახალი საზოგადოება წარმოედგინათ პოლიტიკური თავისუფლების სიმბოლოს განსახორციელებლად.⁵ ასეთი წარმოდგენები უარყოფითად მოქმედებს რეფორმების მიზნებისა და მექანიზმების განსაზღვრაში.

განათლების მაღალი დონე და საყოველთაო პოსტკომუნისტურ სივრცეში იყო ის არგუმენტი, რომლის თანახმად განათლების სისტემის რეფორმირება არ ითვლებოდა პრიორიტეტულად სხვა ისეთ გადაუდებელ

⁴ ანალოგიურად 20-იან წლებში ბოლშევიზმის იდეოლოგები მოითხოვდნენ ყოველივე იმის უარყოფას, რაც დაკავშირებული იყო კაპიტალიზმის სახელთან. ამ სიაში აღმოჩნდნენ კლასიკური მუსიკისა და ლიტერატურის ცნობილი წარმომადგენლები.

ლონისძიებებთან შედარებით, როგორცაა პრევატიზება, საბანკო და ფინანსური სისტემის რეფორმები და სხვ. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ მის დიდ როლს ეკონომიკაში, მაშინ განათლების სისტემის გარდაქმნა საბაზრო ინსტიტუტად ერთ-ერთი გადაუდებელი ამოცანა უნდა ყოფილიყო ეკონომიკაში რეფორმების დაწყებისთანავე.

ამჟამად ეჭვს გარეშეა, რომ რეფორმა განათლებაში პირველხარისხოვანი მნიშვნელობისაა და მისი განხორციელება საკმაოდ ხანგრძლივ დროს მოითხოვს. ახალი სასწავლო პროგრამების შემუშავებაზე შეიძლება წლები დაიხარჯოს, რამდენადაც პოსტკომუნისტური სივრციდან მოსული სპეციალისტების გამოცდილება არასაკმარისია, ფინანსური რესურსები კი შეტად მწირი. მასწავლებელთა მომზადებისა და გადამზადების სისტემა და მათი საკადრო ცვლილებების განხორციელება საკმაოდ ძვირადღირებული პროცესია. მრავალი ისეთი სპეციალობის სწავლება, რომელიც მაღალი მოთხოვნით სარგებლობს შრომის ბაზარზე, შეუძლებელია არასაკმარისი პროფესიონალი კადრების, დაბალი ხელფასისა და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის წარმართვისათვის დღეს არსებული ცუდი პირობების გამო. ✓

უნდა ითქვას, რომ, მართალია, ძველი იმეკვიდრეობა ემყარება განათლების ტოტალურ სახელმწიფო რეგულირებას, მაგრამ ამ სისტემის გარდასაქმნელად არ შეიძლება საერთო "რეცეპტები" არსებობდეს პოსტკომუნისტურ სივრცეში. რაკი ყველა ქვეყანაში ყალიბდება განსხვავებული ინსტიტუციური გარემო, ამიტომ რეფორმების განხილვა უნდა მოხდეს საერთო განვითარების სპეციფიკური პირობებისა და ცალკეულ ქვეყანაში ტრანსფორმაციისას მიღწეული წარმატებების გათვალისწინებით.

✓ იმისათვის, რომ განათლების სისტემამ უზრუნველყოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ამოცანები, საჭიროა, ადრე არსებული ტრადიციული სწავლებისა და დახეპირების ნაცვლად განავითაროს ინოვაციური სასწავლო ტექნოლოგია და შემეცნებითი თვისებები. ეს კი მოითხოვს ნოვატორული სასწავლო დაწესებულებების შექმნას. სწავლება უნდა გადაერთოს ფაქტების მარტივი დამახსოვრებიდან, რომელიც

პრაქტიკულად არ მოითხოვს მუშაკის მობილურობის უნარის გამოყენებას, მის შემეცნებით, განსოგადებით აღქმაზე. ✓

რეფორმის მთავარი მიზანი უნდა იყოს, ის რომ სასწავლებლების კურსდამთავრებულები ფლობდნენ იმ ჩვევებს, რომლებიც საჭიროა საბაზრო ეკონომიკისა და დემოკრატიული სასოგადოების მშენებლობის პირობებში კეთილდღეობის მისაღწევად.

XXI საუკუნის შესაბამისი დონის განათლებისა და გლობალური ეკონომიკისათვის აუცილებელი თვისებების დასაუფლებლად განათლების სისტემამ სასოგადოება უნდა უზრუნველყოს ცვალებადი ეკონომიკის სიახლეებისადმი სწრაფი ადაპტაციის უნარის მქონე კადრებით. სასწავლო დაწესებულებები არ უნდა იყოს მხოლოდ სტრუქტურებისათვის ცოდნის პასიური მიწოდების ინსტიტუტები. ისინი შეგნებულად უნდა ახდენდნენ მათ წვრთნას ეკონომიკის საჭიროებათა მიხედვით. ქვეყნები, რომლებიც მეტი ყურადღებით ეპყრობიან ეკონომიკის საჭიროებების მიხედვით განათლების სისტემის აგებას, მეტ წარმატებებს აღწევენ ეკონომიკაში.

საქართველოს განათლების სისტემაში აისახება საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სირთულეები და მსოფლიო ეკონომიკასთან მისი ადაპტაციის პრობლემები. ამ სისტემის წარმატების შემოწმების ერთ-ერთი გზაა შრომის ბაზარი. მისი სეგმენტების გამოკვლევა სწავლების დახვეწის აუცილებელი პირობაა. იგი პროფესიული ცვლილებებისა და ეკონომიკის მოთხოვნების გამოვლენის კატალიზატორია. ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის ფორმირება და მისი განვითარების ტენდენციები ავლენენ ერთობლივი სამუშაო ძალის პროფესიული სტრუქტურის ცვლილებებს. თვით ის ფაქტი, რომ იზრდება ეკონომიკის დარგების ხარისხობრივი მანქანებლები, კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის სრდის გამოხატულებაა.

გარდა ამისა, ოჯახების შემოსავლების სრდა უნდა იყოს კვალიფიკაციის სრდის მანიშნებელი. ცნობილია, რომ მაღალ შემოსავლიან ფენას მიეკუთვნებიან პირები უმაღლესი ან არასრული უმაღლესი განათლებით. სიღარიბის უკიდურესი ფორმები კი მეტია გაუნათლებელ და ნაკლებად

განათლებულ ადამიანებში. იგი შედარებით იშვიათია უმაღლესი განათლების ადამიანებში. ის გარემოება, რომ უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანთა ჯგუფში მაღალია შემოსავლების დიფერენციაცია, სოგჯერ იძლევა იმის მტკიცების საფუძველს, რომ კორელაცია განათლებასა და შემოსავლებს შორის უარყოფითია, მაგრამ ამ შეხედულების დამამტკიცებელი სტატისტიკა შედარებით უფრო მცირე რაოდენობის ადამიანებსე მოდის, ვიდრე განათლებასა და შემოსავლებს შორის პირდაპირი კავშირის ამსახველი სტატისტიკა, რომელიც მთელ მსოფლიოში მსგავს პრინციპს ასაბუთებს.

საქართველოში უმაღლესი განათლების მქონე სოციალური ფენების აქტივობა დაბალია ისეთ დარგებში, რომლებსაც ეკონომიკის სტრუქტურაში მაღალი ხვედრითი წონა აქვს. ასეთი დარგებია სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა, ტრანსპორტი, მაგრამ ადამიანთა ამ ფენების აქტივობა მაღალია მთავრობის, ჯანდაცვის, კულტურისა და განათლების სფეროებში. პროფესიული განათლების მუშაკები კი აქტიურნი არიან იმ სფეროებში, რომლებიც არ მიეკუთვნება უმაღლესი განათლების მქონე მუშაკების აქტივობის სფეროს. ამდენად განათლების ამ ორი საფეხურის აქტივობის სფერო არ გადაკვეთს ერთმანეთს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მხოლოდ ჯანდაცვის სფეროს. საერთოდ მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების აქტივობის სფერო მრეწველობაში, ვაჭრობასა და სოფლის მეურნეობაში გაიზრდება მაშინ, თუკი ხელი შეეწყობა მაღალხარისხიანი და კონკურენტუნარიანი პროდუქტების წარმოებას. ეს თავის მხრივ გააძლიერებს მოთხოვნას მაღალკვალიფიციურ შრომაზე.

უნდა გავითვალისწინოთ დაქირავეების სპეციალური თავისებურებებიც საქართველოში. ხშირად დაქირავებლებს ნათლად არ წარმოუდგენიათ, თუ რა ცოდნა ესაჭიროება მათ ორგანიზაციას, შრომის ბაზარი კი არ წარმოადგენს სამართლიანი კონკურენციის ადგილს, რადგან დასაქმებისას მოქმედებს სამუშაოზე მოწყობის "ნაცნობობის" დღემდე არსებული ტრადიცია. ამასთან, მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ მსოფლიოში არსებული ვერც ერთი უმაღლესი დაწესებულება ვერ გამოუშვებს სათანადოდ მომზადებულ სპეციალისტებს, რომელთაც არ სჭირდებოდეთ სამუშაო

ადგილებზე თუნდაც მინიმალური ტრენინგი. გეგმური პერიოდის ნოსტალგია კი, რომელიც ერთხელ მიღებული პროფესიის სიცოცხლის ბოლომდე გაყოლას ითვალისწინებდა, ჯერ კიდევ შემორჩენილია ადამიანების წარმოდგენაში, თუმცა დროთა განმავლობაში იგი იცვლება, რადგან შესაბამისი ტიპის სამუშაო ადგილები, სადაც ადამიანები მთელი ცხოვრების განმავლობაში იქნებიან დასაქმებულნი, სულ უფრო მცირდება. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ განათლების სისტემაში არა მარტო სასწავლებლებმა, არამედ დამქირაველებმაც უნდა მისცენ თანამშრომლებს სპეციფიკური ცოდნა. ✓

განათლების რეფორმა არის იმ ცოდნის მიღების გ'სა, რომელიც სჭირდება კეთილდღეობის უზრუნველყოფას. იგი არის სწავლების უკმარისობის, ზედმეტი ან არასწორი სწავლების შემთხვევების აღმოფხვრის საშუალება.

✓ ადვილი არ არის, გამოვიკელიოთ შექნილ ცოდნასა და მასზე მოთხოვნას შორის შეუსაბამობა. ეს საკითხი შეიძლება შესწავლილ იქნეს კურსდამთავრებულთა მდგომარეობის ანალიზით, მაგრამ არსებული ინფორმაციული ბა'სა დღესდღეობით არ იძლევა ამის საშუალებას. ფაქტობრივად იმის გარკვევა, თუ რამდენად კარგად ხდება განათლების მიწოდება, რამდენად მაღალია სტუდენტთა გამოცდილება და სხვ., მოითხოვს, ერთი მხრივ, სწავლების პროცესის, მისი პროგრამების, სწავლების პროცედურის და ა.შ. შეფასებებს, მეორე მხრივ, ბაზრის შესაბამისი სეგმენტების ანალიზს, და, აგრეთვე თვით სტუდენტთა მოტივაციის დადგენას, მაგრამ რამდენადაც ასეთი კვლევები დიდ ენერჯიასა და სახსრებს მოითხოვს, მსოფლიოში იგი კერძო შემთხვევებში ხორციელდება. ამასთან, ამ მეთოდს მრავალი ნაკლი გააჩნია და შეფასების სისტემებიც არასრულია. მიუხედავად ამისა, მისი მნიშვნელობა მაინც დიდია. საქართველოში ასეთი კვლევების ჩატარება-განხორციელება ამჟამად მხოლოდ ლოკალურად თუ შეიძლება.

საქართველოს განათლების სისტემის რეფორმის განხორციელებისას ჩვენ შეგვიძლია გავწყოთ უკვე გაქვალული დასავლეთის საგანმანათლებლო სისტემების ანალიზური გამოცდილების გ'სას. ოპოზიციური თვალსაზ-

რისი და ძალა, რომელიც ამ გამოცდილებას უარყოფს, არ არსებობს. მაგრამ სირთულე ისაა, რომ არ არსებობს განათლების სისტემის რეფორმისა და მენეჯმენტის ერთიანი მოდელი. არავითარი აზრი არ ექნება რომელიმე ქვეყნის განათლების სისტემის ბრმად გადაღებას. რეფორმის მონაწილეებმა უნდა შეისწავლონ ინსტიტუციონალური შეფასებისა და რეფორმების მართვის საერთაშორისო გამოცდილება. სხვანაირად განათლების რეფორმა ადამიანისეული რესურსების მოგვარების სტრატეგიული იარაღი ვერ გახდება.

ამჟამად არც ერთ უმაღლეს სასწავლებელს არ აქვს შესაძლებლობა, დამოუკიდებლად განახორციელოს რეფორმა. მას სახელმწიფოებრივი მიდგომა სჭირდება. რეფორმის განხორციელება უნდა ითვალისწინებდეს, განათლების მენეჯმენტის შესაძლო ბერკეტების გამოყენებით, განათლების დონის, სასწავლო პროგრამების ხარისხისა და ეფექტიანობის ამაღლებასა. ეს კი მოითხოვს ურთიერთკავშირის დამყარებას მეწარმეებს, განათლების დაწესებულებებსა და ხელისუფლებას შორის.

ახალ პირობებში საწარმოებს უხდებათ კონკურენტულ გარემოში საქმიანობა. ადამიანისეულ კაპიტალში პროფესიული მომსადების მიზნით დაბანდებულმა თანხებმა უნდა უსრუნველყონ შრომის ნაყოფიერების ზრდა. სასწავლო დაწესებულებებმა ადეკვატურად უნდა მოახდინონ რეაგირება ახალ ცოდნასა და პროფესიებზე წარმოშობილ მოთხოვნაზე, რომელიც კრიტიკულია გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკისათვის.

საქართველოში დინამიკური და აღმავალი მიმართულების განვითარებადი დარგების შიდა სტრუქტურული ცვლილებები უნდა გახდეს სწავლების დაგეგმვის პირობა, სტუდენტთა მომსადების საფუძველი. ამჟამად კურსდამთავრებულთა უმუშევრობა ნაწილობრივ შეიძლება აიხსნას მათ მიერ მიღებული განათლების არაადეკვატურობით ბაზრის მოთხოვნებთან, აგრეთვე სტუდენტთა რაოდენობის დაგეგმვის ნაკლოვანებებით, რაც მოითხოვს განათლების სისტემის ადაპტირებას შრომის ბაზრის პირობებთან. ბაზარმა წამოაყენა ახალი მოთხოვნები შრომის ამა თუ იმ სახეობაზე

და მის ხარისხზე. ადამიანები იწყებენ საბაზრო მოთხოვნაზე რეაგირებას. ბაზარი აიძულებს მათ, დაეუფლონ ისეთ შრომით თვისებებს, რომლებიც მისცემს უფრო მაღალი ანზღაურების მიღების საშუალებას. საწარმოებიდან გამოთავისუფლებულ მუშაკებს კი ეძლევათ შესაძლებლობა, აითვისონ ახალი პროფესიები, რაც გაზრდის ახალი სამუშაო ადგილის შოვნის შანსს. ახალგაზრდა სპეციალისტების ცოდნასა და შრომის ბაზრის მდგომარეობას შორის შეუსაბამობა განათლების სისტემაში კრიზისის მანქანებელია. ა

გარდა აღნიშნულისა, ახალი ქვეყნის შემოქმედებითი ადამიანების მომზადება გულისხმობს ცვლილებებს სახელმწიფოს, სასწავლო დაწესებულებების, მასწავლებლებისა და მომხმარებლების (სტუდენტები, მშობლები, შრომის დამქირავებლები და სხვ.) ქვეყნებში. საჭირო ხდება ბალანსირებული პოლიტიკის წარმართვა, რომელიც მიმართული იქნება მაკროეკონომიკური სტაბილურობის განმტკიცებისაკენ რესურსების მიზნობრივი გამოყენების გზით, საჭირო ხდება დამატებითი ფინანსური რესურსების მობილიზაცია და ხარჯების რაციონალიზაცია, მოტივაციური სტრუქტურის სრულყოფა, საგანმანათლებლო პროდუქტების ბაზრის გაფართოება, განათლების მომსახურე დაწესებულებების კონკურენციის განვითარება-გაფართოება, საგანმანათლებლო სტანდარტების დაწესება და ყველასათვის თანაბარი უფლების მინიჭება ამ მომსახურების მისაღებად, აგრეთვე შესაბამისი ინსტიტუციური ბაზის შექმნა.

გარდამავალი პერიოდის დაწყებით ეტაპზე წარმოების ტემპების დაცემამ არსებითი ზეგავლენა მოახდინა ინდივიდებსა და სახელმწიფოზე სასწავლო დაწესებულებების დაფინანსებაში. განათლების დაფინანსებაში დაიწყო კრიზისი, განაღდა სერიოზული პრობლემები სახელმწიფოს ფისკალურ პოლიტიკაში, რომელიც დღემდე გრძელდება; გაიზარდა საგანმანათლებლო რესურსებზე ფასები, მოიშალა პროფესიული განათლების სისტემა; ბიუჯეტური შესაძლებლობის გამო საწარმოებმა უარი განაცხადეს კადრების მომზადების ამ სისტემაზე; შემოსავლების შემცირების გამო ოჯახების სამომხმარებლო სტრუქტურაში შემცირდა დანახ-

არჯების წილი განათლებაზე; სულ უფრო გაიზარდა კერძო დაფინანსების როლი განათლების სისტემაში და სხვ.

ადგილობრივი საგადასახადო ბაზის შესღუდულობის პირობებში ცენტრალური მთავრობა კვლავ ასრულებს ძირითად როლს დაწყებითი და საშუალო სკოლების დაფინანსებაში. იგი გადაანაწილებს რესურსებს რეგიონებში, აგრეთვე სხვადასხვა სოციალურ ფენებს შორის და არეგულირებს სტანდარტებსა და ნორმებს იმისათვის, რომ უსრუნველყოს განათლების ხარისხი და თანასწორობა განათლების მისაღებად.

უნივერსიტეტებმა მიიღეს ავტონომიურობა და გაუქმდა ცენტრალიზებული მართვა. ისინი დამოუკიდებლად განსახლავდნენ პოლიტიკას და აკონტროლებენ მათ განკარგულებაში არსებული რესურსების გამოყენებას. ✓

კერძო სასწავლო დაწესებულებების ქსელი უფრო სწრაფად ფართოვდება სახელმწიფო სასწავლებლებთან შედარებით, რადგან განათლების მიცემა და სწავლის პროცესის ორგანიზება მომგებიანი დარგი ხდება. სახელმწიფო ღირებულებით კონტროლს უწევს, არეგულირებს კერძო უმაღლესი სასწავლებლების დაფუძნებას და აყენებს მოთხოვნებს მათ წინაშე. იქმნება კერძო სკოლები, აგრეთვე არასახელმწიფო საგანმანათლებლო ცენტრები და ორგანიზაციები.

✓ - საქართველოში განათლების სისტემის რეფორმებს, რომლებიც შეიძლება ითქვას, მხოლოდ საწყის სტადიაზეა, არაერთგვაროვანი შეფასება აქვს ქართველი პედაგოგებისა და განათლების სისტემის მოღვაწეებისაგან. უარყოფითად ფასდება განათლების სისტემის დღევანდელი მდგომარეობა. მკვლევართა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ "განათლების სისტემა საქართველოში მწვავე კრიზისის განიცდის" (6, 26). მხედველობაში აქვთ განათლების ინსტიტუტების მძიმე ფინანსური და მატერიალური მდგომარეობა, პედაგოგთა დაბალი კვალიფიკაცია, კორუფცია, მმართველობის ცენტრალიზებული სტილი და სხვ. სხვები ყურადღებას ამახვილებენ რეფორმების ეროვნულ იდეოლოგიაზე, მისი განხორციელების მეცნიერულობაზე და აღნიშნავენ, რომ "საქართველოში განათლების რეფორმა თავიდანვე განწირული იყო, რადგან თავად სახელმწიფოში არ არის ფორმირებული გა-

ნათლების რეფორმის წარმატების ისეთი საფუძველი, როგორცაა ეროვნული იდეოლოგია, ეროვნულ ფასეულობათა იერარქია. რეფორმების განხორციელებას ჩამოაცილებს მეცნიერულობა" (2,35). არსებობს სხვა უარყოფითი შეფასებებიც, რომლებიც ეხება რეფორმების განხორციელების ტემპს, მართვის ტიპს, სახელმწიფოს როლს და ა.შ.

საყოველთაოდ ცნობილი ანბანური ჭეშმარიტებაა, რომ კარგად ორგანიზებული განათლების სისტემა არის ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აუცილებელი პირობა. ეს დარგი პერმანენტულად უნდა განიცდიდეს გარდაქმნასა და განვითარებას, რათა შეასრულოს მასზე დაკისრებული ფუნქცია. ამ მიზნით გარკვეული გამოწვეული მოქმედებაა საჭირო, რათა პროცესებმა უსისტემო, არათანმიმდევრული, სტიქიური სახე არ მიიღოს.

განათლების ინსტიტუციური გარემო ყალიბდება იმ ურთიერთობების ფონზე, რომელიც მემკვიდრეობით ძველი ეკონომიკური სისტემისაგან იქნა მიღებული და მისი გარდაქმნის პირობას, უპირველეს ყოვლისა, საბაზრო ეკონომიკის ადეკვატური განათლების სისტემის ახალი ინსტიტუტების ფორმირება წარმოადგენს.

საქართველოში განათლების სისტემის გარდაქმნა გარდამავალ ეტაპზე თანდათანობით საბაზრო ეკონომიკისთვის დამახასიათებელი მოთხოვნების შესაბამისად უნდა წარიმართოს. განათლების ინსტიტუციური რეფორმები უნდა ემსახურებოდეს ისეთი კადრების მომზადებას, რომლებიც შეძლებენ საბაზრო ეკონომიკაში ადგილის დამკვიდრებას. სწორედ ამ თვალსაზრისით უნდა ხდებოდეს განათლების რეფორმის შეფასება. ✓

განათლების სისტემის რეფორმების ინსტიტუციური და
ფინანსური სტრატეგია

§1. სასწავლო დაფინანსებაების ინსტიტუციური
გარდაქმნის მიმართულებები

სახელმწიფო განათლების ორგანიზაციის ერთ-ერთი მთავარი ინსტიტუტია, რომელიც საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში უზრუნველყოფს ეროვნულ საგანმანათლებლო სტანდარტებს და განათლების მიღებაში ქმნის მოსახლეობის ყველა ფენის თანასწორ პირობებს განათლების სისტემის დეცენტრალიზაციისა და სასწავლო დაწესებულებების დაფინანსების გზით.

სახელმწიფოს ხელთ არსებული განათლების სფეროს რეგულირების ძირითად ბერკეტებს მიეკუთვნება საგანმანათლებლო სტანდარტები და პროგრამები, საგანმანათლებლო დაწესებულებათა ლიცენზირება, მონიტორინგი და აკრედიტაცია, დაფინანსება, სახელმწიფო დაკვეთა, სპეციალობათა და პროფესიათა ნუსხის განსაზღვრა და სხვ.

სახელმწიფო ახდენს სხვადასხვა სასწავლო დაწესებულების საქმიანობის მონიტორინგს და იცავს სწავლის სტანდარტებს. საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში საგანმანათლებლო დაწესებულებების სისტემის დეცენტრალიზაცია და დივერსიფიკაცია მოითხოვს სტანდარტების დადგენის აუცილებლობას, მისი შესრულების სავალდებულობას და წესების დარღვევის შემთხვევებში სანქციების გამოყენებას. სტანდარტებისა და გამოცდების ეროვნული სისტემის დანერგვა საშუალებას იძლევა, განისაზღვროს სწავლის ხარისხისა და პროფესიული მომზადების დონე. ერთი ტიპის სასწავლებლების ურთიერთშედარების გზით იგი აულებს მათ წარმატება-წარუმატებლობას. სასწავლებლების რეიტინგი კი უზრუნველყოფს მოსახლეობის სწორ არჩევანს მომავალი განათლების მისაღებად. სტანდარტების ეროვნული სისტემა ქმნის სასწავლებლების პასუხისმგებლობისა და მოთხოვნების გაზრდის საფუძველს და ადგენს რეფორმე-

ბის აუცილებლობას იმ შემთხვევაში, თუ საგანმანათლებლო სისტემა ვერ აკმაყოფილებს ამ სტანდარტებს. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმისათვის, რომ მოხდეს კერძო სასწავლო დაწესებულებების რეგულირება.

სტანდარტების, აკრედიტაციისა და მონიტორინგის გზით სახელმწიფომ უნდა დაიცვას მოსახლეობა არასწორი ორიენტაციისაგან და გამოიყენოს სასწავლო დაწესებულებების მართვის ეს შესაძლებლობები. ეროვნული სერტიფიკაცია და მონიტორინგი შესაძლებლობას იძლევა გამჭვირვალე გახდეს ინფორმაცია სასწავლო დაწესებულებების შესახებ, ხოლო სამუშაოს დამქირავებლებს გაუადვილებს კვალიფიკურ სამუშაო ძალაზე არჩევანის გაკეთებას. ცხადია, სერტიფიცირება, აკრედიტაცია, მონიტორინგი და რეგისტრირება არ უნდა იყოს სახელმწიფოს მონოპოლია. მასში მონაწილეობას უნდა იღებდნენ კერძო მეწარმეებიცა და საზოგადოებაც. კერძო სექტორს კი უნდა ჰქონდეს თავისი მონიტორინგის ჩატარების საშუალება, რათა გაარკვიოს, თუ რამდენად მოიპოვებენ წარმატებას მის მიერ მომსაღებელი სტუდენტები შრომის ბაზარზე.

საქართველოში, საერთო საკანონმდებლო ვაკუუმის პირობებში, ეს საკითხები არ არის მოგეარებული. მართალია, სტანდარტები და პროგრამები უნდა იყოს განათლების სფეროს პროდუქტის შეფასების მთავარი კრიტერიუმი, მაგრამ იგი ჯერ არ არის შემუშავებული. მიუხედავად იმისა, რომ შეიცვალა ეკონომიკური სისტემა, მისი დარგობრივი სტრუქტურა, აგრეთვე ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური მოთხოვნები, არ არის შემუშავებული სპეციალობათა და პროფესიათა ახალი ნუსხა, რომელთა მიღება დადასტურდება სახელმწიფო საგანმანათლებლო სერტიფიკატებით. მოქმედებს ძირითადად ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში მიღებული სპეციალობათა ჩამონათვალი.

მდგომარეობას ამწვავებს კერძო, ფასიანი უმაღლესი სასწავლებლების მომრავლება და სწავლების დაბალი დონე. სადავო არაა, რომ კერძო სასწავლებლები დროის მონაპოვარია, მაგრამ ამან საქართველოში მახინჯი ფორმა მიიღო. ნორმალურ ვითარებაში, საბასრო ეკონომიკის კანონების შესაბამისად, მდგომარეობას კონკურენცია და

მოთხოვნა აბალანსებს. მართალია, კონკურენციამ უნდა გამოავლინოს სიცოცხლისუნარიანი დაწესებულებები, მაგრამ, რამდენადაც დეფორმირებულია, განსაკუთებით უმაღლესი განათლებისადმი, საზოგადოებრივი დაკვეთის ხარისხობრივი მოთხოვნები, მშობლებსა და სტუდენტებს კი ხშირად დიპლომი აინტერესებს და არა ცოდნა და პროფესიონალიზმი, ამდენად იგი ხდება კორუფციის წყარო.

სასწავლებლების ლიცენზირების მექანიზმს შეუძლია შეასრულოს ხარისხის გაკონტროლების ფუნქცია, რამდენადაც ლიცენზიის მიმღებთ მოეთხოვებათ კონკრეტული საგანმანათლებლო პროგრამებისა და სპეციალობების წარმოდგენა, რომელთა მიხედვითაც მოხდება სტუდენტების მომსადება. კერძო უმაღლეს სასწავლებლებზე გაცემულია 300-მდე, ხოლო საშუალო პროფესიულ სასწავლებლებზე 200-მდე ლიცენზია. ლიცენზირების დღევანდელი მექანიზმი ვერ აკონტროლებს სასწავლებლების მუშაობის ხარისხს, ახალისებს არაკეთილსინდისიერ კონკურენციას და აზარალებს სახელმწიფო სასწავლებლებს.

არც ცალკეული სასწავლებლების ხარისხობრივი კონტროლის ადეკვატური მექანიზმებია შემუშავებული და ასეთ პირობებში ძნელია იმის დადგენა, თუ რამდენად ასრულებს ესა თუ ის სასწავლებელი სახელმწიფო და საზოგადოებრივ დაკვეთას. ამის შემდეგ გზა ეხსნება ყოველად მიუღებელ "საგანმანათლებლო ბიზნესს". ამდენად უადრესად მნიშვნელოვანია საქართველოში ამ პრობლემის მოგვარება. აღმასრულებელ ხელისუფლებაში ჯერ-ჯერობით თვით ტერმინთა დონეზეც კი არაა თანხმობა მიღწეული, არც ისაა განსაზღვრული, თუ როგორი მეთოდით ჩატარდება აკრედიტაცია, ვინ იქნება ამის ორგანიზატორი; რა მიმართებაა ატესტაციასა და აკრედიტაციას შორის; რამდენად სავალდებულოა ეს პროცესი და სხვ. ამ საკითხების მოგვარებას სჭირდება კეთილი ნება. აკრედიტაცია დაამყარებს გარკვეულ წესრიგს. საჭიროა ამასთანავე სისტემური მოქმედება. აკრედიტაცია ერთიანი სახელმწიფო-საგანმანათლებლო პოლიტიკის გატარების აუცილებელი პირობაა, ამიტომ აკრედიტაციას სახელმწიფო სტრუქტურა უნდა ახორციელებდეს. ამასთან საჭიროა უმაღლესი განათლების სტანდარტე-

ბის შემუშავება. სიტყვა "სტანდარტში" უნიფიკაციას არ ვგულისხმობთ და იგი არ ქმნის ავტონომიური უფლებების შეღახვის საშიშროებას. სტანდარტების გარეშე არ შეიძლება ერთიანი მოთხოვნების შემუშავება. პარალელურად უნდა დამუშავდეს ხარისხის შეფასების პარამეტრები, მონიტორინგის მეთოდოლოგია და გაზომვის ტექნოლოგიური მექანიზმი. არ არის არსებითი, თუ ვინ აწარმოებს "გაზომვას" - სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივი სტრუქტურა.

მოქალაქეების ფუნდამენტური უფლებაა განათლებისადმი ხელმისაწვდომობის თანასწორობა. ეს კი მოითხოვს სახელმწიფოს ჩარევას, რათა თანაბრად განაწილდეს ხარჯები და სარგებლიანობა როგორც რეგიონებს, ასევე სოციალურ-ეკონომიკურ და ეთნიკურ ჯგუფებს შორის.

ამჟამად საგანმანათლებლო მომსახურებაში დეცენტრალიზაციასთან ერთად იზრდება სხვადასხვა რეგიონს შორის ხარჯების უთანაბრო განაწილების რისკი. ადგილობრივ ხელისუფლებას უპირატესობები აქვს ისეთ სფეროებში, როგორიცაა საბავშვო ბაღები და დაწყებითი სკოლები, მაგრამ საგადასახადო ბაზაში არსებული განსხვავების გამო ცენტრალურმა ხელისუფლებამ უნდა უზრუნველყოს მინიმალური სტანდარტები მაინც და შეასრულოს თავისი სოციალური ფუნქცია.

მაღალი უკუგების გამო მიზანშეწონილია განათლების სფეროში უფასო სრული საშუალო განათლების დაკანონება. ფინანსური ხასიათის სიძნელეების განმსაზღვრელია ქვეყნის მაკროგარემო, რომელიც ამის შესაძლებლობას ჯერჯერობით არ იძლევა.

თანასწორობის ფუნქციის შესრულების მიზნით უმაღლეს განათლებაში კერძო დაფინანსების ზდასთან ერთად მიზანშეწონილია შენარჩუნდეს საბჭოთა სისტემის ერთ-ერთი უპირატესობა: სტუდენტებისათვის დახმარებებისა და სტიპენდიების გაცემა და შემოდებულ იქნეს საბაზრო ეკონომიკის ისეთი ფინანსური ბერკეტები, როგორიცაა საკრედიტო სისტემები. ყოველივე ეს ნაწილობრივ ხელს შეუწყობს თანაბარი ხელმისაწვდომობის პრინციპის დანერგვას უმაღლესი განათლების სისტემაში. დასავლეთის ქვეყნებში სტუდენტებზე კრედიტების გაცემისას ითვალისწინებენ მისი

მომავალი შესაძლებელი ხელფასის სიდიდეს, საიდანაც უნდა მოხდეს სესხის დაფარვა. ეს კი მოითხოვს უმაღლესი სასწავლებლების კერძო და სახელმწიფო ორგანიზაციებთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას. ამ პროცესებში მიზანშეწონილია სადაზღვევო სისტემების ჩართვაც. ამ პრინციპის საფუძველზე სტუდენტები თვითონ იხდიან თავიანთი სწავლის ქირას და ათავისუფლებენ მშობლებს ამ ტვირთისაგან. ამასთან, იგი ამცირებს სახელმწიფო ხარჯებს განათლებაზე, აფართოებს საგანმანათლებლო სისტემას და ზრდის სწავლის ხარისხს. დაბოლოს, იგი კერძო საბანკო სიტემისათვის ქმნის ხანგრძლივი პერიოდით კრედიტების გაცემის ინტერესს სახელმწიფო და კერძო გარანტიების გარეშე. ✓

განათლების სისტემის რეფორმების ერთ-ერთი მიზანია ინსტიტუციური შესაძლებლობების გაზრდა, ცენტრალურ, ადგილობრივ და ცალკეულ საწარმოთა დონეზე ხელმძღვანელობის და მართვის განხორციელება. ამჟამად განათლების სისტემის მართვის აპარატს სრულიად განსხვავებულ პირობებში უხდება მუშაობა, ვიდრე ეს იყო 10 წლის წინ. დეცენტრალიზებული მეურნეობა საბაზრო ეკონომიკის ახლად აღმოცენებული კანონების შესაბამისად მოითხოვს დაგეგმვის, მარკეტინგის, ფინანსირების სფეროებში შესაბამის ცოდნას და განსაკუთრებით - მოქნილობას, რაც ესოდენ აუცილებელია სხვადასხვა კატეგორიისა და ინტერესის მქონე კონტინგენტთან მუშაობისას.

გარდამავალ პერიოდში საქართველოში გატარებულმა პოლიტიკურმა რეფორმებმა შეცვალა მრავალი ინსტიტუციონალური სტრუქტურა, რომელიც ადრე, ცენტრალიზებული დაგეგმვის პირობებში, ასრულებდა მნიშვნელოვან როლს საგანმანათლებლო დაწესებულებების მართვაში. ამჟამად ახალი შინაარსი შეიძინა დაგეგმვამ, ორგანიზაციამ, მართვამ. გამონაკლისია მხოლოდ ისეთი სასწავლო ორგანიზაცია, რომელიც აგროვებს ყველა სტატისტიკურ ინფორმაციას და ეწევა მარკეტინგულ გამოკვლევას, რომელიც საშუალებას აძლევს მას, გააანალიზოს თავისი საგანმანათლებლო შესაძლებლობები და მიღწევები. მრავალი დაწესებულება არ არის კომპიუტერებით უზრუნველყოფილი, რაც ხელს უშლის მათ დასაბუთებული გადაწყვეტილებების

მიღებაში. ამასთან კვლევითი მუშაობის ორგანიზაციაც მოითხოვს რეფორმების გატარებას.

განათლების სისტემის ინსტიტუციური მოწყობა არის რეფორმის ერთ-ერთი ძირითადი მხარე. მისი უმთავრესი ორიენტირია პედაგოგები, რამდენადაც მათ გარეშე ვერაფერი შეიცვლება. თანამედროვე პირობებში მკვეთრად იცვლება მასწავლებლებისა და სკოლის დირექტორის როლი. ისინი ხდებიან რესურსების მმართველები, ცოდნის გამავრცელებლები და ნაკლებად არიან აღნიშნული ინსტანციის დირექტივების შემსრულებლები. ეს კი კარგი პირობაა რეფორმის განსახორციელებლად. სკოლების დეცენტრალიზაცია, ახალი პროგრამების, გეგმებისა და სახელმძღვანელოების შედგენა დამოკიდებულია მასწავლებელთა კადრების მოტივაციაზე. საქმე ისაა, რომ ყოველი პროგრამის შეცვლა ნიშნავს იმ ზოგიერთი სპეციალობის მასწავლებელთა შემცირებას და სამუშაოდან განთავისუფლებას, რომელთა ცოდნასა და გამოცდილებაზე დაბალი მოთხოვნაა, მათ სანაცვლოდ კი - სხვების გაფართოებას. სასწავლო გეგმების გადამშავება მოითხოვს მასწავლებელთა კადრების გადამზადებას. ბოზლიოთეკები და საინფორმაციო ტექნოლოგიები ასევე საჭიროებენ რადიკალურ ცვლილებებს, განსაკუთრებით ჰუმანიტარული და საზოგადოებრივი მეცნიერებების სფეროში, ხოლო ამ პროცესების მართვის დეცენტრალიზაცია მოითხოვს სკოლის მასწავლებლებისა და უმაღლესი სასწავლებლების რექტორებისაგან სრულიად ახალი უნარისა და ცოდნის გონიერულად გამოყენებას.

რეფორმა ასევე გულისხმობს მასწავლებელთა მიმართ მიდგომისა და მათთან ურთიერთობების განახლებას (ცვლილებას), რაც ხელს შეუწყობს მათი სწორი ორიენტაციის ჩამოყალიბებას სასწავლო გეგმებისა და პედაგოგიური ტექნოლოგიის მოდერნიზაციასთან დაკავშირებით. ეს თავდაპირველად შეიძლება განხორციელდეს პედაგოგების გადამზადების სისტემის ორგანიზაციის გზით. მასწავლებელთა გადამზადებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ამან უნდა უსრუნველყოს ადრე ჩამოყალიბებული შეხედულებების შეცვლა და ახალი მეთოდების დანერგვა.

როგორც მსოფლიო პრაქტიკა ადასტურებს, ყოველ 10-15 წელიწადში განათლების დარგში არსებითი რეფორმა ტარდება. ასეთ ვითარებაში აუცილებელია მომავლის სწორი განჭვრეტა, წინააღმდეგ შემთხვევაში რეფორმის ფინიშთან შეიძლება ისეთი სისტემა შემოგვრჩეს ხელთ, რომელიც თავიდან იქნება სარეფორმო. რეფორმირების პროცესში არ შეიძლება პედაგოგთა კადრების მომზადების სისტემის იგნორირება. მრავალწლიანმა სარეფორმო გამოცდილებამ დაგვარწმუნა, რომ სტრუქტურული და შინაარსობრივი ცვლილებები არავითარ შედეგს არ მოიტანს, თუ არ შეიცვალა პედაგოგების მომზადებისა და გადამზადების სისტემა. ყოველი სასწავლო პროცესის განხორციელება იწყება მასწავლებლებით. მათი აქტივისაციის გარეშე სასიკეთო შედეგის იმედი არ უნდა გექონდეს.

მთლიანობაში განათლების სისტემის რეფორმა მასშტაბური ღონისძიებაა, რომელმაც დაწყებით ეტაპზე საქართველოში მწვავე სოციალური პრობლემები წარმოშვა. განათლების სტრუქტურულ ცვლილებებს თან მოჰყვა სისტემაში მომუშავე სუბიექტების როლის შეცვლა. ამან, ერთი მხრივ, შექმნა პირობები განათლების თანამედროვე სტანდარტების დამკვიდრებისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ, გამოიწვია სოციალური ფონის გაუარესება, უმუშევრობა. ყოველივე ეს ხელს უშლის რეფორმის წარმართვას. სოციალურ პრობლემებს კი შეუძლია რეფორმის პროვოცირება.

ამდენად, რეფორმები განათლების სფეროში მიმართულია ახალი ურთიერთობების დამკვიდრებისაკენ, რომელმაც ხელი უნდა შეუწყოს საგანმანათლებლო დაწესებულებათა მრავალფეროვანი, ალტერნატიულ ფორმების ჩამოყალიბებას. ამ მიმართულებით სხვადასხვა ღონის კერძო და სახელმწიფო სასწავლებლების ფორმირება და სამუშაო ძალის შრომის ბაზრისათვის მომზადება ხდება რეფორმის წარმატების ერთ-ერთი მანევრებელი. სასწავლო დაწესებულებები შეადგენენ ერთიან სისტემას, სადაც ყოველი მომდევნო წარმატება დამოკიდებულია წინა სასწავლო ინსტიტუტების მიერ გამართულ მუშაობაზე, ხოლო საშუალო სპეციალური, პროფესიული და უმაღლესი სასწავლებლების მიერ მომზადებული კადრების მიერ მოპოვებული სამუშაო ადგილები

მოლიანად ქვეყნის განათლების ეფექტიანობის უტყუარი მანიწებელია.

ა) ღაფყვაბითი და საშუალო სკოლები

საქართველოში განათლების სისტემის სტრუქტურა არსებითად ყოფილ საბჭოთა მოდელზეა დაფუძნებული: სკოლამდელი აღზრდის დაწესებულებები 2-დან 5 წლის ასაკის ბავშვებისათვის, სოგადსაგანმანათლებლო სკოლები - 6-დან 16 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის, აგრეთვე ინტერნატები ინვალიდი და ობოლი ბავშვებისათვის, სკოლისგარეშე დაწესებულებები ხელოვნების, მუსიკის, დრამის, სპორტისა და სხვა სფეროებისათვის, პროფტექნიკური და საშუალო სპეციალური სასწავლებლები მომავალი მუშების სწავლებისათვის, ტექნიკუმიები ტექნიკური პერსონალის აღსაზრდელად, უნივერსიტეტები - უმაღლესი განათლებისათვის.

სოგადსაგანმანათლებლო სკოლები, რომელთა უმრავლესობაც მოლიანად მოიცავს 11 კლასს, დაწყებითიდან საშუალო განათლების მაღალ კლასებამდე, წარმოადგენს სისტემის საფუძველს.

საბჭოთა პერიოდში დაწყებითი საშუალო სკოლების მართვა რაიონული ხელმძღვანელობის მიერ ხორციელდებოდა ცენტრში შემუშავებული ფინანსური და სხვა ნორმების მიხედვით. ყველა მომსახურება, მათ შორის სახელმძღვანელოების მოლიანი კომპლექტით, აგრეთვე კლასგარეშე არასაქვალდებულო საგნების სწავლება უფასო იყო. ამჟამად რაიონები ასევე პასუხისმგებელი არიან სკოლების ადმინისტრირებისა და ფონდების უზრუნველყოფაზე. ცენტრი პასუხისმგებელია სწავლების პროგრამაზე, სტანდარტებზე, მასწავლებელთა ატესტაციასა და სკოლის დირექტორების დანიშვნაზე.

განათლების ყველა სპეციალისტი, რომელთაც ჰქონიათ შეხება საქართველოს განათლების სისტემასთან, იზიარებს აზრს იმის თაობაზე, რომ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ სოგადი განათლების ხარისხი გაუარესდა. იცვლება დამოკიდებულება განათლებისადმი. მაღალი კლასის

მოსწავლეები, განსაკუთრებით ვაჟები, კარგავენ ინტერესს სწავლის მიმართ და შემოსავლების მიღების შესაძლებლობას უფრო კომერციულში ხედავენ, ვიდრე ცხრა კლასის შემდეგ სწავლის გაგრძელებაში.

ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში საბაზო განათლება საფუძველს ქმნის პროფესიული თვისებების ფორმირებისათვის. ამ საფეხურზე ინვესტიციების ყოველი შეზღუდვა მომავალში მოითხოვს უფრო მეტი სოციალური ხარჯის გაღებას, რამდენადაც გაიზრდება ცუდად განათლებული ადამიანებისათვის შესაბამისი ხასიათის სახელმწიფო მომსახურების ხარჯები, რომლებიც ტვირთად დააწვება დანარჩენ საზოგადოებას. ამასთან, ნახევრადგანათლებული ადამიანები არაკონკურენტული არიან შრომის ბაზარზე. ამჟამად დემოგრაფიული და სხვა ფაქტორების გამო მოსწავლეთა რაოდენობა მცირდება, რაც შესაძლებლობას იძლევა, შენარჩუნებულ იქნეს სწავლის ხარისხი დანახარჯების სრდის გარეშე.

1990-98 წლებში საქართველოში სკოლამდელ დაწესებულებათა საერთო რაოდენობა შემცირდა ორჯერ (2479-დან 1224-მდე), მათში ბავშვთა რიცხვი – 2,7-ჯერ (199982-დან 74879-მდე), ხოლო პედაგოგებისა – 4,2-ჯერ (22538-დან 5397-მდე). მიუხედავად ასეთი მკვეთრი შემცირებისა, ერთ პედაგოგზე ამჟამად მოდის 14 (იყო 8,5) აღსაზრდელი, მაშინ როცა მოწინავე ქვეყნებში ანალოგიური მაჩვენებელი 19-დან 24-მდე მერყეობს.

იმავე პერიოდში ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების საერთო რაოდენობა შემცირდა 463 ერთეულით (3686-დან 3223-მდე), მათში მოსწავლეთა რიცხვი – 156,4 ათასით (878,2 ათასიდან – 721,8 ათასამდე), ამასთან, განსაკუთრებით შესამჩნევია მე-10, მე-11 კლასების მოსწავლეთა რიცხვის შემცირება თითქმის ორჯერ (60,7 ათასით). პედაგოგთა რიცხვი შემცირდა 1,4-ჯერ (100932-დან 71405-მდე), რამაც გამოიწვია ერთ მასწავლებელზე მოსწავლეთა რიცხვის 8,7-დან 10,1-მდე გაზრდა, თუმცა ეს მაჩვენებელიც არსებითად უფრო დაბალია სხვა ქვეყნის მაჩვენებელზე.

ერთ მასწავლებელზე მოსწავლეთა რაოდენობა
დაწყებით სკოლებში*

	საქართველო	სა-ფრანგეთი	გერმანია	იტალია	იაპონია	რუსეთი	პოლონეთი	უნგრეთი	წყნარული
1970		26		21,6	26,4		23	17,7	
1980		24		16,2			21,3	15,4	
1990				11,5	20,7		16,3	12,5	23,1
1991		12		11,8	20,2		16,8	12,1	22,1
1992		18,5	16,6				16,7	11,7	19,2
1993		18,7	16,2	10,2	19,1	19,3	16,4	9,7	19,6
1994	16,2	18,8	17,5	11	18,5		15,8	11,4	20,2
1995	16,1		17	11,2			15,4		19,1
1996	17,7								

*წყარო: World Development Indicators. 2000. World Bank. 2000. On CDROM

ერთ მასწავლებელზე მოსწავლეთა რაოდენობა საშუალო
სკოლებში*

	საქართველო	სა-ფრანგეთი	გერმანია	იაპონია	პოლონეთი	უნგრეთი	წყნარული	ინგლისი
1960		25,8				11,3		
1970		15,8		18,2		10,4		
1980		19,6		17,2	17,9			
1990				16,7	18,2			
1991		12,5		16,1	18,6			
1992		12,1	14,9		20,7			15,9
1993		12,8	15,3	14,7	20,8	10,4	11,3	16,1
1994	6,4	12,7	15,1	14,1	20,9	10,3	11,8	14,8
1995	6,4	12,5	15,3				10,4	14,1
1996	7,7	12,4	15,5					14,1

*წყარო: World Development Indicators. 2000. World Bank. 2000. On CD-ROM.

როგორც ამ ცხრილებიდან ჩანს, საქართველოში საკმაოდ დიდი სხვაობაა დაწყებით და საშუალო სკოლებში ერთ მასწავლებელზე მოსწავლეთა რაოდენობის მხრივ. თუ დაწყებით სკოლებში ერთ მასწავლებელზე მოდის 16-17 მოსწავლე, საშუალო სკოლებში ერთ მასწავლებელზე უკვე მოდის 6-7 მოსწავლე, რაც მასწავლებელთა სიჭარბეზე მეტყველებს. ამგვარი ვითარება დღესაც გრძელდება. ამდენად, ამ ეტაპზე რეფორმების განხორციელება ითვალისწინებს მასწავლებელთა შემცირებას.

მართალია, 1997-98 წლებში მასწავლებელთა შემცირება ხორციელდებოდა ატესტაციისა და ტესტირების საფუძველზე, რომელიც შეფასების ობიექტური კრიტერიუმების დადგენასა და შრომის ანაზღაურების მოწესრიგებას ისახავდა მიზნად, მაგრამ რეალური შედეგი მან ვერ გამოიღო, რის გამოც ატესტაციის პრაქტიკა ამჟამად გაუქმებულია. ეს ღონისძიება არაქმედითი აღმოჩნდა საკადრო პოლიტიკის გასატარებლად.

ატესტაციის შედეგად ხელფასის ზრდა განისაზღვრა პედაგოგების 4 კატეგორიისათვის: III კატეგორიის პედაგოგს მიეცემა 352 ლარი 32-ის ნაცვლად, II კატეგორიისას – 41,6 ლარი 33-ის ნაცვლად, I კატეგორიისას – 47 ლარი 34-ის ნაცვლად, ხოლო უმაღლესი კატეგორიის პედაგოგს – 64 ლარი 35-ის ნაცვლად. ხელფასის ზრდის მიუხედავად პედაგოგთა შრომის ინტენსივობის, საარსებო მინიმუმისა და ინფლაციის დონის გათვალისწინებით ანაზღაურება მცირე დარჩა და ასეთი ანაზღაურების გრაფიკიც ხშირად ირღვევა (უკვე კარგა ხანია).

საქართველოში (განსაკუთრებით რეგიონებში) განათლების სისტემაში კვლავ დარჩენილია ხელფასების დავალნიანება. დავალნიანების მიზეზია როგორც ცენტრალური ბიუჯეტიდან ტერიტორიული ერთეულების ბიუჯეტებისათვის გადასაცემი ტრანსფერების შეფერხება, ასევე ადგილობრივი ბიუჯეტის პრობლემები.

ამ პრობლემის გადაწყვეტა ამჟამად მსოფლიო ბანკის განათლების პროექტის ფარგლებში უნდა განხორციელდეს, რომელიც სხვა გარემოებებთან ერთად ითვალისწინებს 4

მლნ. დოლარის გამოყოფას მასწავლებლების გასათავისუფლებლად სკოლებიდან, რაც ნიშნავს სახელმწიფო ვალის აღებას ხელფასებისა და იმ საკომპენსაციო თანხების გასაცემად, რომელთაც უნდა შეუმსუბუქონ მასწავლებლებს უმუშევრობის ტვირთი. ეს პოლიტიკა სოციალური თვალსაზრისით ჰუმანურია, ეკონომიკური თვალსაზრისით კი - არაეფექტური, რადგან იგი სახელმწიფო ვალის ზრდის ხარჯზე ხდება და ფინანსურად ასეთი რეფორმა მომგებიანი არ არის.

მასწავლებლების შემცირებასთან ერთად მცირდება სასწავლო დაწესებულებებში მოსწავლეთა რიცხვიც. დემოგრაფიული ვითარების, შობადობის შემცირების გამო 90-იან წლებში შემცირდა დაწყებითი განათლების მოსწავლეების რაოდენობა. მოსწავლეთა რიცხვი შემცირდა აგრეთვე საშუალო სპეციალურ და უმაღლესი განათლების სფეროში. პროფესიულ სასწავლებლებში - 2,4 ჯერ (42,2 ათასიდან 17,8 ათასამდე), სახელმწიფო საშუალო სპეციალურ სასწავლებლებში - 1,4-ჯერ (42,9 ათასიდან 30 ათასამდე), სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში - 1,2-ჯერ (103,9 ათასიდან 87,3 ათასამდე), ამასთან, ამ უკანასკნელთა ფასიან ჯგუფებში სწავლობს 22,8 ათასი სტუდენტი ანუ 26 პროცენტი.

ამ ტენდენციის საპირისპიროდ არასახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში 1991-92 სასწავლო წლიდან 10,6 ათასიდან სტუდენტთა რიცხვი გაიზარდა 43 ათასამდე (1996-97 წლებში), თუმცა ბოლო პერიოდში ადგილი აქვს მათ კლებას.

საგანმანათლებლო სისტემაში საშუალო განათლების ერთ-ერთ ძირითად პრობლემას შეადგენს პროგრამების ოპტიმალური რაოდენობის განსაზღვრა. ამჟამად შეინიშნება სპეციალური პროგრამების მიერ ზოგადი საერთო საგანმანათლებლო პროგრამების შესლუდვა. განსაკუთრებით მაღალ კლასებში ხდება ორიენტაცია სპეციალურ საგნებზე და ჩრდილში რჩება ზოგადი განათლების პროგრამით გათვალისწინებული აუცილებელი საგნების სწავლება. მას ფორმალური ხასიათი აქვს. დღევანდელი ზოგადი საშუალო განათლების

მოდელი ემსახურება იმას, რომ მოსწავლეები მხოლოდ უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლებისათვის მიაშადოს. იგი არ გულისხმობს მოსწავლეთა აღჭურვას იმ ცოდნითა და ცნებებით, რომლებიც სამუშაოს ძებნის დროსაა გამოსადეგი. ამიტომ საჭირო ხდება საშუალო განათლების მოდელისა და მიზნების ხელახალი განსაზღვრა და შეცვლა სამუშაო ძალასთან დაკავშირებული ახალი მოთხოვნების შესაბამისად.

ამასთან, საშუალო სკოლების ცუდ ფინანსურ მდგომარეობას კრიზისამდე მიჰყავს სკოლების საქმიანობა. რეფორმის სტრატეგია გულისხმობს საშუალო საგანმანათლებლო პროგრამის შექმნას 16 წლამდე ასაკის მოსწავლეთათვის, რომლებიც კონცენტრირებული არიან ტექნიკური, პუმანიტარული და საბუნებისმეტყველო დარგების სპეციალიზებული საგნებისა და უცხო ენების შესწავლაზე. ამასთანავე, ამ ასაკის ჯგუფებისათვის უნდა იყოს შემუშავებული პროგრამები, რაც საშუალებას მისცემს მათ, აიღონ პროფესიული ორიენტაცია და მიიღონ გადაწყვეტილება სწავლის გაგრძელების შესახებ აკადემიურ ან ტექნიკურ დონეზე.

საქართველოს ყველა სკოლაში მოქმედებს ზოგადი სასწავლო გეგმა, რომლის შესრულებაც აუცილებელი და სავალდებულოა. ამ გეგმის ზემოთ დამატებითი საათების რაოდენობა განსხვავებულია სხვადასხვა სკოლაში. მაღალი კლასის იმ მოსწავლეებისათვის, რომლებიც ემზადებიან უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად, დამატებითი საათები მეტი უნდა იყოს და თუ იგი სადმე შედარებით მცირეა ან გასრდილია ჯგუფებში მოსწავლეთა რაოდენობა, რომელიც არაეფექტურს ხდის სასწავლო პროცესს, მაშინ ხდება კერძო რეპეტიტორების ძებნა.* სწავლების არაეფექტური

* შერწყევითი გამოკვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ მოსწავლეების 5-6 პროცენტი მიმართავს კერძო რეპეტიტორებს მოსამზადებლად (იხ.: განათლების მომსახურება საქართველოში. სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბ., 2001. გვ. 10).

სისტემა იწვევს ინდივიდუალურად კერძო მასწავლებლებზე მოთხოვნის ზრდას. რაც უფრო მეტია დამატებითი საათები, მით უფრო მაღალია მოსწავლეების შანსი, გახდნენ სტუდენტები.

გარდამავალ პერიოდში საქართველოს განათლების სისტემის რეფორმის ერთ-ერთი მიმართულება გახდა კერძო სკოლების ფორმირება. უკანასკნელ წლებში საკმაოდ სწრაფად გაიზარდა კერძო სასწავლო დაწესებულებათა რაოდენობა და ჩამოყალიბდა მათი სახელმწიფო რეგულირებისა და სტანდარტიზაციის ინსტიტუტები. განათლების სისტემის კერძო დაფინანსება გახდა ხელშემწყობი ფაქტორი მაღალი საგანმანათლებლო პოტენციალის შესანარჩუნებლად.

სახელმწიფო სკოლებთან შედარებით კერძო სასწავლო დაწესებულებებს აქვთ რიგი უპირატესობანი, აგრეთვე რიგი უარყოფითი მხარეები: ცოდნა, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს კერძო სასწავლებლებში, ზოგიერთ შემთხვევაში აღემატება სახელმწიფო სისტემაში არსებული სკოლებიდან მიღებულ ცოდნას. მართალია, სახელმწიფო და კერძო სკოლების პროგრამები მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მაგრამ რამდენადაც კერძო სკოლების განვითარება მხოლოდ საწყის ეტაპზეა, მას, ბუნებრივია, გააჩნია სუსტი მატერიალური და ფინანსური ბაზა, აგრეთვე გამოცდილება, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ უკვე არსებულ შედეგებს და სხვა ქვეყნების გამოცდილებას, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ კერძო სკოლების ფორმირება პროგრესული მოვლენაა საქართველოში. იგი სიცოცხლისუნარიანია.

ამჟამად საქართველოში დაახლოებით 120 კერძო სკოლაა. ზოგიერთ მათგანს ჰქვია გიმნაზია, ლიცეუმი ან კოლეჯი. მათი უმრავლესობა თბილისშია განთავსებული.

კერძო სკოლები ლიცენზირებულია, რაც იმას ნიშნავს, რომ მათ აქვთ გარკვეული მატერიალურტექნიკური ბაზა, იცავენ სანიტარულ ნორმებს და ა.შ., მაგრამ ლიცენზირების

დღევანდელი სისტემა არ იძლევა სწავლის მაღალი დონის გარანტიას.

სხვა საქმეა, როცა სკოლას აქვს სახელმწიფო აკრედიტაცია, ე.ი. ასეთი სკოლა უზრუნველყოფს სახელმწიფო სტანდარტებს, უშვებს მაღალ დონეზე მომზადებულ ახალგაზრდებს, რითაც ამტკიცებს თავისი განვითარების ეფექტიანობას, მაგრამ ეს პოლიტიკა საქართველოში ჯერჯერობით არ ხორციელდება.

დაწყებით განათლებაში სტანდარტების უზრუნველყოფის ამოცანა ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან იგი ქმნის ინდივიდის თვისებების ფორმირების საფუძვლებს. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ დაწყებით განათლებაში მაღალია ინვესტიციების უკუგება და იგი არ შეიძლება შევადაროთ სხვა რომელიმე სფეროს, მაშინ მით უფრო მნიშვნელოვანი იქნება ის გარემოება, რომ სახელმწიფო სტანდარტიზაციამ და აკრედიტაციამ უზრუნველყოს მათი მოღვაწეობა და ამით საფუძველი შეუქმნას მომდევნო საფეხურზე სწავლების წარმატებას.

მიუხედავად იმისა, რომ რეფორმის მსვლელობაში კერძო სასწავლო დაწესებულებების ფორმირებაზე დიდი იმედები იყო დამყარებული, საქართველოში ისინი მინიმალურად აკმაყოფილებენ სახელმწიფო მოთხოვნებს და სასოგადოებაც, ოფიციალური რეიტინგისა და სოციალური სტატუსის უქონლობის პირობებში, “კარგ კერძო სკოლას” სხვადასხვანაირად აფასებს.

სხვადასხვა ტიპის საგანმანათლებლო მომსახურების მოსწავლეების, სტუდენტებისა და მისმენელების რაოდენობა*

	2000 წლის 1 ოქტომბრის მდგომარეობით (1000 კაცი)	%
სკოლამდელი დაწესებულებების აღსაზრდელები	83,6	7,3
ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლების, გიმნაზიების, ლიცეუმების მოსწავლეები	732,4	63,7
სასწავლებლების მოსამზადებელი განყოფილების მისმენელები	5,9	0,5
კოლეჯების, ტექნიკუმების, პროფესიული სასწავლებლების სტუ- დენტები	74,1	6,4
რეპეტიტორებთან მომზადება	59,2	5,2
უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტები	181	15,8
კვალიფიკაციის ამაღლების კურსების, ავტოსკოლების მისმენელები	7,9	0,7
საზღვარგარეთ მოსწავლეები და სტუ- დენტები	4,9	0,4
სულ	1149	100,0

* წყარო: განათლების მომსახურება საქართველოში. სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბ., 2001. გვ 10.

სასწავლო დაწესებულებების შეფასების მთავარი კრიტერიუმი არის სწავლის ხარისხი, რომელიც სამი გარემოებით განისაზღვრება:

1. გარკვეული საგნების სიღრმისეული შესწავლა. კერძო სკოლებში ასეთი საგნები სტანდარტულია. ძირითადად იგი ეხება უცხო ენებს. ზოგიერთ სკოლას აქვს საზღვარგარეთ პრაქტიკაზე გაგზავნის შესაძლებლობაც, თუმცა საქართველოში სწავლის გაღრმავების ასეთი საუკეთესო ხერხის გამოყენება შესუფუძლი და არასისტემატურია. კერძო

სკოლებში ასწავლიან სხვა საგნებსაც და, ინდივიდის შესაძლებლობებიდან გამომდინარე, თითოეული მოსწავლისათვის ადგენენ ინდივიდუალურ სასწავლო გეგმებს.

2. მასწავლებლების მაღალი პროფესიული დონე. რაც უფრო მეტია სკოლაში მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მასწავლებელი, მით უფრო მაღალია სწავლის დონეც.

3. მოსწავლეების რაოდენობა კლასში. რაც უფრო ცოტა მოსწავლეა კლასში (სპეციალისტების რჩევით ოპტიმალურია ჯგუფში 10-15 მოსწავლე), სხვა თანაბარ პირობებში, მით უფრო ეფექტიანია ასეთ სკოლაში სწავლება, რადგან მოსწავლეებს ეძლევათ შანსი უფრო აქტიური მონაწილეობა მიიღონ გაკვეთილების მსვლელობაში.

ბ) საშუალო საეციალური, პროფესიული და უმაღლესი განათლება

უნივერსიტეტები და საშუალო სპეციალური სასწავლებლები ძირითად როლს ასრულებენ განათლების განვითარებაში. ეს სასწავლებლები უზრუნველყოფენ უმაღლესი კვალიფიკაციისა და პროფესიული ცოდნის მქონე სპეციალისტების ფორმირებას, რაც აუცილებელია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასასვლელად. მეორეც, ისინი უზრუნველყოფენ ინოვაციებისა და მეცნიერული ცოდნის განვითარებას და გავრცელებას კელევიითი მუშაობისა თუ საგანმანათლებლო სისტემის ორგანიზების გზით. დაბოლოს, სასწავლებლები საჯარო განხილვებით ახდენენ სოციალური და კულტურული ღირებულებების ფორმირებას, რაც ფრიად მნიშვნელოვანია რადიკალურად ცვალებადი გარდამავალი პერიოდის ქვეყნებისათვის.

საშუალო სპეციალიზებული და პროფესიული სწავლება მოიცავს დაწესებულების ორ ტიპს: ტექნიკუმებს (სპეციალიზებული საშუალო დაწესებულება) და პროფტექნიკურ სასწავლებლებს. პროფტექნიკური სწავლების საბჭოთა სისტემა, რომელიც დიდი წარმატებით ამზადებდა ვიწრო სპეციალიზაციის მუშებს კონკრეტულ საწარმოებში სპეციფიკური საქმიანობისათვის, განსაკუთრებით რთულად ეგუება

გარდამავალი ეკონომიკის პირობებს, იმის გამო, რომ მცირდება მოთხოვნილება შესაბამისი პროფესიის მუშებზე. საქართველოში უკვე აღარ არსებობს მოთხოვნილება იმ კვალიფიკაციასა და ჩვევებზე, რომლებსაც პროფტექნიკური სასწავლებლები აძლევდნენ მოსწავლეებს. ტექნიკუმებმა შედარებით უკეთ გაუძლეს დროის ცვლილებას. უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში პროფტექნიკუმებში სტუდენტთა რაოდენობა შემცირდა 70 პროცენტით, ტექნიკუმებში – 30 პროცენტით, პარალელურად შეიქმნა კერძო სპეციალური სასწავლებლები.

გაიზარდა სტუდენტთა რაოდენობა პროფესიული განათლების ისეთ სახეობებში, როგორიცაა ტრანსპორტი, კაეშირგაბმულობა, ეკონომიკა, სამართალი, ჯანდაცვა და პედაგოგია, მაგრამ შემცირდა სხვა სახეობებში: მრეწველობა, მშენებლობა და სოფლის მეურნეობა. ამავე დროს უმაღლესი განათლების სტუდენტების რაოდენობის შემცირება შეიმჩნევა მრეწველობის, მშენებლობის, სოფლის მეურნეობისა და ჯანდაცვის სექტორებში, მაგრამ გაიზარდა პედაგოგიური, ეკონომიკის, სამართლის, ტრანსპორტისა და კაეშირგაბმულობის სფეროებში. მდგომარეობა განსხვავებულია სახელმწიფო და კერძო სექტორებს შორის. მაგალითად, ჯანდაცვის, სამართლისა და ეკონომიკის სფეროში აშკარად გამოიხატა სტუდენტთა რაოდენობის აშკარა ზრდა კერძო სექტორში, ხოლო მასწავლებელთა მომზადების სფეროში სახელმწიფო სასწავლებლები დარჩნა პრიორიტეტული. საერთოდ პროფესიული განათლების სფეროში ცვლილებები უფრო მკვეთრია, ვიდრე უმაღლეს განათლებაში. თუ პროფესიულ განათლებაში სტუდენტთა რაოდენობა თითქმის ერთი მესამედით შემცირდა, უმაღლესი განათლების სფეროში – მხოლოდ ერთი მეექვსედით.

საშუალო სპეციალური და უმაღლესი განათლების სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა ის, რომ უნივერსიტეტები არ არიან დაკავშირებული პროფესიულ დაწესებულებებთან და უმაღლესი განათლების შესახებ არსევეანი სკოლის პერიოდში კეთდება. იშვიათია, როცა პროფესიული სასწავლებლების სტუდენტები აგრძელებდნენ სწავლას უნივერსიტეტებში. დღემდე აკადემიურ და

პროფესიულ სასწავლებლებად მკაცრად გამიჯენას საფუძვლად ჰქონდა გონებრივ და ფიზიკურ შრომას შორის განსხვავების იდეოლოგიური პოსტულატები, რომლის თანახმად, წარმოებაში ადამიანები იყოფიან გონებრივ და ფიზიკურ მომუშავეებად. ფიზიკური შრომის ადამიანები უსიტყვოდ უნდა ასრულებდნენ ხელმძღვანელების დაეალებებს. ეს დებულება ისტორიას ჩაბარდა, მაგრამ მისი უარყოფითი შედეგები კვლავ არსებობს საზოგადოებაში. პროფესიული განათლების პრესტიჟი საზოგადოებაში დაბალია. ამ მენტალიტეტის შესაცვლელად პრაქტიკული და თეორიული მომზადების სრულყოფის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია პროფესიული განათლების უმაღლესი განათლების სფეროსთან შეჯერება. დამჭირაველები ყოველთვის ვერ განსაზღვრებენ იმას, თუ რა კვალიფიკაციაა საჭირო კონკრეტული სამუშაოს შესასრულებლად. ამ პრობლემის გადაწყვეტის გზაა მობილური სამუშაო ძალის ფორმირება. ამ მიზნით აუცილებელია სპეციალური განათლების მიმართ ახლებური მიდგომები და განათლების ამ ორ დონეს შორის მჭიდრო კავშირის დამყარება, აგრეთვე პრობლემის დასმასთან ერთად გადაწყვეტის მექანიზმის ძიება. ეს კი დღესდღეობით ვერ ხერხდება, ხოლო სპეციალური პროფესიული განათლების პრესტიჟი სულ უფრო ეცემა.

საშუალო სპეციალურ სასწავლებლებში და კოლეჯებში მოსწავლეთა განათლება მოითხოვს მათ ხელშეწყობას როგორც განათლების გასაგრძელებლად, ასევე პროფესიული მომზადებისათვის. აუცილებელია ყურადღება მიექცეს ამ სისტემას და შესაბამისი რესურსებით იქნეს უზრუნველყოფილი. პროფესიული განათლების ხელშეწყობა სახელმწიფოს მხრიდან აუცილებელია, მაგრამ სახელმწიფო დაფინანსება არ შეიძლება ერთადერთი წყარო იყოს ამ სახის განათლების გასავითარებლად. მისი დამფინანსებლები უნდა გახდნენ კერძო ორგანიზაციები და ინდივიდები, მაგრამ მცირე ზომის ფირმები ვერ გასწევენ იმ ხარჯს, რაც საჭიროა თავისი თანამშრომლების პროფესიული განათლებით უზრუნველყოფისათვის. ეს კი შეიძლება საბედისწერო ფაქტორი გახდეს კონკურენტულ ბრძოლაში. არც იმის ვარაუდი შეიძლება, რომ კერძო სექტორი მასობრივი პროფესიული მომზადების წყაროა. არის მთელი რიგი

სოციალურად დაუცველი ფენები, რომლებიც საჭიროებენ ასეთ მომზადებას: უმუშევრები, მოსარდები, რომლებმაც მიატოვეს სკოლა, ინვალიდები და სხვა.*

სოციალურ პარტნიორებს შორის (ხელისუფლება, პროფკავშირები, შრომის დაქირაველები) თანამშრომლობისას სახელმწიფოს ეკუთვნის დიდი როლი განსაკუთრებით პროფესიული განათლების სტანდარტების დადგენასა და მათ აკრედიტაციაში, სახელმწიფოსა და კერძო ორგანიზაციების მიერ ინდივიდების შერეული დაფინანსების უზრუნველყოფაში.

ს საქართველოში დიდი მნიშვნელობა აქვს უმაღლეს განათლებას. თბილისის ი. ჯავახიშვილის სახ. უნივერსიტეტის რექტორი, პროფ. რ. მეტრეველი აღნიშნავს: "დღევანდელ ვითარებაში, როცა ქვეყანაში ბევრი რამ ჭირს, როცა ბევრი რამ არ ფუნქციონირებს, უმაღლესი სკოლა, მე ამას ხმამაღლა ვაცხადებ, არის ერთ-ერთი ორგანიზმთაგანი, რომელიც არა უბრალოდ ფუნქციონირებს, არამედ ვითარდება და საკმაოდ დიდ საქმიანობას ეწევა. უმაღლესი

* უნგრეთში და რუმინეთში შეიქმნა ეროვნული და რეგიონული საბჭოები პროფესიული განათლების სისტემის გასაერთიებლად, კოორდინაციისათვის და ფინანსური წყაროების მოსაძიებლად. უნგრეთში ასეთი საბჭო აერთიანებდა მთავრობის, პროფკავშირებისა და საფინანსო ორგანიზაციების წარმომადგენლებს, რომლებიც დებდნენ ხელშეკრულებებს სახელმწიფო და კერძო სასწავლო დაწესებულებებთან სკოლის კურსდამთავრებულთა პროფესიული მომზადებისათვის, სამუშაოდან გამოთავისუფლებული მუშაკების გადამზადებისათვის და სხვ. მიუხედავად სირთულეებისა, ამ საბჭოს მუშაობის პირველი ნაბიჯები საკმაოდ შედეგიანი აღმოჩნდა. ამ ღონისძიებების შემდეგ გამოშვებულთა დაახლოებით 60 პროცენტმა შეძლო სამუშაოს შოვნა იმ რეგიონში, სადაც უმუშევრობა 20 პროცენტს შეადგენდა. ამასთან თითოეული მუშაკის გადამზადებაზე დანახარჯი 25 პროცენტით მეტი იყო, ვიდრე ამავე პერიოდში უმუშევრობაზე გაწეული დახმარება (Б. Лапорт, Дж. Швейцер, Образование и подготовка кадров. В кн: Рынок труда и социальная политика в центральной и восточной европе. Под ред. Н. Барра. М., ИКЦ ДИС., 1997. с. 382).

სკოლა არის ის ერთ-ერთი ბურჯი, რომელზეც დგას დღევანდელი სახელმწიფო". (23, 5). უმაღლეს სასწავლებლებში სტუდენტთა რაოდენობამ 181 ათასს მიაღწია, რომელთა 85 პროცენტი განათლებას სახელმწიფო უმაღლეს დაწესებულებებში იღებს და ყოველწლიურად 20 ათასი კურსდამთავრებული ემატება შრომის ბაზარს.

განათლების ამ სისტემის განვითარების შესახებ არსებობს საპირისპირო შეხედულებები: ერთნი კომუნისტური მოდელის მომხრენი არიან, მეორენი კი სოციალისტურამდელი წარმოების წესის პირობებში არსებულ ელიტარულ საგანმანათლებლო სისტემას ანიჭებენ უპირატესობას, ხოლო მესამენი შერეულ სისტემას უჭერენ მხარს. ეს წინააღმდეგობები ამჟამად შეინიშნება რეფორმატორებისა და პროფესორ-მასწავლებელთა განწყობაში. ამას თუ იმასაც დაეუმატებთ, რომ სამეცნიერო კადრების განვითარება საქართველოში ძველებურად მიმდინარეობს და რადიკალური ცვლილებებისა და რეფორმების სტრატეგიის უქონლობის გამო კრიზისს განიცდის, მაშინ ადვილი გასაგები იქნება, რომ უმაღლესი სასწავლებლების დღევანდელი განვითარება, ერთი მხრივ, ემყარება დასავლეთიდან შემოტანილ ინფორმაციას, სახელმძღვანელოებსა და სხვ., ხოლო, მეორე მხრივ, იმ მეცნიერულ მიღწევებს, რომლებიც გარდაქმნამდე იყო დაგროვილი მეცნიერებაში.

საქართველოს განათლების სისტემას არეგულირებს 1997 წელს მიღებული კანონი განათლების შესახებ, რომელიც ეხება განათლების უსრუნველყოფის პრინციპებს, სტანდარტებს, სისტემის სტრუქტურას, მართვასა და იმ მემკვიდრეობას, რაც წარსულში მკაცრად ცენტალიზებულმა სისტემამ დატოვა. კანონმა განსაზღვრა უმაღლესი განათლების სფეროში კერძო სექტორის განვითარება, თუმცა საქართველოში კერძო უნვერსიტეტების ტრადიცია უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში არ გააჩნდათ. ამჟამად საქართველოში ფუნქციონირებს 26 სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებელი, 14 მათთან არსებული ფილიალი და 216 კერძო სასწავლებელი. ამ უკანასკნელის დაარსება კანონით საკმაოდ გააღვივებულია. მართალია, საგანმანათლებლო საქმიანობისათვის მათ სჭირდებათ ღიციენისა

განათლების სამინისტროდან, სასწავლო პროგრამა, კვალიფიციური პედაგოგები და შესაფერისი ფართი, მაგრამ ეს მოთხოვნები არ გამოხატავს სახელმწიფო კონტროლის რეალურ დონეს ამ ინსტიტუტების საქმიანობის სერიოზული წარმართვის მიზნით. რეალური პროგრამა იმის თაობაზე, თუ რას მისცემს კერძო უმაღლესი სასწავლებელი სტუდენტებს, არ მოწმდება.

კერძო სექტორში ჩარიცხულია სტუდენტთა საერთო რაოდენობის მესამედამდე. იზრდება იმ სტუდენტების წილი, რომლებიც სწავლების გადასახადს იხდიან სახელმწიფო უნივერსიტეტებში.

სახელმწიფო სექტორში სტუდენტთა დაახლოებით ორი მესამედი დასწრებულ განყოფილებაზე სწავლობს. დანარჩენი ერთი მესამედი დაუსწრებელზეა, რაც საქართველოს უპირატესობას აძლევს სხვა ზოგიერთ ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, სადაც სწავლების ეს ფორმა მხოლოდ ახლა იწერება. სტუდენტთა ორ პროცენტზე ნაკლები საღამოს განყოფილებაზე სწავლობს. კერძო სექტორში სწავლა ყველგან დასწრებულია.

ამასთან მდევრობითი სქესის სტუდენტთა წილი უფრო მაღალია, ვიდრე საბჭოთა პერიოდის ბოლოს იყო. ეს კი განსაკუთრებით შეიმჩნევა კერძო სექტორში, რაც აიხსნება, ერთი მხრივ, ქალთა განათლების ტრადიციულად მაღალი დონით საქართველოში და, მეორე მხრივ, კი ვაუების თვითდასაქმების აუცილებლობით სკოლის დამთავრებისთანავე ოჯახის რჩენის მიზნით.

სახელმწიფო სექტორში სტუდენტ-პედაგოგთა საერთო შეფარდება არის 8:1, ხოლო კერძო სექტორში 4:1. აქვე ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ პედაგოგები მუშაობენ რამდენიმე ადგილას, მათ 43 პროცენტს 1992 წელს ჰქონდა სამეცნიერო ხარისხი, შემდეგ პერიოდში ხარისხიანი პედაგოგების რაოდენობა შემცირდა, მაგრამ უკანასკნელ წლებში იგი კვლავ გაიზარდა და ამჟამად შეადგენს დაახლოებით 40 პროცენტს. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლასთან ერთად იზრდება პედაგოგების ალტერნატიული დასაქმების შესაძლებლობებიც, ამიტომ ადგილი აქვს

უმაღლესი განათლების სფეროდან კვალიფიციური სპეციალისტების დენადობას.

საქართველოში ფართოდ გავრცელებულ არასახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში გამოიკვეთა რამდენიმე თავისებურება: კერძო სასწავლებლებს შორის არსებობს რადიკალური განსხვავება, უთანაბრობა სწავლების ხარისხში და ორგანიზაციული ხასიათის დანახარჯებში. ინვესტირებამ კერძო უმაღლეს განათლებაში ორგვარი მოტივაციის სახე მიიღო: ერთი მხრივ, შექმნილი დიპლომის საფუძველზე, ინდივიდები ძველებურად ვარაუდობენ, რომ უზრუნველყოფილი იქნებიან სამუშაო ადგილით, მეორე მხრივ, კი დაბალსაფასურიანი უმაღლესი სასწავლებლების არჩევა ხდება საკუთარი ვიწრო ფინანსური შესაძლებლობებიდან გამომდინარე. ასეთი მოტივაციების შედეგად უმაღლეს სასწავლებელთა დიდი რაოდენობა ვერ აკმაყოფილებს შრომის ბაზრის მოთხოვნებს და "დიპლომანიობის" ძველი მენტალიტეტიც თანდათან ქრება.

სამწუხაროდ, თანამედროვე ცხოვრების დაბალმა დონემ სიცოცხლისუნარიანი გახადა მრავალი ისეთი უმაღლესი სასწავლებელი, რომელიც მიზერული დანახარჯებით სერედე განათლებას აძლევს ახალგაზრდას. ის კი, თავის მხრივ, დარწმუნებულია, რომ ამ სასწავლებლის დიპლომი მისცემს ერთგვარ გარანტიას სამუშაო ადგილის მისაღებად, მაგრამ დროთა განმავლობაში ასეთი უმაღლესი სასწავლებლების რაოდენობა მცირდება, რადგან შრომის ბაზარს არ სჭირდება ამგვარი სპეციალისტები. მოსახლეობის მიერ აღნიშნული გარემოების გაცნობიერების შედეგად ამ ტიპის სასწავლებლების ფინანსური ნიადაგი სულ უფრო ირყევა.

მართალია, კერძო სასწავლებლების დაარსება რეფორმის განხორციელებისა და სწავლის სტანდარტების გაზრდის კარგი პირობა უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ფაქტობრივად ასეთი სტანდარტები ამ სასწავლო ორგანიზაციების მიმართ სახელმწიფოს მიერ მკაცრად არ იქნა განსაზღვრული. ამის შედეგად კერძო სასწავლებლების უმრავლესობაში სწავლება აბსოლუტურად არ შეესაბამებოდა სპეციალისტების ფორმირებისათვის მინიმალურ საბაზრო მოთხოვნებსაც კი.

არასახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებლები გასცემენ სახელმწიფო ტიპის დიპლომებს და ფუნქციონირებენ სახელმწიფოს მიერ გაცემული ლიცენზიების საფუძველზე, რაც საერთოდ ვერ იძლევა გარანტიას ამ სასწავლებლების ხარისხის შესახებ და ვერ უზრუნველყოფს სახელმწიფო სტანდარტს. სახელმწიფოს მხრიდან არ ხდება უმაღლესი სასწავლებლების მკაცრი ექსპერტიზა. ზოგიერთ უმაღლეს სასწავლებელს, როგორც დამკვირვებლები ამტკიცებენ, არ გააჩნიათ სათანადო მატერიალური ბაზა, არაა ჰყავს მაღალკვალიფიციური კადრი და არა აქვს გამოცდილება, არ მუშაობდა სწავლების მეთოდთა, ხოლო სასწავლო დისციპლინების დადგენა ხდება შემდეგი პრინციპით: არის პედაგოგი, გეგმაში არის საგანი. ამ გარემოებას არ შეეღობა სახელმწიფო უნივერსიტეტებიდან მოწვეული პროფესორ-მასწავლებლები და წაკითხული კურსი ყოველთვის არ შეესაბამება არასახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებლების სპეციფიკას. საერთოდ პროფესურა შეადგენს სასწავლებლების მთლიანი საშტატო განრიგის 20 პროცენტს, ან უფრო ნაკლებს.

მიუხედავად ამისა, მრავალი კერძო სასწავლებლის სიძლიერეა უცხო ენის კვალიფიციური მასწავლებლების შემადგენლობა. ამ საგნის სწავლებას ეთმობა არსებითი ყურადღება.

უმაღლეს სასწავლებლებში აბიტურიენტთა შერჩევის ერთ-ერთი კრიტერიუმია გადახდისუნარიანობა. შესარჩევი გამოცდები თითქმის არ ტარდება, ან მას აქვს მხოლოდ ფორმალური ხასიათი. დიდი პოპულარობით სარგებლობს იურიდიული ფაკულტეტები, რომლებიც ფაქტობრივად ქმნიან ნებისმიერი უნივერსიტეტის ფინანსური ბაზას და მის საფუძველზეა შენარჩუნებული სხვა სპეციალობებზე სწავლებაც, მაგრამ თუ უნივერსიტეტს ასეთი ფაკულტეტი არ გააჩნია, იგი ფინანსურად განწირულია.

არასახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებში არა მარტო ადვილია ჩარიცხვა, არამედ ადვილია სწავლაც. ზოგიერთ ასეთ სასწავლებელში ლექცია-სემინარები მიმდინარეობს კვირაში მხოლოდ 24 საათი, რაც დაახლოებით ის დროა, რასაც საშუალო სკოლის პირველი კლასის მოსწავლე

ატარებს სკოლაში. გარდა ამისა, შესაძლებელია ლექციონერების გაცდენაც, რის გამოც არ ხდება სტუდენტის გარიცხვა, რადგან გარიცხვა კომერციული სასწავლებლისათვის ნიშნავს შემოსავლების შემცირებას. გარიცხვა ხდება უკიდურეს შემთხვევაში ან კიდევ ძირითადად თანხების გადაუხდელობის გამო, მაგრამ მათი აღდგენა ისევე ფინანსური გარიგებებს ემყარება. ფინანსური პრობლემების გადაწყვეტას არასახელმწიფო უნივერსიტეტების დიდი ნაწილი ცდილობს სასწავლო პროგრამების შეკვეცის გზით.

სახელმწიფო უმაღლესი განათლების ინსტიტუტები დაინტერესებული არიან მოიზიდონ მეტი აბიტურიენტი, რაც გამოწვეულია სახელმწიფო საფინანსო კრიზისის შედეგად კერძო დაფინანსების წყაროებზე ორიენტაციის გაძლიერებით. დამატებული კონტინგენტი ვალდებულია, თვითონ დაფაროს სწავლების ხარჯი.

დაფინანსების წყაროებისა და საკუთრების ობიექტების დივერსიფიკაცია, მისაღები კონტინგენტის რიცხვის გაზრდა, პროგრამების შეცვლა, განსაკუთრებით საზოგადოებრივ და ჰუმანიტარულ სფეროებში ახალი ღირებულებების ფორმირების შესაბამისად უმაღლესი განათლების რეფორმისა და მისი შემდგომი განვითარების ძირითადი პრიორიტეტებია.

განათლების სისტემაში უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებები უშუალოდ ახდენენ რეაგირებას მომხმარებლის ქცევაზე. მათ მომსახურებას უნდა ჰქონდეს მოქნილი ფორმა, გააჩნდეს ფართო სასწავლო ორიენტაცია ადამიანის სხვადასხვა კულტურული, სოციალური და საგანმანათლებლო მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად. ანალოგიურად უნდა იყოს მოწყობილი პროფესიული განათლების სისტემაც, რომელიც კონკრეტულ-მიზნობრივი ჯგუფების ინტერესებს აკმაყოფილებს.

განათლებაზე არჩევითობის გაფართოება კი მოითხოვს სასწავლო პროგრამების ორგანიზაციის გარდაქმნას და ახალი სასწავლო სახელმძღვანელოების შექმნას. მართალია, სახელმძღვანელოს სტანდარტები სახელმწიფო დონეზე წყდება, მაგრამ მისი ცალკეული ელემენტები უნდა ითვალისწინებდეს ეთნიკური ჯგუფებისა და სხვა ლოკალურ ინტერესებსაც, მით უმეტეს, თუ ეს ისეთი მრავალეროვანი

სახელმწიფოა, როგორც საქართველოა. სხვანაირად რომ ეთქვამთ, ისტორიის ან ლიტერატურის ერთი და იმავე სახელმძღვანელოებით სწავლება ვერ დააკმაყოფილებს აფხაზეთის, აჭარისა და საქართველოს სხვა კუთხის სტუდენტებს.

განათლების სისტემის სრულყოფის ერთ-ერთი გზაა ახალი სასწავლო დისციპლინების შემოტანა და კერძო სექტორთან კავშირის გაძლიერება. იქმნება ახალი სპეციალობებიც, რომლის თავდაპირველი ხარჯები, მართალია, მაღალია, მაგრამ მოთხოვნა ასეთ სპეციალობებზე იზრდება და მისი სწავლების სრულყოფა საჭიროებს საერთაშორისო კონტაქტების გაფართოებას, სასწავლო პროგრამებთან და მისი სწავლის მეთოდოლოგიასთან დაკავშირებული სამუშაოების ინტეგრაციასა და გამოცდილების გაზიარებას. განათლების სრულყოფის ძირითადი გზა მისი ინტერნაციონალიზაციაა. იგი ხელს უწყობს სტუდენტების სასწავლო გამოცდილებისა და კონტაქტების გაფართოებას.

სამეცნიერო-კვლევითი და საკონსტრუქტორო სამუშაოების წარმართვაში მნიშვნელოვანია ნაყოფიერი ურთიერთობების ფორმირება უმაღლეს სასწავლებლებს, სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებსა და ეკონომიკის შესაბამის დარგებს შორის. გარდაქმნამდე სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები შესაბამისი დარგების მაკონტროლებელი სამინისტროების დაქვემდებარებაში იყვნენ, უნივერსიტეტები კი ძირითადად პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდნენ. მრავალი ასეთი კვლევითი ინსტიტუტი ამჟამად გაკოტრებულია. ეს პრობლემა უნდა გადაწყდეს, უპირველეს ყოვლისა, რეფორმების განხორციელებით, როგორც მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში, ასევე უნივერსიტეტებში სამეცნიერო კვლევებისადმი დამოკიდებულების შეცვლით. მეცნიერებათა აკადემიის, სამინისტროებისა და უწყებების დაქვემდებარებაში არსებული ინსტიტუტების ძველი სახით შენარსუნება საბაზრო ეკონომიკის დღევანდელ პირობებში უკვე არაეფექტიანია.

გარდაქმნამ და ახალი საზოგადოების ფორმირებამ შეცვალა ძველი იდეოლოგიური პოსტულატები. მრავალი სამეც-

ნიერო მიმართულება აღმოჩნდა გაცვეთილი. ძველი სამეურნეო სტრუქტურების რღვევამ კი მოითხოვა სრულიად ახალი ხასიათის კავშირურთიერთობების დამყარება ეკონომიკურ, ტექნიკურ, ტექნოლოგიურ სფეროებში და შესაბამისად - მისი სამეცნიერო უსრუნველყოფა. საგანმანათლებლო დაწესებულებების ფორმირება უნდა დაემყაროს სამეცნიერო ბაზის განვითარებას. ამ უკანასკნელის აღორძინების გარეშე სწავლის ხარისხის გაუმჯობესება შეუძლებელი იქნება.

სამეცნიერო კვლევითი მუშაობა ამჟამად ჰორიზონტალურად ვითარდება, რადგანაც გაიზარდა ინფორმაციის გაერცვლების შესაძლებლობები. მისი დამკვიდრება ეროვნულ აზროვნებაში გარკვეულ პერიოდს მოითხოვს. შემდგომში მოსალოდნელია, რომ მეცნიერება კვლავ დაიწყებს სიღრმისეულად განვითარებას. ამასთანავე ინფორმაციულმა ნაკადებმა შესაძლებლობა მისცა მკვლევარებს, უფრო ნაყოფიერად და მრავალმხრივ გამოიკვლიონ ობიექტები. აქ გადამწყვეტია საერთაშორისო კონტაქტების განვითარება უნივერსიტეტებსა და კვლევით ინსტიტუტებს შორის. თანამედროვე პერიოდში სერიოზული მეცნიერული მიღწევები შეუძლებელია დამოუკიდებელი და იზოლირებული კვლევებით განხორციელდეს. საჭიროა ურთიერთ თანამშრომლობა. მხოლოდ საერთაშორისო გუნდური პრინციპით შეიძლება წარმატებების მიღწევა. განათლებისა და მეცნიერების ინტეგრაციის გაღრმავება მოითხოვს შესაბამისი რესურსებით უსრუნველყოფას და კადრების მოზიდვას, რაც გადამწყვეტი ფაქტორი გახდება განათლების რეფორმის სფეროში.

**ბ) უმაღლესი და საშუალო სპეციალური
სასწავლებლების კურსდამთავრებულთა
მოთხოვნა-მიწოდების პრობლემა**

განათლების სისტემის ფუნქციონირების გასაუმჯობესებლად, განათლებაზე მოთხოვნის გაფართოებისა და მიწოდების მრავალფეროვნების ზრდის, აგრეთვე რესურსების

ეფექტიანად გამოყენების სტიმულირების მიზნით გათვალისწინებული უნდა იქნეს საბაზრო ძალების მოქმედება.

საკამათო არ არის, რომ ეკონომიკის განვითარებასთან ერთად იზრდება მოთხოვნა უმაღლესდამთარებულ სპეციალისტებს. იმაზე, თუ რამდენად აკმაყოფილებს საშუალო სპეციალური და უმაღლესი განათლების სისტემა ბაზრის მოთხოვნებს, შეიძლება მსჯელობა მხოლოდ კუსდამთავრებულთა საშუალოზე მოწყობის მაჩვენებლებით ცალკეული სპეციალობების მიხედვით, მაგრამ სამწუხაროდ, საქართველოში ასეთი სტატისტიკა ჯერჯერობით არ არსებობს, ხოლო რაც არის, არ იძლევა წარმოდგენას რეალური მდგომარეობის შესახებ. თუ იმასაც გაეითვალისწინებთ, რომ დასაქმებულთა რაოდენობაში თვითდასაქმებულები 70 პროცენტს შეადგენენ, მაშინ საფიქრელია, რომ საქართველოს განათლების სისტემაში მომზადებულ სპეციალისტებს მოთხოვნა შრომის ბაზარზე ძალიან დაბალია.

მსოფლიო ბანკის ერთ-ერთ მოხსენებაში მოყვანილი მონაცემების თანახმად, საქართველოში უმაღლესდამთავრებული სპეციალისტების ხვედრითი წონა რეგისტრირებულ უმუშევართა რაოდენობაში 1991-1996 წლებში შეადგენდა 71-80 პროცენტს, მაშინ როდესაც ამავე პერიოდში ბელორუსიაში ეს მაჩვენებელი იყო 8-17 პროცენტი, რუსეთში – 3-4, ყირგიზეთში – 10-30, თურქეთში – 5-7, პოლონეთში – 3-7, უნგრეთში – 1-2, ბულგარეთში – 5-7, ხოლო ჩეხეთში 1-2 პროცენტი (70, 121-122).

დაბალი და უმნიშვნელოა ქართული კადრების საექსპორტო შესაძლებლობები. განათლების სისტემა არ არის საექსპორტო დარგი, პირიქით, რიგ სერიოზულ დაწესებულებებში ხდება უცხოეთის სასწავლებლებში მომზადებული კადრების იმპორტზე მოთხოვნა.

მიუხედავად ამისა, იზრდება სტუდენტების რაოდენობა უმაღლეს სასწავლებლებში. ამის ერთ-ერთი მიზეზებელია ის, თუ ახალგაზრდობის რა რაოდენობას მოიცავს უმაღლესი განათლების დაწესებულებები.

უმაღლეს სასწავლებლებში სტუდენტების რაოდენობა ახალგაზრდების საერთო რაოდენობასთან შედარებით (%)

	1956	1966	1973
აშშ	18,7	26,6	35,5
კანადა	6,8	16,2	35,4
იტალია	3,8	8,7	20,3
საფრანგეთი	4,1	8,8	16,7
ინგლისი	3,5	5,1	15,6
დანია	3,3	6,4	25,5
ავსტრია	3,0	6,4	15,1
ჰოლანდია	2,3	5,9	21,0
საქართველო	0,7 (1940წ.)	1,3 (1960წ.)	16,9 (1980-87წ.)

საქართველოში, 1994-2000 წლებში, სტუდენტების ხვედრითი წონა იმავე ასაკის ახალგაზრდებში შეადგენდა საშუალოდ 30 პროცენტს, რაც გაცილებით მეტია, ვიდრე წინა პერიოდში. ზრდა განპირობებულია, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური მიზნებით: კვალიფიციური სამუშაო ძალის მაღალი მნიშვნელობით და დაბალი განათლების მქონე ინდივიდების მიერ სამუშაოს შოვნის მცირე შანსით. ამასთანავე უმაღლეს სასწავლებელში ჩარიცხვის წესების გაიოლებით.

გარდამავალ პერიოდში გამოვლინდა რამდენიმე თავისებურება:

რიგ შემთხვევაში მოთხოვნა კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე წინ უსწრებს მათ მიწოდებას. თანამედროვე პირობებში ინფორმაციულმა ტექნიკამ შეცვალა ადამიანი. კომპიუტერები ასრულებენ ადამიანებს შორის კოორდინაციის, დისაინის, გაანგარიშებების, დროის კონტროლის ფუნქცია. შრომის ბაზარზე უპირატესობა ენიჭება ადამიანებს კარგი განათლებით, სპეციალისტებს კომპიუტერისა და უცხო ენების ცოდნით.

მოთხოვნა კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე დაექვემდებარა შრომის ბაზარზე თეორიულად არსებულ თავისებურ უკუკავშირს შრომის მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის. როდესაც უმაღლესი განათლების სპეციალისტებზე მოთხოვნა მიწოდებასთან შედარებით უფრო სწრაფად იზრდება, ამ კატეგორიის მუშაკთა ხელფასი უფრო სწრაფი ტემპით იმატებს, ვიდრე ქვეყნის მასშტაბით ხელფასის საშუალო დონე. ამის შედეგად სტუდენტების რაოდენობა ამ სახის კვალიფიკაციასა და სპეციალობებზე იზრდება. იმ შემთხვევაში, როდესაც მაღალკვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნა წამორჩება მის მიწოდებას, მათი ხელფასის ზრდაც წამორჩება საშუალოდ ქვეყანაში ხელფასის ზრდას. მაღალკვალიფიციური სპეციალისტები ვერ შოულობენ სამუშაოს და უმაღლეს სასწავლებლებში მცირდება ამ სპეციალობებზე სტუდენტების რაოდენობაც.

უკანასკნელ პერიოდში საქართველოში მკვეთრად შემცირდა ისტორიის სპეციალობებზე შემსვლელი აბიტურიენტების რაოდენობა, მაშინ როდესაც დამოუკიდებლობის აღდგენამდე იგი ერთ-ერთი პრესტიჟული სპეციალობა იყო, რადგან ამ სპეციალობის კურსდამთავრებულები დასაქმდებოდნენ სხვადასხვა დონის ძირითად ხელმძღვანელ თანამდებობებზე. ხოლო უცხო ენების სპეციალისტები ფარული უმუშევრების რიგებს შეადგენდნენ. ამჟამად "ღია ეკონომიკურ სივრცეში" საქართველოს შესვლამ მოითხოვა უცხო ენების სპეციალისტების რაოდენობის ზრდა. ამასთან, უნდა შევნიშნოთ, რომ შემცირდა საინჟინრო სპეციალობებზე სტუდენტების რაოდენობა, რამდენადაც იგი არაპოპულარული გახდა ქვეყნის დაბალი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გამო.

პროფესიის პრესტიჟულობის ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი ხდება ეკონომიკური მიზანშეწონილობა, კერძოდ, ხელფასის სიდიდე და სოციალურ "კიბეებზე" დაწინაურების პოტენციური შესაძლებლობები.

თანამედროვე პერიოდში მატერიალური წარმოების სფეროს დარგებთან შედარებით გაიზარდა მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა რაოდენობა. ეს კი აისახება უმაღლესი განათლების სტრუქტურაში. იზრდება მოთხოვნა

საბანკო სფეროს მუშაკებზე, მდივან-რეფერენტებზე, იურისტებზე, მენეჯერებზე და სხვ.

ცხადია, სამუშაო ადგილებისათვის კონკურენციაში ჩაბმული შრომითი რესურსებიდან იმარჯვებენ მხოლოდ ყველაზე განათლებულნი და შრომის მოყვარულნი. ყველაზე მსხვილი კორპორაციები და ფირმები ადამიანისუფლ რესურსებს მიიხრევენ ეფექტიანობის უზრუნველყოფის ძირითად მიმართულებად. ამიტომ ისინი ქმნიან საკუთარ სასწავლო ცენტრებს, კოლეჯებს, აკადემიებს, ეწვეიან ხარჯებს თანამშრომლების გადამსადებისათვის და იზიდავენ წამყვან მეცნიერებსა და პედაგოგებს. ეს ორგანიზაციები ხელშეკრულებას დებენ უმაღლეს სასწავლებლებთან, რომლებიც პასუხისმგებელინი ხდებიან ამ ორგანიზაციის მიზნების განხორციელებისათვის სტუდენტების არჩევასა და მომზადებაზე. განათლებული ადამიანი არის ნებისმიერი ორგანიზაციის ფასეულობა.

საქართველოში ბაზრის ერთ-ერთი სეგმენტია უცხოური კაპიტალით შექმნილი კომპანიები, რომელთა საქმიანობაც გაცილებით უფრო სტაბილურია ადგილობრივ ორგანიზაციებთან შედარებით. უცხოურ კომპანიებში განათლება ვერ ხდება ერთადერთი გარანტია წარმატებული მუშაობისა და შრომის აუცილებელი უნარის თუ თვისებების სწრაფად შექენისათვის. ადგილობრივი უმაღლესდამთავრებული ახალგაზრდები ხედებიან სრულიად ახალ გარემოში, ხოლო უცხოური კომპანიებისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია მუშაკების საქმიანი თვისებები, რომლებიც კურსდამთავრებულებს ნაკლებად გააჩნიათ.

მრავალ ორგანიზაციაში შემოიღეს მუშაკების სამუშაოზე აყვანა ან მასთან სამუშაო ხელშეკრულების გაგრძელება ტესტირების საფუძველზე, როგორც ეს არის დასავლეთის ქვეყნებში. სამუშაოზე მიღების ეს წესი უმაღლეს სასწავლებლებში აბიტურიენტების შერჩევის მსგავსია. ცოდნის შემოწმების ასეთი კრიტერიუმები მომავალში შესაძლებლობას მოგვცემს ურთიერთშედარების საფუძველზე მოვახდინოთ მუშაკების კვალიფიკაციის სრდისა და უმაღლეს სასწავლებელთა მიერ კადრების მომზადების შეფასება.

ეკონომიკური ზრდის დონე და ტემპები მთავარი ფაქტორებია, რომლებიც განსაზღვრავენ დასაქმების ხასიათს, ხოლო განათლებაზე მოთხოვნა იცვლება იმასთან დაკავშირებით, რომ, ერთი მხრივ, იცვლება ეკონომიკის სტრუქტურა, ხოლო, მეორე მხრივ, იზრდება კონკურენცია დასაქმების სფეროში.

ცნობილია, რომ კონკურენცია არის პროგრესის წყარო. ეს ეხება როგორც წარმოებას საერთოდ, ასევე სამუშაო ძალას. კონკურენციისას უპირატესობა ენიჭება კარგი განათლების მქონე ადამიანებს, რომლებიც წარმოების ეფექტიანობის გარანტს წარმოადგენენ.

თანამედროვე ეკონომიკა ვერ განვითარდება უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანების ხვედრითი წონის ზრდის გარეშე ერთობლივ სამუშაო ძალაში, მაგრამ განვითარებად ქვეყნებში უმუშევრობის საფრთხეც დიპლომირებულ მუშაკებში დიდია, რაც ამ ეკონომიკის ზრდის ტემპებზე უარყოფით გავლენას ახდენს. ამდენად, ეს გარემოება დამატებით მოითხოვს განათლებისა და საბაზრო კონიუნქტურის ურთიერთკავშირის გათვალისწინებას.

დ) უწყვეტი განათლება - რეზორმის პირითადი მიმართულება

განათლების პროგრესი დაკავშირებულია როგორც სამეცნიერო-ტექნიკურ ცვლილებებთან, ასევე ქვეყნის განვითარების სოციალურ, იდეოლოგიურ და პოლიტიკურ განვითარებასთან. თანამედროვე პერიოდში განათლებაზე ძირითადად მოთხოვნას ქმნის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი. განსაკუთრებით იზრდება მოთხოვნა პროგრესული და ინოვაციური დარგების სპეციალისტებზე. ინტელექტუალური პროფესიები ხდება მასობრივი და იგი კარგავს იმ იდეოლოგიურ დატვირთვას, რაც მას ადრე ჰქონდა. შესაბამისად იცვლება კვალიფიციური სამუშაო ძალის ცნებაც. იმის გამო, რომ ინდივიდის მიერ მიღებული განათლება დროთა განმავლობაში ცვლება, მრავალ

ქვეყანაში დროის შესაბამისი განათლების აღსანიშნავად გამოიყენება ისეთი ტერმინი, როგორიცაა ტექნოლოგიურად ორიენტირებული მუშაკი, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს არა მიღებული განათლების დონეზე, არამედ იმაზე, თუ რამდენად შეესაბამება მისი ცოდნა არსებულ ტექნოლოგიებს, ხოლო "თეთრსაყელოიანებისა" და "ლურჯსაყელოიანების" გვერდით გაჩნდა კიდევ ერთი ახალი ტერმინი - "ოქროსსაყელოიანები". ყველა ამ ცნების მიღმა იგულისხმება ის, თუ რამდენად პასუხობს მუშაკის კვალიფიკაცია ტექნიკურ-ტექნოლოგიურ ცვლილებებს და რამდენად არის იგი თავისი ცხოვრების აქტიურ პერიოდში ორიენტირებული ეკონომიკის ცვალებად მოთხოვნებზე.

თუ მე-19 საუკუნეში ძირითადი პრობლემა იყო წერაკითხვის უცოდინარობა და საგანმანათლებლო პოლიტიკა მის აღმოფხვრას ითვალისწინებდა, მე-20 საუკუნეში მასობრივად გაერცვლდა საშუალო განათლება, XXI საუკუნე კი დაიწყო მასობრივი საშუალო განათლების შემდგომი უწყვეტი განათლების მოთხოვნით. უწყვეტი გადამზადების სისტემის ფართოდ განვითარება თანამედროვეობის აუცილებელი თვისება ხდება. მისი უგულვებელყოფის შემთხვევაში იქმნება ადრე მომზადებული სპეციალისტების სწრაფი მორალური გაუფასურების საშიშროება, რაც შექმნის ქვეყანაში საგანმანათლებლო კრიზისის პირობებს. ხელისუფლების ამოცანა განათლების სისტემის ეფექტიანობის ზრდაა. იგი მოითხოვს რეფორმების წარმართვას განათლებაში.

რეფორმა გულისხმობს განათლების სისტემის სტრუქტურულ გარდაქმნას განათლებასა და ეკონომიკას შორის ახალი კავშირის დამყარების მიზნით. მიმდინარე რეფორმები ხშირად ვერ წყვეტენ იმ დაგროვილ პრობლემებს, რომლებიც განაპირობებენ კრიზისს. ამიტომ პერიოდულად დგება ფუნდამენტური ხასიათის რეფორმების გატარების აუცილებლობა, რომლებიც საფუძველს ჩაუყრიან მომავალ განვითარებას.

რეფორმას მრავალი მხარე აქვს. ერთ-ერთი მათგანია განათლების ახალი სისტემის ადაპტაცია უწყვეტი განათლების მისაღებად, რათა თავიდან იქნეს აცილებული ინდივიდების ცოდნის პერიოდული გაუფასურება სამე-

ცნიერო-ტექნიკურ პროგრესთან ერთად. დღემდე ეს პროცესი მიმდინარეობდა სტიქიურად, უპირატესად ინდივიდუალური თვითგანათლების ან პროფესიული სრულყოფის გზით. ამჟამად საკითხი ეხება ორგანიზებული სწავლების, პრინციპულად ახალი განათლების სისტემის ფორმირებას, რადგან ცხადია, რომ ადამიანის საგანმანათლებლო მარაგი არ ამოიწურება მხოლოდ საბაზო განათლების ან უმაღლესი განათლების მიღებით.

უწყვეტი განათლების კონცეფციამ საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა უპირველეს ყოვლისა იუნესკოს აქტიური მოღვაწეობით. მას შეუერთდნენ განათლების საერთაშორისო ბიურო, შრომის საერთაშორისო ორგანიზაცია, არასამთავრობო ორგანიზაციების ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია (ნაწილობრივ "რომის კლუბი"), აგრეთვე სხვადასხვა ქვეყნის სამეცნიერო-პედაგოგიური ორგანიზაციები.

საერთაშორისო აღიარებით განათლების უწყვეტობის იდეა ერთ-ერთია იმ ფუძემდებელ საგანმანათლებლო იდეებს შორის, რომლებიც ახლებურად გააზრებას საჭიროებენ. იგი მოითხოვს მოქნილ განათლების სისტემას და სწავლების სხვადასხვა მიმართულების განვითარებას, რაც დააკმაყოფილებს სოციალური ფენების სხვადასხვა ხასიათის მოთხოვნებს მათი ინდივიდუალური თვითგამოხატვისათვის. ამ მიზნით განათლების სისტემა უნდა სრულყოფილ იქნეს და განვითარდეს პროფესიული სწავლება ეკონომიკის ინტერესებთან შესაბამისობაში, განხორციელდეს მრავალდონიანი პროფესიული მომზადება როგორც სტაციონარულად სტუდენტებისათვის, ასევე - დასაქმებული მუშაკებისათვის. მან უნდა უზრუნველყოს არაპროფესიული მოთხოვნების დაკმაყოფილებაც, რაც გულისხმობს განათლების ტექნოკრატიულ, სოციალურ და ჰუმანიტარულ ორიენტაციას სწავლების თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით.

უწყვეტი განათლების სისტემის მოქმედება დიდადაა დამოკიდებული ერთ-ერთ მის სტრუქტურულ რგოლზე: სპეციალისტთა საუნივერსიტეტო მომზადებასა და დიპლომის შემდგომ პროფესიულ დაოსტატებაზე. ეს საკითხები ერთიან კომპლექსად მოქმედებთან სტრატეგიაში უნდა აისახოს.

სათანადო კვალიფიკაციის გარეშე რეფორმის განხორციელება შეუძლებელია. ეს საკითხი განსაკუთრებით მწვავედ დგას გარდამავალ პერიოდში.

ამჟამად გარდამავალი პერიოდის თითქმის ყველა ქვეყანაში, მართალია, მეტნაკლებად მიმდინარეობს განათლების რეფორმირება საბაზრო პრინციპებთან ადაპტირების მიზნით, მაგრამ ნათელია, რომ უმაღლესი სასწავლებლები ვერ იხუნენ სათანადო ყურადღებას დიპლომის შემდგომი განათლების, კვალიფიკაციის ამაღლებისა და გადამზადების მიმართ. სწავლების ამ ფორმაზე პრეტენზიას უმეტესწილად არასამთავრობო ორგანიზაციები აცხადებენ და მრავალი საერთაშორისო ორგანიზაცია და დონორი ქვეყნები მხარს უჭერენ ამ იდეას. გასაგებია, რომ ამ შემთხვევაში სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებები გაიგივებულია "კომანდური" ეკონომიკის პერიოდის საწარმოებთან.

საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ გატარდა გარკვეული რეფორმები განათლების სისტემაში. შეიცვალა უმაღლესი სასწავლებლების სტატუსი, ისინი განთავისუფლდნენ სახელმწიფოს იდეოლოგიურ-პოლიტიკური ზეწოლისაგან და მიიღეს ავტონომიურობის უფლება. ყოველივე ეს კი მათ შესაძლებლობას აძლევს, განათლების სისტემა გარდაქმნან ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისად. მათ მემკვიდრეობით დარჩათ მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა და სამეცნიერო-პედაგოგიური პოტენციალი, რომელიც საკმაოდ დიდ უპირატესობას ანიჭებს ახლად ჩამოყალიბებულ იმ კერძო უმაღლეს სასწავლებლებსა და ნებისმიერ არასამთავრობო ორგანიზაციებთან, რომლებიც პერიოდულად და საკმაოდ მაღალი დანახარჯებით ახერხებენ მოკლევადიან სწავლების ორგანიზაციას, რის გამოც მათი ეფექტიანობა დაბალია.

ამასთან, თუ ადრე ფუნქციათა მკაცრი რეგლამენტირების პირობებში არ იყო შესაძლებლობა სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლებს გამოეწინათ განსაკუთრებული ინიციატივა, ახლა, უნივერსიტეტების ავტონომიური უფლებების გაფართოების პირობებში, არსებობს საშუალება, გაფართოვდეს საუნივერსიტეტო სწავლების არეალი. ამიტომ უნივერსიტეტებმა უნდა მოახდინონ დიპლომის შემდგომი განათლების იდეის რეალიზაცია, მათ უნდა შეასრულონ სამეცნიერო ცენტრების როლი და შექმნან თეორიული ბაზა

შემდგომი რეფორმებისა და საგანმანათლებლო ინიციატივებისათვის. ასეთი დებულება წამოაყენა ჟაკ დელორმა, "XXI საუკუნის განათლების საერთაშორისო კომისიის" ხელმძღვანელმა იუნესკოს ეგიდით მომზადებულ ერთ-ერთ შეკრებაზე XXI საუკუნის განათლების პერსპექტივებთან დაკავშირებით. საუნივერსიტეტო განათლება დასახელდა განათლების ერთ-ერთ ძირითად ინსტიტუტად, რომელსაც ხელეწიფება, უზრუნველყოს განათლების ახალი ფორმები თანამედროვე დონეზე. ამ მიზნით უნივერსიტეტები უნდა იქცნენ სპეციალისტთა მომზადების უმთავრეს კერებად, სადაც ახალგაზრდობას შესაძლებლობა მიეცემა, თანამედროვე სასწავლო ტექნოლოგიის დონეზე დაეუფლონ პროფესიულ ცოდნას, განივითარონ ის სასიცოცხლო უნარჩვევები, რაც მათ მისცემს ადაპტაციის შესაძლებლობებს სწრაფად ცვალებად ეკონომიკურ და სოციალურ რეალობათა შესაბამისად.

უნივერსიტეტების საქმიანობის საპროგრამო დოკუმენტს წარმოადგენს 1997 წლის ლისაბონის კონვენცია "ევროპის რეგიონში უმაღლესი განათლების კვალიფიკაციის აღიარების შესახებ", სადაც მოცემულია უმაღლესი განათლების შეფასების, კვალიფიკაციის, მოთხოვნილებებისა და აღიარების ძირითადი პრინციპები (33). უნივერსიტეტებმა უნდა იტვირთონ უწყვეტი განათლების მოთხოვნილებათა პირობების შექმნა. მათ უნდა გაუღონ კარი მოსრდილთ, რომლებსაც უნდათ არა მარტო პროფესიული დონის სრულყოფატრანსფორმაცია, არამედ აქვთ სურვილი, დაიკმაყოფილონ მოთხოვნილებები, შეიმეცნონ კულტურული ცხვორების ყველა სფეროში არსებული სიახლე. უნივერსიტეტებმა უნდა შეასრულონ ძირითადი პარტნიორების როლი საერთაშორისო თანამშრომლობის სფეროში, რაც გამოიხატება სტუდენტებისა და პედაგოგების გაცვლით და საერთაშორისო კვლევებზე ორიენტირებული ინსტიტუტებისა და კათედრების დაფუძნებით.

* ამის ერთ-ერთი მაგალითია თბილისის სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის პედაგოგიურ უნივერსიტეტში 2000 წლის 5-7 მაისს იუნესკოს ეგიდით ჩატარებული კონფერენცია. შეიქმნა ამიერკავკასიის პედაგოგიური უნივერსიტეტების ქსელი - "პრომეთე", სადაც გაერთიანდა ბაქოს, ერევნისა და თბილისის შესაბამისი უნივერსიტეტები 2001 წლამდე თბილისის პედაგო-გიური უნივერსიტეტის კოორდინატორის ფუნქციით.

აქვე შევეხებით ერთ აქტუალურ პრობლემას: ბოლო წლებში საქართველოში განსაკუთრებით პოპულარული გახდა უცხოური საგანმანათლებლო ტექნოლოგიები. რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს მნიშვნელოვანია, ბევრი რამ ადრე მართლაც იგნორირებული იყო. ამჟამად საჭიროა მოვლენების ობიექტური შეფასება, მაგრამ აუცილებელია მხედველობაში გვექონდეს უმთავრესი: ყოველგვარი პროგრესული საგანმანათლებლო ტექნოლოგიის საფუძველია ჰუმანიზმი. როგორც პროფ. თ. ჭიაბრიშვილი აღნიშნავს: "პიროვნებისა და ჰუმანურობის გარეშე პიროვნება არ იქნება პოტენციური, პოლიტიკა - პოზიტიური და ხელისუფლება - პროდუქტული, ადამიანი უნდა იყოს არა მარტო გონიერი, არამედ ჰუმანურიც. XXI საუკუნე უნდა იყოს ადამიანისა და ადამიანობის საუკუნე" (25, 20-23). ჰუმანიზმია საერთო ძარღვი ქართული კლასიკური პედაგოგიური ცნობიერებისა.

მართალია, სწავლების, მომსახურებისა და გადამსახურების პროცესში ყურადღება უნდა გამახვილდეს სწავლების თანამედროვე მეთოდებზე, უცხოეთის გამოცდილებაზე, მაგრამ აუცილებელია ქართული საგანმანათლებლო ტრადიციების შენარჩუნებაც, უცხოური გამოცდილების მასზე დაფუძნება. წინააღმდეგ შემთხვევაში მოეწოდებით ეროვნულ ფესვებს - ძირითად მასაზრდოებელ ძარღვს ეროვნული ცნობიერებისა.

ყოველი დასრულებული და პედაგოგიურად ღირებული საგანმანათლებლო ტექნოლოგია გარკვეულ ფილოსოფიურ თეორიას ემყარება და ამა თუ იმ ფსიქოლოგიური კონცეფციის პედაგოგიურ განვითარებას წარმოადგენს. უცხოეთის უმაღლეს სასწავლებლებში პედაგოგის (კოდნისა და პრაქტიკული ჩვევების განვითარება ამგვარი მსოფლმხედველური თეორიების ზედნაშენია. ამდენად სათანადო თეორიული საფუძვლების გარეშე უცხოური პედაგოგიური ტექნოლოგიების შემოდებამ შეიძლება "პედაგოგიური ეთნოგლიორობის" სახე მიიღოს. საჭიროა პრობლემების თერიულ პლანში გააზრება და ახალი საგანმანათლებლო პრაქტიკის მასზე დაფუძნება. ამისათვის აუცილებელია, დამუშავდეს პროფესიული მომსახურების ნორმატიული მახასიათებლები. იგი საშუალებას მოგვცემს ვიცოდეთ, თუ როგორი სპეციალისტი გვჭირდება. პროფესიული მახასიათებლების შემუშავება სცილდება

ერთი უნივერსიტეტის კომპეტენციას. ეს ნორმატივები საერთო უნდა იყოს ყველასათვის. უადრესად მნიშვნელოვანია განათლების სისტემის ვერტიკალურ ჭრილში კავშირების გადრმავება და უწყვეტი განათლების დეკლარირებული პრინციპიდან რეალურ ურთიერთობებზე გადასვლა.

აღნიშნული პათოსით უნივერსიტეტებმა უნდა შეასრულონ თავისი პირველადი ინტელექტუალური და სოციალური მისია უნივერსალური ღირებულებისა და კულტურული მემკვიდრეობის გაერცელების საქმეში.

მიგვაჩნია, რომ უწყვეტი განათლების სისტემის ინსტიტუციური ბაზის შემუშავებისათვის უმაღლესი სასწავლებლები უნდა გაითვალისწინონ, როგორც უმთავრესი ინსტიტუტები, ხოლო საერთაშორისო ორგანიზაციებმა და ქვეყნებმა, რომლებიც ხელს უწყობენ პოსტკომუნისტურ სახელმწიფოებში განათლების რეფორმების განუითარებას, ორიენტირი უნდა აიღონ იმ ტრადიციულ სახელმწიფო უნივერსიტეტებზე, რომელთა მიმართ ნდობა და მენტალიტეტი მოსახლეობაში ძალიან მაღალია. ამ მიზნით რეფორმები უმაღლესი ინსტიტუტების საქმიანობაში ხელს შეუწყობს უწყვეტი განათლების იდეის განხორციელებას დიპლომის შემდგომი განათლების ორგანიზაციით.

ბანათლების სისტემის ფინანსური სტრატეგია და
ეფექტიანობის ამაღლების ბზები

განათლების რეფორმების გატარებას სჭირდება შესაბამისი ინსტიტუციური სტრუქტურები და ფინანსური ბაზა, ურომლისოდ განათლებისა და პროფესიული მომსახურების გარდაქმნა შეუძლებელი იქნება. გარდამავალ ეტაპზე აუცილებელი ხდება სახელმწიფო რესურსების ეფექტიანი გამოყენება პრიორიტეტულ მიმართულებებზე კონცენტრაციის გზით. ამასთან, რამდენადაც სახელმწიფოს ყოველთვის ექნება პრობლემები ამ სფეროს დაფინანსებაში, იმდენად საჭირო იქნება დამატებითი სახსრების მობილიზება.

საფინანსო-საბიუჯეტო კრიზისის პირობებში დაფინანსება უნდა მოხმარდეს მკაცრად განსაზღვრულ პრიორიტეტებს. როგორც უკვე აღინიშნა, ეს პრიორიტეტები გულისხმობენ სტანდარტების შენარჩუნებას საბაზო განათლებაში, საშუალო განათლების გარდაქმნას, მომსახურებისა და გადამსახურების სისტემის სრულყოფას, ასევე უმაღლესი განათლების სისტემაში სახელმწიფოს ფროთხილ ჩარევას. ეს პრიორიტეტები უნდა იყოს უსრუნველყოფილი განათლების სფეროში რესურსების ეფექტიანი გამოყენებით.

საქართველოში განათლებაზე სახელმწიფო ხარჯების წილი მთლიან შიდა პროდუქტში 2,1 პროცენტს შეადგენს. ეს მანიევრებადი არ არის მაღალი სხვა ქვეყნებთან შედარებით. ბულგარეთში ანალოგიური მანიევრებადი 1990-1992 წლებში იყო 5 პროცენტი, უნგრეთში – 6, პოლონეთში მერყეობდა 4,6-დან 3,1-მდე, ხოლო რუმინეთში – 3,2-4 პროცენტი. პოლონეთში მთლიანი შიდა პროდუქტის შემცირებასთან ერთად მის სტრუქტურაში შემცირდა განათლებაზე ხარჯების წილიც. მართალია, უნგრეთში, ბულგარეთსა და რუმინეთში ცდილობდნენ არსებული დონის შენარჩუნებას, მაგრამ რეალურ მანიევრებლებში, გარდა უნგრეთისა, ხარჯები ყველგან შემცირდა. ამ ქვეყნებში მთლიან შიდა პროდუქტში განათლების ხარჯების წილი დაბალია, ხოლო უნგრეთში

დაახლოებით იგივეა, რაც განვითარებულ ევროპულ ქვეყნებში.

შესაბამისად უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ ფონზე საქართველო არ არის გამორჩეული ქვეყანა და მიზანშეწონილია სახელმწიფოს წილის ზრდა განათლების სისტემაში სახელმწიფო ინვესტირების პრიორიტეტული სფერო გახდეს მომავალში მისგან მაღალი უკუგების მიღების მოტივით.

სახელმწიფო დაფინანსების სასარგებლოდ არსებობს სერიოზული თეორიული არგუმენტები:

განათლება სარგებელს აძლევს არა მარტო ინდივიდებს, არამედ მთელ საზოგადოებას. მაღალგანვითარებულ და მომზადებულ სამუშაო ძალას შეაქვს წვლილი შრომის ნაყოფიერების გადიდებასა და ეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებაში. განათლების დაბალი დონე ასოცირებულია სიღარიბესთან.

სახელმწიფოს მიერ ფართო მასებისათვის განათლებით უზრუნველყოფა იძლევა დიდ სახელმწიფო სარგებელს და განსაზღვრავს რესურსების გამოყენების ეფექტიანობას.

სახელმწიფო გადამწყვეტ როლს ასრულებს ფართო მასების საგანმანათლებლო მომსახურებასა და ამ სფეროს დაფინანსებაში. მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ საგადასახადო პრობლემები სერიოზული დაბრკოლებაა სახელმწიფო განათლების სისტემის სრულყოფისათვის, ამიტომ სახელმწიფო ვერ იკისრებს ძველებურად განათლების სისტემის სრულ დაფინანსებას. საჭირო ხდება ახალი კავშირების განვითარება სახელმწიფოს, მოსახლეობასა და კერძო მეწარმეებს შორის, რომლებმაც ერთად უნდა იტვირთონ ფინანსური ვალდებულება განათლების განვითარებაზე (78,115). რამდენადაც განსხვავებულია საგანმანათლებლო მომსახურება, იმდენად განსხვავებული უნდა იყოს სახელმწიფოს როლი განათლების სხვადასხვა დონის მიხედვით.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა გარკვეულ ვალდებულებას აკისრებს ხელისუფლებას – გააერთიანოს თანასწორობისა და სიღარიბის პრობლემები საგანმანათლებლო

პოლიტიკაში. საქართველოში შრომის ბაზრის ფორმირებასთან ერთად სულ უფრო იზრდება განსხვავება შემოსავლებში და მისი სიდიდე სულ უფრო მეტად ხდება დამოკიდებული განათლების დონესა და ხარისხზე. ოჯახებს, რომლებიც ყველაზე ღარიბები არიან, არ აქვთ საშუალება შეიღებოს მისცენ ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისი განათლება, რაც კიდევ უფრო მეტად აღრმავებს საზოგადოების ფენებად დაყოფას. ქვედა ფენები ვერ სარგებლობენ ეკონომიკური ზრდით მიღწეული კეთილდღეობით. ამის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა განათლების ისეთი პოლიტიკის შემუშავება, რომელიც გამოაქვას არა მარტო განსაკუთრებით ნიჭიერ და გადახდისუნარიანი ინდივიდების სრულ პოტენციურ შესაძლებლობებს, არამედ ხელს შეუწყობს ყველა ინდივიდის პროფესიულ მომზადებას, რაც თანასწორობის მიღწევის აუცილებელი პირობაა.

სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს საჭირო და ადეკვატური რაოდენობის საგანმანათლებლო მომსახურება ან უშუალოდ, ან კერძო სექტორის დახმარებით, აკონტროლოს მისი ხარისხი და უზრუნველყოს სავალდებულო სწავლების სისტემა ყველასათვის. დაუცველი სოციალური ფენებისათვის კი მან უნდა გაიღოს სუბსიდიები და განახორციელოს უსასყიდლო სწავლება ან კიდევ დაეხმაროს მათ ფინანსურად სწავლის ქირის გადახდაში.

- მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს როლი სასწავლო გეგმებისა და სახელმძღვანელოების ხარისხის გაუმჯობესებაშიც. სახელმწიფო-საბიუჯეტო კრიზისის პირობებში მცირდება სასკოლო სახელმძღვანელოების რაოდენობა, რაც თავის მხრივ ხემოქმედებას ახდენს სწავლის ხარისხზე. ის განსაკუთრებით მოქმედებს სოციალურად დაუცველი ოჯახის წევრების განათლებაზე. კიდევ უფრო რთული მდგომარეობა იქმნება უმაღლესი განათლების სისტემაში, სადაც მნიშვნელოვნად შემცირდა სახელმძღვანელოებისა და დამხმარე მასალების ბეჭდვა, ბიბლიოთეკები ვერ უზრუნველყოფს მრავალი გამოცემული ან თარგმნილი ლიტერატურის მათთვის მიწოდებას. განათლების განვითარება შეუძლებელია, თუ მოსწავლეებსა და სტუდენტებს არ ექნებათ მრავალნაირი სახელმძღვანელო მიღების შესაძ-

ლებლობა. ბევრ ქვეყანაში სახელმძღვანელოების უსასყიდლოდ გაერცვლება დაწყებით და საშუალო სკოლებში მოითხოვს სახელმწიფოსაგან მის უზრუნველყოფას. ამის მთავარი არგუმენტია ის, რომ სახელმძღვანელოები არის განათლების მთავარი კომპონენტი. უამისოდ არ შეიძლება უზრუნველყოფილ იქნეს თანასწორი განათლება სხვადასხვა შემოსავლების მქონე ოჯახის წევრებისათვის, ხოლო მსოფლიო ღარიბთათვის სახელმძღვანელოების უსასყიდლოდ გაცემამ შეიძლება მრავალი ადმინისტრაციული სირთულე წარმოშვას. როგორც პრაქტიკა გვჩვენებს, განათლების სამინისტროები ვერ შეძლებენ ამ ამოცანის გადაწყვეტას.* ამასთან, სახელმძღვანელოებზე ფასები დაექვემდებარა საბაზრო კანონების მოქმედებას და არასტაბილურობის პერიოდში მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოშიც, ეს ფასები მკვეთრად გაიზარდა საოჯახო შემოსავლების პარალელურად შემცირებასთან ერთად. ამიტომ ამ საკითხის გადაწყვეტას საკმაოდ გააზრებული მიდგომა სჭირდება. როგორც მინიმუმში, მიზანშეწონილია სახელმწიფომ სახელმძღვანელოების შექმნისათვის ღარიბთა ოჯახის შვილები უზრუნველყოს ფინანსური დახმარებით, როგორც ეს, მაგალითად, საფრანგეთშია (41, 365).

მრავალი წლის განმავლობაში ჩვენს ქვეყანაში არსებობდა ტრადიცია სახელმწიფოს მოთხოვნების პრიმატის შესახებ განათლებაში. სახელმძღვანელოები მკაცრად ლიმიტირებული იყო, მაგრამ ამჟამად ბაზრის ფორმირება მოითხოვს სახელმძღვანელოებისა და დამხმარე მასალების თავისუფალ არჩევანს. აქ სახელმწიფოს შეუძლია დაწყებითი და საშუალო განათლების სახელმძღვანელოების არა წარმოების, არამედ მათი შექმნისა და სკოლებში მოხმარების

* ისეთ სწრაფად განვითარებად ქვეყანაშიც კი, როგორიც პოლონეთია, განათლების სამინისტრომ 90-იანი წლების დასაწყისში საბიუჯეტო შესაძლებლობის გამო ვერ შეასრულა ვალდებულებები და ვერ დააკმაყოფილა ინვალიდი ბავშვები და ეროვნული უმცირესობა უფასო სახელმძღვანელოებით.

ასიგნება, რაც უზრუნველყოფს თანასწორობასა და ეფექტიანობას მოხმარებაში.

განათლების სისტემის კიდევ ერთი პრობლემაა უნივერსიტეტებისა და სახელმწიფოს ურთიერთდამოკიდებულება. ყველა ქვეყანაში დაობენ იმაზე, თუ რა უფლებებით უნდა სარგებლობდნენ ავტონომიური უმაღლესი სასწავლებლები და სახელმწიფომ უნდა მართოს თუ არა ისინი სტანდარტებით.

არსებობს მოსაზრება, სახელმწიფომ უნდა მისცეს უმაღლეს სასწავლებლებს თვითმართვის უფლება, რადგან სასწავლო დაწესებულების განვითარება საგანმანათლებლო სტანდარტების დაცვით ეფექტურია მაშინ, როცა მას აქვს ინსტიტუციური დამოუკიდებლობა. ეს კი საშუალებას მისცემს მას გადაწყვეტილების მიღების ეფექტიანი მექანიზმის გზით განსაზღვროს ცვლილებები სასწავლო პროცესში, მაგრამ როდესაც საქმე ეხება აკადემიური სტანდარტების დაცვას, სახელმწიფომ იურიდიულად უნდა აკონტროლოს დამოუკიდებელი სასწავლებლები (46).

უმაღლეს განათლებაზე მოდის ქვეყანაში განათლების საერთო ხარჯების დაახლოებით ნახევარი. აქ თითო სტუდენტზე გაწეული დანახარჯი მეტია, ვიდრე დაწყებით ან საშუალო პროფესიულ განათლებაში. ამდენად, უნივერსიტეტების ფუნქციონირების ხარისხზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს რესურსების ეფექტიანად გამოყენება, ფინანსური მენეჯმენტი, საკადრო პოლიტიკა. შესაბამისად ჩნდება კითხვები: რამდენად ეფექტიანია სახელმწიფო დაფინანსება სწავლების ხარისხისა და პროგრამების გასაუმჯობესებლად და რამდენად ხელეწიფება უნივერსიტეტების ხელმძღვანელობას, მიკრო დონეზე განახორციელოს რაციონალური, სტრატეგიული და ფინანსური დაგეგმვა და მიიღოს გადაწყვეტილება, რომელიც განათლების სისტემას არსებულ მოთხოვნებთან შესაბამისობაში მოიყვანს.

დღეს საქართველოს უნივერსიტეტებს აფინანსებს სახელმწიფო ბიუჯეტი. დაფინანსება უნივერსიტეტებს შორის სხვადასხვა კრიტერიუმებით ხდება და არ არის ეფექტიანი.

სახელმწიფო განსახლებას სტუდენტების ყოველწლიურ მისაღებ კონტინგენტს. დღეს არსებული სისტემა არ ითვალისწინებს მომავალში ამ სპეციალობის კურსდამთავრებულებზე მოსალოდნელ საბაზრო მოთხოვნას და არც მის მოსალოდნელ შედეგებზე არის ვინმე პასუხისმგებელი იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ კურსდამთავრებულთა სამუშაოზე მოწყობის შესახებ ინფორმაცია არ მოქმედება. მართალია, მთავრობის მიერ ამა თუ იმ სპეციალობის მხარდაჭერა გამართლებულია, მაგრამ კურსდამთავრებულთა შრომის ბაზარზე გამოყენების შესახებ ინფორმაციის უქონლობა მრავალ ეჭვს ბადებს ამ სისტემის შესახებ. შესაბამისად, სახელმწიფო დაკვეთების სისტემა არ ეთანხმება უმაღლესი განათლების საერთო სტრატეგიულ მიმართულებას. ამიტომ გადასასინჯია სახელმწიფო დაკვეთების სისტემით სასწავლებლების მუშაობა და კადრების მომზადება. ეს სრულებით არ ნიშნავს სახელმწიფო დაკვეთების სისტემის გაუქმებას, პირიქით, საჭიროა მისი ქმედითობის ამაღლება. იგი უნდა გადაისინჯოს როგორც ეფექტიანობის, ასევე სამართლიანობის თვალსაზრისით.

საქართველოში ასეთია საზოგადოების დამოკიდებულება უმაღლესი განათლების სისტემაში ორსაფეხურიანობის შესახებ: პირველი საფეხური - ბაკალავრიატი - მაღალი რისკის მქონეა, რადგან იგი "ნახევარფაბრიკატია", ამიტომ კურსდამთავრებულები ძნელად თუ იშოვნებენ სამუშაო ადგილებს. ისინი საჭიროებენ შემდგომ განვითარებას. შედარებით ნაკლებად რისკიანია მეორე საფეხური მაგისტრატურა. საზოგადოების ასეთი დამოკიდებულება იმის შედეგია, რომ ხუთწლიანი სისტემა მექანიკურად გაიყო და ამ ანგლოსაქსური მოდელის რაციონალური მარცვალი ჯერ არ გამოვლენილა საზოგადოებაში, ამიტომ საჭირო ხდება იმის მტკიცება, რომ ბაკალავრის წოდების მქონე კურსდამთავრებულთა ადგილი შეიძლება მოიძებნოს შრომის ბაზარზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს მოდელი წამგებიანი იქნება.

სახელმწიფო დაკვეთების დიდი ნაკლია ის, რომ ეს სისტემა ცდილობს დაიცვას უმაღლესი სასწავლებლები ბაზრისაგან და დაეხმაროს მათ იმ სპეციალობებისა და ფაკულტეტების შენარჩუნებაში, რომლებზეც საბაზრო

მოთხოვნა დაბალია. შესაბამისად საუნივერსიტეტო განათლება ახდენს ჭარბი სამუშაო ძალის მომზადებას, რომელსაც არ გააჩნია საექსპორტო დანიშნულება, ხოლო ადგილობრივი ბაზარი ამ რაოდენობით კურსდამთავრებულებს ვერც ახლა და ვერც უახლოეს მომავალში ვერ დაასაქმებს.

2001 წლის 18 ივნისის მთავრობის სხდომაზე ეკონომიკის, მრეწველობისა და ვაჭრობის მინისტრმა, ვ. ჩხარტიშვილმა განაცხადა, რომ დღეს ჩვენ სახელმწიფოს ხარჯზე ხეაღინდელ უმუშევრებს ვამზადებთ. სახელმწიფო დაკვეთის არსებულმა ფორმამ ამოწურა თავისი შესაძლებლობები და დაკარგა შინაარსობრივი დატვირთვა, რომელიც გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ გარკვეული თანხების საფასურად კონკრეტული ხარისხისა და რაოდენობის სპეციალისტების მომზადების შეკვეთას პრიორიტეტულ დარგებში. დადგადრო, სახელმწიფომ გამონახოს უმაღლეს სკოლასთან ურთიერთობის ახალი, უფრო პროგრესული ფორმები.

განათლების სფეროში დაკვეთის არსებულმა ფორმამ შეასრულა თავისი პოზიტიური დანიშნულება და ქვეყანას მისცა შესაძლებლობა კრიზისულ წლებში შეენარჩუნებინა უმაღლესი სკოლა, მაგრამ ამჟამად სახელმწიფოს მხრიდან მიდგომები ვეღარ პასუხობს ეკონომიკის მსარდ ცვალებად მოთხოვნებს. იგი არ ემყარება შრომის ბაზრის რეალური კონიუნქტურის ანალიზს და საბჭოთა პერიოდიდან გადმოყოლილი ინერციით მოქმედებს.

მთავარი კი ის არის, რომ კადრების მომზადება ხორციელდება ძალიან მცირე დანახარჯებით ერთ სტუდენტზე გაანგარიშებით, რაც სახელმწიფო შეკვეთების სუსტი მხარეა. სახელმწიფო დაკვეთებით მომზადებული სპეციალისტების უმუშევრობა სახელმწიფო ხარჯების გაფლანგვის ტოლფასია და ასეთი დაკვეთის მიზნებიც გაურკვეველია.

ამდენად, სახელმწიფო დაკვეთის სისტემა არის ძველის გადმონაშთი ახალი მოდიფიცირებული ფორმით. სტუდენტთა კონტინგენტის დანახარჯების გაანგარიშებები ხდება უკვე არსებული მანქანების განსოგადების გზით და არა ფაქტობრივი მონაცემებით. სახელმწიფო კვლავინდებურად ცდილობს, აკონტროლოს სამუშაო ძალის მოთხოვნა-მიწოდების განსაზღვრა. შესაბამისობა განათლების სისტემის

პროდუქციასა და ეკონომიკის საჭიროებებს შორის არ არსებობს. ამიტომ ასეთი პრაქტიკა უნდა გადაისინჯოს, გაიზარდოს სტუდენტის მომსადების ხარჯები მათი შეფარდებითი შემცირების პარალელურად და, ამდენად, განხორციელდეს სახელმწიფო ფინანსების რაციონალიზაცია.

დაფინანსების სქემაში ცვლილებები უნდა ხდებოდეს მრავალფეროვნებისა და ვარიაციულობის უსრუნველყოფის მიზნით, რაც განათლების სისტემის თანამედროვე მართვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა (61).

როდესაც უნივერსიტეტები ვიწრო პროგრამებს ამუშავებდნენ და მათი შეფასება ხდებოდა ერთნაირი კრიტერიუმებით, მაშინ მიზანშეწონილი იყო ერთიანი დაფინანსების კონცეფციის გამოყენება, ამჟამად სიტუაცია შეიცვალა, ამიტომ განათლების სფეროს დაფინანსება უნდა ითვალისწინებდეს რესურსების განაწილების სხვადასხვა კრიტერიუმის გამოყენებას პროგრამის შინაარსიდან გამომდინარე. აქ უკვე საჭიროა მაქსიმალური მოქნილობა საბიუჯეტო სახსრების გამოყენებაში.

განათლებას, როგორც მომსახურების სფეროს, აქვს ღირებულება და მოაქვს სარგებელი მისი მომხმარებლისთვის დამატებითი ცოდნისა და შრომის შედეგების ზრდით. იგი იწარმოება და იყიდება იმისდა მიუხედავად, თუ როგორ ფინანსდება. განათლების სისტემიდან მიღებული სარგებელი იზრდება მისი სწავლის დონის ზდასთან ერთად. დაწყებითი და საშუალო სკოლისაგან განსხვავებით, სადაც დაფინანსების ძირითადი ტვირთი სახელმწიფომ უნდა იკისროს, უმაღლეს განათლებაში დაფინანსების შერეული სისტემის მიზანშეწონილობა განისაზღვრება ქვეყნის განვითარების დონით. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, რამდენადაც ხელფასის სიდიდე გარკვეულწილად დაკავშირებულია შრომის შედეგებთან, უმაღლეს განათლებაში დაბანდებული თანხების კერძო და საზოგადოებრივ უკუგებას შორის სხვაობა საკმაოდ დიდია. ეს ვლინდება იმ შემთხვევაში, როდესაც ხარჯების დიდ ნაწილს გაიღებს სახელმწიფო, ხოლო სარგებლის დიდ ნაწილს იღებს ინდივიდი შრომის ანაზღაურების სახით. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ

დაფინანსების ტვირთის დიდი ნაწილი განათლების ამ სისტემაში უნდა გაიღონ კერძო მეწარმეებმა და ინდივიდებმა.

შესაძლებელია განათლების სფეროს სახელმწიფოს მიერ მთლიანი დაფინანსება გამართლებული იყოს სხვადასხვა სოციალური მიზეზით, როგორც ეს საბჭოთა პერიოდში იყო, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თანამედროვე პერიოდში მას მხოლოდ სახელმწიფო აფინანსებდეს. მრავალი კერძო საგანმანათლებლო სისტემა იღებს სახელმწიფო სუბსიდიას.^{**} სახელმწიფოს მიერ კერძო სასწავლებლებისთვის სუბსიდიების მიცემას აქვს უპირატესობები: ასეთი სკოლები უფრო კონკურენტუნარიანია, ისინი აფართოებენ მომსახურებას და მშობლებსა და მათ შეილებს აძლევენ პროგრამების არჩევანის შესაძლებლობას, ამასთანავე სახელმწიფოს აქვს უფლება, მკაცრად აკონტროლოს და არეგულიროს საგანმანათლებლო მომსახურების ხარისხი.

საბაზო განათლებაში მნიშვნელოვანია აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ ღარიბი რაიონების დაცვა არასაკმარისი დაფინანსებისაგან, სკოლების უზრუნველყოფა სახელმძღვანელოებით და სხვა მასალებით, მასწავლებელთა მომსახურებისა და გადამზადების ცენტრების ორგანიზაცია, კონსულტაციები კლასების რაციონალური რაოდენობის ფორმირებისა და ხარჯების უკეთ გამოყენების, კლასების რაოდენობის შემცირებისა და მასწავლებელთა გამოთავისუფლების მიზნით სწავლების ხარისხის გაუარესების გარეშე. ყოველივე ეს უნდა შეადგენდეს საბაზო განათლებისადმი სახელმწიფო მხარდაჭერის ერთ-ერთ მიმართულებას.

საჭიროა განათლების სფეროში საკრედიტო სისტემის თანდათანობითი დანერგვა. საწყის ეტაპზე საკრედიტო სისტემის დანერგვა იქნება მტკივნეული. საბიუჯეტო კრიზისის პირობებში მან შეიძლება ცალკეული კათედრებისა და კადრების დატვირთვის "ჯერის დაწევა" ან საერთოდ "ამოგდება" გამოიწვიოს. სახელმწიფო დაფინანსებაზე აქცენტირება კი იწვევს ან სწავლების ხარისხის გაუარე-

^{*} 'სოგიერთ ქვეყანაში არსებობს პირდაპირი გადასახადი განათლება' სე. ბულგარეთი, უნგრეთი, პოლონეთი ამ მიმართულებით ეორწარდებიან.

^{**} მაგალითად, პოლონეთში.

სებას, ან უმაღლეს სასწავლებლებში მისაღები კონტინგენტის შემცირებას. მიუხედავად ამისა, საკრედიტო პროცესი უნდა განეითარდეს გამომდინარე როგორც სასწავლებლების აკრედიტაცია-ატესტაციის, ასევე სოციალური ამოცანების განხორციელების აუცილებლობიდან. სახელმწიფო ფინანსები უნდა იყოს მიზნობრივი, ეხმარებოდეს დაუცველ სოციალურ ფენებს და აძლევდეს მათ შესაძლებლობას, სხვების თანაბრად მონაწილეობდნენ კონკურსებში უმაღლესი განათლების მისაღებად.

პროფესიული განათლებისათვის კი ხარჯების დიდი ნაწილი მიზანშეწონილია გადაიხადონ თვით საწარმოებმა, რომლებიც დაინტერესებული იქნებიან შეთავაზებული პროფესიებით თუ სპეციალობებით და მომსადებელი სამუშაო ძალიდან მიიღებენ სარგებელს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, საწარმოები მაინც შესულდული იქნებიან დაფინანსებაში იმის გამო, რომ მენეჯერებმა შეიძლება არ იცოდნენ, თუ რა სარგებელს მიიღებენ კონკრეტულ სპეციალობებზე მომსადებელი ახალგაზრდების დასაქმებით. მეორეც, მენეჯერებმა შეიძლება იფიქრონ, რომ გაცილებით ადვილია და ამავე დროს იაფი დაუჯდებათ სხვა საწარმოდან სპეციალისტების გადმოხირება, ვიდრე კადრების მომსადების ორგანიზაცია. ასეთი დამოკიდებულების კორექტირება მოითხოვს სახელმწიფოს ჩარევას.

ბევრი ეთანხმება შეხედულებას იმის თაობაზე, რომ საჭიროა ისეთი გადასახადის დაწესება, რომლის გამოიყენება მოხდება სამუშაო ძალის რეკონსტრუქციის მიზნით. ამ მოსაზრებას აქვს უარყოფითი მხარეც: ასეთი ხარჯები იწვევს

* სოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, ბრაზილიასა და კორეაში კადრების მომსადებისა და გადამსადებისათვის რესურსების მობილიზების მიზნით შემოღებულია საწარმოს მიუშაკებზე გადასახადი ხელფასიდან.

1992 წლის ბოლოს პოლონეთში ხელფასის ფონდიდან არსებობდა 2 პროცენტიანი გადასახადი, რომელიც მიდიოდა შრომით ფონდში და მისი ნაწილი გათვალისწინებული იყო უმუშევართა გადამსადებისათვის. ამ მიზნით რუმინეთში შემოიღეს 4 პროცენტიანი გადასახადი, ხოლო უნგრეთში 1,5 პროცენტიანი. ამ ქვეყნებში მომსადებაზე გაწეული დანახარჯები აღემატებოდა უმუშევრებისთვის განკუთვნილ დახმარებას.

შრომის ფასის ზრდას. იგი ამკირებს კონკურენტუნარიანობასა და აბრკოლებს დასაქმების ზრდას. ამასთან, სწავლების საგადასახადო ტვირთი ძალიან დამამძიმებელია თანამედროვე პირობებში, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ პრობლემებს, რომლებიც წარმოეშვათ მათ საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებასთან ერთად. ხშირად ლაპარაკია პროფესიული მომზადების ფრანგულ, როგორც მიზანშეწონილ და ეფექტურ, მოდელზე. იგი ითვალისწინებს მხოლოდ იმ საწარმოების მიერ პროფესიულ მომზადებაზე გადასახადების გადახდას, რომლებიც არ უზრუნველყოფენ თავისი პერსონალის მომზადებას იმ თანხის საზღვრებში, რომელიც გადასახადის სიდიდეს შეადგენს.

ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ ინდივიდები გადაიხდიან სწავლის ღირას იმ შემთხვევაში, თუ დარწმუნებული არიან პროფესიული განათლებით მიღებული ცოდნის სარგებლიანობაში. ამისათვის ეკონომიკის განვითარება ქმნის სტიმულს და დაინტერესებას.^{*} სტიმულები კი მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც საგანმანათლებლო დაწესებულების აწყობილი მუშაობა დამოკიდებულია შემოსავლების წყაროებზე. საბაზრო სტიმულების დანერგვა მათი სრულყოფის ძლიერი ბერკეტია (61, 55).

საბაზრო მექანიზმის გამოყენებას აქვს ორი ფორმა: ერთი მხრივ, დამფინანსებელი ინსტიტუტები ფაქტიურად განათლების მომსახურების მყიდველების როლში გამოდიან, მეორე მხრივ, კი სასწავლო დაწესებულებებს აქვთ ალტერნატიული არატრადიციული წყაროები, რომელთა მასშტაბი სულ უფრო იზრდება. შერეული დაფინანსებისას ყოველ საფინანსო ორგანიზაციას აქვს თავისი ინტერესი და, ბუნებრივია, შეფასების სისტემაც.

ადრე განათლების სფეროში საბიუჯეტო დაგეგმვის ამოსავალი პუნქტი იყო მომსახურების მოცულობა. დაფინანსება ხდებოდა შტატების რაოდენობის ან სასწავლო

^{*} გერმანიაში მუშაკები თანხმდებიან უფრო დაბალ ხელფასს პროფესიული გადამზადების სანაცვლოდ, რომელსაც საწარმო სთავაზობს მათ იმ მოტივით, რომ მომავალში მიიღებენ უფრო მეტ გამოიმუშაებას.

კურსის ღირებულების მიხედვით. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ეს დამოკიდებულება იცვლება და აქცენტირება ხდება ერთი სტუდენტის მომსადადების დანახარჯებზე. ამასთან დაკავშირებით ჩნდება კითხვები: მიზანშეწონილია თუ არა სტუდენტთა მისაღები კონტინგენტის ნორმების დაწესება? საჭიროა თუ არა სტუდენტებისა და მასწავლებლების თანაფარდობის ნორმატივები? როგორ უნდა წახალისდეს კერძო მეწარმეების, ინდივიდებისა და სასწავლო დაწესებულებების კონტრაქტები და სხვ. ამ კითხვებზე პასუხი სხვადასხვანაირია. იგი დამოკიდებულია განათლების ინსტიტუტებთან დაკავშირებული სუბიექტების – სახელმწიფოს, სასწავლო კადრების (ინსტიტუტების) და საფინანსო ორგანიზაციების (სახელმწიფო, კერძო) პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტერესების პრიორიტეტებზე.

სხვა პრობლემაა, რა სტიმულებია საჭირო სამეცნიერო პოტენციალის შესანარჩუნებლად და გასადრმავებლად განათლების სრულყოფის მიზნით. ძირითადი გზა უნდა იყოს როგორც კონკურსები საუკეთესო სამეცნიერო ნაშრომზე, ასევე გრანტების სფეროს გაფართოება კვლევებზე, რაც ხელს შეუწყობს როგორც სამეცნიერო პოტენციალის გაზრდას, ასევე მასწავლებლების კვალიფიკაციის ამაღლებას. ამჟამად მასწავლებლებს არ გააჩნიათ სტიმული მეცნიერული კვლევებისათვის და ისინი დამატებით შემოსავალს ეძებენ საათობრივი დატვირთვის გაზრდაში. სერიოზულ მეცნიერულ კვლევას უნდა ჰქონდეს სერიოზული გრანტების მიღების შესაძლებლობა.

კიდევ ერთი პრობლემა, ესაა საგანმანათლებლო დაწესებულებების მოწყობის ტერიტორიული პრინციპი. ბიუჯეტური შესღულულობის გამო ხორციელდება სასწავლო დაწესებულებების დეცენტრალიზაცია. ადგილობრივ მმართველობაში აღმოჩნდა საბაეშვო ბაღები და დაწყებითი სკოლები. მათი დაფინანსება ნაწილობრივ სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ხორციელდება. საბაეშვო ბაღების უმრავლესობა კი დაიხურა. ამან უარყოფითად იმოქმედა ქალების მდგომარეობაზე შრომის ბაზარზე, აგრეთვე მათი განათლების ზრდასა და, რაც მთავარია, ბავშვების შემდგომ სასკოლო განათლებაზე.

ახალ პრობლემებს ქმნის დაწყებითი და საშუალო განათლების დეცენტრალიზაცია, რამდენადაც ადგილობრივ ხელისუფლებას არ შეუძლია თავი გაართვას ფინანსურ, ადმინისტრაციულ და ტექნიკურ პრობლემებს შესაბამისი რესურსებისა და გამოცდილების უქონლობის გამო.

თეორიული მოსაზრებით, პოსტკომუნისტურ სივრცეში აუცილებელია განათლების სისტემის დეცენტრალიზაცია, რომელიც დაეფუძნება შემდეგ პრინციპებს: მოსახლეობის სოციალურ უზრუნველყოფას, ბავშვთა ბაგებისა და ბაღების, აგრეთვე დაწყებითი სკოლების მართვაში ადგილობრივი ხელისუფლების რიგ პრიორიტეტებს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან შედარებით. კერძოდ, ადგილობრივ ხელისუფლებას შეუძლია უკეთესად განსაზღვროს შესაძლებლობები და გაანაწილოს რესურსები ეფექტიანად, მოახდინოს ადგილობრივი გადასახადების მობილიზება. ამ შემთხვევაში მოსახლეობაც უფრო ინფორმირებული იქნება მის მიერ გადახდილი თანხების მიზნობრიობაში, რაც გაზრდის საზოგადოების კონტროლის ეფექტიანობას.

ამ პრობლემების გადაწყვეტა მნიშვნელოვნად იქნება დამოკიდებული საქართველოს სამხარეო მოწყობასა და ადგილობრივი ფისკალური პოლიტიკის განვითარებაზე, რაც, შეიძლება ითქვას, ხანგრძლივი პერიოდის ამოცანაა.

სახელმწიფო დაფინანსების ძირითადი მიზანი, როგორც უკვე აღინიშნა, არის განათლების ქსელის გაფართოება და მისი მნიშვნელობის გაზრდა საზოგადოებაში. იგი შეიძლება განხორციელდეს რამდენიმე მიმართულებით, არსებითად კი ეფექტიანობის ზრდით.

განათლების ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლებით დაინტერესებულია როგორც ხელისუფლება, ასევე კერძო მეწარმეები. ხელისუფლებისათვის ესაა სტაბილური ქვეყანა, ხოლო მეწარმეთათვის – მოგების ზრდა.

განათლების ეფექტიანობის რაოდენობრივმა გაზომვამ უნდა დასახოს მისი სასარგებლო ეფექტის გაზრდის ღონისძიებები. დიდია მისი სტრატეგიული მნიშვნელობა, მაგრამ ამჟამად ყოველი გაანგარიშება განსაზღვრავს იმას, თუ ეროვნული შემოსავლის ზრდის რა წილი მოდის განათლებაზე. ხშირად ეს გაანგარიშებები ძალიან გამარ-

ტივებულად გამოხატავენ მიზეზშედგობრივ კავშირებს ეკონომიკასა და განათლებას შორის.

განათლების ეფექტიანობის შესახებ მსჯელობა შეიძლება სწავლების პედაგოგიური წარმატებების მიხედვით. საკამათო არ უნდა იყოს ის, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცეში სწავლების ძველი მეთოდები აღარ შეესაბამება თანამედროვე სტანდარტებს. წარსულში მასწავლებლები მინეველი იყვნენ მოსწავლეებისათვის მასალის ისეთი სახით მიწოდებას, რომელიც დაუმტკიცებდა მათ, რომ არსებობს ერთადერთი ჭეშმარიტება, ის, რაც სახელმძღვანელოშია მოცემული, ხოლო მოსწავლეები იყვნენ ცოდნის პასიური ამოვისებლები. მათი ცოდნის შეფასება ხდებოდა იმის მიხედვით, თუ რამდენად გაიზეპირებდნენ მასალას. სწავლების პროცესში მოსწავლეებს ევალუბოდათ გაეხსენებინათ, ერთმანეთისათვის შეედარებინათ და გამოეყენებინათ მასალა. სწავლების ასეთი ფორმა დაბალი შემეცნებითი მნიშვნელობისაა. მასში ყურადღება გამახვილებულია ტექსტის შესწავლაზე, რაც საკმარისია მხოლოდ იმისათვის, რომ მოსწავლეებმა და სტუდენტებმა მიიღონ მაღალი ქულები იმ ტესტების ჩაბარების დროს, რომლებიც გამოიყენება ცოდნის შესაფასებლად, მაგრამ არ არის საკმარისი კრიტიკული და დამოუკიდებელი აზროვნების გასავითარებლად.

ანალოგიური მდგომარეობაა უმაღლეს სასწავლებლებში, სადაც აღნიშნულის გარდა მკვეთრად არ არის განსაზღვრული სწავლების მიზნები და ის ორიენტირები, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი იქნება მიღწეული შედეგების შეფასება. უმაღლესი სასწავლებლები არ აგროვებენ ყველა ინფორმაციას, რაც აუცილებელია სტრატეგიული დაგეგმვისა და მონიტორინგის განხორციელებისათვის. ხშირ შემთხვევაში რესურსების ხარჯვა მიზნად ისახავს პროფესორ-მასწავლებელთა გადარჩენას უმუშევრობისაგან. ასეთ პირობებში ეფექტიანობის რეალური შეფასება შეუძლებელია.

სწავლების შედეგების შეფასების შესახებ ინფორმაციული ნაკლოვანებების გამო განათლების სისტემის ეფექტიანობა საქართველოში ბუნდოვანია. კარგ სასწავლებლად ითვლება ის, რომელსაც აქვს კარგი შენობა, აღჭურვილობა

და ოპტიმალური რაოდენობის მასწავლებლები (მასწავლებელთა და მოსწავლეთა რაოდენობრივი თანაფარდობა). ეს კრიტერიუმები დღეს არასაკმარისია, რამდენადაც ადგილი აქვს რესურსების ნაკლებობას, მოსწავლეთა რაოდენობის შემცირებას სკოლებში, კადრების სიჭარბეს, პროფესიული გამოცდილების დეფიციტს, დაბალ ანაზღაურებას.

საკმაოდ მწირია ინფორმაცია კერძო სექტორის განვითარების შესახებ. საქართველოში არ არსებობს მარეგულირებელი მოთხოვნები კერძო განათლების სისტემასთან დაკავშირებით. ამის შედეგად წარმოიშვა მრავალი კერძო დაწესებულება, რომელთა ეფექტიანობის შეფასებაც მხოლოდ ემპირიულად შეიძლება. მთლიანობაში (ისევე როგორც სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებებისათვის) კერძო სასწავლებლებისთვისაც დამახასიათებელია რესურსების არაეფექტიანი გამოყენება, კადრების პროფესიონალიზმის დეფიციტი, მენეჯმენტის სისუსტე, ბუნდოვანება სწავლების მიზნების განსაზღვრაში, სუსტი მატერიალური ბაზა და სხვა. რეალურად, შრომის ბაზრის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, სწავლების შედეგიანობის ხარისხის შეფასება შეუძლებელია. თუ სხვა ქვეყნების გამოცდილებას გავითვალისწინებთ, მაშინ შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ კერძო სექტორს ეფექტიანობის თვალსაზრისით მეტი პოტენციური შესაძლებლობა აქვს, ვიდრე სახელმწიფოს. სახელმწიფო დაფინანსებიდან მიღებული უკუგება ყველა ქვეყანაში დაბალი და არადამაკმაყოფილებელია, რადგან განათლებას იღებს მოსწავლეებისა და სტუდენტების დიდი რაოდენობა. ისინი სწავლობენ უფრო მეტ ხანს, ვიდრე კერძო სექტორში, სადაც სრულყოფილი კონკურენტული გარემოს პირობებში სწავლის ხარისხის გაუმჯობესება ხორციელდება ნაკლები დანახარჯებით.

ეფექტიანობის გაანგარიშებას განათლებაზე გაწეულ ხარჯებსა და ეკონომიკურ უკუგებას შორის არსებობს დიდი ქრონოლოგიური ინტერვალი, ძირითადად 10-15 წელი. განათლებაზე გაწეულ ხარჯებს მაშინ აქვს პოზიტიური მნიშვნელობა, თუ მიღებული ცოდნის გამოყენება შეიძლება პრაქტიკულად და მას შემოსავალი მოაქვს.

მაკროეკონომიკური თვალსაზრისით განათლების ეფექტიანობის შეფასებისას იყენებენ მთლიან შიდა პროდუქტში განათლებაზე გაწეული ხარჯების წილის შეფარდებას სწავლების მოსალოდნელ ხანგრძლივობასთან და ერთ მოსწავლეს გაწეულ დანახარჯებსა და ერთ სულ მოსახლეზე მთლიან შიდა პროდუქტს შორის თანაფარდობას.

ამ მაჩვენებლების მიხედვით საქართველოში მდგომარეობა საკმაოდ კარგია, რადგან სწავლების ხანგრძლივობა 10-11 წელია, ხოლო გაწეული ხარჯები მთლიან შიდა პროდუქტში – დაბალი – 1-2 პროცენტი, მაშინ როდესაც სხვა ქვეყნებში ხარჯავენ მთლიანი შიდა პროდუქტის 4-5 პროცენტს. საქართველოში ერთი წლის განმავლობაში ერთი მოსწავლის მომსადებაზე იხარჯება ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის დაახლოებით 4 პროცენტი, მაშინ როდესაც სხვა ქვეყნებში იგი 3-4 ჯერ აღემატება საქართველოს მაჩვენებელს.

ამ მხრივ საქართველოს ანალოგიური მდგომარეობაა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებშიც, ამიტომ ეფექტიანობის ახსნისას ამ მაჩვენებლებით შედარებებმა შეიძლება არასწორი დასკვნები გაგვაკეთებინოს, რადგან განათლების სფეროს დაფინანსების სიდიდე არის არა იმდენად ეფექტიანობის, არამედ უფრო ფინანსური დეფიციტის მაჩვენებელი. ეფექტიანობის ზრდას იმ შემთხვევაში ექნება ადგილი, თუ ქართველი მოსწავლეები იმავე რაოდენობის ცოდნას მიიღებენ, რასაც იღებენ იმ ქვეყნების მოსწავლეები, სადაც, საყოველთაო აღიარებით, არსებობს ეფექტიანი განათლების სისტემა, მაგალითად, აზიურ ქვეყნებში. თუმცა აქვე ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცეში მემკვიდრეობით მიღებული განათლების მაღალი დონე გარკვეულ როლს ასრულებს განათლების სისტემის ეფექტიანობის შეფასებისას. მხედველობაში გვაქვს ჭარბად მომსადებული პედაგოგიური კადრები, შენობა-ნაგებობები და სხვ., რაც ამცირებს სწავლებაზე გაწეულ დანახარჯებს. მიუხედავად ამისა, ეფექტიანობის დონე საქართველოში, როგორც ამას მსოფლიო ბანკის მრავალი ექსპერტი მიიჩნევს, მოჩვენებითია. აქ, ერთი შეხედვით, ეფექტიანი განათლების სისტემაა, მაგრამ ამავე დროს ხდება რესურსების არაეფექტიანი განაწილება. ეს სისტემა შეიძლება დაიშალოს ნებისმიერ დროს და მისი აღდგენა შემდგომ მნიშვნელოვან თანხებთან იქნება დაკავშირებული (17, 111).

საქართველოში განათლებაზე გაწეული სახელმწიფო ხარჯები (მლნ.ლარი) *

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
განათლებაზე გაწეული ხარჯები სახელმწიფო ბიუჯეტიდან	9,8	24,2	46,3	30,4	29,2	26,8
სახელმწიფო ბიუჯეტის მთლიანი ხარჯი	335,8	771,3	776,7	798,9	904,8	833,8
განათლების წილი სახელმწიფო ბიუჯეტის მთლიან ხარჯში	2,9	3,1	6,0	3,8	3,2	3,2
ადგილობრივი ორგანოების ხარჯები განათლებაზე	19	47,4	68	75	91	103
ადგილობრივი ორგანოების მთლიანი ხარჯი	91,3	159,4	203	253	319	330
ადგილობრივი ორგანოების მიერ განათლებაზე გაწეული ხარჯების წილი	20,8	29,7	33,5	29,6	28,5	31,2
მთლიანი ხარჯი განათლებაზე	29	72	114	105	120	130
სულ ხარჯი	427,1	930,7	979,7	1051,9	1224	1164
განათლებაზე მთლიანი ხარჯის წილი სულ ხარჯებთან	6,7	7,7	11,7	10,0	9,8	11,2
მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ)	3694	3870	4667	5063	5709	6186
განათლებაზე გაწეული მთლიანი ხარჯის წილი მშპ-ში	0,8	1,9	2,4	2,1	2,1	2,1
სახელმწიფო ბიუჯეტიდან განათლებაზე გაწეული მთლიანი ხარჯის წილი მშპ-ში	0,3	0,6	1,0	0,6	0,5	0,4

* წყარო: საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი.

განათლების სისტემის დაბალ ეფექტიანობაზე მეტყველებს ისეთი მიკროეკონომიკური მანევრებელი, როგორცაა მოსწავლეებისა და მასწავლებლების რაოდენობრივი შეფარდების მაღალი კოეფიციენტი. საქართველოში ერთ მასწავლებელზე მოდის 10 მოსწავლე, მაშინ როდესაც სხვა ქვეყნებში მოდის 15-17 მოსწავლე. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მასწავლებლების რაოდენობის მხრივ დიდი უთანაბრობაა ქალაქსა და სოფელს შორის. ქალაქებში ეს კოეფიციენტი მნიშვნელოვნად აღემატება სოფლის, განსაკუთრებით მაღალმთიანი სოფლების, მანევრებელს.

საქართველოში განათლების ეფექტიანობის სხვა მანევრებელია სკოლების ჭარბი რაოდენობა, რომელთაც ბოლო წლებში დაემატა ლიცეუმები და კოლეჯები. დემოგრაფიული ვითარების გაუარესების ფონზე ეს მოვლენა კიდევ უფრო შესამჩნევი გახდა და გააუარესა განათლების სისტემის მდგომარეობა.

განათლების სფეროში ეფექტიანობის გაანგარიშება რთულია იმდენად, რამდენადაც ძნელია დანახარჯებისა და შედეგების ურთიერთშედარება. რესურსები რაოდენობრივად გაიზომება ისეთ ერთეულებში, როგორცაა მოსწავლეებისა და მასწავლებელთა, სასწავლო საათებისა და საგნების რაოდენობა, აგრეთვე მასწავლებელთა დატვირთვა და ა.შ., მაგრამ ეს არ იძლევა სწავლის ხარისხის შესახებ ზუსტ ინფორმაციას. კიდევ უფრო ძნელია იმის დადგენა, თუ რამდენად აითვისეს ეს მასალა მოსწავლეებმა. სხვადასხვა სასწავლებლის სწავლების ხარისხის შედარებისას გათვალისწინებულ უნდა იქნეს არა მარტო შემოთ აღნიშნული რაოდენობრივი პარამეტრები, არამედ სასწავლო მასალის ათვისების ხარისხიც, მოსწავლეების მიდრეკილებები და სხვა სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფაქტორები, რაც ტექნიკურად ძნელი დასადგენია. მაკრო დონეზე ეს რელიეფურია და იგი ხდება განათლებაში ინვესტიციებისა და ეკონომიკურ ზრდას შორის კავშირის დადგენის გზით, მაგრამ გაცილებით რთულია მიკრო დონეზე სასწავლებლებში ამ კავშირის დადგენა.

საგანმანათლებლო რესურსების დონეების შედარებისათვის საჭიროა შესაბამისი ინფორმაცია მმართველობის შესახებ, აგრეთვე ცოდნის შემოწმებისა და შეფასების

ერთიანი სისტემის დანერგვა ყველა დაწესებულებაში, მაგრამ რამდენადაც ასეთი სისტემა მხოლოდ კონცეფციის დონეზეა, იმდენად შესაბამისი ინფორმაციის მოპოვება ამჟამად შეუძლებელია. სასწავლო დაწესებულებები არ სრუნავენ იმისათვის, რომ იცოდნენ, რამდენად დაიმკვიდრეს სამუშაო ადგილი მისმა აღზრდილებმა და რა ხელფასი აქვთ მათ. ეს და სხვა ამგვარი ინფორმაცია შესაძლებლობას მოგვცემდა, შეგვედარებინა სასწავლებლების წარმატებები. მიუხედავად ინფორმაციის მოპოვების ტექნიკური სირთულეებისა, რაც ასოცირებულია ეფექტიანობის გაზომვის პრობლემებთან, მისი მოპოვება აუცილებელია, თუნდაც იგი იყოს ერთობ მიახლოებული და საკამათო. იგი დადებით გავლენას მოახდენდა რეფორმების გატარებასა და სწორ წარმართვაზე.

საქართველოში სასწავლო დაწესებულებების ხარჯების მნიშვნელოვანი წილი მასწავლებელთა ხელფასია. მისი ეკონომია ეფექტიანობის ზრდის პირობა უნდა იყოს ფინანსური ასპექტით (ნაკლები დანახარჯებით მეტი მოსწავლის მომზადება), მაგრამ, მეორე მხრივ, მოსწავლეთა შეფარდება მასწავლებლებთან განათლების თვალსაზრისით (ხანმოკლე პერიოდში მეტი ცოდნის მიღება) მით უფრო ეფექტიანი იქნება, რაც უფრო ნაკლებია ჯგუფში მოსწავლეთა რაოდენობა. ეფექტიანობის ეს ორი პოზიცია ურთიერთსაპირისპიროა, ამიტომ მისი გადაწყვეტა უნდა მოხდეს ასაკობრივი ჯგუფების, სასწავლო პროგრამებისა და სწავლის მეთოდების ოპტიმალური ვარიანტის შეჯერებით.

საერთოდ განათლების სისტემის ეფექტიანობის ზრდაში არ უნდა ვიგულისხმოთ მისი რესურსების შემცირება. იგი ნიშნავს რესურსების ოპტიმალურ განაწილებას, კადრების რაციონალიზაციას, სასკოლო დაწესებულებების რაოდენობის ოპტიმიზაციას. პედაგოგიური კადრების რაციონალური გამოყენებით და შენობა-ნაგებობების ოპტიმიზაციით იზრდება თანხების ნაწილი, რომლებიც მოხმარდება სასწავლო დაწესებულებების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განვითარებასა და შრომის ანაზღაურების ზრდას.

საგანმანათლებლო პოლიტიკის რეალიზაცია დაკავშირებულია სხვა რესურსების გამოყენების ეფექტიანობასთან, მაგალითად, პროგრამების მისანშეწონილობასთან. ეფექტიანობა მცირდება მაშინ, როდესაც ბოლომდე არ არის გააზრებული პროგრამების მისანშეწონილობა, ხდება

არამისნობრივი პროგრამების დაფინანსება და ა.შ. გარდა ამისა, ფინანსური რესურსები ყოველთვის შეზღუდული იქნება, მაშინაც კი, როდესაც ქვეყანა გადალახავს საბიუჯეტო კრიზისს, ამიტომ ეფექტიანობის საკითხი ყოველთვის აქტუალურია. ამ მხრივ საქართველოს სტატისტიკურ-ინფორმაციული ბაზის სრულყოფა და სოციოლოგიური გამოკვლევები აუცილებელი პირობაა მდგომარეობის ანალიზისა და სამომავლო ამოცანების განსაზღვრისათვის.

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ სახელმწიფოს როლი განათლების სისტემის განვითარებაში – დაფინანსების ალტერნატიული წყაროების გამონახვა, სასწავლო გეგმების შედგენა, სკოლების ახალი სახელმძღვანელოებით უსრუნველყოფა, მასწავლებელთა ხელფასის განსაზღვრა და სხვ. – პოლიტიკური დისკუსიის საგანია. განათლებაში, ისევე როგორც ეკონომიკის სხვა სექტორებში, პოლიტიკური კამათი მიმდინარეობს ძველი და ახალი ფასეულობების დანერგვის მიზანშეწონილობის შესახებ. ცხადია, რომ ძველი სისტემის ყოველი დადებითი კომპონენტი უნდა შენარსუნდეს, გარდაქმნა კი სჭირდება იმ მოქველებულ კომპონენტებს, რომლებიც ვერ ეგუება ახალ სისტემას. ამის საუკეთესო მაჩვენებელი კი შეიძლება გახდეს შრომის ბაზარი, დასაქმებულთა რაოდენობა და უმუშევართა მდგომარეობა. განათლება უნდა გახდეს ის სფერო, რომელიც პასუხისმგებლობლობას იკისრებს შრომის ბაზრის მდგომარეობასე. შრომის ბაზრის სრულყოფა განათლების მდგომარეობისა და რეფორმების განხორციელების ერთ-ერთი ძირითადი ინდიკატორია ქვეყანაში.

დაბოლოს, კადრების მომზადებისა და განათლების სისტემის რეფორმირების სტრატეგიის შემუშავებისას მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება ინფორმაციას. იგი უნდა იყოს ყველასათვის ხელმისაწვდომი, რათა მშობლებმა, უმუშევრებმა, სტუდენტებმა და ა.შ. შეძლონ დასაბუთებული არჩევანის გაკეთება. კერძო მეწარმეებმა კი მონაწილეობა მიიღონ შესაბამისი პოლიტიკის ფორმირებაში, ხოლო სასოგადოების ფართო მასებმა უნდა იცოდნენ ამ დარგის განვითარებისა და სრულყოფის პერსპექტივები, რადგან იგი მომავალშიც ისევე მოსახლეობის გადასახადების საფუძველზე შეიძლება განვითარდეს.

განათლების სფეროს განვითარების ამოცანები და პერსპექტივები

განათლებას საქართველოში მემკვიდრეობით მაღალი დონე აქვს, მაგრამ დროთა განმავლობაში იგი შეუსაბამობაში ექცევა თანამედროვეობის მოთხოვნებთან. მისი განვითარების მანქენებელი არ შეიძლება იყოს ტრადიციულად აღიარებული კავშირი ეკონომიკასა და განათლებას შორის. დღევანდელ ეტაპზე მემკვიდრეობით მიღებული საგანმანათლებლო პოტენციალი, როგორც მრავალი უცხოელი ექსპერტი ადასტურებს, შეუსაბამობაშია ეკონომიკურ ზრდასთან და იგი გამოუყენებელია საზოგადოების მიერ. მართალია, ზოგიერთი მეცნიერი არ იზიარებს ეკონომიკური ზრდის თეორიას, მაგრამ განათლების სისტემის ისტორიული ევოლუცია სწორედ იმას ამტკიცებს, რომ ეკონომიკის მოთხოვნები ხდება პრიორიტეტული განათლების სისტემის განვითარებაში. თუ ადრე განათლება ექვემდებარებოდა რელიგიის, იდეოლოგიის, სახელმწიფო ძალაუფლებისა და სხვა ინტერესების განხორციელებას, ამჟამად მან უნდა უზრუნველყოს საზოგადოების ეფექტიანი განვითარება. ეკონომიკური სისტემის ყოველ კვლილებასთან ერთად ხდებოდა განათლების სისტემის ინსტიტუციური მოწყობის ცვლაც.

ინსტიტუციური თვალსაზრისით, ამჟამად საქართველოში მოუწესრიგებელია განათლების საკანონმდებლო და მარეგულირებელი ბაზა, არ არსებობს ეფექტიანი კოორდინაცია სასწავლო დაწესებულებებს, ბაზრის აგენტებსა და სახელმწიფო განათლების ორგანოებს შორის. ამკარაა ფინანსური მართვის გამოცდილებისა და ეფექტიანი ეკონომიკური პროგრამების ნაკლებობა, რაც განათლების სისტემის დაგეგმვაში, სასწავლო დაწესებულებების სტრუქტურებასა და სრულყოფაში წარმოშობს პოზიტიური შედეგების მიღების რისკს. არ არსებობს მექანიზმი, რომლის საშუალებითაც მოხდება განათლების სისტემის ეფექტიანობის შეფასება ყველა დონეზე, მოუწესრიგებელია მოსახლეობისათვის

სასწავლო დაწესებულებების შესახებ სრულყოფილი ინფორმაციის მიწოდების საკითხებიც. ინფორმაციის ნაკლებობა კი გზას უკაფავს საექვო ხასიათის სასწავლო დაწესებულებების არსებობას. ამასთან განათლების მრავალი დაწესებულება სამინისტროებისადმი პირდაპირ დაქვემდებარებაში რჩება და კვლავინდებურად ძლიერია ცენტრის როლი სკოლების მართვაში.

ამ და სხვა პრობლემებიდან გამომდინარე დასახული რეფორმისტული ღონისძიებები მიზნად ისახავს განათლების სისტემაში შემორჩენილი საბჭოთა მოდელისა და კრიზისის აღმოფხვრას, რაშიც მონაწილეობა უნდა მიიღოს არა მარტო ცენტრალურმა სახელმწიფო ორგანიზაციებმა, ვისაც ხელეწიფება რეფორმების გატარება, არამედ რეგიონულმა, რაიონულმა ორგანიზაციებმა, ბიზნესმენებმა და მოსახლეობამ მთლიანად, რომელთა ინტერესების გათვალისწინების გარეშეც რეფორმების განვითარება შეუძლებელი იქნება.

განათლების ხარისხის ამაღლება აუცილებელია ცხოვრების დონის ასამაღლებლად. ამ პროცესში მონაწილეობს სხვადასხვა სუბიექტი: ინვესტორები, სახელმწიფო და მოქალაქეები. მათი ინტერესების გათვალისწინებით მჭიდრო ურთიერთობების დასამყარებლად არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს რეფორმების ერთიანი რეკვიპტი ყველა ქვეყნისათვის, თუმცა მრავალი ქვეყნისათვის იგი ტიპურია, მაგალითად, დამოკიდებულება განათლებასა და შრომის ბაზარს შორის. ასეთი ტიპური ურთიერთობების დასამყარებლად საჭიროა ისეთი ღონისძიებების გატარება, რომლებიც უზრუნველყოფს განათლების უწყვეტობას ცვალებადი გარემოს შესაბამისად.

განათლების იდეის რეალიზაცია საზოგადოდ განათლების სისტემის განვითარების აუცილებელი პირობაა. მას უნდა დაექვემდებაროს განათლების სისტემის ინსტიტუციონალური მოწყობა და საზოგადოების პოლიტიკური ნება.

განათლების პოლიტიკა ორიენტირებულია სამართლიანობის, ეფექტიანობისა და განხორციელების რეალურობის პრინციპებზე.

სოციალური სამართლიანობა ყოველი პოლიტიკის საფუძველი უნდა იყოს. იგი ყველა ადამიანისათვის არის საბაზისო განათლებითა და კონკრეტული სპეციალობით უზრუნველყოფის აუცილებელი გარანტია, რომელიც თითოეულ ადამიანს მისცემს მომავალში შემოსავლის მიღების შესაძლებლობას.

ეფექტიანობა დაკავშირებულია განათლების პროგრამების მაქსიმალურ ათვისებასთან, მაღალხარისხიანი სპეციალისტების მომზადებასთან, თუმცა იგი, პოპულისტური გაგებით, დაკავშირებულია ფულად პარამეტრებთან.

განხორციელების რეალობა კი ნიშნავს განათლების სფეროში სპეციალისტთა მომზადებას ეკონომიკური ზრდის მოთხოვნებთან ერთად არსებული შესაძლებლობების ფარგლებში. ეკონომიკური ზრდის გარეშე განათლების სფეროს არ ექნება საკმარისი ფინანსური საშუალებები, მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების გარეშე კი ეკონომიკური ზრდა არ განხორციელდება. ეს "მოჯადოებული წრე" გადაილახება მხოლოდ რეფორმების გზით.

რეფორმის განხორციელებას განათლებაში აქვს პოლიტიკური, ინსტიტუციური, ეკონომიკურ-ფინანსური, კედაგოგიური, ინფორმაციული და სხვა ასპექტები. პოლიტიკური ასპექტით რეფორმები ემყარება შემდეგ პრინციპებს:

1. განათლების სისტემის განვითარების ერთიანი პოლიტიკის შემუშავება. განათლების სხვადასხვა დონის განვითარება განსხვავებულ სოციალურ მიზნებს ემსახურება. საბაზო განათლებას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელი საზოგადოების უსაფრთხო და სტაბილური განვითარებისათვის, ჯანმრთელი სოციალური ორგანიზმის შენარჩუნებისათვის, მომავალი კვალიფიციური სპეციალისტების აღსაზრდელად. იგი მასობრივი და საყოველთაო უნდა იყოს და თავისი მნიშვნელობით სახელმწიფოს უპირველეს საზრუნავს უნდა წარმოადგენდეს. საშუალო სპეციალური და უმაღლესი განათლება საზოგადოების სოციალური შემადგენლობის ფორმირების ქვაკუთხედია. მისი განვითარების დონესუა დამოკიდებული გლობალური უპირატესობების გამოყენება ქვეყანაში. განათლების შემდგომი საფეხურები კი პროგრესის უშუალო გენერატორებია, რომლებიც ყოველი ქვეყნის წარმატებებს წარმოაჩენს გლობალური სარგებლიანობის თვალ-

საზრისით. შესაბამისად, პოლიტიკა განათლების სხვადასხვა საფეხურის მიმართ განსხვავებული უნდა იყოს. არსებითად კი განსხვავებული უნდა იყოს როგორც სახელმწიფოს მიერ მათი უზრუნველყოფის, ასევე ინდივიდისა და მეწარმეთა ინტერესები. ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკა გულისხმობს თითოეული ინსტიტუტის ინტერესის განხორციელებისათვის ხელშეწყობას დროში და სივრცეში ეკონომიკის ეფექტიანი განვითარების მიზნით.

2. ინსტიტუციური თვალსაზრისით პოლიტიკის განხორციელების ძირითადი ღერძია სახელმწიფოს როლი განათლების სისტემაში. ცხადია, რომ საბაზო განათლება მთლიანად უნდა უზრუნველყოს სახელმწიფომ. დროებითი საბიუჯეტო პრობლემები არ უნდა გულისხმობდეს ამ პრინციპიდან გადახვევას. სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს საყოველთაო საბაზო განათლება, მაგრამ ეს არ გამორიცხავს კერძო სასწავლებლების არსებობას, რომელიც თავისი განსაკუთრებული რეჟიმით მხოლოდ ცალკეული ფუნქციებისათვისაა ხელმისაწვდომი. ამასთანავე, საბაზო პროგრამები საერთო უნდა იყოს ქვეყნის მასშტაბით.

საშუალო სპეციალურ და პროფესიულ განათლებას გარდამავალ პერიოდში აუცილებლად სჭირდება სახელმწიფოს ხელშეწყობა, რამდენადაც კერძო ბიზნესი ახლადფეხადგმულია და მას დაკვეთების მიცემა განათლების ამ ფორმისათვის შესაძლებელი ექნება. დროთა განმავლობაში სახელმწიფოსა და მეწარმეთა ფუნქციები შეენაცვლება ერთმანეთს და პრიორიტეტი სპეციალისტთა მომზადებაზე კერძო მეწარმეებს მიენიჭებათ. სახელმწიფო ხელშეწყობა მიზნად უნდა ისახავდეს იმ ახალგაზრდების სპეციალურ პროფესიულ სასწავლებლებში გადაბირებას, რომელთა ინტერესები არ შეესაბამება უმაღლესი განათლების მოთხოვნებს. ასეთი პოლიტიკის შედეგად პროფესიული სასწავლებლები ნაენაცვლება დაბალი ხარისხის უმაღლეს სასწავლებლებს, რის შედეგადაც გაიზრდება უმაღლესი განათლების პრესტიჟი და მოთხოვნები.

უმაღლესი განათლების სისტემაში კი სახელმწიფოს როლი ამჟამად ახლებური პოლიტიკის გატარებას მოითხოვს. ამ ტიპის სასწავლებლებისათვის ავტონომიურობის მინიჭება

რეფორმის მხოლოდ პირველი საფეხური იყო. ამჟამად საჭიროა სპეციალისტთა მომზადება არსებითად დაუახლოვდეს შესაძლებელ საბაზრო მოთხოვნებს და მათი დაგეგმვა განხორციელდეს უპირველეს ყოვლისა ხარისხობრივი მაჩვენებლების გაუმჯობესების მიზნით, რაც პირველ ეტაპზე შეამცირებს სტუდენტთა შესაძლო კონტინგენტს, მაგრამ გაზრდის თითოეულ სტუდენტზე დანახარჯების ოდენობას. ხარისხობრივ პარამეტრებზე აქცენტირება აუცილებელია განათლებისა და მეცნიერების საექსპორტო დარგად გადაქცევის მიზნით.

ნორმებისა და სტანდარტების შემუშავება. ხარისხობრივ მაჩვენებლებზე ყურადღების გამახვილება ნიშნავს საერთაშორისო სტანდარტების დანერგვას განათლებაში. ამ სფეროში დაწყებით ეტაპზე აუცილებლად მიგვაჩნია უცხოელი ექსპერტებისა და ორგანიზაციების მონაწილეობა.

სკოლამდელი და დაწყებითი განათლების სისტემის უმაღლესი სტანდარტებით უზრუნველყოფის მიზნით აუცილებელია: სასწავლო გეგმებისა და პროგრამების დახვეწა; მასწავლებელთა კვალიფიკაციის ამაღლება; სასწავლო მასალებისა და სახელმძღვანელოების უზრუნველყოფა; ტექნიკური დახმარება;

- საჭიროა საგანმანათლებლო სტანდარტების, პროგრამებისა და, რაც მთავარია, შეფასების სისტემების შესაბამისობაში მოყვანა განათლების ყველა საფეხურისათვის. პრობლემა საყოველთაოა. იგი უნდა შეეხოს როგორც სკოლებს, ასევე უმაღლეს სასწავლებლებს. ამ შემთხვევაში ინიციატივა სახელმწიფომ უნდა გამოიჩინოს. ეს იქნება რეალური ნაბიჯები ევალიტარული პოლიტიკიდან დემოკრატიულ პოლიტიკაზე გადასასვლელად.

3. ეკონომიკურ-ფინანსური თვალსაზრისით სახელმწიფოს ფუნქციას უნდა იყოს უთანასწორობის შემცირება. იგი ასოცირებულია სახელმწიფოს პირდაპირ ფუნქციასთან და გულისხმობს ღარიბებისათვის განათლების ყველა დონისადმი ხელმისაწვდომობას სხვა სოციალური ფენების თანაბრად. სახელმწიფოს ფინანსური მექანიზმები განათლების სფეროს სხვადასხვა დონისათვის დაკვეთების დროს უპირველეს ყოვლისა ამ მიზნით უნდა ხელმძღვანელობდეს

და იგი უნდა იყოს სასწავლო დაწესებულებების აკრედიტაციის, ატესტაციისა და მონიტორინგის ერთ-ერთი მოთხოვნა.

განათლების ხარისხის ყველა შესაძლო ბერკეტით რეგულირება. ამ საქმეში არა მარტო სახელმწიფოს, არამედ კერძო მეწარმეებისა და მთელი საზოგადოების მონაწილეობა განათლების განვითარების აუცილებელი პირობა უნდა გახდეს.)

4. ეკონომიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია საკრედიტო სისტემის დანერგვა;

მიზანშეწონილია, განხორციელდეს დაფინანსების წყაროების დივერსიფიკაცია;

სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს ზოგადად უმაღლესი და მათ შორის უმაღლესი პედაგოგიური განათლების დარგის რეაბილიტაციას. ამ სფეროში საჭიროა: ფინანსურმატერიალური მხარდაჭერა; სახელმწიფო და უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა; ადამიანისუფლი რესურსების სწორი განაწილება კი სახელმწიფო მნიშვნელობის პირობად უნდა იქცეს;

5. პედაგოგიური თვალსაზრისით მიშვნელოვანია:

ქართული საგანმანათლებლო ტრადიციების შენარჩუნება. ამ გზით უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს ქართული საგანმანათლებლო კულტურის ადგილი მსოფლიო ცივილიზაციაში.

საშუალო განათლების საფეხურზე საფუძველი უნდა ჩაეყაროს მოქნილი სამუშაო ძალის ფორმირებას. ამ მიზნით: გატარდეს საშუალო და პროფესიულ-ტექნიკური განათლების სისტემის რეორგანიზაცია; დაინერგოს სპეციალური პროგრამები; გადამუშავდეს სასწავლო გეგმები; გადამზადდეს მასწავლებლები;

პედაგოგების კვალიფიკაციის ამაღლება შეიძლება განხორციელდეს: მეცნიერული კვლევების გაფართოებით; სასწავლო პროგრამების სრულყოფით; სხვადასხვა სასწავლებლის კათედრების ურთიერთთანამშრომლობის, სასწავლებლების საერთაშორისო ინტეგრაციისა და ინტერნაციონალიზაციის გზით.

ყურადღების გამახვილება საშუალო-პროფესიულ და უმაღლესი განათლების სფეროზე გულისხმობს: პროფესიული (საშუალო და უმაღლესი) განათლების სფეროში საკანონმდებლო ბაზისა და სასწავლო გეგმებისა თუ პროგრამების სრულყოფას; ინფორმაციული უსრუნველყოფის გზით აბიტურიენტებისათვის პროფესიული არჩევანის გაადვილებას; უმაღლესი განათლების სფეროში მრავალფეროვანი ცოდნის მისაღებად სოციალური წყნებისა და ადამიანების ინტერესების გათვალისწინებას;

სწავლების ყველა დონეზე აუცილებელია: ინოვაციებისა და სწავლების ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა; სასწავლო პროცესის პედაგოგისა (კვა-პუმანი) საციის გააქტიურება; სწავლების აქტიური მეთოდების შემოტანა;

- დიპლომის შემდგომი განათლება უნდა მოექცეს ერთიან ინსტიტუციურ სისტემაში. მართალია, ეს საკითხი სადავოდაა მინიწული, მაგრამ განათლების რეფორმის პირველ ეტაპზე მაინც, როცა შესაძველია თვით პედაგოგიური ცნობიერება, რომ არაფერი ვთქვათ კონკრეტულ ტექნოლოგიებზე, შეუძლებელია წარმატების იმედი ვიქონიოთ მხოლოდ კერძო ინიციატივის დონეზე.

- სკოლის შემდგომ პერიოდში უნდა განვითარდეს დივერსიფიკირებული სასწავლო განათლება, რაც შესაძლებლობას მოგვცემს სტუდენტებმა მოახდინონ თავიანთი ფართო ინტერესების რეალიზაცია და ეკონომიკა უსრუნველყოფილ იქნეს მაღალკვალიფიციური და განათლებული მუშაკებით. ამ სისტემაში რეფორმა მოიცავს: ალტერნატიული ხანგრძლივი საუნივერსიტეტო პროგრამების შემუშავებას; უნივერსიტეტების ავტონომიურობასთან ერთად ახალი სპეციალობების დანერგვისათვის და რესურსების ეფექტიანობის ასამაღლებლად სტიმულების დანერგვას; ბიბლიოთეკებისა და საინფორმაციო მომსახურების მოდერნიზაციას;

მნიშვნელოვანია, დაიგეგმოს და განხორციელდეს ახალგაზრდობის პროფესიულ ორიენტაციათა დიაგნოსტიკისა და პროგნოზირების ღონისძიებები.

სტუდენტთა თვითმმართველობის შემდგომი გაღრმავება და საქმიანობის თანამედროვე ფორმებისათვის ხელშეწყობა;

სამართლიანობის დაცვა. იგი უნდა ხორციელდებოდეს საზოგადოებაში არსებული ტრადიციული წარმოდგენებისა და კულტურის შესაბამისად და მოიცავდეს საზოგადოების ეკონომიკური, ფინანსური, მორალური, რელიგიური და სხვა ფასეულობების რეალიზაციას.

6. სასწავლებლების ინსტიტუციური მოწყობის სხვა მიმართულებებია:

ზოგადსაგანმანათლებლო და საშუალო პროფესიული განათლების ოპტიმალური თანაფარდობის ფორმირების გზით სწავლის ხარისხის გაუმჯობესება;

განათლების სისტემის დეცენტრალიზაცია. სასწავლო დაწესებულებების სისტემის დეცენტრალიზაცია ადგილობრივი საგადასახადო ბაზის გაფართოების გარეშე უარყოფით ეფექტს იძლევა. ამის მაგალითია საქართველოში სკოლამდელი განათლების დაწესებულებების მოშლა. ამიტომ მიზანშეწონილია, რეფორმა განათლების სექტორში სხვა სექტორების რეფორმებთან კომპლექსში განხორციელდეს.

- ადგილობრივ მოთხოვნებზე რეაქციის გასაადვილებლად ინფორმაციის გავრცელების გზით სტანდარტების უზრუნველყოფა;

შრომის ბაზარზე კურსდამთავრებულთა კონკურენტუნარიანობის ასამაღლებლად მათი კვალიფიკაციის ზრდასთან ერთად სახელმწიფო და კერძო სექტორს შორის პარტნიორული ურთიერთობების ჩამოყალიბება და შესაბამისი კვალიფიკაციის მუშაკების მომზადების სფეროში დაფინანსების რეფორმა;

7. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია კერძო სასწავლო სისტემის არა გაფართოება, არამედ სახელმწიფოს მხრიდან რეგულირების, კონტროლის გაძლიერება; კერძო სასწავლებლების ლიცენზირების პროცესის გამკაცრება.

კერძო ტიპის სასწავლებლებში სწავლების ხარისხის ასამაღლებლად საჭიროა: პედაგოგების კონსოლიდაცია; უმაღლესი სასწავლებლების ინსპექტირება.

8. ინფორმაციული სისტემების განვითარება მომხმარებლის უფლებების დასაცავად და სასწავლო დაწესებულებების არსებითობის გაადვილების მიზნით საჭიროა:

კონტროლისა და გამოცდების ეროვნული სისტემის დანერგვა; კერძო საგანმანათლებლო დაწესებულებების აკრედიტაციის პრაქტიკის შემოღება; ინფორმაციების გაერცვლება, რომლებიც ასახავს სასწავლო დაწესებულებების საქმიანობასა და წარმატებებს;

9. პედაგოგიური თვალსაზრისით სწავლების ეფექტიანობის გაზრდის სტრატეგიული ამოცანაა:

სასწავლო მასალის გადაცემიდან აქცენტების გადატანა სწავლების შედეგიანობის ხარისხზე;

- მასწავლებლების მიერ ცოდნის გადაცემის ეფექტიანობის ამაღლება;

ცოდნის შეფასების ახალი სისტემის შემუშავება;

სასწავლო გეგმების შემუშავება;

ეკონომიკური თვალსაზრისით:

ინფორმაციულ-სტატისტიკური ბაზის ფორმირება;

ეფექტიანობის, გამჭვირვალობისა და სამართლიანობის ხარისხის ამაღლება;

კადრების სტრუქტურული თანაფარდობის სრულყოფა;

პედაგოგიური კადრების გადამზადება;

- სასწავლო დაწესებულების მენეჯერების მომზადება და მოქმედი მმართველი სუბიექტების კვალიფიკაციის ამაღლება;

ხარჯების გაანგარიშება შედეგიანობის თვალსაზრისით;

დასაქმებული მუშაკების ოპტიმიზაცია

ფინანსური თვალსაზრისით:

- დამატებითი ფინანსური წყაროების მოზიდვა;

ფინანსური რესურსების ეფექტიანად გამოყენება;

საგრანტო და საკრედიტო სისტემების დანერგვა;

ეს და სხვა ღონისძიებები სასკოლო, პროფესიული მომზადებისა და დიპლომის შემდგომი განათლების სფეროში განათლების მთელი სისტემის ერთ კომპლექსად წარმოდგენას გულისხმობს. განათლების პრობლემა გამოდის ერთი უწყების მოქმედების არეალიდან, ახალი მისიის განხორციელებაში კი მაკოორდინირებელი როლი სახელმწიფომ უნდა შეასრულოს. გასათვალისწინებელია მოსახლეობისათ-

ვის კეთილმოყველი საგანმანათლებლო გარემოს შექმნაც.
უამისოდ შეუძლებელია ჯანსაღი ცხოვრების წესის
დამკვიდრება, რაც დემოკრატიული, სამოქალაქო სა-
ზოგადოების აუცილებელი ატრიბუტია.

გლობალიზაცია და უმაღლესი ბანათლების როლი
სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებაში

გლობალიზაცია ისევე ძველია, როგორც ადამიანის ცივილიზაცია. 2000 წლის წინ მარკუს აერელიუსი წერდა: მე ვარ მარკუს აერელიუსი, რამდენადაც ვარ რომის მოქალაქე, ხოლო როგორც ადამიანი, მე მსოფლიოს მოქალაქე ვარ. თანამედროვე გაგებით ეს გამონათქვამი ნიშნავს პასუხისმგებლობას კაცობრიობისა და ეროვნული სახელმწიფოს წინაშე.

გლობალიზაცია არის ცივილიზაციის მშენებლობის პროცესი, რომელიც დამოკიდებულია პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ-კულტურულ ურთიერთობებზე. იგი არის ეკონომიკური ინტეგრაციის, სტანდარტიზაციისა და ურთიერთკულტურული პროცესების განხორციელება (იდეების, ცოდნისა და ადამიანისეული რესურსების გადადენის გზით სხვადასხვა ქვეყანაში). გლობალიზაცია სხვადასხვა ქვეყნის კოლექტიური პასუხისმგებლობის იდეოლოგიური წარმონეაა. იგი გამოხატავს ადამიანთა შრომითი ურთიერთობების ინტეგრაციას, ცოდნისა და ტექნოლოგიების გაერცელებას საერთაშორისო მასშტაბით და აგრეთვე, - საერთაშორისო კოოპერაციას. ეს ტერმინი ბრუნვაში 1980 წლიდან შემოვიდა და დაკავშირებულია საერთაშორისო ურთიერთმოქმედებებით (კერძოდ, ვაჭრობისა და ფინანსური ნაკადების გზით) ტექნოლოგიების განვითარებასთან. იგი გულისხმობს ეროვნული საზღვრების ნგრევას იმავე სავაჭრო ძალების მოქმედებით, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში მართავენ ეკონომიკისა და ადამიანის აქტივობის სხვადასხვა დონეს ბაზრებს, ქალაქის ინდუსტრიასა და საფინანსო ცენტრებს. ამჟამად ტერმინში "გლობალიზაცია" მოიაზრება, ერთი მხრივ, ისეთი ძალების მოქმედებად, რაც სასარგებლოა მსოფლიოსათვის და იგი მისი მომავალი ეკონომიკური განვითარების გარდაუვალი გზაა, მეორე მხრივ, კი ამ ტერმინში იგულისხმება საპირისპირო მოძრაობა, ერებისა და ქვეყნების ეკონომიკური და კულტურულ-

საგანმანათლებლო უთანაბრობის გაღრმავება, რაც დასაქმებისა და ცხოვრების დონის გაურესების საშიშროებას წარმოადგენს. იგი ანგრევს სოციალურ პროგრესს.

რეალურად გლობალიზაცია განვითარების ხელსაყრელ შესაძლებლობებს გვთავაზობს, მაგრამ იგი არ არის ყელასათვის ერთნაირად პროგრესული. სოციური ქვეყანა გაცილებით სწრაფად ახერხებს გლობალურ ეკონომიკასთან ინტეგრაციას, სხვები კი - შედარებით ნელა. ქვეყნები, რომლებიც ინტეგრირებულია გლობალურ ეკონომიკაში, უფრო სწრაფად ვითარდებიან. საგარეო ვითარებაზე ორიენტირებულმა პოლიტიკამ დინამიზმი და სიცოცხლე შესძინა დასავლეთ აზიის ქვეყნებს, რომლებიც ამ ორმოცი წლის წინ უღარიბეს ქვეყნებს წარმოადგენდნენ. იქ ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად განვითარდა დემოკრატია, მნიშვნელოვანი ყურადღება მიექცა გარემოს დაცვას, შეიქმნა განათლების პროგრესული ფორმები, განვითარდა სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, დაინერგა შრომის საერთაშორისო სტანდარტები.

გლობალიზაციის პროცესი ორგანულად დაკავშირებულია განათლების ინტეგრაციასა და სამოქალაქო სასოგადოების ფორმირებასთან. მათ გარეშე გლობალიზაცია ვერ განვითარდება.

უმაღლესი განათლების ინტეგრაციის მნიშვნელოვან ასპექტებს გამოხატავს ტრანსნაციონალური განათლება, მასთან ერთად უნივერსიტეტების გლობალიზაცია ემსახურება ეროვნული და მსოფლიო მოქალაქეობის კულტურული და იდეოლოგიური საფუძვლების ჩამოყალიბებას, სამოქალაქო სასოგადოების ფორმირებას.

სწორია თუ არა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ინტეგრაცია და გლობალიზაცია ერთი და იმავე ფენომენის ასახვაა? ამ მოსაზრებას ალბათ ბევრი არ დაეთანხმება, რადგან ისინი (ინტეგრაცია და გლობალიზაცია) ერთმანეთისაგან განსხვავებულ პროცესებადაც შეიძლება წარმოვიდგინოთ. თუმცა, ეჭვს გარეშეა, რომ გლობალიზაცია უმაღლეს განათლებაზე, სწავლებაზე, პედაგოგთა კადრებზე, სახელმწიფოს როლზე, სასწავლო დაწესებულებების პარტნიორულ ურთიერთობებსა და უმაღლესი სკოლის კულ-

ტურაზე პირდაპირ ზემოქმედებს. მასთან არის დაკავშირებული უმაღლესი განათლების განვითარების ისეთი ასპექტები, როგორცაა სტრატეგიის ინტერნაციონალიზაცია, განათლების აღიარების საერთაშორისო გარანტიები, რეგიონალური და რეგიონთაშორისი კოოპერაცია, ინფორმაციული და კომუნიკაციური ტექნოლოგიები, ვირტუალური უნივერსიტეტები და სხვ. ფაქტია, რომ გლობალიზაციის პროცესი მიმდინარეობს ჩვენი ნებისაგან დამოუკიდებლად.

გსა გლობალიზაციისაკენ მხოლოდ უნივერსიტეტების სასწავლო პროცესების ინტეგრაციაზე გადის და იგი გულისხმობს სასწავლო პროგრამებსა და სწავლების მეთოდებში საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარებას; სასწავლო საგნების შინაარსის, მიზნებისა და ამოცანების დაახლოებას; საერთაშორისო დისციპლინების სტრუქტურის, სახელმძღვანელოებისა და პედაგოგთა კადრების გამოყენებას და სხვ. აქედან კი ერთი ნაბიჯია ტრანსნაციონალურ განათლებამდე, რომელსაც სხვანაირად გლობალურ საუნივერსიტეტო განათლებასაც უწოდებენ.

უმაღლესი განათლების გლობალიზებას მოითხოვს თანამედროვე მსოფლმხედველობა. ეს პროცესი ყველაზე განვითარებული და ძალაუფლების მქონე ქვეყნებიდან და ორგანიზაციებიდან იწყება და ეკონომიკური თუ არა, კულტურული იმპერიალიზმის ფორმით მაინც ვითარდება. მასთან არის დაკავშირებული უმაღლესი განათლების განვითარების ეკონომიკური, პოლიტიკური, ტექნოლოგიური და სხვა მიმართულებები.

განათლების ინტეგრაცია და გლობალიზაცია იზრდება ქვეყნებს შორის ეკონომიკური და კულტურული კავშირურთიერთობების განვითარებასთან ერთად. საერთაშორისო ვაჭრობისა და მომსახურების გენერალური შეთანხმების (GATS)* თანახმად, რომელიც მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის ვეგდით ხორციელდება, განათლება ამ ხელშეკრულების ერთ-ერთი ნაწილია. მსოფლიო საგანმანათლებლო ბაზარი კი ერთ-ერთი უდიდესია სხვა საქონლისა და მომსახურების ბაზართან შედარებით. კულტურული გლობალიზაციის

* GATS - General Agreement on Trade and Services

მეშვეობით ხდება მრავალი კულტურული ფასეულობის ინტერნაციონალიზაცია (მაგალითად, მხატვრული ფილმების თარგმნა და გავრცელება, ხელოვნების ნიმუშების საერთაშორისო გამოფენების მოწყობა, მოდების ჩვენება და ა.შ.). თითოეული მათგანის წარმოება და გავრცელება ემყარება იმ ქვეყნების საგანმანათლებლო საქმიანობას, რომელიც ამზადებს ხელოვნებისა და კულტურის “მეწარმეებს”.

განათლების ტექნოლოგიური გლობალიზაცია კომუნიკაციის, სწავლების, კვლევების, ინფორმაციის მოპოვების, გადაიშვებისა და გავრცელება-გამოყენების ტექნოლოგიურ პროცესებზეა დამყარებული. იგი განსაზღვრავს განათლების საერთაშორისო სისტემის განვითარებას, დაცვასა და ხარისხის გაუმჯობესებას.

გლობალიზაციის საშუალებითა და განათლების სისტემის განვითარებით ყველა ქვეყანა ცდილობს განახორციელოს თავისი ეროვნული მიზნები. განათლება არის პოლიტიკის ნაწილი და იმის მიხედვით, თუ რა ამოცანები აქვს ხელისუფლებას დასახული, იგი (განათლება) ორიენტირებულია ეკონომიკის კონკრეტულ სფეროებზე და ჰარმონიზებულია მასთან (ეკონომიკასთან).

ეკონომიკა სწრაფად ვითარდება კონკურენციისა და შრომის დანაწილების მეშვეობით. სამუშაო ძალის სპეციალიზაცია საშუალებას აძლევს ადამიანებს აირჩიონ ის დარგები, სადაც მათ სხვაზე უკეთ მუშაობა შეუძლიათ. გლობალური ბაზრები საშუალებას აძლევენ ერებს უფრო ფართოდ ჩაერთონ მთელი მსოფლიოს დიდ ბაზრებში. ეს კი ნიშნავს იმას, რომ მათ აქვთ შესაძლებლობა, ისარგებლონ უფრო იაფი იმპორტით, მეტი ტექნოლოგიებით და კაპიტალური ნაკადებით, გააფართონ ექსპორტი, მაგრამ ამით ბაზრები ყველასათვის სარგებელის მიღების სრულ გარანტიას არ იძლევა, თუ მათ შესაბამისი სამეცნიერო და საგანმანათლებლო სისტემა არ აქვთ ჩამოყალიბებული. ქვეყნები მზად უნდა იყვნენ, რომ შეიმუშაონ ისეთი პოლიტიკა, რომელიც გლობალიზაციით მოუტანს სარგებელს და გადაანაწილებს მას თანაბრად. ასეთი პოლიტიკა კი სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებასა და განათლების ინტეგრაციის ხელშეწყობას გულისხმობს.

როდესაც ეკონომიკური მიზნების განხორციელება არ არის უსრუნველყოფილი შესაბამისი საგანმანათლებლო პოტენციალის განვითარებით, მაშინ ეს მიზნები, როგორც გამოცდილება ადასტურებს, ვერ სრულდება და ეკონომიკის განვითარებაც ფერხდება, მიუხედავად იმისა, რა მდიდარი რესურსებიც არ უნდა გააჩნდეს ამისათვის ქვეყანას. შესაბამისად, პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის საგანმანათლებლო სისტემის მოწყობას, განათლების სახელმწიფო პოლიტიკის როლს სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობაში.

თანამედროვე გაგებით "სამოქალაქო საზოგადოებაში" იგულისხმება ცივილიზებული საზოგადოება, მოქალაქეების პოლიტიკური აქტივობა, ეთნიკური ცხოვრების წესი და სხვ. იგი ისეთი საზოგადოებაა, რომელიც შეიძლება დაუპირისპირდეს სახელმწიფოს, კორუფციას, ტერორიზმს, აგრეთვე წარმოშვას ეთნოკონფლიქტები. იგი მოიცავს სოციალური ინსტიტუტების (სკოლა, ეკლესია, ოჯახი და სხვა) საქმიანობასაც. სამოქალაქო საზოგადოების საფუძველია მოქალაქეების განათლება და კულტურა. იგი არის მოქალაქეების პასუხისმგებლობა თავისი და კოლექტიური ინტერესების განსახორციელებლად. აქ კი სადაც სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლი შედარებით შეზღუდულია. ასეთ პირობებში ინდივიდის პასუხისმგებლობა თავის და საზოგადოების ბედზე განისაზღვრება მისი სოციალური მომსაღების ხარისხით.

ბუნებრივია, განათლება და კულტურა სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების სუბსტანციური პირობა და ეთნოკონფლიქტების განმუხტვის საშუალებაა. იგი ხორციელდება ეკონომიკის განვითარების პრიზმაში, ამიტომ ეკონომიკური განათლების კულტურას ენიჭება დიდი როლი სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობაში. ეკონომიკური განათლების გარეშე შეუძლებელია ქვეყნებს შორის ნორმალური ურთიერთობების დამყარება, ღია საზოგადოების მშენებლობა, ინტეგრაციული პროცესების სრულყოფა და ბოლოს, გლობალიზაციის მიღწევების გამოყენება.

სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის პოლიტიკის ელემენტებია უნივერსიტეტის ტიპების, სწავლების ეროვნ-

ნული და საერთაშორისო ფორმებისა და მიმართულებების განსაზღვრა. ამასთან ერთად განათლების ხარისხის ზრდა ინტეგრაციული და გლობალური პროცესების ასახვაა და ეფუძნება ისეთ პროცესებს, როგორიცაა:

- ერებს შორის კონკურენცია გლობალურ ბაზრებზე განათლების ექსპორტისათვის;

- სამუშაო ძალის საერთაშორისო მობილურობა, რომლის აუცილებელი პირობაა ქვეყნის განათლების დამადასტურებელი დიპლომებისა და მოწმობების საერთაშორისო აღიარება, რაც მნიშვნელოვანია აგრეთვე საგანმანათლებლო ინდუსტრიის სტიმულირებისათვის;

- ადგილობრივ და უცხოელ სტუდენტთა რაოდენობის ზრდა. იგი უნდა იყოს განათლების ხარისხის ზრდისა და მისი საერთაშორისო აღიარების შედეგი. ამ საქმეში დიდია სახელმწიფოს მიზანმიმართული პოლიტიკის როლი.

სახელმწიფო პოლიტიკა მიმართულია განათლების მომსახურების საექსპორტო დარგად გადაქცევისა და მისგან შემოსავლების მიღებისაკენ, სწავლებაში ინტერნაციონალიზაციის პრინციპების გაფართოების, განათლების, როგორც ეკონომიკის დარგის ზრდისა და საერთოდ ქვეყნის საერთაშორისო კონკურენტუნარიანობის მხარდაჭერისაკენ, რაც საგანმანათლებლო მოწმობების საერთაშორისო აღიარებით უნდა განხორციელდეს. ამასთანავე, გლობალიზაციის საშიშროება, რაც განათლების ეროვნული ტრადიციების იგნორირებას იწვევს და უპირატესობა, რომელიც განათლების ინტეგრაციის შედეგად პროგრესული ცოდნის გავრცელებას უწყობს ხელს, ქმნის სახელმწიფოს მიერ უმაღლესი განათლების კონტროლისა და რეგულირების გაფართოება-გაძლიერების აუცილებლობას. სახელმწიფო პოლიტიკა, განათლებაში ეროვნული და საერთაშორისო ნიშნების ერთიანობის შენარჩუნებისა და სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების ხელშეწყობის მიზნით, ყურადღებას უნდა ამახვილებდეს განათლების ყველა სუბიექტზე: უნივერსიტეტებზე, პედაგოგებზე, სტუდენტებსა და პარტნიორებზე. იგი სხვადასხვა ფორმით უნდა არეგულირებდეს მათ შორის ურთიერთობებს.

სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებაში ძირითადად მონაწილეობას იღებენ უნივერსიტეტები, სახელმწიფო, პედაგოგები და სტუდენტები. მათ შორის ყალიბდება ახალი ურთიერთობები, რომლებიც, ერთი მხრივ, არის ტრადიციული ეროვნული განათლებისა და კულტურის გამოხატულება, ხოლო, მეორე მხრივ, საერთაშორისო კოოპერაციის განვითარების საფუძველზე, ასახავს განათლების გლობალურ პროცესებს.

უნივერსიტეტები განსხვავდებიან სწავლების ფორმებით, მიზნებით, როლით. უნივერსიტეტები, რომლებიც სწავლების უახლეს ტექნოლოგიებზე ამახვილებენ ყურადღებას, ძვირადღირებულია. უნივერსიტეტს (სტუდენტის სურვილის მიხედვით, თუ რა დონის სწავლება აინტერესებს მას და როდის შეეცდება იგი კვალიფიკაციის მიღებას) უნდა ჰქონდეს სწავლების მრავალგვარი ფორმა: მოკლევადიანი, გრძელვადიანი, მოკლევადიანი-უფექტური და გრძელვადიანი-პროფესიული და ა.შ.

სწავლების აქტიური ფიგურა არის პედაგოგი. მათი განათლების დონე მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს უნივერსიტეტების პრესტიჟსა და საზოგადოების მომავალი მოქალაქეების ქცევას. პედაგოგი, რომელიც მხოლოდ ასწავლის, მაგრამ არ ეწევა კვლევას, ემსგავსება დაბალკალორიულ რძეს ბავშვებისათვის. მას ნაკლები სარგებლობა მოაქვს. თუ უმაღლესი განათლების პედაგოგი არ აწარმოებს მეცნიერულ კვლევას, მაშინ იგი ვერ მიიღებს აქტიურ მონაწილეობას სასწავლო პროგრამებისა და მასალების მომზადებაში. შესაძლებელია, ასეთი განცალკევება გარკვეულწილად მიზანშეწონილია საგანმანათლებლო სისტემის რომელიმე კონკრეტულ შემთხვევაში, მაგრამ პედაგოგთა ერთიანი გუნდი უნდა იყოს განათლების სრულყოფილი ფუნქციის მატარებელი მთლიანობაში. იმისათვის, რომ პედაგოგმა შეასრულოს საზოგადოების ინტეგრაციისა და სამოქალაქო საზოგადოების განმტკიცების ფუნქცია, უნდა გაიზარდოს მისი, როგორც მასწავლებლისა და მკვლევრის, საერთაშორისო მობილურობა.

სტუდენტები ჩართული არიან საერთაშორისო სწავლების სისტემაში. მნიშვნელოვანია მათი ახალი როლის, პასუხ-

ისმგებლობისა და უფლებების გარკვევა სამოქალაქო საზოგადოებაში, განსაკუთრებით ეროვნული და ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების დაცვასა და განვითარებაში. 7

საერთაშორისო სწავლებას საერთაშორისო ღირებულება აქვს. იგი ადგილობრივი ფასეულობების ალტერნატივაა. განათლების სისტემის მრავალფეროვნებამ უნდა გააანეიტრალოს ეს უარყოფითი ეფექტი და გლობალიზაციის მიღწევებში ეროვნულ კულტურას თავისი ადგილი დაუმიკვიდროს ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებთან ერთად. საერთაშორისო სწავლების სისტემასთან ეროვნული კულტურის შერწყმა სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების ერთ-ერთ მიმართულებას უნდა შეადგენდეს.

ყველა ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს როლი იცვლება და კვლავ იბადება ისტორიული კითხვა: რა როლი უნდა აქონდეს სახელმწიფოს განათლებაში, რისი გაკეთება შეუძლია მას უკეთ და რის გაკეთებას ვერ შეძლებს იგი ეფექტურად? სახელმწიფო შეიძლება იყოს როგორც ეროვნული, ასევე კეთილდღეობის უსრუნველმყოფი ინსტიტუტი. იგი არ არის მომსახურებისა და სერვისის უშუალო მწარმოებელი, მაგრამ არის მისი რეგულატორი, ხელშემწყობი და პარტნიორი. მის მიერ ეროვნული ან გლობალური პოლიტიკის გატარების მიზანშეწონილობა საკამათოა, მაგრამ ცხადია, რომ მას თავისი შეზღუდული ფინანსური რესურსებით შეუძლია სერიოზული არწევანი გააკეთოს გლობალიზაციის, ეროვნულობის ან მათი პარამონიის მიმართულებით. იგი შეიძლება კეთილდღეობის წყარო გახდეს და ერთდროულად ეროვნული ფასეულობების განვითარებასაც შეუწყოს ხელი. ყოველ შემთხვევაში ეროვნულობა და გლობალიზაცია “ბერლინის კედლით” არ გაყოს და არ დაუპირისპიროს ერთმანეთს. ეროვნული კულტურის განვითარებასთან ერთად გლობალური ტენდენციები ეთნოკონფლიქტების თავიდან აცილების ერთ-ერთი საშუალებაა, რამდენადაც ყოველი საზოგადოების მოქალაქე თავს იგრძნობს არა მხოლოდ თავისი ერის შვილად, არამედ ინტეგრაციული პროცესების აქტიურ მონაწილედაც.

განათლების პოლიტიკაც შესაბამისად ეროვნული იდეოლოგიის დანერგვისა და კეთილდღეობის პირობაა. უნივერსიტეტების როლი ამ რთულ ურთიერთდაპირისპირებულ და

ერთმანეთთან სინთეზირებულ პროცესებში წინააღმდეგობრივი იქნება და მისი სახე განისაზღვრება იმით, რაც ერს აქვს და იმ ბუნებით, რაც სამოქალაქო სასოგადოებას გააჩნია.

უნივერსიტეტები სამოქალაქო სასოგადოების განმტკიცების აუცილებლობას წააწყდნენ თანამედროვე პერიოდში. იგი არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე თავის დროსე ტოტალიტარული სახელმწიფოს მოსპობა იყო ჩვენს ქვეყანაში. არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ სამოქალაქო სასოგადოების მშენებლობაში განათლების ინტეგრაციულ და გლობალურ პროცესებს შეუძლია განათლების ეროვნული პრინციპების დაქვემდებარება, რაც ყველაზე თვალნათლივ საერთაშორისო სწავლებაში ეროვნული ენის გამოყენებასთან დაკავშირებით ვლინდება.

უნივერსიტეტებმა უნდა აგონ პასუხი როგორც გლობალური რესურსების გამოყენებაზე, ასევე ეროვნულ კულტურაზე, რადგან მათზე უკეთესად ვერავინ შეძლებს კულტურის დაცვა-განვითარებას. თუ სწავლებისას ეროვნული ენა დროთა განმავლობაში მეორეხარისხოვანი ხდება, ეს ემსგავსება ნაღმის აფეთქებას მუხეუმში. ენის გადარჩენა მხოლოდ განათლების რაციონალური ფორმების შემოღებითაა შესაძლებელი. საერთაშორისო სწავლებისას უცხოელი სტუდენტები ადგილობრივ კულტურასაც უნდა იზიარებდნენ, რაც შესაძლებელია შესაბამისი ინტერნაციონალური სასწავლო პროგრამების გზით. ასეთი პროგრამები ეროვნული ღირებულებების გლობალურ პროცესებში ჩართვის საწინდარი უნდა იყოს, ინტერნაციონალიზაცია და ინტეგრაცია არ არის მხოლოდ ხალხთა კულტურის წარმოჩენის საკითხი. არამედ იგი ერთი კულტურის დანახვის შესაძლებლობაა სხვა კულტურის ადამიანების თვალთ, აგრეთვე ხალხთა დაახლოების, კორუფციის დაძლევისა და ეთნოკონფლიქტების პროფილაქტიკის საშუალებაა.

სამოქალაქო სასოგადოების განმტკიცებასთან ერთად უნივერსიტეტები, ისევე როგორც ეკონომიკა, ნაკლებად დამოკიდებული ხდებიან პოლიტიკოსებზე, რადგან პოლიტიკაც და ეკონომიკაც ცივილიზაციასთან ერთად იცვლება. უნივერსიტეტები, როგორც სოციალური ინსტიტუტები, დროთა განმავლობაში მომხმარებელზე ორიენტირებულ კორპორაციებს

ემსგავსებიან და ისინი, სხვა ბიზნესის მსგავსად, ორიენტირებულნი არიან მომსახურებაზე, მაგრამ, ამავე დროს, თანდათანობით გარდაიქმნებიან ფინანსურად დამოუკიდებელ კორპორაციებად, რომლებიც სწავლების პროცესს წარმართავენ სწრაფად, იაფად, ეფექტიანად. ამიტომ იცვლება მათი სოციალური როლიც. მათი შემეცნებითი და კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქცია კი კვლავ მნიშვნელოვანი რჩება ცივილიზებული საზოგადოების მშენებლობაში.

უნივერსიტეტი თანამედროვე კეთილდღეობის ნაწილია. სახელმწიფოს, სამოქალაქო საზოგადოებასა და უნივერსიტეტებს შორის ურთიერთობაც გლობალური პროცესების პარალელურად ვითარდება.

საქართველოსათვის, ისევე როგორც გარდამავალი პერიოდის ქვეყნებისათვის, გლობალიზაცია ახალი ფენომენია. საბაზრო ეკონომიკაზე ტრანსფორმაციასთან ერთად ძლიერდება ის სტიმულები, რომლებიც ეროვნული უნივერსიტეტების მშენებლობის პარალელურად სასწავლო ქსელს დაუქვემდებარებს მსოფლიოს საგანმანათლებლო ინდუსტრიის მოთხოვნებს. ამ პროცესში მათი ჩართვით კიდევ უფრო გაიზრდება საგანმანათლებლო პოტენციალი და საქართველოს მიეცემა შესაძლებლობა განამტკიცოს სამოქალაქო საზოგადოება. ამისათვის კი აუცილებელია რეფორმები, მაგრამ ჯერჯერობით გლობალიზაციის პროცესები მტკივნეულად მიმდინარეობს. გარდაქმნის პირველ ეტაპზე გაძლიერდნენ ეროვნული უნივერსიტეტები. მართალია, მათ გვერდით მაშინვე აღმოცენდა საერთაშორისო უნივერსიტეტებიც, მაგრამ ისინი ჯერ კიდევ შორს არიან გლობალური ფასეულობების სრულყოფილი გამოყენებისაგან, თუმცა ავითარებენ უცხო ენების გაძლიერებულ სწავლებასა და ტექნოლოგიური კომუნიკაციების საშუალებებს. კომპიუტერიზაცია და ინტერნეტიზაცია ვითარდება სახელმწიფო ეროვნულ უნივერსიტეტებშიც. სამწუხაროდ, სტუდენტთა ინტერნაციონალიზაცია და საერთაშორისო კადრების გამოყენება, რაც ერთობ აუცილებელია ინტერნაციონალიზაციის გასაღრმავებლად, ჯერჯერობით სუსტადაა განვითარებული. ეს კი საქართველოს მსოფლიო ეკონომიკაში ჩართვის წინააღმდეგობებათა თავისებური ასახეა.

უკანასკნელ პერიოდში საქართველო განვითარებადი ქვეყნების სიაში აღმოჩნდა. შესაბამისად, მას შეზღუდული შესაძლებლობები აქვს ინფორმაციული ტექნოლოგიების ხელმისაწვდომობის მხრივაც. ამის გარეშე კი შეუძლებელია საუნივერსიტეტო სწავლებაში გლობალიზაციის პერსპექტივების განხორციელება; ასევე შეუძლებელია ერებმა გაარკვიონ კულტურული განსხვავებანი და ითანამშრომლონ საზოგადოების სრულყოფისათვის, შეცვალონ ცხოვრების სტილი და მოხმარების კულტურა გარემოს დაცვის გათვალისწინებით. ამიტომ არსებობს საშიშროება, რომ გლობალიზაციის დადებითი მიუხეტი ყველა ქვეყანაში ერთნაირად ვერ იმოქმედებს. ამიტომ მსოფლიოს საზოგადოება მზად უნდა იყოს, რათა თავიდან აიცილოს იგი.

დღეს მწვავედ დგას საკითხი საერთაშორისო ეკონომიკური კრიზისების ზეგავლენის, შიდა ეთნოკონფლიქტებისა და კორუფციის შესახებ. განვითარებული ქვეყნები ადვილად ართმევენ თავს კრიზისებს, განვითარებად ქვეყნებში კი იგი მოქმედებს მთელი სიმკაცრით. ცხადია, რომ არც ერთ ქვეყანას არ შეუძლია დარჩეს მსოფლიოს გლობალური მოვლენებისაგან იზოლირებულად. საერთაშორისო ორგანიზაციები უნდა დაეხმარონ ღარიბ ქვეყნებს მსოფლიოს ეკონომიკაში გაერთიანებისათვის, განათლების სისტემის ინტეგრაციისათვის. ეს კი არის გზა იქითკენ, რომ გლობალიზაციისაგან ყველა მთილოს სარგებელი.

ამდენად, გლობალიზაცია არ არის მარტივი პროცესი. იგი საშუალებაა, რათა ყველა ერმა მიიღოს სარგებელი, თუ საგანმანათლებლო სისტემას განავითარებს როგორც ეროვნულ ნიადაგზე, ასევე საერთაშორისო ინტეგრაციის გზით და შეძლებს მყარი სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობას. შესაბამისად, საგანმანათლებლო პოლიტიკას გლობალური თვალსაზრისით ორი მიზანი აქვს: 1. სამოქალაქო საზოგადოების განმტკიცება; 2. განათლების ინტეგრაციული პროცესების განვითარებისათვის ხელის შეწყობა.

განათლების საერთაშორისო ინტეგრაცია არის სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების პირობა. იგი ეთნოკონფლიქტების გადაჭრის გზაა. რაც უფრო განვითარებულია ერი, მით უფრო დაცულია მისი ეროვნულ-სახელმ-

წიფოებრივი ინტერესები, მით უფრო მეტად ერწყმის მისი ინტერესები სხვა ერის ინტერესებს, მით უფრო ნაკლებია მცირე ერების უფლებების დარღვევის შემთხვევები და ეთნოკონფლიქტები, მით უფრო მყარია სამოქალაქო საზოგადოება, უფრო მყარია დემოკრატიული მენტალიტეტიც. მეორე მხრივ, სტაბილური სამოქალაქო საზოგადოების შექმნა შეუძლებელია გლობალური და ინტეგრაციული პროცესების გარეშე, ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ გლობალიზაცია არის განათლების საერთაშორისო ინტეგრაციისა და სამოქალაქო საზოგადოების განმტკიცების საფუძველი. მხოლოდ განათლების ინტეგრაციისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის საშუალებით შეიძლება გლობალური წარმატებების მიღწევა. ასეთი დიალექტიკური წრე, გლობალიზაციის საფუძველზე ინტეგრაციისა და ეროვნული კულტურის განვითარება, და პირიქით, ეროვნული კულტურისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობიდან განათლების საერთაშორისო ინტეგრაციისა და გლობალიზაციისაკენ გზა არის თანამედროვე სამოქალაქო საზოგადოების განვითარების თავისებური ასახვა.

დასკვნა

ეკონომიკისა და განათლების ურთიერთობის პრობლემა უკანასკნელ პერიოდში ეკონომისტ-სოციოლოგების კვლევის ცენტრში დგას. განათლება გახდა ნებისმიერი ხელისუფლების პოლიტიკის ძირითადი მიმართულება. პროგრესი ეკონომიკასა და პოლიტიკაში არ შეიძლება მიღწეულ იქნეს, თუ ქვეყანაში არ არის გამართული განათლების სისტემა და იგი არ პასუხობს ტექნიკური და ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებს, თუ საშუალო და უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების მიერ გამოშვებული სპეციალისტები ვერ უზრუნველყოფენ ეკონომიკურ ზრდას.

ამ ძირითადი პოსტულატიდან გამომდინარე მსოფლიო ეკონომიკური და სოციოლოგიური აზრის განვითარება, ემპირიულ მეთოდებზე დაყრდნობით, განათლების ადგილს საზოგადოებაში შეისწავლის მიკრო და მაკრო ასპექტებით. განათლება, როგორც ეკონომიკური დარგი (განათლება და შრომის ნაყოფიერება, ხელფასი და სხვ.) და სოციალური ურთიერთობები (განათლება და სოციალური ფენები, კლასები) ერთმანეთთან დაკავშირებული პრობლემების სპექტრია და მიუხედავად ამ თეორიებში აღიარებული განსხვავებული დასკვნებისა, ისინი ერთიანობაში ქმნიან მოძღვრებას, რომელიც მრავალფეროვან სოციალურ მოვლენას უქვემდებარებს, ერთი მხრივ, ადამიანის სრულყოფის მიზნებს, მეორე მხრივ, სოციალური განვითარების ამოცანებს და ეკონომიკის საბაზრო მოთხოვნების დაკმაყოფილებას.

რამდენადაც განათლების სოციალურ-ეკონომიკური თეორიები მხოლოდ ერთობლიობაში ახასიათებენ განათლების სფეროს მრავალფეროვან მხარეებს, იმდენად თეორიულად უშედეგოა რომელიმე მათგანის პოზიციებიდან სხვა თეორიების კრიტიკა.

მკვლევართა უმრავლესობისათვის განათლება არის სწავლების პროცესის განხორციელება. თუ ადრე მეცნიერები აქცენტირებას განათლების მიზნებზე აკეთებდნენ, სოციალური მეცნიერება ამჟამად არკვევს მის მნიშვნელობას, ხოლო ეკონომიკური მეცნიერება - მის სარგებლიანობას, თუმცა ეს ასპექტები არ შეიძლება ერთმანეთს მოეწყვიტოთ.

იგი განათლების კვლევის ერთ-ერთი თავისებურებაა და, შესაბამისად, მისი მეთოდოლოგიაც ემპირიული და რაციონალური ხერხების ერთობლიობას გულისხმობს.

განათლების სფეროს მდგომარეობა ემპირიულად ეკონომიკის განვითარების მანუვენებელია, ამიტომ ბოლო ხანებში მეცნიერული კვლევები წარმართა უპირატესად იქითკენ, თუ რა მიმართულებით უნდა მოხდეს სწავლების ხელოვნებისა და პროგრამების სრულყოფა. 60-იანი წლებიდან განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ადამიანის უფლებებსა და მათ თანასწორობას. განათლების, მეცნიერების ყურადღების ცენტრში მოექცა კითხვა, თუ რამდენად შეეძლო სახელმწიფოს საზოგადოებაში თანასწორობის უსრუნველყოფა და რამდენად ხორციელდებოდა ადამიანის ინდივიდუალური თავისუფლება განათლების არჩევანში. შესაბამისად დღის წესრიგში იდგა პროგრამების საკითხიც. კლასობრივი და სოციალური განსხვავებები განათლების მიღების შესაძლებლობების დიფერენცირების მთავარ მოტივად იქნა დასახელებული. შემდგომში თანასწორობის იდეამ თანდათანობით გადაინაცვლა განათლების სფეროში, რესურსების თანასწორობიდან - შედეგის თანასწორობისაკენ. რაციონალურად იქნა მიჩნეული არათანაბარი რესურსების ხარჯვა ერთნაირი შედეგების მისაღწევად. ამის შედეგად სახელმწიფოს ინტერვენციას განათლების სფეროში წინააღმდეგობრივი განმარტებები მიეცა.

პოსტკომუნისტურ სივრცეში განათლების სოციალურ-ეკონომიკური თეორიები დღემდე აღიარებული არ იყო. ეს გასაგებიცაა, რადგან ექსკომუნისტურ სისტემას ტოტალური სახელმწიფო მართვის პირობებში არ სჭირდებოდა საბაზრო ეფექტების შესწავლა, ბაზრის ადგილს სახელმწიფო დაგეგმვა ასრულებდა, ხოლო საზოგადოება სოციალურად ერთგვაროვანი იყო. ამიტომ დასკვნები განათლების შესახებ შედარებით პრიმიტიულად კეთდებოდა. გარდამავალმა პერიოდმა მოიტანა ახალი კანონსომიერებები და მოითხოვა განათლების სფეროს მიმართ ახლებური მიდგომა. ისტორიას ჯერ არ ახსოვს ტოტალური ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის სხვა გამოცდილება. შესაბამისად, განათლების სფეროს დაკავშირება საბაზრო ეკონომიკასთან

საკუთარი წარმატებებისა და შეცდომების გაანალიზების ხარჯზე ხდება.

პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში დგას პრობლემა სახელმწიფოს ტრანსფორმაციისა და განათლების სისტემის მოწყობის შესახებ საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების შესაბამისად. მისი გადაჭრა უნდა დაიწყოს ინსტიტუციური გარდაქმნით.

Вахтанг Сартания
Экономика образования
(История, теория, перспективы)
Резюме

В последнее время проблема взаимоотношений между экономикой и образованием стоит в центре внимания экономистов и социологов. Образование стало одним из основных направлений государственной политики. Прогресс в экономике и в политике не может быть достигнут без построения современной системы образования, которая отвечала бы требованиям технического и экономического развития страны, а кадры подготовленные училищами высшего и среднего образования могли бы способствовать экономическому росту.

Исходя из этих основных постулатов развития мировой экономической и социологической мысли, на основе эмпирических методов исследуется место образования в обществе как в микро, так и в макро аспектах. Образование как экономическая отрасль (связь образования и производительности труда, вопросы заработной платы и т.д.) и образование как сфера социальных отношений (образование и социальные слои, классы и т.д.) являются особенными спектрами взаимосвязанных проблем. Несмотря на противоречивые выводы встречающиеся в теориях образования, - технико-функциональной, человеческого капитала и конфликта между социальными слоями, - эти теории в своем единстве составляют учение, в котором многообразные социальные явления подчиняются, с одной стороны, целям совершенствования человека, с другой стороны, задачам социального развития, а с третьей стороны - осуществлению требований современного рынка.

Кроме того, упомянутые социально-экономические теории только взаимодополняющим образом характеризуют многообразные стороны сферы образования. Поэтому теоретически малоплодотворным является одна только критика каждой теории с точки зрения другой теории. Налицо необходимость синтеза этих направлений.

Для многих ученых - образование является осуществлением только процесса учебы. Однако, если раньше ученые акцентиро-

вали внимание преимущественно на цели образования, современная социальная наука изучает ее значение, а экономическая наука - ее полезность. Эти аспекты не могут быть оторваны друг от друга, что и должно являться важнейшей чертой изучения образования. Соответственно, методология исследования образования должна включать в себя единство как эмпирических, так и рациональных средств.

Состояние сферы образования является одним из основных индикаторов уровня развитости экономики. Поэтому, в последнее время, научные исследования были направлены преимущественно на совершенствование мастерства обучения и программ. После 60-ых годов, особенное внимание было обращено вопросам прав человека. В центре внимания теории образования встал вопрос, - насколько государство правомочно обеспечивать равенство и насколько осуществляется индивидуальная свобода при выборе форм образования. Соответственно ставится вопрос и о программах. Классовые и социальные различия определяются как возможные мотивы дифференцирования форм образования. В дальнейшем, общая идея о равенстве людей переместила акцент от равенства ресурсов необходимых для получения образования к равенству итогов образования. Рациональным считались возможные неравномерные затраты ресурсов для достижения равных результатов. После признания такого подхода возможные направления интервенции государства в сферу образования получили самые разносторонние интерпретации.

В посткоммунистическом пространстве отмеченные социально-экономические теории образования не были признаны до настоящего времени. Это можно понять. В условиях тотального государственного управления не было необходимости изучения рыночных эффектов образования. Роль рынка выполняло государственное планирование, а общество было социально однородным. Поэтому решения об образовательной политике были сравнительно примитивными. Переходный период привнес новые закономерности и потребовал новых подходов к сфере образования. История еще не имеет аналогичного опыта перехода от тотальной экономики к рыночной экономике. Соответственно, связь образования с рыночной экономикой ведется на основе

анализа международного опыта, а также собственных достижений и ошибок.

В посткоммунистических странах стоит проблема трансформации государства и построения системы образования в соответствии с требованиями рыночной экономики. Решение вопросов такой трансформации необходимо начинать институциональной перестройкой.

Образование в Грузии традиционно имело высокий уровень, однако по прошествии времени показатель ее развитости оказался в несоответствии с современными потребностями. На современном этапе, в связи с структурными изменениями в экономике и высоким уровнем незанятости населения, образовательный потенциал страны остается неиспользованным как для общества, так и для отдельного индивида. В современных условиях приоритетными становятся потребности экономики и индивидуальные предпочтения относительно практических результатов полученного образования. Если исторически, образование подчинялось интересам религии, идеологии и упрочения государственной власти, теперь оно должно обеспечить устойчивое развитие гражданского общества. Со всяким изменением формы экономического развития происходит также изменение и институционального строя.

С точки зрения институционального строительства, в Грузии не существует адекватной рыночной экономике системы образования, которая при подготовке кадров исходила бы из долгосрочных потребностей общественного развития. Реформы, нацеленные на решение этой и других проблем, могут искоренить остатки советской системы образования и преодолеть существующий кризис образования. В этом деле должны участвовать не только центральные государственные органы, правомочные проводить реформу, но и органы местного самоуправления, общественные организации, бизнесмены и население.

Повышение качества образования является необходимым условием повышения общего уровня жизни. Конечно не существует и не может существовать общих рецептов в образовательной политике разных стран. Для многих стран, например, характерна определенная институциональная взаимозависимость сферы образования и рынка труда. Для формирования подобной взаимоза-

висимости необходимо проведение таких мероприятий, которые обеспечивали бы непрерывность образования, его справедливость в распределении образовательных услуг, его эффективность и рациональность перемен в связи с изменяющимися условиями общественной жизни.

Осуществление реформ образования имеет политические, институциональные, финансово-экономические, педагогические, информационные и другие аспекты, которые подразумевают наличие непрерывной комплексной системы школьного образования, предпрофессиональной, профессиональной подготовки и последипломного образования. Реформа этой сферы должна стать необходимым атрибутом становления здорового образа жизни, рационального интегрирования в мировую экономику, использования преимуществ ее глобализации, строительства демократического, гражданского общества.

Vakhtang Sartania
The Economics of Education
(History, Theory, Prospects)

Summary

The problem of the interrelationship of economics and education has recently occupied a central place in the research of economist-sociologists. Education has become the basic trend of state policy. Progress both in economy and in education cannot be achieved unless there is a wellordered system of education in the country, meeting the demands of technical and economic development and if the specialists graduating from secondary and higher educational institutions fail to ensure economic growth.

Proceeding from this basic postulate, the development of world economic and sociological thought studies the place of education in society in the micro and macro aspects. Education, as an economic field (education and productivity of labour, wages and salaries, etc.) and as social relations (education and social strata, classes) constitute a spectrum of interdependent problems. Hence, notwithstanding the technical-functional, human capital of education and the differing conclusions in the theories of the conflict between social strata, they form a doctrine in unity, subordinating manifold social phenomena to objectives of perfecting human beings, on the one hand, and to tasks of social development, on the other, as well as the implementation of demands of the modern market economy.

Further, the socio-economic theories of education describe the manifold aspects of education only in total. Therefore, theoretically, the critique of other theories from the positions of the object of study of some one theory fails to yield results.

To the majority of researchers education is implementation of the process of teaching. Whereas earlier scholars laid stress on the goals of education, social science at present studies its significance, while economic science looks into its utility. However, these aspects cannot be divorced from one another, their unity constituting one of the pecu-

liarities of research into education, and correspondingly, its methodology, too, is a combination of empirical and rational techniques.

The status of the sphere of education is empirically an indicator of the development of the economy. Hence, scientific research has recently been focused, in the main, on the direction in which the art of teaching and the curricula should be perfected. Since the 1960s special attention has been given to human rights and equality. The central question facing the science of education was to what extent could the state ensure equality and to what extent was man's individual right to his choice of the form of education implemented. Accordingly, the question of curricula was also put on the agenda. Class and social differences were named as the chief motive for the differentiation of the opportunities of obtaining education. Subsequently, the idea of equality gradually shifted from equality of resources in the sphere of education to that of the result. Expenditure of unequal resources to obtain equal results was considered rational. In consequence, the state's intervention in the sphere of education was given contradictory interpretations.

The socio-economic theories of education have not been recognized in the postcommunist space to the present day. This is understandable, for under conditions of total governance the former communist system had no need to study the market effects; state planning took the place of market, while the state was socially uniform. Hence, conclusions on education were made somewhat primitively. The transitional period has brought new laws, demanding a novel approach to the sphere of education. History has so far not witnessed any other analogous experience of transition from total to market economy. Accordingly, the linkage of the sphere of education to market economy takes place at the expense of analyzing one's own achievements and errors.

Postcommunist countries are facing the problem of transforming the state and education system according to the principles of market economy. Its solution must begin with institutional restructuring.

Education in Georgia is of high level by heritage. However, with the passage of time it fails to correspond to modern demands. The traditionally recognized link between economy and education cannot be an indicator of its development. As attested by many experts, at the current stage, the inherited educational potential is out of tune with

economic growth, and is not put to use by society. In the development of the modern system of education economic demands assume priority. Whereas historically, education was subjected to the realization of the interests of religion, ideology, state power, etc., at present it must ensure effective development of society. The change of each economic system was attended by an institutional change of the education system.

From the institutional viewpoint, today there is no education system in Georgia corresponding to market economy that would train specialists according to the demands of the labour market. Proceeding from this and other problems, the reform measures outlined aim at eradication of the surviving Soviet model and the crisis in the system of education. Not only the central, state organizations that are charged with carrying out reforms, but regional, district organizations, businessmen and the population as a whole should take part in this. The reforms cannot develop unless the interests of the latter are taken into consideration.

Raising the quality of education is a sine qua non for raising the standard of life. There is no - nor can there be - a single recipe of reforms for all countries, although for many countries the recipe is typical, e.g. the relationship between education and the labour market. In order to establish such typical relations such measures should be taken that ensure the continuity of education, equity, efficiency and realness of implementation in conformity with the varying environment.

Implementation of reforms in education has political, institutional, economic, financial, pedagogical, informational, etc. aspects, which implies visualization of the entire system of education of school, prevocational, vocational training and post-graduate education as a single continuous complex. Reform in this sphere is an indispensable attribute of implementing a healthy way of life, integration in world economy, use of globalization, and building of a democratic civil society.

ლიტერატურა

1. მ. ბერძენიშვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის. თბ., 1969.
2. განათლების რეფორმის ამოცანები დღევანდელი რეალობის გათვალისწინებით. სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის თეზისები, თბ., საქართველოს პარლამენტი. განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის კომიტეტი. 1999.
3. განათლების მომსახურება საქართველოში. სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი. თბ., 2001.
4. პ. გუგუშვილი, "სოციოლოგიური ეტიუდები", თბ., საბჭოთა საქართველო, 1970.
5. პ. გუგუშვილი, სოციოლოგთა IV მსოფლიო კონგრესი. ქურნ. "მნათობი", 1960, № 3.
6. თ. გრძელიძე, განათლების რეფორმა საქართველოში: რას წარმოადგენს იგი და როგორი უნდა იყოს სინამდვილეში. თბ., 1998.
7. გ. თაფშიშვილი, სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია საქართველოში. ტ. 2. 1948.
8. ა. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938.
9. კ. მარქსი, კაპიტალი. ტ.1. თბ., სახ. გამომცემლობა. 1954.
10. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები. ტ.1. ნაკვ.1. თბ., 1962.
11. ვ. პაპავა, საბაზრო თანასწორობის დოქტრინა. თბ., საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი. 1999.
12. ვ. პაპავა, ნ. მიქიაშვილი, კაპიტალისა და შრომის მწარმოებლურობა (მაკროეკონომიკური მოდელირება). თბ., მეცნიერება, 1999.
13. ა. როგავა, სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი. თბ., 1950.
14. საბჭოთა საქართველო, 40 წელი, თბ., 1961.
15. საქართველოს კონსტიტუცია. თბ., პრესა, 1995.
16. საქართველოს ისტორია. ნ. ბერძენიშვილის რედ., ტ.2. თბ., 1962.
17. საქართველოს განათლების სისტემის გარდაქმნისა და განმტკიცების პროგრამა. პროექტის შეფასების დოკუმენტი. მსოფლიო ბანკი. № 20952- , 22 თებერვალი 2001 წელი.
18. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად, ტ.3. თბ., საბჭოთა საქართველო, 1979.
19. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად, ტ.4. თბ., საბჭოთა საქართველო, 1973.

20. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, რვა ტომად, ტ.5. თბ., საბჭოთა საქართველო, 1970.
21. ა. სმიტი, გამოკვლევები ხალხთა სიმდიდრის მიწეუბისა და ბუნების შესახებ. თბ., საბჭოთა საქართველო, 1938.
22. სწავლა-აღსრულის ისტორია საქართველოში. ტ. I. მასალების კრებული. თბ., პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის გამომცემლობა. 1937.
23. უმაღლესი განათლების რეფორმა საქართველოში: მიღწევები, პრობლემები, პერსპექტივები. სამეცნიერო-მეთოდური კონფერენციის მასალები. თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2001.
24. ლ. ჩიქავა. არამატერიალური წარმოების სფეროს პოლიტიკონომიური ასპექტები. თბ., მეცნიერება, 1987.
25. თ. ჭიბერიშვილი, ადამიანი XXI საუკუნეში. I სამეცნიერო საზოგადოებრივი კონფერენცია: "დღევანდლობა და სახელმწიფოებრივი ცნობიერების პრობლემები". ფრიდრიხ ებერტის ფონდი, 1998.
26. ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ.1, 1928.
27. მ. წერეთელი, ერი და კაცობრიობა, თბ., თსუ, 1990.
28. ა. წულუკიძე, თხზ., თბ., საბჭოთა საქართველო, 1967.
29. Б.Л. Вульфсон, Стратегия развития образования на западе на пороге XXI века. М., Урао, 1999.
30. Грузинская ССР за 20 лет. Стат.Сб., Тб., 1941.
31. В.А. Жамин., Г.А. Егизарян, Эффективность квалифицированного труда. М., 1968.
32. Д.И. Комаров, Экономическая эффективность образования. "Вопросы Экономики". 1977. № 9.
33. Конвенция о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию в Европейском регионе. Юнеско, Лиссабон, 1997.
34. А. Маршалл, Принципы политической экономии. т.1. М., Прогресс. 1983.
35. А. Маршалл, Принципы политической экономии. т.2. М., Прогресс. 1984.
36. В.И. Марцинкевич, Образование в США: Экономическое значение и эффективность, М., Наука, 1967.
37. Дж.Ст. Милл, Основы политической экономии. т. 3. М., Прогресс. 1981.
38. Народное Хозяйство СССР За 70 лет. М., Финансы и Статистика, 1987.

39. В. Папава, Эффективность общественного производства и межотраслевые модели. Тб., Мецниереба, 1988.
40. В. Петти. Экономические и статистические работы. М., 1940.
41. Рынок труда и социальная политика в центральной и восточной Европе. Под ред. Н. Барра. М., ИКЦ ДИС., 1997.
42. А. Смит, Исследование о природе и причинах богатства народов. т.2. М-Л., Соцекгиз, 1935.
43. С.Г. Струмилин, О цене "даровых благ" природы. "Вопросы Экономии". 1967, № 8.
44. ЮНЕСКО " Статистический ежегодник ". 1970.
45. С. Anderson, M. Bowman, Education and Economic Modernization in Historical Perspective . "Schooling and Society". Ed. by L. Stone, Baltimore., John Hopkins University Press. 1976.
46. J. Barnes, N. Barr, Strategies for Higher Education: The Alternative White Paper. Aberdeen, Scotland. Aberdeen University Press. 1988.
47. G. Becker, Human Capital. New York, Columbia University Press. 1964.
48. A. Benavot, Education, Gender and Economic Development: A Cross-National Study. "Sociology of Education". 1989. # 62.
49. J.N. Bishop, Occupational Training in High School: When Does it Pay off. "Economics of Educational Review". 1989. # 8(11).
50. M. Bowman, C. Anderson, Concerning the Role of Education in Development Old Societies and New States. Glencoe. IL. Free press. 1963.
51. L. Chien, M. Amer, Education and Economic Growth in Taiwan. "Comparative Education Review." 1993. #37.
52. E.Cohn, T. Geske, The Economics of Education. 3-rd Ed. Oxford-New York. Pergamon Press.1990.
53. M. Corcoran, G. Duncan, Work History, Labor Force Attachment and Earnings Differences between Men and Women. "Journal of Human Resources". 1979. #14(1).
54. W. A. Darity, R. Mayers, Changes in Black White Income Inequality: A Decade of Progress? "Review of Black Political Economy" 1980. #11.
55. E. Denison, The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives before US. New Yourk, Committee for Economic Development. 1962;
56. E. Denison, Why Growth Rates Differ: Postwar Experience in Nine Western Countries. Washington DC, Brookings Institution. 1967.
57. L.I. Dublin, A.J. Lotk, The Money Value of a Man. New York., Ronald Press Company, 1946.
58. G.J. Duncan, Earnings Functions and Nonpecuniary Benefits. "Journal of Human Resources" 1976, #11(fall).

59. G. J. Duncan, S.D. Hopman, The Incidence and Wage Effects of Over-education. "Economics of Education Review". 1981. #1(1).
60. E. Durkheim, Education and Society. Translated by S. Fox. Glencoe, IL, Free press, 1922, 1956.
61. Financing Higher Education. Current Patterns. Paris. OECD, 1990.
62. B. Fuller. Growing up Modern: The Western State Builds Third World Schools. New York, Routledge, 1991.
63. B. Fuller, Youth Job Structure and School Enrollment 1890-1921. "Sociology of Education". 1983.# 56.
64. B. Fuller, J. Edwardsand, K Goman, When does Education Boost Economic Growth? School Expansion and Quality in Mexico. "Sociology of Education". 1986. #59.
65. J. Hage, M.Garnier, B. Fuller, The Active State Investment in Human Capital and Economic Growth: France, 1825-1975. "American Sociological Review". 1988. #53.
66. J. Hage, M.Garnier, Education and Economic Growth in Germany. "Research in Sociology of Education and Socialization" 1990. #9.
67. J. Hartog, H. Oosterberg, Education, Allocation and Earnings in the Netherlands: Overschooling? "Economics of Education Review". 1988.# 7(2).
68. R. H. Haveman, B.L Wolfe, Schooling and Economic Well-being: The Role of Nonmarket Effects. "Journal of Human Resources XIX". 1984. #3.
69. F. Harbinson, C. Mayers, Education, Manpower and Economic Growth. New York, McGray-Hill. 1964.
70. Hidden Challenges to Education Systems in Transition Economies. The World Bank. Europe and Central Asia Region. Human Development Sector.
71. Historically Planned Economies: A Guide to the Data. World Bank. Washington, D.C.1992.
72. J. Insook, Educational Effects on Economic Growth in the Republic of Korea 1955-1985. Master,s Thesis, Department of Sociology, Florida State University. Tallahassee. 1988.
73. T. James, H. Levin, Public Dollars for Private Schools, Philadelphia.Temple University Press. 1983.
74. D. Jorgenson. The Contribution of Education to US Economic Growth. Education and Economic Productivity. Ed. by Edwin Dean .Cambridge. 1984. MA, Ballinger.
75. S. Kalleberg, M. Wallace, Industrial Transformation and the Decline of Craft. "American Sociological Review." 1982. # 47.

76. J. B. Knight, R. H. Sabot, The Rate of Return on Educational Expansion. "Economics of Educational Review". 1987. # 6.
77. B.F. Kiker, The Historical Roots of the Concept of Human Capital. "Journal of Political Economy", 1966, #74 (October).
78. Br. Laporte, Financing Education and Training in Central and Eastern Europe, A New Social Contract. "Education Economics", 1993# 1-2.
79. M. Lee, F. Ramirez, Education, Science and Economic Development. Paper Presented at U.S. Department of Education Conference on the Comparative Study of Educational Systems. Washington, DC. 1990.
80. M. Lockhed, D. Jamison, L. Lau, Farmer Education and Farmer Efficiency: a Survey. Education and Income. Ed. by T. King. Washington DC. World Bank. 1988.
81. W.W. McMahon, T.G Geske, Financing Education; Overcoming Inefficiency and Inequity. Urbana, University of Illinois Press. 1982.
82. W. W. McMahon, The Relation of Education and R&D to productivity Growth. "Economics of Education Review "1982. # 3(4).
83. W.W. McMahon, A.P. Wagner, Monetary Returns to Education in the Developing Countries and the Parents Expected Contribution. "Economics of Education Review". 1982. #7(1).
84. J. Meyer, The Effects of Education as an Institution. "American Journal of Sociology". 1977, # 83.
85. J. Mayer, F. Ramirez, Y. Soysal, World Expansion of Mass Education. 1870-1980. "Sociology of Education", 1992. #65.
86. K. Murphy, F. Welch, Wage Premiums for Colledge Graduates: Recent Growth and Possible Expanations. "Educational Research" 1989. #18(4).
87. R.A. Musgrave, Public Finance in Theory and Practice, 5-th ed. New York., McGraw-Hill. 1989.
88. M. Nadiri, Some Approaches to the Theory and Measurement of Total Factor Productivity. "Survey Journal Of Economic Literature". 1970. # 8.
89. National Development and the World-System. Ed by J. Meyer and M. Hannan. Chicago, University of Chicago Press. 1979.
90. R. Oaxaca, The Persistence of Male-Female Earnings Differentials. Distribution of Economic Well-being. Ed. by T. Juster. Cambridge, MA, Ballkinger. 1977.
91. G. Psacharopoulos, Returns of Education; A Further International Update and Implications. "Journal of Human Resources". 1985. # 20(4).
92. G. Psacharopoulos, Time Trends of the Returns of Education: Cross-national Evidence. "Economics of Educational Review". 1989. # 8(3).
93. J. Ralph, and R. Rubinson. Immigration and the Expansin of Schooling in the US 1980-1970. "American Sociological Reviw". 1980. #45.

94. J. Ralph, R. Rubinson, Technical Change and the Expansion of Schooling in the United States, 1890-1970. "Sociology of Education" 1984.# 57.
 95. R.W. Rumberger, Overeducation in The US Labor Market. New York. Praeger. 1981.
 96. Schooling and Society. Ed. by L. Stone. Baltimore, John Hopkins University Press.
 97. T.W. Schultz, The Economic Value of Education. New York, Columbia University Press. 1963.
 98. T. W. Schultz, Investment in Human Capital "American Economic Review". 1996. #151.
 99. J. Smith, F. Welch, Black Economic Progress After Myrdal. "Journal of Economic Literature." 1989. # 27.
 - 100.I. Sobel, The Human Capital Revolution in Economic Development its Current History and Status. "Comparative Education Review". 1978, # 46.
 - 101.K. Stone, The Origins of Job Structures in the Steel Industry. Labour Market Segmentation. Ed. by R. Edwards, M. Reich. D. Gordon. Lexington, MA: D.C. Heath .1975.
 - 102.Y. Soysal, D. Strang, Construction of the First Mass Education Systems in Ninteenth Century Europe. "Sociology of Education". 1989. # 62.
 - 103.M.C. Tsang, The Impact of Underutilization of Education on Productivity: A Case of Study of The US. Bell Companies. "Economics of Educational Review". 1987.# 6(3).
 - 104.The Political Construction of Education. Ed. by B. Fuller and R. Rubinson. New York. Praeger. 1992.
 - 105.P. Wallters, Holly McCammon, D. James, Schooling or Working? Public Education, Racial Politics and the Organization of Production in 1910. "Sociology of Education". 1990. #63.
 - 106.E.G. West, Education and the State, 2-nd ed. London, Instutute of Economic Affairs. 1997.
- World Development Indicators. 2000. World Bank. 2000.On CD-ROM.

სარჩევი

შესავალი.....	3
ნაწილი I.....	7
ბანათლება და ეკონომიკა: თეორიული და მეთოდოლოგიური ასპექტები.....	7
თავი I.....	11
ბანათლების ტექნიკურ-ეკონომიკური და ადამიანისუფლებრივი კავშირების ბანეთარების თეორიული მიმართულებები.....	11
§1. ბანათლებისა და წარმოების ურთიერთკავშირის გუნება თანამედროვე ეკონომიკაში.....	11
§2. ადამიანისუფლებრივი კავშირები და მისი ბანეთარების ისტორიული ევოლუცია.....	21
§3. შრომის ნაყოფიერება და ადამიანისუფლებრივი კავშირების თეორიები.....	29
თავი II.....	42
ბანათლების სოციალურ-ინსტიტუციური თეორიები.....	42
§1. ბანათლების სტრატეგიკული თეორიები: კონსტიტუცია და კლასთა თეორიები სოციალურ ფენებს შორის.....	42
§2. ბანათლების ეკონომიკაზე მემორიზაციის ინსტიტუციური ასპექტები.....	58
§3. ბანათლების სოციალურ-ეკონომიკური თეორიების სინთეზის მიმართული მიმართულება.....	65
თავი III.....	72
ბანათლების სარეგულირების სახელმწიფო შეზღვევა.....	72
§1. ბანათლების სარეგულირების შეზღვევების თეორიული მოდელები.....	72
§2. სახელმწიფოს როლი ბანათლების სისტემის ბანეთარებაში.....	95
ნაწილი II.....	113
ბანათლების სისტემის ინსტიტუციური ბანეთარება და რეორგანიზაცია საქართველოში.....	113
თავი I.....	116
ბანათლების სისტემის ევოლუცია საქართველოში.....	116
V §1. ბანათლების სისტემის ბანეთარების ისტორიული ეტაპები საქართველოში.....	116
§2. ბანათლების სისტემის უახლოესი მემორიზაცია და ახალი სისტემის შორეობის წინაპირობები.....	134
§3. ბანათლების სისტემის ბარჯების ამოხსნები და მისი მიმდინარეობა საქართველოში.....	143
თავი II.....	153
V ბანათლების სისტემის რეორგანიზაციის ინსტიტუციური და უინანსური სტრატეგია.....	153
§1. სანაწარმო დაწესებულებების ინსტიტუციური ბარჯების მიმართულებები.....	153

ა) ღანყებითი და საშუალო სიღრმეები.....	160
ბ) საშუალო სიღრმის, პროფუნული და უმაღლესი ბანათლება.....	169
ბ) უმაღლესი და საშუალო სიღრმის სასწავლებლების კურსდამთავრებულთაგან მრთხონა-მინოლების პროცენტა.....	179
ვ) უწყვეტი ბანათლება - რეფორმის ძირითადი მიმართულება.....	184
თავი III.....	191
ბანათლების სისტემის უინანსური სტრატეგია და ექვემდინარეობის ამაღლების გზები.....	191
თავი IV.....	211
ბანათლების სფეროს ბანეთარების ამოცანები და პერსპექტივები.....	211
თავი V.....	221
გლობალიზაცია და უმაღლესი ბანათლების როლი : სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებაში.....	221
დასკვნა.....	233
РЕЗЮМЕ.....	236
SUMMARY.....	240
ლიტერატურა.....	243

Вахтанг Шалвович Сартания
Экономика образования
(История, теория, перспективы)
Издательство Тбилисского государственного педагогического
университета им.С.С. Орбелиани
(На грузинском языке)
Тбилиси 2001

Vakhtang Sartania
The Economics of Education
(History, Theory, Prospects)
Tbilisi Sul Khan-Saba Orbeliani State Pedagogical University Press
Tbilisi 2001

რედაქტორი ენდი ხარაზიშვილი
კორექტორი ციალა კაციაშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 3.07.01

ფასი სახელშეკრულებო

ტირაჟი – 300 ეგზ. შეკვეთა №1

თბილისის სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის
სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
შ.პ.ს. "ხატულა"
380079, თბილისი, ჭავჭავაძის პრ. 32.